

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**OSMANLI BARUT ÜRETİM TEKNOLOJİSİNDE
MODERNLEŞME: AZADLU BARUTHANESİ
(1794- 1878)**

Yunus İNCE

DOKTORA TEZİ

**Danışman
Prof. Dr. Alaattin AKÖZ**

Konya-2013

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yunus İNCE
	Numarası	054102031001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Ana Bilim Dalı/Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☒
	Tez Danışmanı	Prof.Dr. Alaattin AKÖZ
Tezin Adı	Osmanlı Barut Üretim Teknolojisinde Modernleşme: Azadlu Baruthanesi (1794-1878)	

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **Osmanlı Barut Üretim Teknolojisinde Modernleşme: Azadlu Baruthanesi (1794-1878)** başlıklı bu çalışma **02.../07.../2013** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı
Prof. Dr. Alaattin AKÖZ

Danışman ve Üyeler

İmza

Prof. Dr. Mehmet ÖZ

Prof. Dr. Muhittin TUŞ

Doç.Dr. İbrahim SOLAK

Yrd. Doç. Dr. Mehmet
YILMAZ

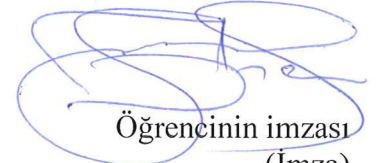

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yunus İNCE		
	Numarası	054102031001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Ana Bilim Dalı/Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora ☒	
Tezin Adı	Osmanlı Barut Üretim Teknolojisinde Modernleşme: Azadlu Baruthanesi (1794-1878)			

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yunus İNCE		
	Numarası	054102031001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Ana Bilim Dalı/Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora ☒	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Alaattin AKÖZ		
Tezin Adı		Barut Üretim Teknolojisinde Modernleşme: Azadlu Baruthanesi (1794-1878)		

ÖZET

İnsanın temel fizyolojik ihtiyaçlarının başında korunma ve beslenme gelir. Özellikle korunma ihtiyacı ilk silahların yapımını sağlamıştır. Atış teknolojisindeki en büyük ilerleme barutun icadı ile birlikte olmuştur. Ateşli silahların yaygınlaşmasıyla birlikte dünyadaki pek çok devlet bu teknolojiye sahip olma arzusunda olmuştur. Barutun kullanımı bakımından devletleri *mucitler, var olan teknolojiyi geliştirenler* (inovasyon) ve *tüketiciler* olmak üzere üçe ayırmak mümkündür. Osmanlı Devleti de Türk-İslâm devletleri içerisinde ateşli silahları kullanma konusunda oldukça başarılı olmuştur. Bu nedenle bir çok araştırmacı tarafından bir barut imparatorluğu olarak nitelendirilmiştir. XIII. yy'ın ikinci yarısına kadar barut üretimi alanında miktar ve kalite itibarıyla ihtiyacı oranında üretim yapan Osmanlı Devletinin bu dönemden sonra istenilen nitelikte üretim yapmadığı görülmektedir. Bu nedenle III. Selim zamanında hayata geçirilen Nizam-ı Cedid reformları çerçevesinde Küçükçekmece Gölü yakınlarında, Arakel Dadyan tarafından geliştirilen su gücü ile döndürülen çarklara sahip Azadlu Baruthanesi kurulmuştur. Dadyan Ailesinin Arakel'den sonra iş başına gelen üyeleri daha iyi barut üretim tekniklerini öğrenmeleri amacıyla İngiltere'ye gönderilmiştir. Gönderilen bu kişiler barut üretimi dışında da farklı alanlarda bilgi edinerek Osmanlı topraklarına dönmüşlerdir. Özellikle II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde Dadyan Ailesi üyeleri vapur inşasından, top ve tüfek imaline, iplik imalinden fes üretimine hatta demir fabrikası kurulmasına kadar pek çok alandaki sanayileşme faaliyetinde etkin rol üstlenmişlerdir. Azadlu Baruthanesi 1877-1878 Osmanlı Rus harbinde Rus askerleri tarafından tahrip edilmiştir. Ancak dumansız barut teknolojisinin yaygınlaşması baruthanenin sonunu getiren asıl gelişmedir.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yunus İNCE		
	Numarası	054102031001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Ana Bilim Dalı/Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora	☒
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Alaattin AKÖZ		
Tezin İngilizce Adı				

SUMMARY

Security and nutrition are the first physiological necessities of humanity. Especially need of security provided the production of first weapons. Accordingly, the greatest progress in shooting technology was with the invention of gun powder. With the spread of firearms, many countries in the world demanded to own this technology. In terms of the usage of gun powder, it is possible to divide countries into three categories as *inventors*, *developers of the available technology* (innovation) and *consumers*. Ottoman Empire was also quite a successful state among Turkish-Islamic countries at using firearms. For this reason, it was always regarded as an empire of gun powder by many researchers. Ottoman Empire, who produced gun powder in proportion to its need regarding the quantity and quality until the second half of 18th century, is known to have failed to produce demanded quality and quantity after this period. Hence, within the framework of Nizam-ı Cedid (New Order) reformations actualised during III. Selim's ruling, Azadlu Powder Mill which had mills functioning with hydropower and developed by Arakel Dadyan was founded. Other members of Dadyan family following Arakel were sent to Britain in order to learn better techniques of gun powder production. These people who were sent to Britain returned to Ottoman territory having acquired knowledge in other fields as well. Especially during the ruling of Mahmud II and Abdülmecid, members of Dadyan family took active part in many industrialisation activities ranging from vapour building, artillery and gun production and fibre production to tarbush production, even founding a factory of railways. Azadlu Powder Mill was destroyed by Russian troops during the Ottoman-Russia War in 1877-1878, but it is the spread of smokeless powder technology which actually brought the end of powder mill.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
KISALTMALAR	V
TABLolar LİSTESİ	VII
ÖLÇÜ BİRİMLERİ.....	X
GİRİŞ.....	1
A- AMAÇ VE YÖNTEM	1
1- Amaç.....	1
2- Kaynaklar ve Yöntem	3
B- BARUTUN İCADI.....	6
1- Barutun Ateşli Silahlarda Kullanımı.....	7
2- Ateşli Silah Teknolojisinin Yayılması	12
C- OSMANLI DEVLETİ'NDE ATEŞLİ SİLAHLARIN YAYILMASI, BARUT VE BARUTHANELERİN YERİ	13
1- Osmanlı'nın Ateşli Silahları Kullanma Becerisi.....	15
2- Ateşli Silahlarla Tanışma ve Eski Bir Tartışma: Osmanlı İlk Kez Ateşli Silahları Ne Zaman Kullandı?	19
3- Osmanlı Devletinde ve Toplumunda Ateşli Silahlar Algısı.....	29
4- Osmanlı Devleti'nde Barutun Kullanım Alanları	33

I. BÖLÜM

BARUTHANENİN KURULUŞU VE GELİŞİMİ	35
A- BARUTHANENİN KURULUŞUNU GEREKTİREN SEBEPLER.....	35
1- Kânûn-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e Geçiş Düşüncesinin Teşekkülü ve Tekâmülü.....	36
2- Üretimde Kalite ve Miktar Standardına Ulaşamaması	42
3- İngiltere Barutu Kalitesinde Barut Üretme Çabası	52
4- Gelibolu ve Selanik Baruthanelerinin Kapatılması.....	54
5- Su Gücüyle Çalışan Yeni Usûl Çarkların Yapılması İhtiyacı	57
B- BARUTHANENİN KURULUŞU	60
1- Uygun Yer Arayışı.....	60
2- Şehir Dışında Su Bulmak İçin Yapılan Etütler	69
C- BARUTHANENİN GELİŞİMİ VE DADYAN AİLESİ	72
1- Barut Üretimine Yeni Bir Nizam Verme Çabası ve Baruthane-i Âmirede İnşa Edilen Çarklar ..	73
2- Çarkların Karşılaştırılması ve Rekabetin Sonucu	92

3- Azadlu Baruthanesi Binalarının ve arklarının İnşası	101
4- Yeniden Teknoloji Aktarma Denemesi: Yurt Dışında Eğitim	123

II. BÖLÜM

BARUTHANENİN İŞLEYİŞİ

A- HAMMADDE VE MALZEME TEMİNİ.....	143
1- Hammadde Temini	143
2- Malzeme Temini.....	171
B- SU TEMİNİ.....	184
C- İŞ GÜCÜ TEMİNİ.....	190
1- Şamlar ve Yarımburgaz iftliklerinin Baruthaneye Bağlanması.....	190
2- Baruthane İdaresine Bağlanan Yerleşim Birimleri	192
D- MALİ KAYNAK TEMİNİ.....	199
1- Aynı Gelirler.....	199
2- Nakdî Gelirler	205
E- ÜRETİM.....	212

III. BÖLÜM

BARUTHANENİN BÜROKRATİK YAPISI VE BİNALARI

A- BÜROKRATİK YAPI.....	222
1- Baruthaneler Nezaretinin Kurulması	222
2- Baruthanelerin Mühimmat-ı Harbiye Nezaretine Bağlanması.....	223
3- Baruthanelerin Yönetiminin Tophane-i Âmile Müşiriyetine Bağlanması	228
4- İdari Personel.....	228
5- Üretim Personeli ve Diğer Personel.....	233
B. BARUTHANE BİNALARI	237
1- Üretimde Kullanılan Binalar.....	237
2- Diğer Binalar	253

IV. BÖLÜM

BARUT ÜRETİMİ VE ETKİLERİ

A- BARUTHANENİN OSMANLI BARUT ÜRETİMİNE KATKISI	258
1- Barut Üretiminde Yönetim Yanlılıkları	262
2- Yangınlar ve Malî Sıkıntılar	266
3- İki Savaş Arasındaki Bir Hikâyenin Sonu: Doksan Üç Harbi (1877-1878).....	274

B- BARUTHANENİN OSMANLI SANAYİNE TESİRİ	277
1- Demir Fabrikası	278
2- Vapur İnşası	282
3- Tüfek ve Top	283
4- Dokuma ve Kumaş Sanayi.....	284
5- Fes.....	290
SONUÇ	302
BİBLİYOGRAFYA	308
EKLER	324

ÖNSÖZ

Osmanlı İmparatorluğu dünyanın gördüğü en büyük ve en uzun ömre sahip imparatorluklardan birisidir. Bunu sağlayan birçok etkenden söz edilebilir. Bu etkenlerden birisi de şüphesiz kurduğu müesseseleridir. Zor bir coğrafyada, pek çok rakibin bulunduğu bir ortamda yaşamını devam ettirmek için askeri alanda güçlü olmak gerekmektedir. Bundan dolayı Osmanlılar da askeri anlamda rakiplerine üstünlük sağlayacakları kurumlar tesis etmişlerdir. Her bakımdan güçlü bir orduya sahip olmak için kara ve deniz kuvvetleri tesis etmeye özen göstermişler, iaşe ve ikmal sistemlerini geliştirmeye gayret sarf etmişlerdir. Özellikle XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünyada yayılmaya başlayan ateşli silah teknolojisi ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu da ateşli silahları kullanmaya başlamış, barut ihtiyacını karşılamak için baruthaneler inşa etmiştir. Konumuzu teşkil eden Azadlu Baruthanesi Osmanlı İmparatorluğunun geleneksel yapısının değişmeye/değiştirilmeye başladığı bir dönemde inşa edilmiştir.

Bu çalışma Osmanlıların modernleşme çabası içerisinde olduğu bir dönemde, barut üretim teknolojisinde değişim yapmak amacıyla kurduğu Azadlu Baruthanesi özelinde son dönem barut üretim teknolojisindeki değişim çabasını ortaya koymak amacıyla kaleme alınmıştır. III. Selim zamanında kurulan baruthanenin tarihçesi, devletin değişim/dönüşüm içerisinde bulunduğu son asrına tekabül etmesinden ötürü, modernleşme/sanayileşme çabalarının tarihiyle paralellikler arz etmektedir. Osmanlı Devleti için adeta bir ray değişimi olan III. Selim döneminde devlet, eski (*kadim/geleneksel*) sistemi ile varlığını devam ettiremeyeceği endişesiyle yeni (*cedîd*) bir yapılanma içerisine gitmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu çerçevede kurulan pek çok kurumdan birisi de Azadlu Baruthanesidir.

Baruthanenin tarihçesi sadece bir kurum tarihçesi olarak incelenmekten ziyade zaman içerisindeki olayların nedenleri-sonuçları bağlamında ele alınmaya çalışılmıştır. Bu bakımdan baruthanenin tarihçesi, bir dönemi ve bu dönem içerisindeki devletin değişimini/dönüşümünü anlama gayreti ile vücuda getirilmiştir.

Tez bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde ilk olarak konunun kapsamı, konunun seçilme nedeni, cevabı aranan sorular, kaynaklar, kaynakları kullanırken izlenen yol/yöntem vb. konulara değinilmiştir. Ardından barutun icadı, dünyada ateşli silahların yayılması, Osmanlı Devletinin ateşli silahlar karşısında takındığı tutum, Osmanlı toplumunda barutun kullanım alanları vb. hususlar irdelenmiştir.

Birinci bölümde; Osmanlı Devletinde barut üretimi alanında niçin yeni bir yapılanmaya gidildiği ve yeni bir baruthane kurulması gerektiği üzerinde durulmuş, baruthanenin kurulması, gelişimi, Dadyan Ailesi fertlerinin baruthanenin tarihinde oynadıkları rol, su gücüyle işleyen çark teknolojisinden buhar gücüne geçiş süreci gibi aşamalar anlatılmıştır.

İkinci bölümde; baruthanenin işleyişi için gerekli hammadde, malzeme, su, iş gücünün nasıl, nereden, hangi mali kaynaklar vasıtasıyla temin edildiği ve hammaddelerden nasıl, ne kadar, hangi maliyetle barut üretildiği gibi hususlar üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde; baruthane işleyişinde rol alan idarî personel, üretim personeli ve baruthane müstemilatı içerisinde bulunan binalar hakkında bilgi verilmiştir.

Dördüncü ve son bölümde ise baruthanenin Osmanlı barut üretimindeki etkisi/tesiri, başarısı/başarısızlığı, sanayileşme çabalarına katkısı hususlarında yapılanlar/yapılamayanlar çerçevesinde bir değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmanın sonuç bölümünde baruthanenin kurulma amacı göz önünde bulundurularak süreç içerisinde ulaşılan/ulaşılamayan hedefler, barut üretimi ve sanayileşme konularında baruthanenin doğrudan ve dolaylı etkileri, tesirleri tahlil edilmiştir.

Bu çalışmanın başlangıç aşamasından tamamlanmasına kadar pek çok kişinin yardım ve katkısını gördüm. Öncelikle konunun tespitinden başlayarak tamamlanması aşamasına dek yönlendirmeleri ve yardımlarından dolayı danışman hocam Prof. Dr. Alaattin Aköz'e, teşekkürlerimi ifade etmeliyim. Bazı belgelerin

okunmasındaki yardımlarından dolayı Prof. Dr. Bayram Ürekli'ye, Prof. Dr. İzzet Sak'a ve Arş. Gör. Ali Rıza Soyucak'a, eleştiri ve önerileriyle katkıda bulunan Prof. Dr. Mehmet Öz'e, Prof. Dr. Muhittin Tuş'a, Prof. Dr. İbrahim Sezgin'e, Doç. Dr. Zafer Gölen'e, Doç. Dr. İbrahim Solak'a, Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yılmaz'a, bir kısım kaynakları temin etmedeki yardımlarından dolayı Arş. Gör. Dr. Salih Kış, Arş. Gör. Nagehan Yılmaz, Arş. Gör. Berna Burcu Korucu'ya, Latince bir kaynağın varlığından haberdar eden Hayri Fehmi Yılmaz'a, bu metnin çevirisini yapan Serdar Cihan Güleç'e ve bu süreçteki yardımlarından dolayı Vüsal Shirmammadov'a ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Metni dil ve imla bakımından inceleyip eleştirme ve düzeltme nezaketini gösteren Dr. Ahmet Kayasandık'a, bazı şiirlerin okunması, vezin bakımından incelenmesindeki yardımlarından ötürü Yrd. Doç. Dr. Erol Çöm'e ve Okt. Hidayet Duyar'a, yine metni oluştururken bilgisayarla ilgili sorunlarımın çözüm adresi olan, metnin dizgisini yapan Halil Elemana'ya, üç boyutlu modellemeleri yapan Hüseyin Bestil'e, yine bazı çizimlerin taslaklarını hazırlayan Arş. Gör. Yusuf Şahin'e, bir haritanın çizimini yapan Arş. Gör. Murat Turgut'a da teşekkür borçluyum.

Bütün bunların dışında bana tarihi sevdiren, tarih alanında çalışma şevki veren ilkokul öğretmenim ve babam Özkan İnce'ye, çalışmam sırasında manevi desteğini daima yanımda hissettiğim annem Hayriye İnce'ye, çalışmanın bir kısmını okuyan kardeşim Reyhan Uslu'ya, metin içindeki bazı ayetlerin ve hadislerin kullanımı konusundaki önerilerinden-yardımlarından ötürü eniştem Özcan Uslu'ya, çalışmam sırasında desteği ile her an yanımda olup, taslaklarla ilgili düşüncelerimi şikayet etmeksizin dinleme sabrını gösteren, eşim Ayşe İnce'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Bu çalışma pek çok kişinin yardımı ve katkısıyla vücuda getirilmiştir. Ancak tüm dikkat ve gayretimize rağmen çalışmada bulunması muhtemel hatalar şahsıma aittir.

Yunus İnce

Konya-2013

KISALTMALAR

AE.	Ali Emiri Tasnifi
A.MKT.NZD	Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair
B	Receb
bkz.	bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	Cemaziyelahir
C.AS.	Muallim Cevdet Tasnifi Askeriye Kısmı
C.BLD.	Muallim Cevdet Tasnifi Belbediye Kısmı
C.DH.	Muallim Cevdet Tasnifi Dahiliye Kısmı
C.DRB.	Muallim Cevdet Tasnifi Darbhane Kısmı
C.EV.	Muallim Cevdet Tasnifi Evkaf Kısmı
C.İKTS.	Muallim Cevdet Tasnifi İktisat Kısmı
C.ML.	Muallim Cevdet Tasnifi Maliye Kısmı
Ca	Cemaziyelevvel
çev.	çeviren
D.BŞM.	Bab-1 Defteri Başmuhasebe
D.BŞM.BRİ.	Bab-1 Başmuhasebe Ek Kodları İstanbul Baruthanesi
DH.MKT.	Dahiliye Nezareti Tasnifi Mektubi Kalemi
ed.	Editör
HAT.	Hatt-1 Hümayun Tasnifi
hzl.	hazırlayan
İ.DH.	İrade Tasnifi Dahiliye Kısmı
İ.HR.	İrade Tasnifi Hariciye Kısmı
İ.MVL.	İrade Tasnifi Meclis-i Vala
KK.d.	Kamil Kepeci Tasnifi Defterleri
L	Şevval
M	Muharrem

MAD.	Maliyeden Müdevver Defter Tasnifi
N	Ramazan
Nu.	numara
R	Rebiülahir
Ra	Rebiülevvel
S	Safer
s.	sayfa
Ş	Şaban
vb.	ve benzeri
Y.PRK.ASK.	Yıldız Tasnifi Perakende Askeriye Kısmı
Y.PRK.SGE.	Yıldız Perakende Evrakı Saray Görevlileri
yay. hzl.	yayına hazırlayan
Z	Zilhicce
Za	Zilkade

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1	Londra Baruthanesinde kullanılan aletlere uygun imal ettirilen eşyanın bedelini gösteren liste
Tablo 2	Muhtelif Maddelerle Yapılan Barut Numunelerinin Menzilleri
Tablo 3	Muhtelif Maddelerle Yapılan Barut Numunelerinin Miktarı
Tablo 4	İstanbul Baruthanesinde Bulunan Muhtelif Türdeki Barutlardan Alınan Numunelerin Denenmesi Neticesinde İngiltere Kertesiyle Elde Edilen Sonuçlar
Tablo 5	Baruthanede Çeşitli Yıllarda Kullanılan Odun Kömürü Miktarı
Tablo 6	Çeşitli Yıllarda Satın Alınan Kükürt Miktarı
Tablo 7	Baruthanede Çeşitli Yıllarda Kullanılan Tuz Miktarı
Tablo 8	Baruthanede Çeşitli Yıllarda Terkos'tan Temin Edilen Odun Miktarı
Tablo 9	Baruthanede Çeşitli Yıllarda Kullanılan Fıçı Miktarı
Tablo 10	Baruthanede Çeşitli Yıllarda Kullanılan Ahşap Kürek Miktarı
Tablo 11	Baruthanede Çeşitli Yıllarda Kullanılan Ahşap Mala Miktarı
Tablo 12	Baruthanede Çeşitli Yıllarda Kullanılan Çivi Miktarı
Tablo 13	Baruthanede Çeşitli Yıllarda Kullanılan Kısa Kova (Gerdel-i Kısa) Sayısı
Tablo 14	Baruthanede Çeşitli Yıllarda Kullanılan Uzun Kova (gerdel-i uzun/gerdel-i dest) Miktarı
Tablo-15	Baruthanede Çeşitli Yıllarda Kullanılan Elek ve Kalbur Miktarı
Tablo 16	Baruthanede Çeşitli Yıllarda Kullanılan Sünger Miktarı

Tablo 17	Baruthane İçin Çeşitli Yıllarda Satın Alınan Beygir Sayısı
Tablo 18	Baruthaneye Çeşitli Yıllarda Satın Alınan Arpa Miktarı
Tablo 19	Baruthaneye Çeşitli Yıllarda Satın Alınan Saman Miktarı
Tablo 20	Baruthaneye Çeşitli Yıllarda Satın Alınan Kayış, Koşum Takımı Miktarı
Tablo 21	Baruthaneye Çeşitli Yıllarda Satın Alınan Nal ve Mıh Miktarı
Tablo 22	Baruthaneye Çeşitli Yıllarda Satın Alınan Sabun Miktarı
Tablo 23	Baruthanede Cami, Kule, Sofa ve Kâlhanelerin Aydınlatılması İçin Çeşitli Yıllarda Kullanılan Bal Mumu Miktarı
Tablo 24	Baruthanede Çeşitli Yıllarda Kullanılan Revgan-ı Şem Miktarı
Tablo 25	Baruthanede Çeşitli Yıllarda Kullanılan Don Yağı Miktarı
Tablo 26	Baruthanede Çeşitli Yıllarda Tüketilen Zeytinyağı Miktarı
Tablo 27	Baruthanede Çeşitli Yıllarda Kullanılan ..? Yağı Miktarı
Tablo 28	Muhtelif Tarihlerde Ocaklık Olarak Temin Edilen Güherçile
Tablo 29	Çeşitli Yıllarda Avarız Vergisi Karşılığı Olarak Alınan Bedel-i Güherçile Vergisi
Tablo 30	Baruthaneye Muhtelif Tarihlerde Aktarılan Avarız Gelirleri
Tablo 31	Çeşitli Yıllarda Cizye Bedelleri Karşılığı Olarak Baruthaneye Teslim Edilen Para Miktarı
Tablo 32	Çeşitli Yıllarda Baruthaneye Aktarılan Mukataa Gelirleri
Tablo 33	Çeşitli Yıllarda Odun Bedeli Olarak Baruthaneye Teslim Edilen Meblağ

Tablo 34	Baruthaneye Bağlı Çiftliklerden Çeşitli Yıllarda Alınan İltizam Gelirleri
Tablo 35	Baruthaneye Bağlı Dükkân, Bakkal, Değirmen ve Bahçelerin Çeşitli Yıllardaki Kira Gelirleri
Tablo 36	Osmanlı İmparatorluğunda ve bazı Avrupa ülkelerinde kullanılan barut karışımları (1560-1795)
Tablo 37	Muhtelif Tarihlerde Kullanılan Hammadde ve Üretilen Barut Miktarı
Tablo 38	Muhtelif Tarihlerde Üretilen Barutun Bir Kantarının Maliyeti
Tablo 39	Çeşitli Yıllarda Görev Yapmış Baruthane Nazırları
Tablo 40	Muhtelif Tarihlerde Barutçubaşılar ve Maaşları
Tablo 41	12 N 1211 (10 Mart 1797) Tarihinde Üretim Personeli ve Maaşları
Tablo 42	12 N 1211 (10 Mart 1797) Tarihinde Baruthanede İstihdam Edilen İşçiler ve Maaşları
Tablo 43	Baruthanede 1259-1843/1844 Yılında İstihdam Edilen Personel ve Maaşları
Tablo 44	Kalhâne ve Müştemilatı İçin Yapılan Masraf
Tablo 45	Büyük Havuz İnşasında Masraf Kalemleri ve Masraf Miktarı

ÖLÇÜ BİRİMLERİ*

Uzunluk Ölçüleri

Zira	0,758 m
Parmak	0,031 m
Arşın	0,758 m

Ağırlık Ölçüleri

Kantar	56.449 kg
Kıyye	1.2822945 kg
Çeki	225.798 kg
Dirhem	3.207 g

Hacim Ölçüleri

Lüle **	26 mm
---------	-------

Para Birimleri

Kese	50.000 akçe
Yük	100.000 akçe

---

* Burada yalnızca tezde kullanılan ölçü birimlerine yer verilmiştir.

** Bir *lüle* yaklaşık olarak 26 mm çapında bir borudur ve dakikada 36 litre su akıtır. Günlük yaklaşık 52 m³ su olarak kabul edilir.

“Bazıları her şeyi olduğu gibi görür, “niçin?” diye sorar; ben hiç var olmamış şeyleri düşünür, “neden olmasın?” diye sorarım.”

Bernard SHAW

“Uzun ince bir yoldayım
Gidiyorum gündüz gece
Bilmiyorum ne haldayım
Gidiyorum gündüz gece”

Aşık Veysel

GİRİŞ

A- AMAÇ VE YÖNTEM

1- Amaç

Azadlu Baruthanesinin hikâyesi, III. Selim döneminde Osmanlı-Rus Savaşı (1787-1792) sonrasında hayata geçirilen Nizâm-ı Cedîd reformları çerçevesinde, Küçükçekmece yakınlarında barut üretim alanında su gücüyle çalışan çarklı bir baruthane inşa etme düşüncesiyle başlar. Baruthanenin inşa edildiği dönem, aynı zamanda sanayi devriminden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun da sanayileşme çabaları içerisinde olduğu, özellikle de güçsüzlüğünü en fazla hissettiği askerî alanda sanayileşmeye çalıştığı bir zaman aralığına denk düşmektedir. Baruthanenin bir Osmanlı-Rus Savaşı (1787-1792)'dan sonra başlayan ve yine bir Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878)'dan sonra biten hikâyesi 82 yıllık bir zaman dilimini kapsar. Bu zaman dilimi mali sıkıntıların, bir birini takip eden uzun savaşların ve tüm bu sıkıntılara rağmen yürütülmeye çalışılan modernleşme çabaları sancılarının hissedildiği “İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı”na¹ tekabül etmektedir.

Baruthanenin ne zaman kurulduğu ve üretime ne zaman son verildiği bilinmekle birlikte bu baruthanenin tarihçesi neden yazıldı, neden bu konuda bir doktora tezi yazılması gerekti, önce bunun izahı yapılmalıdır. Her tarihî olayda olduğu gibi baruthane tarihinin yazılma nedeni de izah edilebilir olmalıdır. Bu

---

¹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

çalışma neden, hangi kaynaklardan istifade edilerek ve nasıl yapıldı? Bu sorulara cevap vermeden bazı hususlara açıklık getirilmelidir. Tarihin şahit olduğu en büyük imparatorluklardan birine sahip Osmanlılar'ın bu kadar geniş bir coğrafyaya nasıl yayılabildiği ve yine altı yüzyıldan daha fazla varlığını nasıl koruyabildiği sorusuna tarihçiler hâlâ bir cevap aramaktadır. Ancak bu kadar geniş bir coğrafyada, bu kadar uzun süren bir egemenlik kurabilmek için güçlü bir orduya, donanmaya, iyi işleyen bir iase ve ikmal sistemine sahip olmak gerektiğine şüphe yoktur.

XIV. yüzyıldan itibaren ateşli silahların savaş alanlarında kullanılmaya başladığı bilinmektedir. Ateşli silahlar, XV. yüzyıldan itibaren de kazanan tarafı tayin eder hâle geldi. Barut, Çinliler tarafından bulundu fakat Avrupa devletleri tarafından ateşli silahlarda kullanıldı. Bu anlamda barutu ve ateşli silahları kullanan devletler *mucitler, inovasyon yapanlar ve tüketenler* olarak üçe ayrılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu bu sınıflandırmada hangi gruba dâhildir? Diğer pek çok Türk-İslam devletinde baruta ve ateşli silahlara *namert* damgası vurularak olumsuz bir bakış geliştirilmişken Osmanlı İmparatorluğu bu konuda nasıl bir tutum sergiledi? Osmanlılar, yukarıdaki sınıflandırmaya göre, bazı araştırmacıların iddia ettikleri gibi tüketiciler grubuna mı dâhil edilmelidir? Böyleyse sadece tüketici olan bir imparatorluk çok geniş bir alana nasıl yayılabildi ve altı yüzyıl hayatta nasıl kalabildi? Bu görüş makbul/muteber değilse bunun tam aksini iddia eden bazı araştırmacıların Osmanlı'nın bir *barut imparatorluğu* olduğu değerlendirmeleri kabul edilirse III. Selim dönemi devlet belgelerinde ve dönemin diğer kaynaklarında barutun kalitesizliğini vurgulayan ifadeler nasıl izah edilebilir? Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu barut üretimi teknolojisinde, *barut imparatorluğu* adlandırmasını hak edecek kadar başarılıysa III. Selim zamanında neden yeni bir yapılanmaya ve Azadlu Baruthanesini kurmaya ihtiyaç duyuldu? Azadlu Baruthanesi, ne kadar başarılı oldu? Bu baruthanenin Osmanlı sanayileşme çabalarına doğrudan ya da dolaylı etkileri nelerdir?

İşte tam da bu noktada tekrar başa, ilk sorumuza dönüyoruz. Yukarıdaki tüm bu sorulara cevap verme ihtiyacı, ilk sorumuzun (Bu çalışma neden yapıldı?) cevabını da içeriyor. Bu çalışmayı hazırlarken temel amacımız, bütün bu soruların cevaplarını aramak oldu. Bu çalışmada hangi kaynaklardan yararlanıldı ve bu tez

nasıl hazırlandı? sorularının cevapları ise çalışmanın kaynaklarını ve yöntemini oluşturur:

2- Kaynaklar ve Yöntem

Bu çalışmanın temel kaynağını, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan belge ve defter koleksiyonları oluşturmaktadır. Döneme ait Osmanlı kronikleri, rûznâmeleri, rûzmerreleri yanında tespit edilen Türkçeye çevrilmiş Ermeni vekayinamelerinden yararlanılmaya çalışıldı. Türkçeye çevrilenler dışında İngilizce, Almanca ve Fransızca bazı seyahatnamelerden de yararlanıldı. Konuyla dolaylı ilgili Latince bir kaynak da istifade edilen eserler arasındadır. Baruthane ile ilgili dönemin şairleri tarafından yazılan manzum tarihlere ulaşmak için de bazı divanlardan istifade edildi. Ayrıca plan, kroki, harita, minyatür, resim, fotoğraf gibi görsel malzemeler yanında gerekli görülen yerler için üç boyutlu çizimler yaptırıldı. Bu kaynaklar dışında konumuzla ilgili incelemelerden ve araştırmalardan yararlanıldı.

Bu çalışmada hemen her bölüm, bir veya birden çok sorunun cevabını içerecek şekilde düzenlendi. Bölüm başlarında cevabı aranan soru/sorular belirtilirken bölüm sonunda da bulunan ya da bulunamayan cevap/cevaplar verildi. Çalışmanın genel değerlendirmesi sonuç bölümünde yapıldı.

Baruthane tarihçesinde önemli rol oynayan III. Selim, II. Mahmud, Mehmed Şerif Efendi, Frank Françesko ve Arakel Dadyan gibi şahısların görüşleri/düşünceleri, özgünlüğü korumak için tırnak içinde aynen verildi. Arşivden tespit edilerek sınıflandırılan belgelerin bir kısmından ihtiyaç duyulan yerlerde alıntı yapıldı. Bu alıntılar, eğik yazılarak vurgulandı ve metin ortasında gösterildi. Bunlardan özellikle vurgulanlar ise kalın yazıldı. Birkaç cümleden daha uzun alıntılar, bloklanarak satırbaşından biraz daha içeride verildi.

Metin kurulurken pek çok problemle karşılaşıldı. Bunları gidermek için bazı çözüm yolları geliştirmek gerekti. Karşılaşılan problemlerden biri, barut üretimi hakkında padişahların direkt talimatlarını içeren bazı hatt-ı hümayunların anlamlandırılması hususu oldu. Bazı hatt-ı hümayunlarda çok önemli bilgiler olmakla birlikte, bir ya da birkaç kısa cümleden oluşan bu belgelerin hangi tarihte ve niçin kaleme alındığı belirtilmemektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hatt-ı

Hümayun tasnifi 1401/56553 numaraya kayıtlı belge bunun bir örneğidir. Belgede tarih olmadığı için tasnif sırasında kataloga tahminî bir tarih verilmiştir (29 Z 1206): “İnşâallâh bu maddenin zuhûru ‘alâmet-i hayr ve tevfikdi. Bunun nizâmı ve istikâmetine ve fi‘ile çıkarub i‘mâline ziyâde dikkat ve ihtimâm olunmak lâzımdır. Zirâ Eferencden ziyâde bahâ ile senede bu kadar bahâlı barut alınur bu nizâm bulur ise hâcet kalmaz ancak etrâfında olan kazâ u kurrâ ahâlilerine zulm ve ta‘addî olunmasına bir vechle rızâm yokdur. Münâsibi u muktezâsı üzere nizâmına dikkat oluna” Görüldüğü üzere bu belgede bir maddenin keşfinden ve bu maddenin Osmanlı’nın barut ithalatına gereksinimini ortadan kaldıracağından bahsedilmektedir. İçeriğinde barut üretimiyle ilgili oldukça önemli bilgiler bulunan bu ve bunun gibi belgeler nasıl kullanılabilir? Tam bu sırada Marc Bloch’un bir sözü imdadımıza yetişti: “...[B]elge bir tanıktır ve tanıkların çoğu gibi soru sorulmadıkça konuşmaya pek niyetli değildir. Güç olan soru dizisini hazırlamaktır. İşte orada, o anda karşılaştırma, tarihçiye çok kesinleşmiş bir yardımı, var olduğu müddetçe hizmet görececek bir sorgu yargıcı sağlar”². İçeriği hakkında fazla ayrıntı olmayan bu tür belgelerden istifade etmek için biz de bu yöntemi benimsedik. Bu belgelerden bir çoğunun tarihi, tahminîdir. Bir belge yanlış tarihlendirilirse yanlış yorumlara ve değerlendirmelere sebep olabilir. Belgede bahsedilen bu madde ne olabilir? Belgenin tarihini tespit etmek mümkün müdür? Belge kaleme alınırken kullanılan yazı, hangi Osmanlı padişahına ait olabilir? Belgede bahsi geçen maddenin elde edilmesi ya da üretilmesi için bir yerleşim biriminin etrafındaki ahaliye zulmedilmemesinden bahsedilmesi bir ipucu olarak kullanılabilir mi? Bunu bir ipucu olarak kullanma imkânı varsa diğer belgelerle nasıl bir karşılaştırma yapılabilir? Benzer şekildeki belgeleri kullanmak için belgelere bir dizi soru sorularak bunlar yorumlandı. Böylece belgelerin ait olduğu dönem tespit edilmeye çalışıldı. Tespit edilen dönemde benzer içeriğe sahip diğer belgelerle bunlar karşılaştırılarak bir netice alınmaya çalışıldı. Sonuçta bir dizi soru yardımıyla bazı belgelerden istifade etmek mümkün oldu. Bu tür belgelerde bahsi geçen olayların hangi padişah dönemindeki olayların kronolojisine uyduğu tespit edilmeye çalışıldı. Kullanılan

---

² Marc Bloch, “Avrupa Toplumlarının Karşılaştırmalı Tarihi İçin”, *Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde*, Der. Ali Boratav, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2007, s. 40.

hatt-ı hümayunlarda padişahların kendi el yazılarıyla yazdıkları ibareler, belgenin döneminin tespitinde kilit rol oynadı. Padişahların şahsî yazıları, yani yazı yazma kabiliyetleri birbirinden farklıydı. Bu ayrıcalık, belgeleri padişahlara göre dönemlendirmede önemli bir ipucu oldu. Mesela, IV. Mustafa'nın yazısı kaligrafik olarak başarılı sayılmazken II. Mahmud daha güzel bir yazı sitiline sahipti. Bu ayrıntılara dikkat edilmeye çalışıldı. Tahminî de olsa bazı belgelerin yanlış tarihlendiği tespit edilerek ilgili dipnotlarda ifade edildi. Belgelerdeki tarihler çevrilirken Türk Tarih Kurumunun internet ortamındaki tarih çevirme kılavuzundan yararlanıldı.

Osmanlı Türkçesi ile yazılmış belgelerde noktalama işareti olmamasına rağmen aynen yapılan alıntılarda okumayı kolaylaştırmak adına noktalama işaretleri kullanıldı ve günümüz Türkçesinin imla kuralları çerçevesinde büyük-küçük harf kullanımına dikkat edildi. Metnin oluşturulması sırasında Türk Dil Kurumunun son olarak yayınladığı imla klavuzu (2013) kullanıldı.

Belgelerin kullanımı hususunda karşılaşılan bir diğer sorun da bazı terimlerin anlamlandırılması oldu. Mesela, bazı belgelerde geçen (واپور) gibi bir kelimenin *vapur* ya da *vapor* okunması ve buhar kuvvetiyle işleyen gemi olarak anlamlandırılması mümkündür. Zira kaynaklarda Dadyan ailesi fertlerinin buharlı gemilerle ilgili bazı icatları ya da faaliyetleri olduğu bilgisi vardı. Bu kelime de baruthane çarklarının *vapor* çarklarına dönüştürülmesiyle ilgili bazı belgelerde geçiyordu. Dolayısıyla da ortaya baruthanede kullanılan bazı eski çarkların buharlı gemi yapmak amacıyla gemilere takılarak kullanılması gibi bir sonuç çıkmaktaydı. Ancak *vapur* ya da *vapor* olarak geçen bu kelime aslında bir gemi türü değil, İngilizce *vapour*, *vapor* yani *buhar* anlamındadır. Osmanlı yazışmalarında neden buhar değil de *vapur/vapor* kelimesi tercih edildi? Konuyla ilgili belgeler, eski baruthane çarklarından gemi üretildiğini değil, barut üretim tekniğinde hayvan ve su gücüyle işleyen tokmak çarklarının yerine sanayi devriminin bir ürünü olan buhar çarklarının kullanılmak istendiğini ifade etmektedir. Osmanlılar, buharı bilmiyor muydu? Yoksa bu teknolojiyi bulan İngilizlerin hakkını teslim etmek için mi bu terimi tercih etmişlerdi? Baruthanelere buhar gücüyle çalışan çarklar kurma teklifi, Ohannes Dadyan'a aittir. Ohannes Dadyan'ın, buhar gücünü makinelerde ilk olarak

kullanan İngilizlerin ifadelerini olduğu gibi alması ve bu kullanımın Osmanlılarca benimsenmiş olması muhtemeldir.

Bizden önce bu alanda araştırma yapan Muzaffer Erdoğan³, Birol Çetin⁴, Zafer Gölen⁵, Gabor Agoston⁶, İbrahim Sezgin⁷ gibi araştırmacıların gayretleri bu çalışmaya büyük katkı sağladı. Bizden sonra da bu alanda çeşitli çalışmalar yapılacaktır. Bu tez ilmin kümülatif bir bilgi birikimi olduğu dikkate alınarak hazırlandı. Bu araştırma Osmanlı Devletindeki barut üreti ile ilgili önce yapılan çalışmalara katkıda bulunabildiyse ve Azadlu Baruthanesi hakkında bilinmeyenlerin önemli bir kısmını ortaya çıkarabildiyse başta ifade edilen amaçlara ulaşılmış demektir.

B- BARUTUN İCADI

İnsanın temel fizyolojik ihtiyaçlarının başında korunma ve beslenme gelir. Yaşamın devamı için öncelikle bu ihtiyaçların giderilmesi zaruridir. Korunma ve beslenme gibi insanoğlunun temel ihtiyaçları⁸, bunları karşılayacak bazı icatların yapılmasını sağlamıştır. İlk silahlar, bu gerekçelerle icat edilmiş ve genelde ileriye doğru atılan bir cismin havada yol almasından elde edilen hızdan istifade edilmesi prensibine göre tasarlanmıştır. Fırlatılan nesne, önce basit bir taş iken daha sonra ucu sivriltilmiş mızrak, ok, vb. olmuştur. Zamanla kargı, sapan ve mancınık gibi basit silahlar bunları izlemiştir. Ancak atış teknolojisindeki en büyük ilerleme için barutun icadını beklemek gerekecektir.

---

³ Muzaffer Erdoğan, “Arşiv Vesikalarına Göre İstanbul Baruthâneleri” *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, II, İstanbul 1959, s. 115-138.

⁴ Birol Çetin, *Osmanlı İmparatorluğunda Barut Sanayi 1700-1900*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

⁵ Zafer Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

⁶ Gábor Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek/Osmanlı İmparatorluğunun Askerî Gücü ve Silah Sanayisi*, çev. Mehmet Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006; aynı yazar, *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, çev. M. Fatih Çalışır, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

⁷ İbrahim Sezgin, *Gelibolu Baruthanesi: Fiziksel Gelişim, Üretim, Finansman*, Tübitak Araştırma Destek Programları Başkanlığınca Desteklenmiş Proje, Proje Nu: 109K420, Edirne 2012.

⁸ Abraham H Maslow, “A Theory of Human Motivation”, *Motivation and Personality*, Harper&Row Publisher, New York 1987, s. 15-31.

1- Barutun Ateşli Silahlarda Kullanımı

Barutun icadı ve ateşli silahlarda kullanılması hakkında Osmanlı kroniklerinde muhtelif bilgiler bulunmaktadır. İbrahim Peçevî, 1370 yılında Avusturyalı Bertoloş adlı bir hekim tarafından barutun icat edildiğini ifade etmektedir⁹. Osmanlı müverrihi Halil Nuri, nerede icat edildiğini belirtmeksizin hicrî 40 yılında barutun icat edildiğini ve ardından da top, tüfek ve humbara gibi silahların icat edildiğini belirtir¹⁰. Kethüda Said ve Ahmed Asım, barutun hicrî 766 yılında bir Alman rahip tarafından icat edildiği kanaatindedirler¹¹. Ahmed Cevdet Paşa, bu konuda üç rivayetten bahseder: Birinci rivayet, hicrî 700'de Almanya'nın Badgran(?) [Breisgrau (bugün Baden-Württemberg)] dükalığı, Freiburg (Frayburg) şehrindeki bir keşiş tarafından icat edildiği şeklindedir. İkinci rivayete göre barut, bu tarihten çok daha önce bir İngiliz keşiş tarafından icat edilmiştir. Üçüncü rivayet ise barutun Çinliler tarafından icat edildiği¹² şeklindedir. Bugün tarihçilerin çoğu, barutun eski Çin'de icat edildiğini kabul etmektedir.

Barutun ne bir savaş aracı yapma düşüncesiyle ne de yanıcı bir madde elde etmek için üretilmediği, eski Çin'de *hayat iksirini* bulmak için yapılan bazı deneyler sonucunda bulunduğu bilinmektedir. Çinli Taocu simyacılar, gerçeğin gizemini çözebilmek için birçok maddenin özünü birbirine karıştırarak barutu icat etmişlerdir. MS I. yüzyıla gelindiğinde, Çinli simyacılar barutun en önemli bileşeni güherçile hakkında pek çok bilgiye sahipti. Onlara göre “*barutun üç maddesinden birincisi olan güherçile, barutun prensi ve diğer katkı maddeleri olan kükürt ile odun kömürü de nazırlarıydı*”¹³. Barutun icadından asırlar sonra Osmanlı divan şairi Şeyh Galib

⁹ Peçevî İbrahim Efendi, *Tarih-i Peçevî*, I, Matbaa-i Amire, İstanbul 1283, s. 55-56.

¹⁰ Halil Nuri, *Nuri Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü Nu. 5996, v. 22a- 23a.

¹¹ Ahmed Asım, *Tarih-i Asım*, I, Ceride-i Havadis Matbaası, İstanbul 1282, s. 49-51; Kethüda Said Efendi, *Kethüda Said Efendi Tarihi ve Değerlendirilmesi*, hzl. Ahmet Özcan, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 1999, s. 77-78.

¹² Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VI, Tertib-i Cedid, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1303, s. 103-105.

¹³ Alfred W.Crosby, *Ateş Etmek Tarihte Fırlatma Teknolojileri*, çev. Aybek Görey, Kitap Yayın Evi, İstanbul 2003, s. 88-89.

adeta Çinli simyacılar nazire yaparcasına barutu bir *zafer iksiri* olarak tanımlayacaktır¹⁴.

“*Hak bu kim bârûta iksîr-zafer desem sezâ*
İşte Dâru’-d-darb-ı hâlis yapıdı bârîdir güvâh”

Eski Çin’de halk, gündelik hayatın bir parçası olan bambunun ateşe atıldığında, sıcaklığın etkisiyle boğumlar arasında kalan havanın genleştiğini ve büyük bir güürültüyle patladığını müşahede etmişti. Bu sebeple bambunun sert çeperi ateşe ısınca etrafa şarapnel benzeri parçalar saçtığı öteden beri biliniyordu¹⁵. Çinli simyacılar tecrübeleriyle bu patlamadan yararlanılabileceğinin farkına vardılar. Güherçile, kükürt ve odun kömürü gibi maddelerin yanıcı özelliği uzun zamandan beri bilindiği için bu maddelerin yakılmasıyla meydana gelecek muazzam patlama fikri, barutun icat edilmesini sağlamış olmalıdır¹⁶.

Barutun ilk kullanım amacı, günümüzdekinden oldukça farklıdır. Eski bir Çin inancına göre Çin’in batı bölgelerindeki tepelerde yaklaşık 30 cm boyunda bir insanı andıran ürkek tabiatlı *Şan-sao* adlı canlılar yaşamaktaydı. Bu canlıların kendilerini rahatsız edenleri titreme ve sıcak terleme nöbetleriyle hasta ettiklerine inanılıyordu. Çinliler bu canlıları korkutup kaçırmak için bazı araştırmalar yapmışlar ve neticede yakıldığında büyük bir patlama sesi elde edilen barutu, bu canlıları korkutup kaçırmak için kullanmışlardır¹⁷.

Barutun icat edildiği devirlerde, savaş alanları günümüze nispeten daha sessiz olduğundan barut, önce düşmanı korkutmak için kullanılmıştır. Bu ilginç icat, Müslümanlar tarafından torbalara doldurularak düşmanları korkutmak için kullanılmış, daha sonraları gevşekçe bağlanmış bir keseye doldurulan baruta idrar, dışkı, pırasa suyu, demir saçmalar ve porselen kırıkları gibi maddeler eklenerek düşmanlara atılmaya başlanmıştır. Böylece torbadaki maddelerin parça tesirinden yararlanılmıştır. Bir süre sonra barut doldurulan gevşek bağlanmış keseler, demir

¹⁴ Şeyh Galib, *Şeyh Galib Divânı*, İbtidâ-i Tevârîh, Mısır-Bulak 1252, s. 51.

¹⁵ Crosby, *Ateş Etmek*, s. 89-91; S.J.von Ramocki, *Geschichte der Explosivstoffe*, Gerstenberg Verlag, Tarihsiz, s. 184-185.

¹⁶ Crosby, *Ateş Etmek*, s. 89-90.

¹⁷ Carlo M.Cippolla, *Yelken ve Top*, (Kısaltma: *Yelken ve Top*), çev. Aslı Kayabal, Kitap Yayın Evi, İstanbul 2003, s. 55.

g llecere dönüştü. Çinliler XIV. yüzyılda elle ya da mancınıkla atılabilen humbaraları kullanmaya başladılar.

Bütün ateşli silahların atası sayılabilecek ateş mızrakları 900'l  yıllarda icat edildi. Bir ateş mızrağı yapılırken ucu açık bir boruya kükürt, odun kömürü ve baruttan oluşan bir karışım dolduruluyordu. Daha sonra borunun ucuna bir ok yerleştirilerek borunun alt kısmındaki karışım, bir fitil yardımıyla ateşlenince karışımın yanmasıyla açığa çıkan gaz, oku ileriye fırlatıyordu. Birçok mızrağın bir seferde fırlatılabilmesi için rampa olarak bir sepet kullanıldı. Bu silah, daha sonra yapılan bütün ateşli silahlara ilham kaynağı oldu.

Ateş mızrakları, bir tür ateş pompası gibi kullanılabil-diğinden meydan savaşlarıyla kale kuşatmalarında hem saldıran hem de savunan taraf için önemliydi. Bu yeni silahın isabet oranı yüksek olmamakla beraber, birçok askerin topluca savaştığı bir ortamda, karşı tarafa büyük zayıat verdir-diği muhakkaktır. Ateş mızrakları içindeki baruta zamanla kum, tahriş edici maddeler, zehir, çanak  mlek ve metal parçaları eklendi. Zamanla atılan nesnelere boyutu büyütülmüş ve kullanılan güherçile oranı da arttırılınca bu düzenek, top hâlini aldı¹⁸. Aşağıda top ve tüfek gibi bugünkü ateşli silahların ataları olan ateş mızrakları resmedilmiřtir¹⁹:

---

¹⁸ Crosby, *Ateş Etmek*, s.89-90.

¹⁹ Joseph Needham, *Science and Civilization in China*, V, 7. bölümden naklen, Crosby, *Ateş Etmek*, s. 94.

Resim 1: İlk Ateşli Silahların Prototipi Olarak Kabul Edilebilecek Olan Ateş Mızrakları

Aşağıdaki resimde ise ateş mızraklarının daha geliştirilmiş biçimleri olarak kabul edilebilecek humbaraların ve havan toplarının III. Ahmed zamanında Osmanlı ordusunda kullanılan örnekleri vardır²⁰:

²⁰ Ali Ağa'nın Umme'l-Gaza adlı eserinden naklen Fuat Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik, V*, Türkiye Bilimler Akademisi-İstanbul Büyükşehir Üniversitesi-T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Ortak Yayınları, İstanbul 2008, s. 130.

Resim 2: III. Ahmed Dönemi Osmanlı Ordusunda Kullanılan Bir Havan Topu

Barut, bugünkü şekliyle ateşli silahlarda nasıl kullanıldı? Barutun ateşli silahlarda nasıl bir fonksiyonu vardır? Bugünkü anlamda ateşli silahlarda barut, önce toplarda sonra tüfeklerde kullanıldı. Güherçile, kükürt ve odun kömürünün karışım oranlarının değiştirilmesiyle²¹, farklı amaçlar için farklı barut türleri üretilmiştir. Kara barutun içine katılan odun kömürü, baruta siyah renk veriyordu. Barutun ilkel şekli olan bu ürün, rengi sebebiyle kara barut olarak adlandırılmıştır.

Barutu meydana getiren maddelerin başında güherçile gelir. Barut üretiminde genellikle Hint güherçilesi (potas güherçilesi) (KNO_3) ve Şili güherçilesi (süt güherçilesi) ($NaNO_3$) kullanılmıştır. Barutu oluşturan maddelerden güherçile, kükürtle odun kömürünün yanması için gereken oksijeni verir. Kükürt (S) barutun kolayca tutuşmasını sağlar. Odun kömürü, bünyesindeki karbon (C) ve güherçiledeki oksijen (O) yanarak karbon dioksit (CO_2) gazını ortaya çıkarır. Barut yanınca geriye karbon dioksit (CO_2), kükürt dioksit (SO_2) gazları ile potasyum sülfat (K_2SO_4),

²¹ Hasan Tahsin, *Fenn-i Eslihâ*, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne Matba'ası, İstanbul 1313, s. 14; Gábor Ágoston, "Gundpowder For The Sultan's Army: New Sources On The Suplly Of Gundpowder To The Otoman Army In The Hungarian Campanigns Of The Sixteenth And Seventeenth Centruies", *Turcica*, XXV, Paris 1993, s. 8-85; Gábor Ágoston , " XVI. Yüzyılda Macaristan'da Osmanlı Barut Üretimi: Budin Baruthânesi", *Bulleten*, LXVII / 249, Ankara 2003, s. 542-543; Gábor Ágoston , "Avrupa'da Osmanlı Savaşları 1453-1826", *Top, Tüfek ve Süngü Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, (Kısaltma: "Osmanlı Savaşları"), çev. Yavuz Alogan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2002, s. 140; İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Amire*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 170; Gölen, *Baruthâne*, s. 218.

potasyum karbonat (K₂CO₃) ve potasyum sülfür (K₂S) bulunan bir atık kalır. Yanma neticesinde açığa çıkan gazlar 3.000 katlık bir genleşmeye sebep olur²².

2- Ateşli Silah Teknolojisinin Yayılması

II. Murad'ın Belgrad kuşatması sırasında müdafaacıların kullandıkları silahları tarif eden Michaël Doukas'ın barutun ateşli silahlardaki rolünü vurgulayan şu satırları dikkat çekicidir²³:

Kalenin savunucuları onlara, [Osmanlılar'a] büyüklüğü Pontos cevizi kadar olan kurşun gülleler atıyorlardı; bunlar küme hâlinde 5 ya da 10 tane gülleyi yaylım ateşiyle fırlatan tunç gereçlerden atılıyordu. Bu tunçtan borunun [namlunun] arka yanı, hazırlanmış güherçile [potasyum nitrat], kükürt ve söğüt kömürü ile dolduruluyordu; bu [sözü edilen karışım, kara barut] kül altındaki ateş ya da bir kıvılcım değerse, birdenbire ateş alır ve yanık gaza baskı yaparak gülleleri güçlü bir biçimde iter. İşte bu yöntemle, patlamanın gücü bir gülleden, namlu ağzına kadar, ötekine geçer ve böylece gülleler bir mil mesafeye fırlatılır. Eğer insana ya da hayvana rastlarsa, bunlar demirden zırha bürünmüş bile olsalar, çarpmanın gücü öylesine şiddetlidir ki gülle birini delip geçer, ikincisini de etkilenmemiş bırakmaz [yaralar]. Hatta, gücü, demir zırh kuşanmış ve silâhli da olsalar, iki bedende zâil olmaz; gülle zırh demirine ya da koruyucu başka bir diğer maddeye rastlarsa, onun [kurşun güllenin] yuvarlak biçimi sivri hâl alır, sonuçta ateşten ırmak gibi bağırsakların dibine saplanan bir çiviye dönüşür.

Barutu kısa ve öz biçimde ifade eden Doukas'ın satırlarına modern tanımların fazla bir katkısı olmayacaktır. Kara barut, önce sadece düşmanları korkutmak amacıyla kullanılırken XIV. yüzyıldan itibaren ateşli silahlarda da kullanılmaya başlandı.

Barutun icadıyla, ülkelerin kaderlerini tayin eden savaşlar bambaşka bir çehreye büründü. Barutun ateşli silahlarda kullanılması, savaş meydanlarındaki üstünlüğün sayıca üstün olan taraftan silah bakımından üstün olan tarafa geçmesine sebep oldu. Sonraki dönemlerde top, tüfek gibi silahların sahiplerine sağladıkları

²² Crosby, *Ateş Etmek*, s. 89.

²³ Michaël Doukas, *Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 188.

avantajlar daha iyi anlaşılınca pek çok kral/hükümdar/padişah vb. bunlara sahip olma yarışına girdi. Öyle görünüyor ki silahlama yarışına giren devletler, tüfeğe göre daha fazla yıkım gücüne sahip olması ve daha dayanıklı bir mekanizmaya sahip olması sebebiyle başlangıçta tüfekten ziyade daha çok topa sahip olmayı tercih ettiler. Daha fazla topa sahip olma sevdasına düşen devletlerin bu alanda giriştikleri yarış, talep-arz çerçevesinde küresel bir sektörün doğmasına neden oldu.

İlk toplar demirden ve bronzdan yapıldı. Demir toplar birbirleri üzerine lehimlenmiş ham boruların bir arada tuttuğu, dövme demir çubuklardan yapıldı. Eritilen demiri kalıplara dökerek top üretme fikri çok eskilere dayanmakla birlikte erimiş demirden yapılan toplar dayanıksız oluyor ve onu kullananlara zarar verecek şekilde kırılıbiliyordu. Dolayısıyla top imalinde demire göre daha pahalı olmasına rağmen bronz toplar, kırılma riskinin daha az olması ve kolay işlenebilmesi sebebiyle daha çok tercih edildi. Hıristiyanlığın ilk devirlerinden beri Avrupa'da kilise çanlarına gösterilen büyük rağbet, Avrupa'nın pek çok yerinde çan dökümünü bilen ustaların yetişmesine sebep oldu. Avrupalı çan ustalarının maden cevherini eritme, doğru sıcaklıkta dökme bilgilerini dinî amaçlar dışında maddi bir kazanca tahvil etmeleri ve top üretimi alanında kullanmaları, şüphesiz bu yeni ve garip icadın yayılmasında en önemli nedenlerden biridir²⁴.

Feodalitenin yavaş yavaş çatırdadığı kıta Avrupasında, gücünü diğer krallara ispatlamak isteyen her kral ya da derebeyi daha güçlü toplara sahip olabilmek için adeta birbirleriyle yarışır hâle geldiler. Top dökme faaliyetleri hızlandı. Mermer, granit ve taş güllerin yerini demir güller almaya başladı. Artan hareket kabiliyetine bir de namlulara yiv açılması gibi gelişmeler eklenince toplar, savaş meydanlarının en fazla aranan silahları oldu²⁵.

C- OSMANLI DEVLETİ'NDE ATEŞLİ SİLAHLARIN YAYILMASI, BARUT VE BARUTHANELERİN YERİ

Osmanlı tarihinde *klasik dönem* olarak adlandırılan 1300-1600 yılları arasındaki dönem, genel olarak Osmanlı gücünün Batı karşısında yoğun olarak

²⁴ Cipolla, *Yelken ve Top*, s.11-12; Agoston, *Barut Teknolojisi*, s. 10.

²⁵ T. Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s.102-103.

hissedildiği bir dönem oldu. Bu dönemde rakiplerine karşı pek çok cephede üstünlük sağlayarak tarihin tanık olduğu en büyük imparatorluklardan biri olmayı başaran Osmanlı gücünün sırrı, geçmişte olduğu gibi günümüzde de merak konusu olmaya devam etmektedir. Osmanlı askerî gücünün iyi anlaşılması için Osmanlı sefer örgütlenmesinin/iaşe ve ikmal organizasyonunun iyi bilinmesi gerekmektedir. Zira gerek batıda, gerekse doğuda çok geniş ve zor coğrafyalarda muhtelif rakiplere karşı başarılı olmak, güçlü bir lojistiği gerektirmektedir. Bu konu, bu gücün sırrını merak eden Batılı gözlemcilerin eserlerinde de vurgulanan bir husus oldu. Nitekim Avusturya İmparatorluğu elçilik heyetine meraklı bir gezgin olarak katılan Hans Derschwam, 1553-1555 yılları arasını içerin Osmanlı gözlemlerini anlatırken geniş bir coğrafyada fetihler gerçekleştiren Osmanlı ordusunun yaşadığı sıkıntılara şu cümlelerle dikkat çekmiştir²⁶:

“Ordu her defasında Asya’ya, İran’a, Safevi’ye karşı istemeyerek zorla harbe gidiyor. Zira onlar kurak, çöl yerleridir. Halk fakir ve açtır. İran’a giden ordu binlerce millik mesafeye beraberinde su götürmek zorundadır. Ayrıca her asker un, peksimet, et, pirinç, tuz, peynir vs. erzakını oralara kadar yanında taşımaya mecburdur. Bu maksatla harbe çıkan ordu, beraberinde birçok at ve sayısız denecek kadar çok miktarda yarım veya ¾ kova su alabilen deri tulumlar içerisinde su götürüyor. Safevi, kendi memleketini terk edip içlere çekilirken her tarafı yakıp yıkıyor, halkını başka yerlere naklediyor. Neticede Türkler gelince fazla bir şey bulamıyorlar. ...Macaristan’a gitmek gerektiğinde bütün askerler isteyerek yola koyuluyor. Fakat İran bahis konusu olunca sızlanmalar başlıyor.” Yine *“...Hiçbir Türk İran’a kadar uzanan bir yolculuğu göze almak istemiyor. Zira gerek kendileri, gerekse hayvanlar uzun süre aç susuz sıcakta soğukta kalıp büyük sıkıntı çekiyorlar. Buna karşılık ise pek az şey elde ediyorlar. Savaşta ölmeyenlerin yarısı da salgın hastalıklardan ölüyor.”*

Görüldüğü gibi devlet merkezinden çok uzak coğrafyalara seferler düzenleyen Osmanlı ordusu, büyük sıkıntılar yaşamıştır. Osmanlıların bu sıkıntılarının üstesinden nasıl geldiğini Hans Derschwam’ın da bulunduğu elçilik heyetinin başkanı olan ve

---

²⁶ Hans Derschwam, *İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 52-53, 125. Osmanlı ordusunun sefer organizasyonu hakkında bkz. Rhoads Murphey, *Osmanlı’da Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul 2007.

1554-1562 yıllarına ait gözlemlerini aktaran Avusturya Elçisi Ogier Ghiselin de Busbecq'in mektuplarından öğrenmekteyiz. Busbecq, Osmanlıların *lojistik* sorununu develerle ve pirinçle çözdüğünü anlatmaktadır²⁷:

“Fikrimce iki şey vardır ki Türkler bundan gayet büyük fayda ve ve kâr temin ediyorlar. Bunlar hububat içinde pirinç, yük hayvanları içinde de deveden ibarettir. Her ikisi de Türklerin giriştikleri uzun muharebeler için oldukça uygundur. Pirinç çok dayanıyor ve iyi bir gıda teşkil ediyor. Bir parçacık pirinç birçok kişiyi doyurmağa kâfi geliyor. Develer çok yük taşıyabiliyorlar açlığa ve susuzluğa dayanıyorlar, pek az itinaya lüzum gösteriyorlar. ...Sultan bir sefere çıktığı zaman, yanında 40 bin kadar deve bulundurur. Hemen bu kadar da yük taşıyacak katır vardır. Eğer İran'a sefer ediliyorsa bunlara her türlü hububat ve bilhassa pirinç yüklenir. Develer ve katırlar çadır, silâh, harp makineleri ve her türlü levazım taşımak için kullanılmaktadır.”

1- Osmanlı'nın Ateşli Silahları Kullanma Becerisi

Askerin yiyeceğini temin edip ağırlıkların, mühimmatın hızla taşınması orduya büyük bir avantaj sağlasa bile düşman karşısında zafer kazanmak için silah bakımından da güçlü olmak şarttır. Savaşlarda ok, kalkan, mızrak vb. gibi geleneksel silahlar tahminen XIV. yüzyıla kadar savaşın kaderini tayin ederken bu yüzyıldan itibaren ateşli silahların yaygınlaşması ve savaş alanlarında galibin barut kokusuyla tayin edilmesini bazı araştırmacılar “*askerî devrim*” terimiyle adlandırdılar²⁸. Ateşli silahların yaygın olarak kullanılmaya başladığı yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin de giderek güçlendiği bir döneme denk gelmektedir. Peki Osmanlı bu devrimin neresinde yer almaktadır? Batılı bazı araştırmacılar, ateşli silahları kullanan ülkeleri mucitler, var olanı geliştirenler [inovasyon] ve sadece hazır teknolojiyi kullananlar olmak üzere üçlü bir tasnife tabi tutarlar. Buna göre İngiltere ve Hollanda gibi devletler mucitler sınıfına dâhil edilirken, Osmanlılar 3. grupta yer alan, tüketici bir devlet statüsüne yerleştirildi²⁹. Ancak söz konusu sınıflandırmanın bilgi

²⁷ Ogier Ghiselin de Busbecq, *Türk Mektupları*, çev. Hüseyin Cahit Yalçın, Remzi Kitabevi, İstanbul 1939, s. 138-140.

²⁸ Geoffrey Parker, *Askerî Devrim Batının Yükselişinde Askerî Yenilikler*, çev. T. Zorlu, Küre Yayınları, İstanbul 2006.

²⁹ Keite Krause, *Arms and The State: Patterns of Military Production and Trade*, Cambridge University Press, Cambridge 1992, s. 30-45, 50-54. Bu kaynağın daha ayrıntılı bir incelemesi için

eksikliğinden kaynaklanan bir tasnif olduğu kesindir. Zira Osmanlılar gibi gerek doğuda gerekse batıda farklı ve devrin en güçlü devletleriyle mücadele eden bir devletin tüketici sıfatıyla rakiplerini yenmesi mümkün müdür? Zaten son zamanlarda tespit edilen bazı kaynaklar da bu sınıflandırmanın yanlışlığı ortaya koymaktadır. Osmanlı barutu icat etmedi ama ateşli silahları etkin bir şekilde kullandı. Hatta barutun mucidi Çinlilere teknoloji transferi gerçekleştirdi. Kanunî Sultan Süleyman zamanında Çin'e elçi olarak gönderilen Duo Si Ma, Çin imparatorunun emriyle Pekin'e yerleşti ve kardeşi Ba Bu Li ile imparatorluğun muhafız alayında komutan rütbesinde hizmette bulundu. Moğol atlılarının ve Japon korsanların saldırıları karşısında çaresiz kalan Çin ordusunun yeni arayışlar içine girdiği bir zamanda, Çinli bir devlet adamı olan Zhao Shi Zhen, Duo Si Ma'dan bir Osmanlı tüfeği istemiş ve ondan tüfeğin yapımı hakkında bilgi edinerek bu tüfekten on adet yaptırarak imparatorun hizmetine sunmuştur. Yine bu konuda *Olağanüstü Silahlar Kılavuzu (Shen Qi Pu)* adlı bir eser yazarak Osmanlı tüfeğinin imalini ve kullanımını Duo Si Ma'nın anlatımıyla resmetmiştir³⁰. Zhao Shi Zhen'in Osmanlı tüfeği hakkındaki şu ifadeleri Osmanlıların ateşli silahlardaki gelişmişliğinin bir göstergesidir: “*Bence; savaşta San Jiang Jun, Fo Lang Ji ve Qian Li Lei topları dışında küçük tüfekler arasında Rumi [Osmanlı] tüfekleri en iyisidir. Rumi [Osmanlı] tüfeğinden sonra iyi tüfek de Avrupa tüfekleridir. Tüfekleri kurallara uyarak imal ettim ve bir çok kez denedim. Sonuç çok iyi oldu*”³¹. Görüldüğü gibi Osmanlı tüfeklerinin ünü Osmanlı sınırlarının çok ötesinde Çin'de dahi takdir görmektedir. Aşağıda Osmanlı tüfeğinin kullanımı resimlerle anlatılmaktadır³²:

---

bkz. Jonathan Grant, “Osmanlı ‘Gerilemesini’ Yeniden Düşünmek: 15-18. Yüzyıllardaki Askerî Teknoloji Yarışında Osmanlı İmparatorluğu'nun Konumu”, *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Gerileme Paradigmasının Sonu*, hzl. Mustafa Armağan, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 175-198.

³⁰ *Olağanüstü Silahlar Kılavuzu (Shen Qi Pu)* adlı eserin çevirisi ve konunun ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Giray Fidan, *Kanuni Devrinde Çin'de Osmanlı Tüfeği ve Osmanlılar*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s. 107-159.

³¹ Fidan, *Çin'de Osmanlı Tüfeği*, s. 123.

³² Fidan, *Çin'de Osmanlı Tüfeği*, s. 150-159. Bir başka yazar bu kitap ve Çin'de Osmanlı tüfeğinin kullanımı hakkında verdiği bilgilerde bu tüfeği “Tanrının Aleti Kitabı” olarak adlandırmıştır. Konunun daha ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. Kazuaki Sawai, “Japon Teknolojisine Karşı: XVI. Yüzyılda Doğu Asya'da Osmanlı Tüfeğinin Yeri”, *Eskiçağdan Modern Çağa Ordular - Oluşum, Teşkilât ve İşlev-*, ed. Feridun Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 341-354.

Resim 3: Çinde Osmanlı Tüfeğinin Kullanımının Resimlerle Anlatımı

著火繩圖

發單門藥將銃
攢定托手上邊
尾拉腿上以右
手取火繩先吹
去灰煙夾置籠
頭內

著門藥圖

將銃用左手橫持
右手取發藥罐用
口銜出塞口之物
倒藥火門池內將
蓋上以左手將
銃微側轉令火眼
上向以右手輕
敲之使藥無入眼
中與筒內藥相接

立放圖

發藥各樣同前若
我在低窪之處故
人稍在高處不必
蹲身只將左膊緊
挨脇肋之上前脚
挺直後脚少卷不
丁不八如射箭站
立一般

響密人打放圖

火繩安放停妥器
前脚跪後脚將銃
舉起左手執托手
脚節拉膝頭後尾
緊夾腋下閉左耳
以右目視後照筒
對前照星開口息
氣對準敵人然後
扣機

Bu örnekten de anlaşıldığı gibi Osmanlı Devleti, sahip olduğu ateşli silah/barut teknolojiyle döneminin en önemli devletlerinden biridir. Bazı tarihçiler, barut üretimi teknolojisinde ileri olan Osmanlı Devleti'ni, Safevî Devleti'ni, Babür İmparatorluğu'nu, Rus Çarlığı'nı, Çin'deki Mançu İmparatorluğu'nu, Japonya'daki Tokugawa Şogunluğu'nu, Amerika kıtasındaki İspanya İmparatorluğu'nu ve Portekiz İmparatorluğu'nu *barut imparatorlukları* olarak adlandırmışlardır³³.

2- Ateşli Silahlarla Tanışma ve Eski Bir Tartışma: Osmanlı İlk Kez Ateşli Silahları Ne Zaman Kullandı?

Osmanlıların ateşli silahlardaki gelişmişliği ortadadır. Ancak Osmanlıların ateşli silahların ilk kez ne zaman kullanıldığı henüz bitmeyen bir tartışmadır. Bu

³³ Marshal G.S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, III, İz Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 1-172; Vernon J.Parry, "Osmanlı İmparatorluğu 1566-1617", çev.Necmi Ülker, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IV, 1989, s.177; Salim Aydüz, *XV ve XVI. Yüzyılda Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s.34-35; Crosby, *Ateş Etmek*, s. 104; Gábor Ágoston, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450-1700)", *Osmanlılar*, Yeni Türkiye Yayınları, ed.Güler Eren -Cem Oğuz, X, s. 621, Ágoston, *Osmanlı Savaşları*, s. 132-133.

konudaki mevcut görüşler iki gruba ayrılabilir. Birinci gruptakiler, topun ve tüfeğin kullanıldığı belli bir olayı veya zamanı işaret etme eğilimindedirler. Nitekim topun ilk kez kullanıldığı tarihi, Karamanoğulları ile Akşehir önlerinde 1364'te yapılan savaş³⁴, İstanbul'un Türkler tarafından ilk kez kuşatılması (1369)³⁵, I. Kosova Savaşı (1389)³⁶ olarak ya da I. Mehmed dönemi (1413-1421)³⁷ gibi daha geç bir zaman gösteren farklı görüşler varken, tüfeğin ilk kez kullanıldığı tarihi, Düzmece Mustafa Olayına (1421) bağlayan görüşler mevcuttur³⁸.

İkinci gruptakiler ise tarih vermek yerine bunun bir süreç olduğuna dikkat çekme eğilimindedirler. Bu iddialardan birine göre Osmanlılar, ateşli silahları Balkanlardaki fetihleri sırasında temas ettikleri Sırlardan ve Boşnaklardan öğrenmişlerdir³⁹. Bu grupta değerlendirilebilecek diğer bir iddiaya göre ise

---

³⁴ İsmail Hami Danişmend, yalnız hususi kütüphanesinde bulunan Şikârî'nin Karamannâme adlı eserinin yazma nüshasına dayanarak farklı bir görüşü savunur. Danişmend, Osmanlı Devleti'nde topun ve tüfeğin ilk kez kullanıldığı tarihi olarak I. Murad'ın Karamanoğlu Beyi Alâüddin ile Akşehir önlerinde 1364 yılında yaptığı ikinci savaşı gösterir. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1945, s. 73. Şikârî'nin bu eserinin en son yapılan transkripsiyonunda da bahsedilen bilgi yoktur. Bkz. Şikârî, *Karamannâme [Zamanın kahramanı Karamanîler'in tarihi]*, hzl. Metin Sözen-Necdet Sakaoğlu, Karaman Valiliği-Karaman Belediyesi Yayını, İstanbul 2005.

³⁵ Tülin Çoruhlu, *Osmanlı Tüfek, Tabanca ve Techizatları (Askerî Müzeden Örnekler)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 2.

³⁶ Mehmet Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nüma Neşri Tarihi*, II, yay. hzl. Faik Reşit Unat-Mehmed A.Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları., Ankara 1987, s. 565, 667; David Ayalon, *Gundpowder and Firearms Mamluk Kingdom. A Challenge to a Mediaval Society*, (Kısaltma: Gundpowder) London 1956, s. 141-142; Vernon J. Parry, "Barud-The Otoman Empire", *EP*, I, Leiden 1986, s. 1061; Eralp, *Silah Kavramı*, s. 125-126; Mücteba İlgürel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ateşli Silahların Yayılışı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Ord. Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısından Ayrı Basım*, İstanbul 1979, s. 301; Aynı müellif, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tüfeğin Halk Arasında Yayılışı", *Birinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, II, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 247; Aynı müellif, "Osmanlı Topçuluğunun İlk Yılları", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul 1995.

³⁷ Ateşli silah teknolojileri üzerine çalışmaları ile tanınan Vernon J. Parry ise Arnavutluk ile ilgili 1431 tarihli bir kayda dayanarak böyle bir iddiada bulunmaktadır. Vernon J. Pary, "İslâm'da Harb Sanatı", çev. E.Merçil-S.Özbaran, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 28-29, İstanbul 1974-1975, s. 203.

³⁸ Bkz. 34. dipnot.

³⁹ Djurdjica Petroviç'e göre Osmanlılar, XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyıl boyunca Balkanlar'daki fetihlerinde Boşnak ve Sırlar ile karşılaşmışlardır. Balkanlar'daki savaşlar neticesinde önemli ölçüde top ve tüfek ele geçirilmiştir. Sırlar'ın kullandığı "tüfenk" adlı silah Osmanlılar tarafından çok beğenilmiş ve yeni fethedilen bölgelerdeki tüfek imalathaneleri Osmanlı idaresinde de eskisi gibi üretimine devam etmiştir. Djurdjica Petroviç, "Firearms in the Balkans on the Eve of and After the Ottoman Conquest of the Fourteenth and Fifteenth Centuries", *War, Technology And Society In The Middle East*, ed.Vernon J.Parry- M.E. Yapp, Oxford University Press, Newyork-Toronto 1975, s. 189-192; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlıların Batıda Gelişen

Osmanlıların ateşli silahlarla tanışmaları Kandiye Kuşatması sırasında karşılaştıkları Hıristiyanlar vasıtasıyla olmuştur⁴⁰. Osmanlılar birden bire ateşli silahlara ve bunları kullanma becerisine sahip olmadılar. Zira her yenilik gibi ateşli silahların kullanılması da bir sürece muhtaç olmalıdır. Ateşli silahların ilk kez kullanıldığı tarih hakkında devam eden görüş ayrılığı hâlâ varlığını koruyor. Bu konuda tam bir tarih vermek eldeki kaynaklara göre zor görünüyor. Ancak kuruluş tarihini tam olarak veremsek de Yeniçeri Ocağının kuruluşu⁴¹ (tarihî bilgilere göre 1362-1365 yılları arası) bu konuda bir dönüm noktası olmalıdır. Yeniçeri Ocağı kurulduktan hemen sonra ateşli silahların etkin bir şekilde kullanıldığını düşünmek, fazla iyimserlik olacaktır. Zira yukarda sözü edilen süreç, bu dönemden sonra başlamış olmalıdır. Yeniçeri Ocağının kuruluşu aşamasında ateşli silahların ne sıklıkla kullanıldığına dair fazla bilgi yoktur. Ancak ateşli silahların sonraki dönemlerde etkin bir şekilde kullanıldığına dair verilerden bunun yaygınlaşmasıyla Yeniçeri Ocağı sayısının artması ve ocağın daha teşkilatlı bir hâle gelmesi arasında bir paralellik gözlenmektedir.

Tüfeğin ilk defa ne zaman kullanıldığı hâlâ tartışılabilir da Osmanlı'nın Selanik'in Fethi (1432), Sivrihisar Kuşatması (1442) ve Varna Savaşı (1444) gibi bazı savaşlarda tüfek kullandığı bilinmektedir⁴². Yeniçerilerin ilk dönemlerdeki savaşlara göre bu savaşlarda daha aktif rol aldıkları göz önünde bulundurulursa ateşli silahların etkili kullanımı ve Yeniçeri Ocağının gelişme çizgisi arasındaki paralellik daha iyi görülecektir. Nitekim bu savaşlardan sonra Osmanlı, gerek doğulu gerekse batılı

Bazı Teknolojik Gelişmelerden Etkilenmeleri”, *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, ed.Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1992, s. 124.

⁴⁰ Graf Marsilli, *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatu Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti*, çev. M. Kaymakam Nazmi, Büyük Erkan-ı Harbiye Matbaası, Ankara 1934, s.164.

⁴¹ I. Murad zamanında (1360-1389) Karaman'dan gelen Kara Rüstem adlı bir alim, Kazasker Çandarlı Halil'e savaşta alınan esirlerin beşte biri İslam inancına göre devletin olduğu hâlde, bu esirlerden yararlanılmamasının nedenini sordu. Durum, Çandarlı Halil tarafından padişaha bildirildi ve padişahın da gerekenin yapılmasını emretmesi üzerine, her esirden yirmi beş akçe para alınmaya başlandı. Yine Gazi Evrenos Bey'e haber gönderilerek her beş esirden birinin devlet adına alınması, esir sayısı beşi bulmazsa yirmi beş akçe para alınması emredildi. Bu şekilde toplanan esirler halkın hizmetine verilerek Türkleştirilip Müslümanlaştırıldıktan sonra, kendilerine ak börk giydirilerek yeni bir ordu kuruldu. Ordunun askerine de yeni asker manasına gelen *yeniçeri* adı verildi. Bkz. Mehmed Neşri, *Tarih*, I, s. 197-199; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi-1288-1502]*, hzl. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008, s. 24-25.

⁴² Mücteba İlgürel, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Ateşli Silahların Yayılışı”, *Tarih Dergisi Ord. Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısından Ayrı Basım*, İstanbul 1979, s. 301.

rakipleri karşısında düzenli ordularıyla ve ateşli silahlarıyla büyük başarılarla imza atacaktır.

Osmanlıların daha ilk devirlerden itibaren ateşli silahları kullanma hususunda gösterdikleri bu başarı nasıl izah edilebilir?

Osmanlı Devleti, kuruluş aşamasında kendinden önceki diğer Türk devletlerinin aksine bir göçebe konfederasyonu olmaktan ziyade merkezî yönetime sahip, yerleşik değerler üzerine kurulu bir devlet olmayı tercih etti. Bu bilgi malumdur. Dolayısıyla tımar sisteminden bürokrasiye, teşkilattan teşrifata kadar pek çok alanda bu tercihin somut yansımalarını görmek mümkündür. Yine bu tercihin bir sonucu olarak Osmanlılar (Yeniçeri Ocağı gibi) daimi bir ordu kurmuşlardır. Ateşli silahların üretimi için muhtelif maden cevherlerini eritme, namlu delme; güherçile, odun kömürü ve kükürt gibi maddeleri belli oranlarda karıştırma gibi teknik bilgilere sahip olmak gerektiği gibi elde edilen silahların etkili bir şekilde kullanılabilmesi de belli aralıklarla talimi zorunlu kılmaktadır. Bu bilgilerin ve tecrübenin göçebelikten ziyade merkezî/yerleşik bir kültür içinde gelişeceği açıktır. Görüldüğü üzere merkezî/yerleşik bir yönetim anlayışı çerçevesinde kurulan Yeniçeri Ocağının terakkisiyle ateşli silahların etkili bir şekilde kullanımı arasında paralellik bulunmaktadır. Bu sebeple devletin merkezîleştirilmesine dair en ciddi adımların atıldığı dönem olarak vasıflandırılabilir II. Mehmed dönemi, aynı zamanda ateşli silahların etkili kullanımının en bariz görülmeye başladığı dönem oldu.

II. Mehmed, pek çok görgü tanığının da şahadet ettiği üzere İstanbul'un fethinde topu, etkin bir şekilde kullandı⁴³. Fethin ardından da sur dışında bugün Tophane olarak bilinen semtte Tophâne-i Âmireyi kurdu⁴⁴. Bu dönemde gerçekleştirilen diğer seferlerde de top, etkin bir şekilde kullanıldı⁴⁵. Bir kuşatma

---

⁴³ Agostino Petrusi (hızl.), *İstanbul'un Fethi Çağdaşların Tanıklığı*, I, çev. Mahmut Şakiroğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2004, s. 40, 99-100, 103, 105, 107-110, 112-116, 135, 138-139, 145-146; 162-163, 173, 180-181, 183, 212-213, 218; II, s. 98-104; 110-111; Cristoforo Riccherio, "1453 Mayısının 29. Gününde İstanbul'un Düşüşü", *Yedi Çağdaş Rivayet 1453 İstanbul Kuşatması*, der. ve İng. çev. J.R. Melville Jones, çev. Cengiz Tomar, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008, s. 142.

⁴⁴ Hâfız Hüseyin b. İsmâil Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, II, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1281, s. 58.

⁴⁵ Giovan Maria Angiolello, *Fatih Sultan Mehmed*, çev. Pınar Gökpar, Profil Yayınları, İstanbul 2011, s. 55, 84, 101, 109-112, 118.

sırasında topun kullanıldığını yine bu dönemde yaşayan yeniçeri Konstantin Konstaninoviç Mihailoviç şöyle anlatmaktadır⁴⁶:

“Sultan daha muhasaraya ve fethine girişmeden evvel birçok hazırlıklar yapar. Onlar topları, özellikle büyük muhasara toplarını her zaman beraberlerinde sevkmezler. Zirâ bunlar ağırdır ve nakliyatta güçlüklerle yol açarlar. Develerin üstüne her şeyden bol miktarda yükler ve ele geçirmeye niyetlendikleri şehrin varoşlarına vardıklarında, büyük topları orada dökerler. Top barutu da yeterli miktarda mevcuttur. Bundan sonra, önce toplarla şehrin veya kalenin surlarının yeterli derecede tahribi ve yıkılması için emir verilir. ...[Y]eniçeriler surlarda gedikler açılmış olan yere yaklaşır. Bu gedik yakınında dururlar ve sessizlik içinde güneşin doğuşunu sabırsızlıkla beklerler. Ancak bundan sonra topçular bütün topları ateşlerler. Toplar ateşlendikten sonra, yeniçeriler büyük bir sür'atle merdivenlerin yardımıyla surlara tırmanır. Şehir ahalisi kuvvetli top ateşinden geri çekilmiş olduğundan, sonradan yeniçerileri surların üstünde görünce, geri dönerler ve her iki taraf yiğitçe çarpışır. Yeniçeriler birbirlerini geride bırakarak surlara tırmanır. Her taraftan şiddetli ok ve ateşli silahlar atılır. Buna diğerlerinin atışları, davulun muazzam gürültüsü ve insanların haykırıışları karışır. Böylece savaş, bir en çok iki saat sürer. ...Hücum yaklaşık olarak öğleye kadar sürer, daha fazla da devam edemez. Zirâ mühimmat kullanılmış, bazıları öldürülmüş, bazıları yaralanmıştır ve herkes bîtab düşmüştür.”

II. Mehmed döneminde ateşli silahlarla mücehhez Osmanlı ordusunun gerek doğuda gerekse batıda kazandığı zaferler karşısında Venedik Cumhuriyeti, Karamanoğulları ve Akkoyunlular ittifak çabasına düştüler. Venedik Cumhuriyetine giden Uzun Hasan'ın elçisi, Venediklileri Osmanlılara karşı savaşı devam ettirmeleri hususunda teşvik etti. Yine Akkoyunlu elçisinin talepleri arasında muhtelif ateşli silah ve mühimmat isteği de vardı. Venedik Elçisi Josaphat Barbaro da ittifakı gerçekleştirmek ve Akkoyunluları Osmanlılara savaşa ikna etmek için yola çıktığında Uzun Hasan'a götürdüğü hediyeler arasında “...birkaç top, bomba malzemeleri, tüfek, barut, gülle, kurşun ve 3000 duka değerinde muhtelif silahlar ...” ve gümüş kaplarla değerli kumaşlar vardı⁴⁷.

⁴⁶ Konstantin Konstantinoviç Mihailoviç, *Bir Yeniçerinin Hatıratı*, çev. ve yay. hzl. Kemal Beydilli, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s.112-113.

⁴⁷ Josaphat Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009, s. 39-41, 45-46, 98, 101. Josaphat Barbaro'nun Akkoyunlulara götürdüğü hediyeler

Ancak Uzun Hasan'ın sabırsızlıkla beklediği toplar ve ateşli silahlar zamanında kendine ulaşmayınca, toplarla donatılmış Osmanlı ordusu karşısında klasik silahlı süvarileriyle ve piyadeleriyle savaşmak zorunda kaldı ve mağlup oldu⁴⁸. Josaphat Barbaro'nun elçiliği ardından Venedik Cumhuriyeti ile Akkoyunlular arasındaki ittifak arayışları, Caterino Zeno'nun ve Ambrogio Contarini'nin elçilikleri sırasında da devam etti. İttifak arayışında Akkoyunluların Venedik'ten başlıca talebi daha önce olduğu gibi ateşli silahlardı⁴⁹. Görüldüğü gibi Akkoyunlular, Venedik'ten gelecek ateşli silahlarla Osmanlı karşısında tutunmak istediler. Ancak tüm gayretlerine rağmen Osmanlı karşısında başarısız oldular.

Osmanlı topları, düşman kalelerini yıkma yanında çıkardığı müthiş sesle düşmanda büyük korku yaratıyordu. Nitekim Fatih Sultan Mehmed zamanında Karamanoğlu Pir Ahmed Bey üzerine yapılan seferde Osmanlı toplarının sesinin Karamanoğulları üzerindeki etkisi ordudaki bir yeniçeri tarafından şöyle ifade edilmiştir: “...Lülüve'ye ordugâh kurdular; ama buradaki insanlar toplara hiç alışık değillerdi. Her top atışı duyduklarında kendilerini yere atıyorlar, gürültüden aptallaşıyorlardı.”⁵⁰. Yine Kefe'nin fethi sırasında kullanılan toplar rakibin demoralize olmasına neden olmuş ve benzer bir etki yaratmıştı: “Top sesleri bütün gece durmaksızın sürdü. Âdeta yer sallanıyordu. Top atışlarından ölenler oldu ama daha çok, bu tip savaşa alışık olmayan halkı büyük bir korku sardı”⁵¹. Yine Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasındaki mücadelede Osmanlı ordusu saflarının bozulmaya başladığı bir sırada topların kullanması savaşın seyrini değiştirmiştir. Nitekim Osmanlı toplarının Safevîler üzerinde yarattığı etkiyi olayın şahidi Venedik Elçisi Caterino Zeno şöyle ifade etmektedir:

---

bir başka Venedik Elçisi Caterino Zeno'nun eserinde şu şekilde sıralanmıştır: “Hediyeley; altı tane kale yıkan büyük top, çok sayıda fitilli tüfek ve savaş tüfeği, barut ve diğer mühimmat, altı tane topçu, yüz tüfekçi ile top kullanmada mahir askerlerden ibaret idi.” *Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnâmeleri*, çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006, s. 25. Yine benzer bilgiler için bkz. Giovan Maria Angiolello, *Fatih Sultan Mehmed*, s. 48-52.

⁴⁸ Venedikli bir tüccar, “Venedikli Bir Tüccarın Seyahatnâmesi”, *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar Giovanni Maria Angiolello-Venedikli Bir Tüccar ve Vincenzo D'Alessandri'nin Seyahatnâmeleri*, çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, s. 169-171.

⁴⁹ *Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnâmeleri*, s. 23-26, 29-33, 38-41.

⁵⁰ Giovan Maria Angiolello, *Fatih Sultan Mehmed*, s. 55.

⁵¹ Giovan Maria Angiolello, *Fatih Sultan Mehmed*, s. 84.

“Zaruret hâlinde imdada yetişen Sinan, topları getirmelerini ve yeniçeriler ile İranlılar tarafına ateş etmelerini emretti. İranlıların atları bu cehennemî alet ve edevatın gök gürültüsünü andıran gümbürtüsünü işitince dağılıp; her biri ovanın bir tarafına kaçtular. Korku ve dehşetin aşırılığından gemi azıya alıp süvarilerin mahmuz vurmasına itibar etmediler... Öyle ki, savaşı kaybettiğini düşünen Selim, onun [Sinan Paşa'nın] çabalarının etkisiyle mücadeleden galip çıktı. Doğrusu, eğer düşmanın [Osmanlıların] topları olmasaydı daha önce söylediğim gibi bundan önce böyle sesler duymadıklarından atların korku ve dehşet içinde kaçmalarına sebep olmuştu. Türk kuvvetleri dağılmışlar ve İranlılar tarafından kılıçtan geçirilmişlerdi”⁵².

Osmanlılar doğulu rakipleriyle mücadeleye giriştiklerinde topların ve ateşli silahların galibiyette büyük payı oluyordu. Nitekim Fatih Sultan Mehmed, Akkoyunlular üzerine sefer düzenlediğinde toplarının etkinliği döneme ait bir kaynakta şu şekilde tasvir edilmiştir: *“Yanında birkaç ağır top getirip, tam bir düzen içerisinde yola koyuldu”*. Savaş, Osmanlı'nın istediği gibi meydan savaşı olmayıp dağlık alanda cereyan etseydi *“Osmanlı Sultanı dağlık yerlerde toplarını kullanamadığından veya atlı birlikleriyle geniş meydana yer alamadığından kesinlikle düşmanın mızrağına yem olacaktı”⁵³*. Yine 1587-1581 yılları arasında Osmanlı topraklarında bulunan Salamon Schweigger, Osmanlı Devleti'nin Safevîler üzerindeki üstünlüğünün başlıca sebebinin onların ateşli silahlarına bağlama eğilimindedir: *“Bazı kimselerin görüşüne göre, 1514 yılındaki Çaldıran Savaşında da Türklerin topları çok etkili olmasaydı, İranlılar Türkleri yenilgiye uğratabilirlermiş”⁵⁴*.

Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında da Osmanlıların topu etkin bir şekilde kullandıkları görülmektedir. Hans Derschwam, özellikle Osmanlıların Safevîler üzerindeki üstünlüğünde topların oynadığı role dikkat çekmektedir⁵⁵:

---

⁵² Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnâmeleri, s. 63-64.

⁵³ Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnâmeleri, s. 31, 34.

⁵⁴ Salamon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, çev. S. Türkis Noyan, Kitap Yayın Evi, İstanbul 2004, s. 177.

Hans Derschwam, *İstanbul ve Anadoluya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 125-126.

“Eğer Türk askerinin topu olmasa her tarafta Acemlere yenilecek ve baskınlardan kurtulamayacaktır. Türk ordusu Acemlere yaklaştığında ve onu yenmeyi umduğu sırada Acemler, yeni kuvvetlerle Türklerin yanlarına ve arkasına sızarak mühimmat ve erzakını yağma ediyorlar. İran ordusu Türk ordusunu kuşatarak top ve silah yardımı almasını önüyor ve Türk askerlerini öldürüyor. Böylece Türk ordusunu oraya buraya sevk ederek şaşırtıp yoruyor.” ...
“İranlılar Türklerden korkuyorlar. Zira Türklerin hiçbir zaman bu derece kuvvetli olmadığı kanaatindedirler. Türkler 1554’te İran’ı tamamen zaptetmek için harekete geçtiler. Tanrı bunu engeller inşallah. Çünkü sonunda ne olursa Hıristiyan âlemine olur. Her ne kadar İran halkı Türk halkı kadar çok değilse de Türklerin [Safevîlerin olmalı] elinde top olmasa yine de onlarla savaşırlar. Şah, Kanuni’nin babası Selim ile savaşırken topların olduğu yerden kaçınmış ve Türk ordusuna yaklaşım ilk hatları dağıtmaya başlamış, fakat tam bu sırada Selim topları harekete geçirerek İranlıları püskürtüp yenmiş ve zaferi kazanmıştır.”

Yine Hans Dernschwam’ın 1553-1554 yılları itibariyle Osmanlılarla Safevîleri ateş gücü bakımından karşılaştırdığı şu satırlar, iki devlet arasındaki mücadelede ateşli silahların rolünü göstermesi bakımından önemlidir: “İran, Türkiye kadar kudretli ve zengin değil. Fakat muharip bir millettir. Topu yoktur... İran’ın topu yok. Hâlbuki Türkiye bu harbe 300-400 topla katılmış. Ayrıca yeniçerilerin binlerce tüfeği de varmış. Türklerin topu olmasa İranlılar onları sık sık mağlup edebilirler. Zira İranlılar Türklerden korkmuyorlar. Türklere karşı cesaretle dayanır, gözü kapalı savaşırlar”⁵⁶.

XVIII. yüzyılın başlarına dair bilgiler veren Joseph Tournefort da Osmanlıların kaliteli toplar ürettiği kanaatindedir: “Türkler çok iyi top dökerler, iyi malzeme kullanırlar ve orantıları oldukça iyi korurlar ne var ki topları daima basit ve süslemesizdir”⁵⁷.

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti, *barut imparatorluğu* olarak tanımlanmayı hak edecek ölçüde ateşli silahları iyi kullanmış, savaş meydanlarında rakiplerini yenilgiye uğratmıştır. Osmanlı Devleti, İslam âleminin en büyük barut imparatorluğu olması sebebiyle çevresindeki Müslüman devletlere ateşli silah uzmanları göndererek

⁵⁶ Dernschwam, *Seyahat Günlüğü*, 202, 283.

⁵⁷ Joseph Piton de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, II. Kitap, çev. Ali Berktaş-Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 40.

onlara yardımcı olmaya da çalışmıştır. II. Bayezid zamanında Memlûklülere karşılıksız insan gücü ve harp malzemesi gönderildiği bilinmektedir. 1511’de 300 tüfek, 30.000 ok, 40.000 kantar barut, 2.000 kürek ve bakır gibi savaş malzemesi gönderilmiştir. Yine II. Bayezid zamanında, Gücerat Sultanı Bahadır Han, kendi için hizmet eden iki Osmanlı top döküm ustasından Mustafa Bayram’a Rumî Han ve Mustafa Sefer Selman’a da Hüdavend unvanlarını vermiştir. Yine Sultan Babür’ün emrinde çalışan Ali Kulu ve Mustafa Rumî de top, tüfek imalinde ve bunların kullanılmasında Rumî usulleri kullanmışlardır⁵⁸.

Memlûk Sultanı, Hamid Mağribî adlı bir adamını Yavuz Sultan Selim’e göndererek top, demir ve kereste talebinde bulunmuştur. Osmanlıların Habeşistan’daki hakimiyetlerinden önce bölgede Hıristiyan krallar hüküm sürmekteydi. Habeşistan Müslümanlarından Gran lakaplı Ahmed el-Mücahid, Osmanlılardan aldığı yardımla Hıristiyan krallığına savaş açmıştı. Ahmed el-Mücahid 1542 yılında Kral Galavdevos ve müttefiki ünlü kaşif Vasgo de Gama’nın oğlu Cristavao de Gama’yı yenmeyi başarmıştır⁵⁹.

Bunun gibi başka örneklerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti, barut üretme teknolojisinde oldukça ileri olduğu devirlerde, bazı devletleri bu gücüyle etkiledi. Bu devletlerin askerî yeniliklere girişmelerine doğrudan veya dolaylı katkıda bulundu.

Akkoyunlulardan sonra İran’a hâkim olan Safevîler, Şah İsmail (öl. 630 / 1524) zamanında Osmanlı Devleti ile amansız bir mücadeleye girişti. Safevî askerleri Anadolu’dan toplanan savaşçı süvarilerdi. Şah İsmail’in ok, mızrak, kılıç gibi geleneksel savaş silahlarıyla savaşan ordusu, Çaldıran Savaşında ateşli silahlarla donatılmış Osmanlı ordusu karşısında büyük bir yenilgiye uğradı. Safevîler, bu savaşta ateşli silahların gücünü anladılar. Osmanlı Devleti’nde padişahı korumakla görevli yeniçerilerin ateşli silahları kullanmadaki maharetleri Safevîleri derinden etkiledi. Safevîler, Şah Abbas zamanında (995-1038/1587-1629) radikal bir kararla savaşçı birliklerin asıl gücünü meydana getiren Türk boylarından topladıkları

---

⁵⁸ Halil İnalcık, *The Socio-Political Effects of Diffusion of Fire-arms in the Middle East*, War, Technology and Society in the Middle East, Edited by. V.J. Parry and M.E. Yapp, London-Newyork-Toronto 1975, s. 204.

⁵⁹ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, İstanbul 1974, s. 27-29.

süvariler yanında, yeniçerilere benzer şekilde top, tüfek gibi ateşli silahlar kullanan bir hassa ordusu kurdular. Bu ordunun mensupları Kafkas milletlerinden, özellikle Çerkezlerden ve Gürcülerden seçiliyordu⁶⁰.

Kuzey Afrika'da Fas'ta yaşayan Sa'di sülalesi şerifleri Fas'ta hakimiyetlerini güçlendirmek için kendilerine hizmet eden aşiret kuvvetlerinden müteşekkil bir ordu kurdular. Sa'diler güvenlikleri için çeşitli ülkelerden özellikle de Osmanlılardan ve İspanyollardan tüfekçi (rumat) birlikleri oluşturdular⁶¹.

Yukardaki örnekler Osmanlıların ateşli silahlar hususunda rakipleri konumunda bulunan Müslüman devletlere de yardım ettiklerini göstermektedir. Zira bu devletlerin ateşli silahları kullanma hususunda Osmanlılar kadar başarılı olamadıkları bilinmektedir.

Topun ilk kez hangi tarihte kullanıldığı bilinmemekle birlikte XIV. yüzyıldan itibaren topların kullanıldığı⁶² gözönünde bulundurulursa doğu toplumlarında ateşli silahların kabulü zaman almış olmalıdır. Ateşli silahların uzaktan da etkili olması, bunların doğu toplumlarında “*nâmert*” damgası yemesine ve kabulünün gecikmesine sebep olmuş görünüyor. Doğü toplumlarında *mertliği* yücelten değerler içinde yetişen savaşçılar için ateşli silahların kabul edilebilirliğinin en azından tartışılır olduğuna dair ilginç örnekler mevcuttur.

Topların doğuda kullanılma zamanıyla ilgili farklı tarihler vardır: El-Kalkaşandi ve İbn-i Haldun'un ifadelerine göre (767-778/1365-1376) Memlüklerin İskenderiye'de ve Kahire'de top kullandıklarına dair ciddi deliller mevcuttur. Tüfeğin Memlüklerde ilk kez kullanılması, Sultan El-Eşref Kâ'sit Bey'in saltanat (895/1489-1490) yıllarına denk gelmektedir⁶³. Ancak Memlükler daha ilk devirlerden itibaren ateşli silahları kullanma konusunda isteksiz olmuşlardır. Onlara göre ateşli silahlarla ve donanmayla kazanılacak bir savaş, atla ve kılıçla kazanılacak savaş kadar değerli değildi. Onlar bu düşünceyle savaşlarda geleneksel silahları

---

⁶⁰ Parry, *Harb Sanatı*, s. 206.

⁶¹ Aynı yer.

⁶² Gábor Ágoston , “15.Yüzyılda Batı Barut Teknolojisi ve Osmanlılar”, *Toplumsal Tarih*, S. 18, İstanbul 1995, s. 10; Cipolla, *Yelken ve Top*, s. 11-12.

⁶³ Pary, *Harb Sanatı*, s. 202-203.

kullanmayı tercih ettiler⁶⁴. Memlûklere göre binicilikteki maharet, ok ve yay kullanmadaki ustalık, bütün savaş tekniklerinden üstündü. Ateşli silahlar, at üzerinde savaşmaya alışık Memlûk süvarilerini atlarından vazgeçip yaya savaşmak mecburiyetinde bıraktığından eski savaş düzeninin terkinin zorunlu hâle getiriyordu. Tüfek, korkaklığın ve hain bir düşmanlığın alameti kabul ediliyordu. Onlara göre tüfek gibi ateşli silahlar, cesaretin ispatlanamayacağı “şerefsiz” bir silahtı. Memlûklerin ateşli silahlara karşı bu olumsuz bakış açısı nedeniyle, tüfeğin ve topun kullanıcıları genellikle siyah esirler (‘abîd), Türkmenler ve Mağribîler oldu⁶⁵. Bu gelenekçi savaş anlayışları yüzünden Osmanlı Devleti ile yaptıkları Mercidabık (1516) ve Ridaniye (1517) Savaşlarında mağlup oldular⁶⁶.

3- Osmanlı Devletinde ve Toplumunda Ateşli Silahlar Algısı

Osmanlılar galip geldikten sonra bir Memlûk emirinin Yavuz Sultan Selim’e söylediği şu sözler, ateşli silahlar karşısında Memlûklerin takındığı tavrı yansıtmaları bakımından anlamlıdır: “*Memlûk emiri kendilerini Osmanlıların bahadırılığının değil, Frenklerden aldıkları ve Hz. Peygamberin sünnetine aykırı kullandıkları top ve tüfeğin yendiğini söyleyerek padişahı at üzerinde karşılıklı savaşmaya davet ediyordu*”⁶⁷.

Görüldüğü gibi ateşli silahlar, Memlûkler ve Safevîler karşısında Osmanlılara üstünlük sağlamışsa da Osmanlı toplumunda da ateşli silahların kabulünün zaman aldığını gösteren ilginç veriler vardır.

Yeniçerilerin barutu ve ateşli silahları kabullenmede sergiledikleri tavır hakkında Ogier Ghiselin de Busbecq’in verdiği bilgiler oldukça ilginçtir. Rüstem Paşa’nın sadrazamlığı zamanında bazı sancak beyleri komutasındaki Osmanlı

---

⁶⁴ Salih Özbaran, “16.Yüzyılda Asya’da ve Afrika’da Ateşli Silahların Yayılmasında Osmanlıların Rolü”, *X. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 1474.

⁶⁵ Pary, *Harb Sanatı*, s. 205-206.

⁶⁶ Ayalon, *Gundpowder*, s. 86; İnalçık, *The Socio-Political Effects*, s.203.

⁶⁷ İbn-i Zünbül, *Vâkı’âtüs’s-Sultan el-Gavrî ma’a Selim el Osmanî*, nşr. A.Amir Kahire, 1962, s. 58’den naklen, Feridun Emecen, “Ateşli Silahlar Çağı: Askerî Dönüşüm ve Osmanlı Ordusu”, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 44-45. Vurgu bana ait.

birliklerinin tüfekli Hristiyan birlikleri karşısında uğradıkları bozgunun sonra askerin yenilgiyi izah şekli oldukça ilginçtir⁶⁸:

*“Fakat duracak zamanı bilmeyerek nihayet Hristiyan kuvvetleri ile karşılaşmışlardı. Bunlar tüfikle müsellâh süvâri kuvvetleri idi. Hristiyanlar akıncıları perişan ettiler, birçoklarını öldürdüler. Maktul düşenlerin arasında, Rüstem’in akrabalarından Achilles de vardı. Biraz evvel herkese cesaretini methettiği adam bu idi. Rüstem aldığı bu felaket haberinden o kadar müteessir oldu ki gözyaşlarını zabtedemedi. Dostunun vefatından duyduğu bu elem, biraz evvelki gurur ve iftiharının çok haklı bir cezası idi. Şimdi hikâyenin sonunu dinleyiniz. Bu da hoş gitmeyecek bir şey değildir. Yukarıda söylediğim gibi, felâket haberini getirmiş olan Dalmaçyalı süvariye sonra paşa divanda: “Sizden kaç kişi vardı?” diye sorduğu zaman o: “2500 den fazla” cevabını verdi. Bunun üzerine paşa suale devam etti: “Peki, Hristiyanların sayısı ne kadardı?” Beş yüzden fazla olduklarını zannettiğini söyledi. Bir kısmı da pusuya yatmış olacaktı. Herhâlde harbe iştirak edenler beş yüzden fazla değildi. Bunun üzerine, paşa “Muntazam kuvvetlerden mürekkep Müslümanlar bu kadarcık Hristiyana mağlûp mu oldu? Utanmadan padişahın ekmeğini yiyorsunuz” dedi. Süvari bu takdirden hiç mahcup olmayarak, cevap verdi: “Meseleyi lâyükile anlamadığınızı zannediyorum. **Bizimkiler tüfek ateşine dayanamadılar. Bizi düşmanlarımızın bahadırılığı değil, ateş mağlûp etti. Eğer bizimle gerçekten mertçe kavgaya girişmiş olsalardı netice tamamen başka türlü olurdu. Hâlbuki onlar buna cesaret edemiyerek ateşi imdatlarına çağırdılar. Ateşin kuvveti bize galebe çaldı. Unsurların en kuvvetlisi ateş değil midir? Fani bir kuvvet onunla nasıl cidal edebilir? Her şey unsurların hücumu karşısında boyun eğmez mi?”** Dalmaçyalı bu hissiyatı ifade ettiği zaman, hazır bulunanlardan hiç biri, vak’anın acılığına rağmen, kakhahalarını tutamadı.*

Görüldüğü gibi Osmanlı askerinin kendi yenilgisini savunması Memlûk emirinin sözlerini anımsatmaktadır. Alenen ifade edilmese de tüfikle yapılan savaşın “*nâmerî*”liğine dikkat çekilmektedir. Yeniçerilerin özelde tüfek, genelde ise ateşli silahlar hakkındaki düşüncelerine yaklaşık olarak aynı yüzyılda yaşayan Köroğlu da katılmaktadır. Köroğlu’nun şu dizeleri toplumun ateşli silahlara gösterdiği tepkiyi dile getirmesi bakımından anlamlıdır⁶⁹:

⁶⁸ Ogier Ghiselin de Busbecq, *Türk Mektupları*, çev. Hüseyin Cahit Yalçın, Remzi Kitabevi, İstanbul 1939, s. 160–162. Vurgu bana ait.

⁶⁹ Öner Yağcı, *Köroğlu, Yaşamı ve Şiirleri*, Gün Yayınları, İstanbul 1996, s. 137. Vurgu bana ait.

*Benden selâm olsun Bolu Beyi 'ne
Çıkıp şu dağlara yaslanmalıdır.
Ok gıcirtısından kalkan sesinden
Dağlar sada verip seslenmelidir.*

*Düşman geldi tabur tabur dizildi.
Alnımıza kara yazı yazıldı.
Tüfek icat oldu mertlik bozuldu.
Eğri kılıç kında paslanmalıdır*

*Köroğlu düşer mi yine şanından
Ayırır çoğunu er meydanından
Kırat köpüğünden düşman kanından
Çevrem dolup şalvar ıslanmalıdır.*

Köroğlu bu dizeleri söyledikten çok sonra, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecine girdiği dönemlerde bile barutun ve ateşli silahların Osmanlı toplumunun en azından bir kesimince “nâmert” damgasından kurtulamadığı görülmektedir. Zira daha sonra kaleme alınan bazı Osmanlı kroniklerinde bu duruma işaret eden bilgiler vardır. Bu kronikler barut icat edilmeden, iki kişi arasındaki anlaşmazlığın veya mücadelenin pazu kuvvetiyle *mertçe* halledilebildiği, barutun icadından sonra ise eline tabanca alan küçük bir çocuk karşısında doğunun efsanevi kahramanı Zaloğlu Rüstem'in bile çaresiz kalacağı iddiasındadır⁷⁰. Çünkü artık savaş meydanlarında galibi belirleyen pazu kuvveti değil, barut kokusuydu. Halil Nuri, bu görüşü daha da ileri götürerek Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında güçsüzlüğünün daha fazla hissedildiği III. Selim döneminde barut kalitesi ve savaş sanayi alanında Batının gelişmişliğine karşın Osmanlı Devleti'nin görece düşük kalitede üretim yapmasına ilginç bir açıklama getirir: Ona göre Batılı devletler Müslümanların temel değerlerinden olan yiğitlikten yoksun olduklarından, düşmanlarıyla *mertçe* mücadele edememektedirler ve rakipleriyle daha az yüzleşerek daha az asker kaybederek

⁷⁰ Ahmed Asım, *Tarih*, I, s. 49-51; Kethüda Said Efendi, *Tarih*, s. 77-78.

sonuca ulaşmak istemelerinden barut üretimi ve savaş sanayi alanında ilerleme kaydetmişlerdir⁷¹. Görüldüğü gibi her değişim ve yenilik gibi barutun ve ateşli silahların gerek askerler gerekse toplum tarafından benimsenmesi zaman almıştır. Önceleri bir yenilik olduğundan yeniçerilerin benimsemediği ateşli silahlar, zamanla Osmanlı ordusunda yaygınlaştı ve geleneksel talimin bir parçası oldu.. Geçmişin *yeniliği* zamanla yeniçeriler için *gelenek* haline geldi. Öyle ki II. Mahmud zamanında modern bir ordu kurmak için yeniçerilerden yeni talim usulünde talim yapmaları istendiğinde yeniçeriler, Batı tarzı eğitimi “*gavur icadı*” olarak gördükleri için kabul etmediklerini, geleneksel talim şekillerinin *keçeye kılıç çalmak ve tüfekte atış talimi yapmak* olduğunu⁷² söylediler. Her ne kadar Osmanlı Devleti’nde ateşli silahların kabulü zaman almış gibi görünse de Osmanlı, daha ilk dönemlerden itibaren barut ve ateşli silah teknolojisinde çağdaşlarının pek çoğundan daha ileride olma arzusundaydı. Osmanlı Devleti’nin ateşli silahlara sahip olma arzusunu gösteren örnekler ortadayken reyanın ve ordudan bir kesimin tam aksi bir tavır sergilemesi nasıl izah edilebilir/edilmelidir? Öyle görünüyor ki reaya ve devlet ateşli silahlara karşı birbirinden farklı iki yaklaşım geliştirmiştir. Zira geleneksel değerlerden beslenerek hayatı *idealizm/romantizm* çerçevesinde yorumlayan reaya ile beşerî hislerden ziyade gelecek/varlık kaygısıyla *pragmatizm* esaslarıyla hareket eden devlet aklı arasında fark olması doğaldır. Bu nedenle reyanın ya da ordudan bir kesimin düşüncesi/tutumu, devletin düşüncesini/tutumunu yansıtmamaktadır. Bu düşünce farklılığı nedeniyledir ki Osmanlı Devleti, reyanın aksine, ateşli silahları gelenek kökenli bir tepkiyle “*nâmert*” olarak tanımlamak yerine, *devlet aklının temel özelliklerinden olan pragmatizm* ilkesi gereğince ateşli silahlara sahip olmayı seçmiş ve bu çabasından dolayı günümüz tarihçilerinin pek çoğu tarafından yerinde bir tanımlamayla *barut imparatorluğu* olarak nitelendirilmiştir⁷³. Osmanlı Devleti’nin pek çok icraatında gözlemlenebilen *pragmatik* davranabilme ve gereğinde yerellikten sıyrılıp cihanşümul düşünebilme gücü ona diğer pek çok rakibine ve çağdaşına nasip olmayan bir ömür bahşetmiştir.

⁷¹ Halil Nuri, *Tarih*, v. 22a- 23a.

⁷² “*Hâşâ gavur ta’limidir etmeyiz, biz kılıç ile keçe çalar, şeş-hâne atar, nişân ururuz*” Sahâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es’ad Efendi, *Üss-i Zafer*, hzl. Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 58; Benzer ifadeler için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih*, XII, s. 181.

⁷³ Bkz. 32. dipnot

Zamanla reayanın ateşli silahlara karşı tutumu değişmiş, ateşli silahları benimsemiş ve kullanmaya başlamıştır. Hatta bir müddet sonra *mertlikle* özdeş sayılabilecek *seymenlik*, *yiğitlik*, *efelik* vb. kavramlar silahsız düşünülemez hâle gelmiştir. Daha sonra ateşli silahlara kutsiyet ve namus gibi kavramlar atfedilmiştir. Nitekim Türk toplumunda hâlâ varlığını devam ettiren “*at*, *avrat*, *pusat* [silah]” üçlemesi, halk dimağında ateşli silahların namus kavramıyla ilişkilendirilerek taşıdığı kutsiyeti göstermesi bakımından ilginçtir⁷⁴. Ancak görüldüğü gibi her ne kadar reayanın ve berayanın (günümüzde halkın) ateşli silahlar karşındaki tutumu değişse de bunu şekillendiren yine geleneksel/dinsel değerler olmaya devam etmektedir.

4- Osmanlı Devleti’nde Barutun Kullanım Alanları

Barutu ve ateşli silahları kullanma hususunda Osmanlı Devleti, yukarıda da görüldüğü gibi her zaman Doğulu rakiplerine göre daha istekli oldu. Barutu, askerî amaçlar dışında da çok farklı alanlarda kullandı. Osmanlı Devleti’nde pek çok kutlamada ve törende top atışı yapılması âdettendir. Padişah çocuklarının doğumlarıyla⁷⁵ padişahların doğum yıl dönümlerinde (velâdet-i hümayûnlarda)⁷⁶, sünnet törenlerinde⁷⁷, elçilerin karşılanmasında⁷⁸, biniş-i hümayunlarda⁷⁹, cülus⁸⁰ gibi törenlerde ya da iftar/sahur⁸¹ vaktini bildirmede, bayramlarda⁸², yeni bir yer fethedildiğinde⁸³, zafer kutlamalarında⁸⁴, yeni inşa edilen gemi denize

⁷⁴ Burada kastedilen silah, tabanca ve tüfek gibi bireysel kullanıma uygun ateşli silahlardır.

⁷⁵ BOA. C.AS. 13628; 18259; 20138; 36001; 43944; BOA. C.SM. 42, 398, 451, 918, 998, 1307, 1470, 1575, 1673, 1696, 2517, 2962, 3401, 3414, 3427, 3495, 3752, 3796, 3835, 3940, 4117, 4452, 5245, 5322, 5332, 5408, 5699, 5760, 6044, 6314.

⁷⁶ BOA. C.AS.1502, 3195, 3733, 3813, 4117, 6032 BOA. C.SM. 333.

⁷⁷ Haşmet, *Haşmet Külliyyatı I Divan, II Senedü’ş-Şu’arâ, III Vilâdet-nâme (Sûr-nâme), IV İntisâbü’l-Mülûk (Hâb-nâme)*, hzl. Mehmet Arslan-İ. Hakkı Soyak, Sivas 1994, s. 436, 441.

⁷⁸ BOA. C.HR. 8646; BOA. C.AS. 21849.

⁷⁹ BOA. C.BH. 11232; BOA. C.AS. 4090; 7923.

⁸⁰ BOA. C.SM.1980; 5529.

⁸¹ BOA.BLD. 4606; BOA.C.DH. 7424; BOA. C.AS. 5127; BOA. HAT. 622/30779; 1328/51826; 1328/51827.

⁸² Antonie Galland, *İstanbul’a Ait Günlük Hâtıralar (1672–1673)*, I, yay. Charles Schefer, çev. Nihat Sami Örik, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 47; Joseph Piton de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, II. Kitap, çev. Ali Berktaş-Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 33.

⁸³ Galland, *Günlük Hâtıralar*, s. 183-185.

⁸⁴ *Türkiyenin Dört Yılı 1552-1556*, çev. A. Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, İstanbul Tarihsiz, s. 14-15.

indirildiğinde⁸⁵ top atılmaktaydı. Barut, kadınlar tarafından göze sürülen bir makyaj malzemesi olarak da kullanılıyordu⁸⁶. Ayrıca taş kırma, yol yapımı gibi bayındırlık işlerinde de⁸⁷ barut kullanılıyordu. Ancak barutun asıl kullanım alanı ateşli silahlarda mermi olarak atılacak nesnenin ileri doğru fırlatılması için gerekli enerjinin temini hususundadır. Barutun bileşenlerinden güherçile, oksijensiz bir ortamda yanmayı sağlamak, kükürt yanmayı hızlandırmak ve odun kömürü de namlunun içinde yanma sağlamak için kullanılmıştır. Yanma neticesine ortaya çıkan gazların meydana getirdiği genleşme kuvveti de ateşli silahlarda mermi/kurşun/gülle vb. ileri fırlatmak için gereken itiş gücünü sağlamakta kullanılmıştır.

Çok geniş bir alana yayılan ve pek çok askerî kurumu bulanan imparatorluğun ihtiyaçları göz önünde bulundurulduğunda İstanbul'daki imparatorluk baruthanesi (Baruthâne-i Âmire) dışında Selanik, Gelibolu, İzmir, Bağdat, Kahire, Bor vb. gibi yerlerde de baruthaneler kurulmuş ve barut üretilmiştir⁸⁸. İmparatorluk baruthanesi dışındakilerden Gelibolu Baruthanesi, donanma ihtiyaçları için, diğer baruthaneler, ise taşra birliklerinin ya da yerel ihtiyaçların temini için üretim yapmıştır. Tez konumuz olan Azadlu Baruthanesi ise Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecine girdiği, daha fazla ve daha kaliteli barut üretimine ihtiyaç duyduğu bir dönemde inşa edilen bir tesistir.

---

⁸⁵ Galland, *Günlük Hâtralar*, s. 80.

⁸⁶ Elizabeth Lady Craven, *A Journey Through to Crimea and Constantinople in Series of Letters*, London M DCC LXXXIX, s. 226.

⁸⁷ *BOA. C.AS.* 2200; 22463; 23600; 33367; 39028; *BOA. C.BH.* 1683; *BOA. NF.* 859; *BOA. BLD.* 1114; 1795; *BOA. İKTS.* 1625; *BOA. C.SM.* 1040. Bayındırlık işleri haricinde kireççi esnafına da taş kırmaları için barut verilirdi. Bkz. *BOA. C.AS.* 48225; *BOA. C.BLD.* 643; 1213; 1795; 2982; 3979; 4781; 4901; 5828; *BOA. C.İKTS.* 1625.

⁸⁸ Erdoğan, *İstanbul Baruthaneleri*, s. 115-138.

“Bozulubdur bu cihan sanma ki bizde düzele
Devlet-i çerh dönüverdi kamû mübtezele
Şimdi ebvâb-ı saâdetde gezer hazele
İşimiz kaldı hemân merhamet-i Lemyezel’e”

III. Mustafa (Cihangir)

“Pâdişâh-ı bahr u ber hakân-ı İskender-siyer
Râyet-efrâz-ı zâfer Sultân Selîm-i nâm ver
Sarf-ı himmet eyleyüb ıslâh-ı mülk ü devlete
Etdi tedbîr-i cihândârîde ibrâz-ı hüner
Vaz’-ı aslîden ‘udûl etmişdi çün nazm-ı umûr
Eyledi ta’dîl-i mülke vaz’-ı kânûn-ı dîğêr
Evvelâ tenkih edüb kânûn-ı nazm-ı ‘askeri
Cümlesine kıldı tertîb-i revâtib ser-be-ser⁸⁹

Dihkanîzâde Ubeydullâh Kuşmânî

I. BÖLÜM

BARUTHANENİN KURULUŞU VE GELİŞİMİ

Osmanlı Devletinde barut üretiminde kalite ve miktar bakımından kendi kendine yeterli olmakla birlikte kalite ve miktar bakımından XVIII. yy’ın ikinci yarısından itibaren üretilen barut istenilen seviyede barut üretilemeyince yeni bir baruthane kurulmasına karar verilmiştir.

A- BARUTHANENİN KURULUŞUNU GEREKTİREN SEBEPLER

Yeni baruthane devletin modernleşme sürecine girdiği bir dönemde inşa edilecekti. Dolayısıyla da modernleşme iddiasında olunan bir devirde yapıla geleni yapmakla modernleşme politikası takip etmek ya da yeni bir sonuç elde etmek mümkün olamazdı. Bu nedenle dönemin değişim/dönüşüm zihniyeti bu dönemde kurulan müesseselerin kurulmasında da etkili oldu.

⁸⁹ Dihkanîzâde Ubeydullâh Kuşmânî, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Bir Risâle Zebîre-i Kuşmânî Fî Tâ’rîf-i Nizâm-ı İlhâmî*, hzl. Ömer İşbilir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 7-8. (Vurgu bana ait.)

1- Kânûn-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e Geçiş Düşüncesinin Teşekkülü ve Tekâmülü

Osmanlı Devleti, II. Viyana kuşatmasından sonra savaş meydanlarında eskisi kadar etkili olamayıp Batılı güçler karşısında zayıf olduğunu fark edince doğal olarak modernleşme çabalarının ilk adresi de ordu ve orduyla ilgili kurumlar oldu. Müslüman Osmanlı, son din İslam'ın temsilcisi sıfatıyla “küffâr diyarı” olarak tanımladığı Batı medeniyeti karşısında asırlarca üstünlük iddiasında oldu. Batı tarzında modernleşmeye dönemin dimağlarınca kabul edilebilir bir açıklanma getirilmesi zarurietiyi vardı ve aranan mehz Hz. Muhammed'in bir hadis-i şerifinde bulundu: “*Düşmanın silahıyla silahlanın*” mealindeki bu hadis⁹⁰ Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarına bir dayanak oldu. Batı tarzında modernleşmenin bir gereklilik, hatta devletin devamı için zaruret olması sebebiyle *İslamın bir gereği* olduğu vurgusu, bazı eserlerde işlenen bir konu oldu⁹¹ hatta bu konuda müstakil eserler yazıldı⁹². Modernleşme serüveninden önce devletin aksayan yönleri de vardı. Bunları eleştiren Osmanlı mütefekkirleri de oldu. Ancak bu yazarların pek çoğu kurtuluş reçetesi olarak “*kanûn-ı kâdim*”i önerdiler⁹³.

⁹⁰ Muteber hadis külliyatlarında böyle bir hadis yoktur. Hadis olarak kabul edilen “*Düşmanın silahıyla silahlanın*” şeklindeki sözün Kur'an-ı Kerim'in Enfâl Suresi 60. ayetinden mülhem olduğu görüşü yaygındır. Bkz. “*Siz de gücünüzün yettiği kadar onlara karşı her çeşitten kuvvet biriktirin ve cihad için atlar hazırlayın ki, onlarla hem Allah'ın düşmanlarını, hem kendi düşmanlarınızı, hem de Allah'ın bilip de sizin bilmediğiniz daha başkalarını korkutasanız. Allah yolunda her ne harcarsanız onun sevabı size eksiksiz ödenir ve asla haksızlığa uğratılmazsınız.*” *Kur'an-ı Kerim ve Meali*, (Enfâl, 8/60), Meal: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, İstanbul 2008, s. 183.

⁹¹ Canikli Ali Paşa, *Canikli Ali Paşa'nın Risalesi “Tedâbirü'l- Gazâvat”*, hzl. Yücel Özkaya, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, VII/ 12-13, Ankara 1969, s. 153- 154, 170; Es-Seyyid Mehmed Emin Behic, *Sevânihü'l- Levâyih*, hzl. Ali Osman Çınar, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992, s. 77- 82; Said b. Halil İbrahim, *Tarih-i Sefer-i Rusya*, hzl. Abdullah Altun, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2006, s. 62-125. Keçecizâde İzzet Molla, *Keçecizâde İzzet Mollâ'nın Islâh-ı Devlete Dâir Risâle Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Edisyonu*, hzl. Lütfi Doğan, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000, s. 34-35; Mustafa Kesbî, *İbretnüma-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, hzl. Ahmet Öğreten, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

⁹² Dihkanizâde Ubeydullâh Kuşmânî, *Zebîre-i Kuşmânî*; Sahâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Kevkebü'l- Mes'ûd fî Kevkebeti'l- Cünûd*, Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi Nu: 2363.

⁹³ Konunun ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. Mehmet Öz, *Osmanlı'da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergah Yayınları, İstanbul 2005.

I. Abdülhamid'in vefatından sonra yerine III. Selim tahta geçtiğinde Osmanlı Devleti'nin askerî, mali vb. durumu ortadaydı. Bu şartlarda eskiden söylenenleri tekrar etmekle ya da eskiden yapılagelenleri sürdürmekle daha iyi bir sonuç alınamazdı. III. Selim de yeniliklerin zaruriyetine inanıyordu. Devir, Mevlana'nın da dediği gibi *yeni bir şeyler söyleme* devriydi:

*“Her gün bir yerden göçmek ne iyi
Her gün bir yere konmak ne güzel
Bulanmadan, donmadan akmak ne hoş
Dünle beraber gitti cancağızım,
Ne kadar söz varsa düne ait
Şimdi yeni şeyler söylemek lazım”*⁹⁴.

III. Selim, kalben bağlı olduğu Mevlana'nın da dediği gibi yapmak, devletin ordusuna, maliyesine ve tüm kurumlarına bir *Nizâm-ı Cedîd* (yeni bir düzen) vermek niyetindeydi. Yine kendi de bir Mevlevî olan Şeyh Galib, padişahın bu konudaki kararlılığını şu mısralarıyla takdir edecekti:

*“...Âlemi tâ'mire sarf eyler kemâl-i himmetin
Kalmamışken asâr-ı menzîl râhatdan âsâr-ı talel
Öyle bir büksiste târ idi cihân geldikde al
Kim bilinmezdi harâbiyyetden özge her mahal
Re'y-i müstahsenle icrâ etdi bir **kânûn-ı nev**
Devlete gûyâ yeniden eyledi vaz'-ı temel
Münderis olmuşdu bil-küllîye **kânûn-ı kâdim**
Bozmadan yapmaga hiçbir kimseye degmezdi el...”*⁹⁵

III. Selim daha şehzadeyken, Fransa Kralı XVI. Louis ile mektuplaşırken fikirlerini onunla paylaşarak yenilikçi bir padişah olacağını belli etmişti⁹⁶. Henüz şehzadeyken devletin pek çok aksayan yönü olduğunu görüyor, padişah olunca

⁹⁴ Mevlana Celaleddin-i Rumî, *Rubailer (Seçmeler)*, hzl. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1945, rubai nu: CLXXVII (177).

⁹⁵ Şeyh Galib, *Divân, İbtidâ-i Tevârîh*, s. 36-37.

⁹⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, “Selim III'ün Veliâht İken Fransa Kralı Lui XVI ile Muharebeleri” *Belleten*, II/5-6, Ankara 1938, s. 198-202.

bunların mutlaka çözülmesi gerektiğini düşünüyordu. Aşağıdaki murabbasında bu durumu şöyle ifade etmişti:

“Sakin aldanma gönül âleme yok zerre vefâ
Devletin tab ‘ı bozuk ver ana yâ Rabbi şifâ
Zevk eyyâmı değil şimdi harâm oldu safâ
Edelim Hakka recâ şimdi harâb oldu cihân
...
Şâh olursan da seni fâ ‘il-i muhtar sanma
Pâdişâhın bilip Allâhı sakın aldanma
Bir murâdım var İlâhî hele cânım alma
Haddini bildireyim leşker-i küffâra heman”⁹⁷

Bu düşünceyi uygulamaya koymak için 1791 Osmanlı-Rus savaşı yenilgisini beklemek gerekecekti. Daha savaştan kesin sonuç alınmadan Osmanlı askerlerinin bir kısmı mevzilerini terk ederek yağmaya girişince saflar bozulmuş, asker dağılarak firar etmiş, *dîn ü devlet terzîl* olmuştu. Topçular, topları düşmana bırakarak top arabalarının beygirleriyle Hırsova tarafına kaçmışlar, kaçarken de yol üzerinde ahaliden bazılarını öldürerek mallarını yağma etmişlerdi. Askerin kendi ahalisini öldürüp mallarını yağma etmesi, devlet merkezinde büyük bir rahatsızlık yaratmıştı. III. Selim, Avusturya’nın Fransız İhtilali’nin sebep olduğu gelişmelerle ilgilenmek için barış isteyeceği düşüncesindeydi, kendi de Rusya ile barış yapılması taraftarıydı. Barış hakkındaki düşüncesiyle barış sürecinde gerçekleştirmeyi planladığı hedefleri sadrazama gönderdiği hatt-ı hümayunda 16 Za 1205 (16 Temmuz 1791) ifade etmişti: “...Rusyalu ile dahi kat ‘-ı ceng-i cidal olunub tavâif-i askeriyyeye bir **nizâm-ı cedîd** vermek derece-i vücûbda idüğü âşîkar olmağla...”⁹⁸ Bu ifadesiyle de düşündüğü yenilik hareketinin adını koymuş oluyordu. Böylece XVI. ve XVIII. yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti’nde varlığını devam ettiren “*kânûn-ı kâdimden gelene aykırı iş yapılmaması*”na⁹⁹ dair gelenekçilik ilkesi terkedilmiş oluyordu.

⁹⁷ Kâşif Yılmaz, *III. Selim (İlhâmî) Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkitli Metni*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2001, s. 222.

⁹⁸ Ahmed Efendi, *III. Selim’in Sır Kâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*, yay. hzl. V. Sema Arıkan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 27-28; Öz, *Ruznâme*, s. 106-108.

⁹⁹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005, s. 49, 63.

III. Selim, döneminde devlet sistemindeki aksaklıklara dair önerilen çözüm önerileri köklü çözümlerden ziyade kısmî iyileşme sağlayabilirdi. III. Selim ise daha köklü yenilikler yapma taraftarıydı. Ayrıca geçmişe dayanan çözüm önerilerinin artık işe yaramayacağını da farkındaydı. Yenilikler, özellikle ordu merkez alınarak gerçekleştirilecekti. Nitekim bu dönemde özelde Batı tarzında kurulan orduya, genelde ise yürütülen tüm yenileşme çabalarına *Nizâm-ı Cedîd* adı verildi.

III. Selim, ileride düşmanıya daha iyi mücadele edebilmek için barış istiyordu ve “*barış isteyen savaşa hazır olsun*”¹⁰⁰ sözü gereğince savaşa hazırlıklı olmak niyetindeydi. Yenilikçi bir padişah olduğu kadar, musikişinas ve şair III. Selim alacağı tedbirleri, *Nizâm-ı Cedîd* reformlarını niçin gerçekleştirmek istediğini ve bu uğurda hiçbir fedakârlıktan çekinmeyeceğini bir murabbasından alınan aşağıdaki mısralarda şöyle ifade ediyordu:

*“Ehl-i tedbirim ile ‘askerim irşâd olsun
Kırayım kâfiri ceddîm rûhu hep şâd olsun
Bir gazâ eyleyeyim mahşere dek yâd olsun
Dîn-i İslâm yolunda cümle fedâ mâl ile cân”*¹⁰¹

III. Selim, zihnindeki reformları hayata geçirmek için kendini destekleyen bir kadroyu¹⁰² iş başına getirmiş olmakla birlikte birçok alandaki yenilik çabalarıyla bizzat ilgileniyor, tebdil-i kıyafet denetimler yapıyor ve reformların seyrini takip ediyordu¹⁰³.

Tersane, tophane, humbarahane yanında barut üretimi alanında da köklü değişiklikler yapıldı¹⁰⁴. III. Selim askerî alanda özellikle barut üretimiyle

---

¹⁰⁰ “*Si vis pacem, para bellum*” Aslı Latince olan bu sözün kime ait olduğu hakkında pek çok görüş olmakla birlikte kesin bir bilgi yoktur.

¹⁰¹ Yılmaz, *İlhâmî Dîvânı*, s. 223.

¹⁰² Bu dönemde devlet yönetimi Valide Kethüdası Yusuf Ağa, Sabık Rumeli Kazaskeri Tatarcıkzâde Abdullah Molla Efendi, Çelebi Mustafa Raşit Efendi, Köse Kethüda, El-Hac İbrahim Efendi, İbrahim Kethüda, Arabacızâde İbrahim Nesim Efendi, Defterdar Feyzi Efendi, Sadr-ı Ali Süleyman Penahzâde, Moravi Osman Efendi, Atıf Efendi, Reisü'l-küttap İngiliz Mahmud Efendi, ulemadan Münib Efendi, Nakibü'l-Eşraf İsmailpaşazâde İsmet Efendi ve Çavuş Ağa'dan mürekkep seçkinlerin elindeydi. Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi (Târih-i Sultân Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sâni) Tahlil ve Tenkildi Metin*, I, hzl. Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 50.

¹⁰³ BOA. HAT. 180/ 8171; 195/9727; 228/1212; 239/13399; 1411/57455; 1386/54962; BOA. C.BH. 3170.

¹⁰⁴ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, IV, Uhuvvet Matbaası, İstanbul 1327, s. 46. III. Selim dönemi yeniliklerinin kapsamlı bir değerlendirmesi için bkz. Stanford J. Shaw, *Eski ve Yeni*

ilgileneiyordu. Nitekim Avusturya ve Rusya ile barışa karar verilerek devlete “*bir nizâm-ı cedîd verme*” ilkesi benimsendiğinde yapılacaklar arasında *baruthanelere nizam* vermek de vardı¹⁰⁵. Padişah, baruthanelerin durumunu yerinde görmek için bu amaçla İstanbul Baruthanesini tebdil-i kıyafetle kontrol etmişti.

III. Selim, tasarladığı yenilikler için farklı kesimlerden insanların bu konuyla ilgili görüşlerini öğrenmek amacıyla aralarında bürokrasi kökenli devlet adamları, askerî sınıfa mensup şahıslar hatta yabancı elçilik görevlileri de bulunan seçkin kişilere, devlete yeni bir düzen vermede nelerin zaruri olduğu hususunda birer layiha hazırlamalarını emretti¹⁰⁶. Layiha sahiplerinin çoğu genelde ordu için önerilerde bulundular. Geriye kalanlar ise sosyal, ekonomik ve siyasi alanda yapılması yerinde olacak icaraat önerilerinde bulundular.

Tekliflerin bir kısmı da mühimmat üretimi ve temini hakkındaydı. Barutun kalitesizliğine dikkat çeken, daha kaliteli ve bol üretim için önerilerde bulunanlar vardı. Daha kaliteli mühimmat üretimi için dolaylı olarak barut üretimine değinenler oldu¹⁰⁷. Barut üretiminde istenilen seviyeye ulaşmak için yapılması zaruri olanları belirtenler de oldu.

Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu, çev. Hür Güldü, Kapı Yayınları, İstanbul 2008.

¹⁰⁵ “*Kâ’imakâm Pâşâ, çünkü Nemçelü ile mütâreke bu vechle karâr buldı emr-i müsâlahaya şürû’ olunacak erkân-ı devletden cümleye meşveret sûretinde i’lân olunmak lâzım mıdır ve değil midir tarafıma bildiresin ve bundan sonra Moskov ile ne günâ hareket olunmak ve ne lâzımdır ve orduya dahi ne günâ tahrîrât iktizâ ider ise bir bir söyleşüb tarafıma bildiresin. Baruthâne eminleri için mukaddem hatt-ı hümayûn yazmış idim sağ akcesi virilmek için ve câize alınmasun ve a’lâ barut yapılsun deyû ne günâ nizâmı virildi tarafıma bildiresin*” BOA. HAT.190/9195. (Vurgu bana ait.)

¹⁰⁶ Söz konusu layihalar hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Öğreten, *Islahat Lâyihaları*

¹⁰⁷ Tevkii-El-Hac Mehmed Hakkı Bey Efendi, “Tevkii-El-Hac Mehmed Hakkı Bey Efendi Layihası”, *III. Selim’e Sunulan Islahat Layihâları*, hzl. Engin Çağman, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s. 50-51.

Bu layihalardan konumuz bakımından en ilginç olanı Sadrazam Koca Yusuf Paşa'ya aittir. Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın barut üretimine dair önerileri, Azadlu Baruthanesinin kurulmasında çok etkili oldu:

“Çekmece veyâhud Bahr-i Sefîd'de vâki' Boğazhisarı ola lâkin Boğazhisarı olsa daha münâsib olmak zan olunur zîrâ lebb-i deryâda olduğundan gayri dâ'imü'l-ceryân-ı nehr olmak takribî bir baruthâne inşâ olunmak münâsib görünüyor zîrâ Âsitâne ve Gelibolu baruthânelerinde dakk olunan barutun tokmakları bâr-gîr i'mâliyle dakk olunduğundan kesret-i masârifât der-kârdır baruthâne kenâr-mehirde olub tokmaklar su ile i'mâl olduğu hasebiyle barut kuvvetli olacağından başka cânib-i mîrî dahi sıyânet olunmuş olacağı âşikârdır bu sûrette gerek araba ve köprü ve tombazlar ve gerek barut-ı siyâhın mahal-i mezkûrda inşâları münâsibdir ki berren ve bahren kangı tarafa irsâli iktizâ ider ise suhûlet olub ancak edevât-ı harbiyyenin ve top ve humbara ta'lîm olunacak neferâtın üzerlerineve kâffe-i mühimmât-ı seferiyyenin tanzimine fenn-i cenk ve edevât-ı harbiyyeye vâkıf ve âşinâ mukaddem ve mübrem kâr-güzâr ve sadâkat-kâr bir nâzıra muhtâc olduğundan gayri sadr-ı a'zâm bulunanlar dahi nâzır-ı mûmâileyhin kâffe-i iltimâsına müsâ'ade vebugünkü matlûb ve mes'ûlünü erteye te'hîr eylememesi şerâ'it-i melzûmedendir ki hattâ rû'yet-i umûra râziyâne şevk ü gayret olub fûtûr getürmeye...”¹⁰⁸

Üretilen barutun hem miktar hem kalite bakımından istenilen seviyede olmaması dönemin devlet ricalinin de dikkatini çeken bir husustur. Bu sebeple barut üretiminde ciddi değişiklikler yapılması ve su gücüyle döndürülen çarklara sahip yeni bir baruthane kurulmasına dair öneriler dönemin ıslahat layihalarına da yansımıştır.

Bu dönemde, askerî alana ait pek çok eserin de tercüme ettirildiği bilinmektedir. Nizâm-ı Cedîd çerçevesinde barut üretiminde yapılacak reformların görüşüldüğü toplantıda gündeme alınan konulardan biri de savaş ve mühimmat konularında Avrupa lisanlarıyla yazılan eserlerin tercüme ettirilmesi ve bu

---

¹⁰⁸ Sadrazam Koca Yusuf Paşa, “Sadrazam Koca Yusuf Paşa Layihası”, *III. Selim'e Sunulan Islahat Layihâları*, hzl. Engin Çağman, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s. 65.

kitaplardan sağlanacak yararları¹⁰⁹. 1790'dan sonra tercüme edilerek matbaada bastırılan *Fenn-i Harb*, *Fenn-i Lağım*, *Fenn-i Muhasara* gibi kitaplarla askerî alandaki eksiklikler giderilmeye çalışıldı¹¹⁰. Bunların en meşhuru *Tercüme-i Risale-i Fenn-i Harb* adlı eserdir. Bu eserde bir ordunun muzaffer olabilmesi için stokta kaliteli ve yeterli miktarda barut bulundurulması gerektiğine sık sık dikkat çekilir¹¹¹.

2- Üretimde Kalite ve Miktar Standardına Ulaşılamaması

Osmanlı-Rus Savaşının (1787-1792) cereyan ettiği günlerde mali bakımdan sıkıntıya düşen Osmanlı Devleti, savaş harcamalarını karşılayabilmek için Rusya'ya karşı Fas'tan yardım istemek zorunda kaldı¹¹². Fas'tan gemilerle gönderilen riyaller darphanede eritilerek para basıldı¹¹³. Rum, Yahudi ve Ermeni unsurlardan dirhemi 10 para ücretle 12.000 vukıyye altın ve gümüş talep edildi¹¹⁴. Ayrıca maddi sıkıntının ne şekilde aşılabileceğine dair yapılan toplantılarda saraydaki altın ve gümüş eşyanın darphanede eritilerek para basılmasına karar verildi¹¹⁵. Padişah I. Abdülhamid, kızlarının mukataat faizlerinden 100.000 kuruşu devlet harcamaları için bağışladı. Haremin gümüş takımlarını para basılması için darphaneye gönderirken “*hüdâ ilmidir ki zıkr u fikrim masârıf-ı seferiyye için akçe tedârikine masrûfdur*” hatt-ı hümayunuyla daima devletin hâlini düşündüğünü ifade etti¹¹⁶. Padişahın bu duyarlılıkla gümüş takımlarını darphaneye göndermesi sadrazamı çok etkiledi. Padişahın hareketi ve devletin içine düştüğü durum sebebiyle kedere boğularak bir saat kadar ağlamaktan kendini almadı¹¹⁷. Ordunun muzafferiyeti, iaşesi, ikmalî için

---

¹⁰⁹ “...*Düvel-i Avrupa'nın levâzım u edevât-ı harb i'mâline dâ'ir te'lif ve tedvîn itdikleri frengü'l-ibâre cenk kitablarından 'alâ barut-ı siyah i'mâl olunmasının keyfiyyetini mütebeyyin olan maddeler tetebbu' ve ihrâc ve tercüme itdirilüb manzûr-ı hümayûnları buyurulmak için huzûr-ı âlîlerilerine takdîm olundu.*” BOA. HAT. 240/13426.

¹¹⁰ Konstantin İpsilanti, *Tercüme-i Risale-i Fenn-i Harb*, hzl. Muhammet Yılmaz, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Bilim Anabilimdalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s. 47, 57-58, 60-62, 68.

¹¹¹ *Fenn-i Harb*, s. V-XI.

¹¹² BOA. HAT. 20/924; 20/ 967; 20/966; 1442/59230.

¹¹³ 13 Ca 1201 (3 Mart 1787), BOA. HAT. 1430/58547; 1441/59212; 1442/59258; 1450/46.

¹¹⁴ BOA. HAT. 1381/54503; BOA. HAT. 1381/54538; BOA. HAT. 1378/54252.

¹¹⁵ BOA. HAT. 190/9126; BOA. HAT. 11/359; BOA. HAT. 17/759; BOA. HAT. 186/8753

¹¹⁶ BOA. HAT.1384/54809.

¹¹⁷ 28 Ca 1203 (24 Şubat 1789), BOA. HAT. 1380/54417.

böyle fedakarlıkların yapıldığı, devletin baruta en fazla ihtiyaç duyduğu sırada üretilen barutun kalitesi oldukça kötüydü.

I. Abdülhamid zamanında Osmanlı-Avusturya Savaşında (1787-1791) ve Osmanlı-Rus Savaşında (1787-1792) devlet baruthaneleri ordunun ve donanmanın barut ihtiyacını karşılayamadı. Üstelik yeterince güherçile temin edilemediğinden barut sıkıntısı çekilmekteydi¹¹⁸. Güherçile yetersizliğinden İstanbul Baruthanesinde üretime ara verilmek zorunda kalındı. Tam bu sırada Fas'tan getirilen güherçilenin baruthaneye teslimi, üretime devam edilmesi ve bu güherçilenin işlenerek barut yapılması emredildi¹¹⁹. Fas Hâkimi Mevlay Muhammed, Kaid Tahir b. Abdülhak adlı veziriyle 4 gemi ve Malta korsanlarının elinden kurtardığı 535 Müslüman esiri gönderdi. Aynı yıl seferle birlikte Fas'tan İstanbul'a Dubrovnik (Ragusa) gemileriyle 3000 kantar güherçile ve 1000 kantar barut geldi. Fas sultanı ayrıca yolladığı mektupla Hicaz'a gönderilen surreye katkıda bulunmak için 1000 adet külçe altın gönderdi¹²⁰. Fas'tan gönderilen güherçile de barut sıkıntısına çözüm olmadı. Problem yalnızca hammadde kaynaklı değildi. I. Abdülhamid, bu durumdan baruthane nazırlarını sorumlu tutmaktaydı. Durumdan duyduğu şu şekilde ifade etti: *“Baruthâne ümenâsı neye nasb olunur. Fas'dan gelen güherçile bu ana gelince niçin i'mâl olunmadı. İngiltere ta'ahhüdü niçin şimdiye dek su'âl olunmadı. Bunlara dikkat elzem değil midir? Mülâhaza oluna. Sefer demek barut dimektir. Heman herkes mirîyi telef eylesün Allah'ın emri bu mudur?”*¹²¹

Osmanlı-Rus Savaşının devam ettiği günlerde I. Abdülhamid'in ansızın ölümüyle tahta geçen III. Selim, devletin pek çok sıkıntısıyla birlikte barut sıkıntısıyla da ilgilenmek zorunda kaldı. III. Selim, dışa bağımlılığı azaltmak için baruthanelerde kaliteli barut üretilmesine büyük önem verdi. Üretilen barutun kalitesini bizzat denetlemek için baruthaneyi tebdil-i kıyafet ziyaret etti. Bütün bu yeniliklerin yapılmasında padişahın baruthaneyi tebdil-i kıyafet denetlerken barutun kalitesizliği hakkında edindiği bilgiler önemli rol oynadı.

¹¹⁸ 1 R 1203 (30 Aralık 1788), BOA. HAT. 1381/ 54471.

¹¹⁹ BOA. HAT. 1382/54562.

¹²⁰ BOA. HAT. 20/953; 22/1071; 185/8686; 186/8792; 184/8517; 207/10972; BOA. HAT. 1381/54471; 1387/55081.

¹²¹ Çetin, *Barut Sanayi*, s.135-136.

III. Selim tebdil-i kıyafet baruthaneyi ziyareti sırasında çalışan personel padişahı tanımadı. III. Selim baruthanede çok az miktarda barut olduğunu görünce bunun nedenini sordu. Çalışanlar, kendilerine gündelik 6 para ücret ödendiğini, bu ücretle iyi barut üretmenin mümkün olmadığını belirterek ücretlerinin düşüklüğünden dert yandılar¹²².

III. Selim, baruthaneyi tebdil-i kıyafet bir başka ziyaretinde baruthanede yeterli güherçile olmadığı için iki aydır barut üretilemediğini görmüş, baruthanedeki mevcut güherçilenin bir gün önce geldiğini öğrenmiş, eldeki az miktarda güherçilenin kaynatılarak barut yapılmakta olduğunu görmüştü. Üretilen barut, donanmanın ve ordunun ihtiyacına karşılayacak miktarda olmadığından kalyonlar hareket edememişti. Sonuçta, baruthaneye yeteri kadar güherçile temin etmek ve kaptan paşayla görüşerek kalyonları denize çıkartmak için gerekli hazırlıkları yapmakla Kaymakam Paşa görevlendirilmişti. Kaymakam Paşa, padişahın bu husustaki hatt-ı hümayununa cevaben yazdığı tahrîrde, barut üretimi için yeterli güherçile olmadığını kabul etmiş, ancak bunun sorumlusunun kendisi olmadığını, güherçile teminiyle görevlendirilen Esbkeşan Voyvodası Arapağa-zâde aynı anda sefere katılmakla da görevlendirilince, istenilen miktarda güherçile temin edilemediğini belirtmişti. En kısa zamanda güherçilenin temin edileceğini ifade etmiş, donanma kalyonları

---

¹²² “Kaymakam Paşa, dünkü gün tebdilen Baruthâne'ye vardım, beni bilmediler. Niçin bunda barut az tabh olunur, diye su'âl eyledim. “Ağam bizim gündelik altışar paradır, altı para ile adam günde olabilir mi? Doğrudan doğruya nice eyü barut tabh olunabilir?” deyü cevab verdiler. Ziyâde tabh olunmasına ve hem eyü olmasına bir iyi nizâm virüb tarafıma bildiresin ve hem yeşil kalpak beyaz şorona ile bazı kefereye rast geldim, tenbih eylesin kızıl yemeni giymesinler, mavi futa, kızıl kenarlı futa sarsınlar, kalyoncu gibi düz beyaz şorona sarmasınlar, bir eyi tenbih eylesin.” BOA. HAT. 180/8171. III. Selim baruthanede gördüğü bu manzaradan sonra “Bu baruthâne neferâtına bir nizâm virilüb zâbitân ve neferâtının mikdârı ve ma'âş ve 'ulûfeleri kadar-ı kifâyeye iblâğ olunsun” şeklinde şifahen söylediği bir fermanın gereğini yerine getirmeye ancak Mehmed Şerif Efendi'nin nazırlığı zamanında başlanabilmiştir. Baruthane personeli sayısını ve bunların maaşlarının artırılması için bir çalışma yapılmıştır. Şerif Efendi konuyla ilgili hazırladığı raporu padişahın onayı olursa defterdar tarafından gereğinin yapılması için padişaha sunmuştur. III. Selim de cevaben “Âferin Şerif Efendi'ye böyle tanzîm olunsun” şeklinde onayını belirtmiştir. BOA. HAT. 1402/56668. Konuyla ilgili olarak Şerif Efendi tarafından ayrıntılı bir çalışma yapılmış ve müstakil bir defter düzenlenmiştir. Bkz. BOA. KK.d. 6696, s. 2. Kaliteli barut üretilmesi ve amele yevmiyelerinin iyileştirilmesi için bir buyrulduyla defterdar efendi kullarına havale olunmuştur. Defterdar efendinin bu hususta takdim ettiği tahrir neticesinde, padişah bir hatt-ı hümayunla “İkişer akçe terakki ihsân-ı hümayûnum olmuştur. Barut eyü işlemek şartıyla” şeklinde cevap vermiştir. BOA. HAT. 183/8458.

hazırlığının tamamlanmak üzere olduğunu ve en geç bir kaç gün içinde donanmanın sefere çıkmaya hazır hâle getirileceğini bildirmişti¹²³.

III. Selim, baruthanenin bu durumunu tebdil-i kıyafetle yerinde inceleyince bu hususta sorumluların tespitini emretmiştir. Dönemin İstanbul Baruthanesinde Nazır El-Hac İsmail Ağa tarafından yaptırılan barutun kalitesi ölçüldüğünde (1789), kertesinin [ateşlendiğinde silaha sağladığı menzilin] daha önce üretilen barutlardan daha düşük olduğu görülmüştür. Bir önceki Nazır El-Hac Mehmed Ağa da kalitesiz barut ürettiği için görevinden alınarak yerine El-Hac İsmail Ağa getirilmiştir¹²⁴. Güherçilenin zamanında temin edilemeyişi İsmail Ağa'nın ürettirdiği barutun kalitesiz olmasında başlıca etkendi.

Cebecibaşı ve Cebehâne-i Âmire nazırı, o sırada yapılan üretimle geçmişteki üretimi kıyaslamak, önceki nazırlarla İsmail Ağa'nın ürettiği barut miktarını ve kertesini araştırmak ve kalitesiz üretimde kusuru bulunanları tespit etmek için görevlendirilmişlerdi. Konuyla ilgili Başmuhasebe ve Cebehâne-i Âmire kayıtları, cebecibaşı ve cebehane nazırı tarafından incelendiğinde Nazır El-hâc İsmail Ağa'nın (1201/1786-1787) senesi için birinci tertip olarak kendisinin 1.500 kantar barut üretmekle mükellef kılındığı, yine bu sırada Fas'tan getirilen güherçileden de 862,5 kantar olmak üzere toplamda 2.362,5 kantar barut üretmekle görevlendirildiği anlaşılmıştır. İsmail Ağa, Fas güherçilesinden imal edeceği barutu üreterek cebehaneye teslim ettiği hâlde, tertib-i evvel olarak üreteceği barutun ancak 948,5 kantarını üretebilmiştir. Taahhüt ettiği 551 kantar barutu üretmediği ve baruthaneye borçlu kaldığı anlaşılmıştır. İnce ve kaba barutun kerteleri 18, mahlutu barutun kertesini de 17 olarak tespit edilmiştir. Daha önceki Baruthane Nazırı Çelebi Mehmed Ağa'nın ürettiği ince barutun 26, kaba barutun 24 ve mahlutu (karışık) barutun 25

---

¹²³ 1205 (1790-1791), BOA. HAT. 1386/54962. III. Selim baruthaneyi ziyaret edip güherçile olmaması nedeniyle barut üretilmediğini görünce kaymakama şu hatt-ı hümayunu yazmıştı: “*Kâimakâm pâşâ; dün tebdilen baruthâneye vardım hiç işmemiyorlar su’âl itdim iki mâh kadar imiş barut işlendiği yok imiş gükercile hiç gelememiş henüz eve[1]ki gün biraz gelmiş kaynatıyorlar idi bu nasıl şeydir böyle işler dâ’imâ işlemelidir iktizâ ider lâzımdır hem kışlak kalyonları bu ana kadar ne dururlar kapûdân pâşâ adam yollayasin elbet bu günde yarında yarında kalksun eğlenilmeyüb doğru gütsünler şimdi cer gönderesin*” BOA.HAT. 1411/57455. III. Selim zamanında yalnızca padişahın değil kaymakamın da tebdil-i kıyafet baruthaneyi denetlediğini öğrendiğimiz belgeler bulunmaktadır. Bkz. BOA. HAT. 195/9727.

¹²⁴ 15 M 1203 (16 Ekim 1788), BOA. C.AS. 50129; 15 M 1204 (5 Ekim 1789), BOA. C.AS. 40020.

kerteye ulaştığı saptanmıştır. Çelebizâde Ahmed Ağa'nın ürettiği ince barutunun 27, kaba barutun 22 ve mahluti barutun 24 kerteye ulaştığı anlaşılmıştır. Süleyman Efendi tarafından üretilen ince barut 24 kerte, kaba barut 20 kerte ve mahluti barut 21 kertedir. Bu hususta barutçubaşından izah istendiğinde barutçubaşı, Nazır İsmail Ağa'nın Çelebi Mehmed Ağa'dan görevi devraldıktan sonra güherçile temin edilemediği için 6-7 aylık bir dönemde baruthanenin üretime ara vermek zorunda kaldığını ve güherçile temin edilmesinin, ardından Fas'tan da güherçile getirilince bu güherçileyi işlemek için aceleci davrandığını ifade etmiştir. Barutçubaşı, eksik barut üretilmesinin kendi hatası olmadığını belirterek, o sene 25 ve 27 kerteye varan barutu kendinin imal ettiğini belirtmiştir. Barutçubaşının bu savunmasına rağmen Cebecibaşı ve cebehane nazırı, konuyla ilgili takirde kalitesiz ve yetersiz üretimden baruthane nazırının barutçubaşının müştereken sorumlu olduklarını belirtmişlerdir. Nazır İsmail Ağa, devletin baruta çok ihtiyaç duyduğu ve receb ayına kadar birinci tertip olarak üretmeyi vaadettiği baruttan borcu olan miktarda barutu teslim etmesi hususunda uyarılmıştır. Aksi taktirde teslim etmediği miktarda barut ücretinin İngilterenin barut satış fiyatı üzerinden kendinden tahsil edileceği bildirilmiştir. Nazır İsmail Ağa da baruthane için Konya ve Karaman tarafından güherçile temin etmekle görevli Arapağazâde'nin sefere katılması sebebiyle yeterince güherçile temin edemediğini ve barut üretmediğini belirterek, görevini neden tam olarak yerine getiremediğini izah etmiştir. Cebecibaşı ve cebehane nazırı, baruthane nazırının görevden uzaklaştırılarak yerine halefi Ahmed Ağa'nın tayininden bir semere elde edilemeyeceğini belirterek, nazırın bir dirhem güherçilesi olmadığından görevini yerine getiremediği ve "...baruthane nâzırı olan kulları *nefsü'l-emrde barutcubaşı olanlar ve neferâtın mağlûbu olduklarından gayrı...*" şeklinde bir açıklamayla barutçubaşının ve diğer personelin başlıca sorumlu/kusurlu olduğuna işaret etmişlerdir¹²⁵. Hatta barutçubaşının azledilerek sürgüne gönderilmesi gerekirken barutçubaşı bir dahaki sefere daha kaliteli barut üretme sözü vermesi karşılığında affedilmiştir. Cebecibaşı ve mühimmat nazırı, padişahın konuyla ilgili fermanını barutçubaşına okumuş, tüm bu uyarılardan sonra da kalitesiz barut üretirse azl ve sürgün edilmekle kalmayıp öldürülmekle tehdit edilmiştir. Barutçubaşı,

¹²⁵ 15 M 1204, (5 Ekim 1789), BOA. C.AS. 40020.

güherçilenin zamanında temin edilmediğini, çark katırlarının yemlerinin ve yiyeceklerinin zamanında tedarik etmediğini belirterek nazırın suçlu olduğunu beyan etmiştir. Ancak zayıf bir hayvanla 3 günde barut üretmek yerine, 10-15 günde üretilse barutun bu kadar düşük kalitede olmayacağı gerekçesiyle bu ithamı kabul görmemiştir. Neticede barutçubaşı üreteceği barutta gereken özeni göstereceğini taahhüt edip bir daha ihmali olursa verilecek her türlü cezaya razı olduğunu belirtmiştir¹²⁶. Ancak barutçubaşılara yönelik bu uyarılar ve tehditler işe yaramamış gibi gözükmektedir. Zira bir müddet sonra barutçubaşı, görevini yerine getirmekte tembel davrandığı gerekçesiyle azledilerek yerine cebecibaşı ve baruthane nazırının olumlu referanslarıyla ikinci perdaht bölükbaşısı Ali'nin tayin edilemesi talep edilmiştir,¹²⁷ Ali, barutçubaşı tayin edilmesine rağmen kısa süre sonra baruthanede çıkan bir yangından Kahveci Mehmed ile müştereken sorumlu tutulmuş ve barutçubaşılıktan azline ve Kahveci Mehmed ile sürgün edilmesine karar verilmiştir¹²⁸. Bozcaada'ya sürgüne gönderilen eski Barutçubaşı Ali ve adamı burada yaklaşık 3-4 ay kaldıktan sonra Bozcaada kadısı vasıtasıyla bir arzuhal göndererek kendinin ve adamının affını talep etmiştir. Bu isteğine gerekçe olarak çok fazla çocuğu olduğunu, kendinin yokluğunda ailesinin fakr u zaruret içinde bulunduğunu bildirdiyse de bu isteğin kabul edilmediği görülmektedir. III. Selim, Ali'nin bu

---

¹²⁶ 28 M 1204 (18 Ekim 1789), BOA. C.AS. 38949.

¹²⁷ BOA.HAT. 1394/55761.

¹²⁸ Yangın pazartesi gecesi saat beş sularında meydana gelmiştir. Kahve ocağı olarak adlandırılan bir odada geceden ocak içinde kalan kor, şiddetli rüzgâr nedeniyle açılan odanın penceresinden yayılan alevler yangına neden olmuştur. Konu III. Selim'i oldukça sinirlendirmiş ve şu hatt-ı hümayunu yazmıştır: “Baruthânenin nâbetçileri yok mudur bu gayrı kazâyâ benzemez nâbetçilerinden ve barutcu ve sâ'ir zâbitlerinden te'dîb olunmak lâzımdır binâsı husûsunu tahrîriniz üzere nizâm viresiz.” BOA.HAT. 1411/57378. Konuyla ilgili olarak kaymakamın padişaha sunduğu arz tezkiresinde yangından sonra kendisi, defterdar, baruthane nazırı, mimar ağa ve cebecibaşından oluşan heyetin tebdil-i kıyafet yangın mahalini muayene ettiklerini belirttikten sonra şu cümlelere yer verilmiştir: “...harik-i mezkûr her ne kadar kazaen zuhûr itmiş hükm-i kader iktizâsından ise dahi adem-i teyakkuzdandır itikâd ider olur ise o makuleler kimesneyi te'dîb itmediler deyû bundan sonra muhâfazaya me'mûrların adem-i teyakkuzlarını müceb olmamak için hâlâ Barutçubaşı Ali zâtında dahi bir sersemce âdem olmağla 'azil ve yerine sâbıkı ve bunların cezireli olan Mehmed barutçubaşı nasb ve mezbûr Ali ile harikde anda bulunub gâfil olan Kahveci Mehmed birer mahalle nefy olunmak husûsı baruthâne nâzırı ile bi'l-müzâkere tesvîb olunduğu mâ'lûm-ı 'âlîleri buyuruldukda ne vechile irâde-i şahâne buyurulur ise fermân şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü velini 'metim efendim pâdişahım hazretlerininindir.” Padişahın cevaben yazdığı hatt-ı hümayun da şöyledir: “Barutçubaşının anda bulunmaması töhmettir 'azil ve Kahveci Mehmed ile ma'an nefy olunalar ve sâbıkı yerine nasb oluna ve bina husûsı karar verildiği vech üzere tanzîm ve inşâ oluna ve fimâbâd dikkat eylemelerini tenbih idesiz.” BOA.HAT. 1409/57213.

isteğine şöyle cevap vermiştir: “*Bu misillü ‘azîm töhmet ile nefy olunanlar üç dört mahda itlâk olundukda te’dîb nice olabiliür mülâhaza olunamadı mı? Olamaz*”¹²⁹.

Osmanlı-Rus Savaşı sırasında (1790) kullanılan barutun kalitesizliği dönemin kaynaklarında da zikredilen bir husustu¹³⁰. Osmanlı-Rus Savaşının devam ettiği sırada İstanbul, Selanik ve Gelibolu Baruthanelerinde üretilen barutun donanmanın ve ordunun ihtiyaca cevap veremeyeceği anlaşılınca İngiltere’den 10.000 kantar barut ithaline karar verildi. İyisi 60 kuruştan biraz daha düşük kalitedeki 2-3 kuruş daha ucuz olmak ve bedeli taksit taksit ödenmek üzere İstanbul’daki İngiliz elçisiyle barut alımı için anlaşma yapıldı. Bu barutun 3.000 kantarı teslim edildi. Ancak para olsa bile barutun süratle temini zor olduğundan Rusya’ya karşı Osmanlı’nın müttefiki İsveç’in elçisi, Osmanlı Devleti’nin yeterli miktarda barutu yoksa barutun nakledilme mevsimi beklenmeksizin Hollanda’dan temin edilebileceğini bildirdi. III. Selim bunun üzerine mevcut barut miktarının tespit edilmesini emretti. Defterdar efendi, takririnde bir önceki seneye göre donanmaya 9.000 kantar, orduya ise 1.000 kantar barut teslim edildiğini ve 3.795 kantar fazladan barut olduğunu bildirdi. Ancak sonraki günlerde gerek donanma gerekse Karadeniz’de muhafazası gereken yerler için ne kadar barut gerekeceğinin öngörülebilmesi imkânsızdı. Savaşta ne kadar barut tüketileceği kesin olarak bilinemeyeceği ve elde para olsa dahi istenildiği anda barut alınamayacağı için müttefik İsveç’in yardımıyla Hollanda’dan da 5.000 kantar barut alınması için anlaşma yapılması uygun bulundu. Hollanda’dan alınacak 5.000 kantar barut için 600 kese akçe ödenecekti. Barut peyderpey teslim edildikçe ödeme de yapılacaktı. Ancak devlet yalnız barut değil aynı zamanda nakit sıkıntısı çekmekteydi. Bu konu III. Selim’e aksettiğinde “*Kaymakam Paşa, yok lafzı olur mu*

---

¹²⁹ BOA.HAT.1414/57721.

¹³⁰ Nitekim Ahmed Câvid, 1790’lı yıllarda Varna’daki barut kötü olduğu için muhtemel bir düşman saldırısına karşı kaliteli barut alınması gerektiğine dikkat çekmiştir: “*Barut-ı siyâh gâyet fenâ olmağla ...ma’zallâh kesret-i sefâ’in-i düşmen zuhûr eder ise barutun adem-i kuvveti ve topçuların nedret-i helecân-ı sükkân ve ahâliye bâdî olmuştur*” Ahmed Câvid, *Hadîka-i Vekâyi’*, hzl. Adnan Baycar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 182. Yine barutun kalitesizliğini belirten diğer bir kaynakta Batı tarzında barut üretilmesi gereğine vurgu yapılmıştır: “*Devlet-i ‘Âlîyye baruthanelerinde imal olunan barut işe yaramadığı ve icrayı ateşbaziye gayr-ı muvâfık idüğü malum olmakla İngiliz barutu ayarında barut iğmal olunan düvel-i nasara sanayi üzere himmet ve ol nevi barut tedarikine ihtimam olunub ve mukaddema tecrübe olunduğu üzere düvel-i nasârânın huburu berriyye ve bahriyyeye dair müellifât-ı adideleri ve sanayi hendeselere tedârikine bir vech-i isticâl tercüme ettirildikten sonra...*” Said b. Halil İbrahim, *Sefer-i Rusya*, s. 125.

elbet bunlar lâzimedendir bunlar olmayınca nasıl cenk olur gerek Darbhânedede ve gerek defterdârda nereden imkânda ise tedârik idüb akçesin virdiresin” şeklinde cevap vermişti¹³¹.

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla III. Selim, savaşın hemen ardından daha kaliteli barut üretmek için harekete geçmişti. İstanbul, Gelibolu ve Selanik Baruthanelerinin nazırları istenilen kalitede barut üretemedikleri gerekçesiyle azledilmişler¹³², ardından da 1793 yılında İstanbul, Gelibolu ve Selanik baruthanelerinin yönetimi birleştirilerek Ali Râik Efendi, Baruthaneler Nazırı tayin edilmiştir. Ancak tek merkezden yönetim düzenlemesine rağmen 1793-1794 yıllarında İstanbul, Gelibolu ve Selanik baruthanelerinde üretilen barutun kalitesi oldukça kötüydü. Yıllık ihtiyaç miktarı 5.000-6.000 kantar olmasına ve Osmanlı sınırları içinde bu miktarın 20-30 katı miktarda barut üretmeye yetecek güherçile üretilmesine rağmen, güherçile temininde sıkıntı yaşanmıştır. Üreticiler mirî fiyatın azlığı karşısında daha fazla kâr elde etmek için güherçileyi *muhtekir taifesi* ya da *efrenç tâifesi* olarak adlandırılan yerli ya da yabancı tüccarlara satıyorlardı. Yeterli miktarda ve kalitede barut üretilemeyince normal fiyatın iki katı bedelle İngiliz tüccardan barut satın alınması devleti zarara uğrattıyordu. Devlet görevlileriyle üreticiler, işlenen güherçilenin tek alıcısının devlet olduğu konusunda ve aksi yönde hareket etmemeleri hususunda uyarılmışlardı¹³³.

Tüm tedbirlere rağmen istenilen netice alınamayınca III. Selim, İstanbul, Gelibolu ve Selanik Baruthanelerinin herhangi birinde barut üretilmez ya da üretilen

¹³¹ BOA. HAT. 1396/ 55973; BOA. HAT. 1408/57142.

¹³² 13 Ş 1207 (26 Mart 1793), BOA. C.AS. 7462.

¹³³ “Cenk ve harbin rûhı mesâbesinde olan barutun cüz'-i a'zâmı güherçile olub memâlik-i mahrûsamın ekserinde hâsıl olunurken Devlet-i 'Âlîyyemde sene be sene i'mâl olunan beş altı bin kantar baruta vâfî güherçilenin tedârikinde 'usret çekilmesi ve ol mikdâr baruta değil yigirmi otuz katına kâfî güherçile efrenç tâifesine ve gayriye fîrûht ve lede'l-iktizâ barut-ı siyâhın iki kat bahâsıyla İngilterelü'den mübâya'â olunması nâ-münâsib...” 12 Za. 1207 (21 Haziran 1793), BOA. C.AS. 1557; Benzer ifadeler için bkz. 25 L 1208 (26 Mayıs 1794), BOA. C.AS. 42033; BOA. HAT. 1396/55973; 12 Za 1207 (21 Haziran 1793), BOA. C. AS. 1557. Güherçile temini hususunda devletin karşılaştığı en önemli sorun, mirî fiyatla cari fiyat arasındaki büyük farktır. Nitekim güherçile temini hususunda yapılan düzenlemeden sonra da bu problemin devam ettiği anlaşılmaktadır. Kayseriden Baruthâne-i Amire için istenilen güherçileyi devlet adına temin etmekle görevli Bozok Mutasarrıfı Cabbarzâde Süleyman Bey'in adamlarıyla Kayserili güherçile üreticileri arasında anlaşmazlık çıkmış, sorun güherçilenin mirî fiyatına yapılan zamlarla çözülmeye çalışılmıştır. 17 Z 1208 (16 Temmuz 1794), BOA. C.AS. 7362.

barut da istenilen kalitede olmazsa sorumlu nazırın şiddetle cezalandıracağını ifade etmişti¹³⁴.

III. Selim'in müşahedelerini ve dönemin belgelerini teyid eden bilgileri kroniklerde de bulmak mümkündür. Halil Nuri, Ahmed Asım, Kethüda Sa'id, Mahmud Raif Efendi, Ahmed Cevdet Paşa gibi müverrihler, barutun kalitesizliğine dair ilginç bilgiler vermektedir. Bu bilgiler bir birinin tekrarı mahiyetinde olmakla birlikte en ayrıntılı anlatım Halil Nuri'ye aittir. Bu nedenle bu konuda Halil Nuri'nin verdiği bilgiler esas alındı. Osmanlı Devleti'nde barut İstanbul, Gelibolu ve Selanik Baruthanelerinde üretilmekteydi. Bu baruthanelerin her birinin yönetimine *ricâl-i devletden* nazır namıyla bir yönetici atanmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde önce barut üretimine önem verilirken daha sonra seferlerin durmasıyla barut üretimine gereken önem verilmedi. Yeterli miktarda barut üretiliyor gibi görünüyordu. Ancak bedevi tavırların artmasıyla cihada ait diğer alanlarda gözlenen ihmal, barut üretiminde de kendini gösterdi. Selanik, Gelibolu ve İstanbul Baruthaneleri nazırlıkları, hacedandan ve kapucubaşılardan yaşlı (*bî-kudret, muhtac-ı i'ânet ü inâyet kimesneler*) devlet görevlilerine emeklilik için dönüşümlü olarak tahsis edilen gelir kapısı hâline geldi. Bunlar, daha kaliteli ve daha fazla barut üretme çabasına girmeden her baruthanede ne kadar barut üretilmişse o miktarda barut üretmekle yetindiler. Bazıları kömür tozuyla karıştırılmış güherçileyi barut olarak devlete teslim etmiş, bazıları bunu dahi beceremediğinden hesaplar görülürken çok sıkıntı yaşamışlardır. Üretilen barut savaşta kullanılmayacak kadar kötü kalitede olduğu için bunlar sadece şenliklerde kullanıldı. Savaşlarda kullanılmak üzere 60-70 kuruş bedelle barut ithal edildi. Özellikle 1182 (1768) ve 1202 (1787-88) seferlerinde barutun kalitesizliği ciddi sıkıntılara sebep oldu¹³⁵. Nitekim 1768'de Gelibolu Baruthanesindeki üretimin 2 tertibe¹³⁶, Selanik Baruthanesindeki üretimin ise 3 tertibe¹³⁷ çıkarılmasına dair

---

¹³⁴ "Kaymakam Paşa, defterdâr efendinin tahrîri pek güzel tedbirdir İstanbul ve Selanik ve Gelibolu Baruthânelerinin nâzırlarına parça parça virülmeyüb İstanbul Baruthânesine İstanbul ve Edirne ve Dimetoka Cizyeleri öbür baruthânelere Defterdâr Efendi'nin tahrîri gibi sağ cizyelerden virememe kim barut işletmeyüb ve kertesini noksan işler ise nâzırların haklarından gelmek fermân-ı hümayûnumdur mahalline kayd oluna." BOA. HAT. 1412/57533

¹³⁵ Halil Nuri, *Tarihi*, v.70b-71b; Kemal Beydilli-İlhan Şahin, *Mahmud Râif Efendi ve Nizâm-ı Cedîd'e Dâir Eseri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 68-69; Ahmed Asım, *Tarih*, I, s. 49-51; Kethüda Said Efendi, *Tarih*, s. 77-78; Ahmed Cevdet, *Tarih*, VI, s. 103-105.

¹³⁶ BOA. C.AS. 2643; 2833; 11772.

girişimlerden gerek kalite gerekse miktar bakımından istenilen sonuç elde edilemedi. 1787-1788 seferi sırasında da tüm önlemlere rağmen devlet baruthaneleri istenilen miktarda ve kalitede barut üretemeyince¹³⁸ İngiltere'den ve Fas'tan barut ithal edilmek zorunda kalındı. I. Abdülhamid, istenilen kalitede ve miktarda barut için gerekirse tüm masrafların *kendi cebinden ödeyeceği parayla karşılanmasını* ancak barutun teminini emretti¹³⁹. Halil Nuri'nin bu seferlere katılanlardan dinlediklerine göre verdiği bilgiler de barutun kalitesizliğine ve yetersizliğine işaret etmektedir. Halil Nuri, düşmanın attığı top ve humbara güllerinin Osmanlı askerinin bulunduğu alana isabet ettiğini, bazen de daha da ileri gittiğini belirtir. Buna rağmen Osmanlı askerlerinin attığı top ve humbara güllerini barutun kalitesizliği yüzünden hedefi vuramadığı gibi düşmanın yakınına dahi ulaşamamıştır. Halil Nuri, ismini zikretmediği tarihî kaynaklara atıfta bulunarak Bağdat ve Azak Kaleleri düşman elindeyken çok sayıda askerle bu kalelere yapılan seferlerin barutun kalitesizliği ve azlığı yüzünden başarısızlıkla sonuçlandığını belirtmektedir. Kaliteli barut üretilmeyince hem seferler başarısızlıkla sonuçlanmış hem de -devlet bütçesine büyük bir mali yük getiren- yüksek fiyatla barut ithal edilmesi gerekmişti¹⁴⁰.

Yabancı gözlemcilerin hatıralarında ve seyahatnamelerinde barutun kalitesizliğine dair benzer bilgiler vardır: Antonie Oliver, 1792-1798 yılları arasındaki gözlemlerini yazarken bu hususu şöyle ifade eder:

“Türkler barut imalatı konusunda o derece bilgisizdiler ki, uzun süre Venediklilerin bu ürününü satın alıyorlar ve baruta bir türlü Avrupa’da eriştiği mükemmelliği veremiyorlardı. Türkiye’de üretilen barut, av yapmaya, özellikle de tüfeğin ya da tabancanın kapsülü için hiç de elverişli değildi. Doğu’ya seyahat eden gemi kaptanlarının hemen hepsi, bu barutu çok kârlı bir ticaret emtiası hâline getirdiler, çünkü Türkler tabanca ve karabinaları için ince Avrupa barutu arıyordu ve av yapmayı seven Avrupalılar da bundan vazgeçemiyordu”¹⁴¹.

---

¹³⁷ BOA. C.AS. 14487; 44946.

¹³⁸ BOA. C.AS. 19586; 24080; 38240; 48473.

¹³⁹ BOA. HAT. 13/471.

¹⁴⁰ Halil Nuri, *Tarih*, v.70b-71b.

¹⁴¹ Guillaume-Antonie Oliver, *Voyage Dans L’empire Ottomane L’egypte Et La Perse*, Tome I, Paris, s. 98-99.

Barut ihtiyacı 1780’li yıllara gelindiğinde o kadar arttı ki İstanbul Baruthanesinde iki tertip barut üretilmesine karar verildi¹⁴². Hatta iki tertip barut üretebilmek için resmî izin gününde (cuma) bile barut üretimine devam edilmesi dahi kararlaştırıldı¹⁴³.

3- İngiltere Barutu Kalitesinde Barut Üretme Çabası

İngiltere ve Hollanda, XVI. ve XVII. yüzyıllarda diğer ülkelere göre silah teknolojisinde haklı bir üne sahipti¹⁴⁴. Bir İngiliz seyyahın belirttiği gibi “*Hem Avrupa hem Asya’daki Türkler, İngiliz ürünlerine büyük rağbet göstermektedirler ve İngiliz sıfatı mükemmelle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır*”¹⁴⁵. İngiltere’nin en önemli ihraç kalemi savaş sanayine dair mühimmat ve araç gereçlerdir. Özellikle İngiliz barutu, Hollanda barutuyla birlikte haklı bir üne sahiptir¹⁴⁶. İslam dünyasında özellikle de Osmanlı’da İngiliz barutu talebi nedeniyle bazı yabancı tüccar, *afaroz* edilme riski pahasına¹⁴⁷, Osmanlılara İngiliz barutu satma çabasına girdi. Osmanlılar da yabancı tüccarın bu çabasına kayıtsız kalmadı. İthalatta İngiliz barutu daha çok tercih edildi¹⁴⁸.

¹⁴² 29 B 1199 (7 Haziran 1785), *BOA. C.AS.* 53756.

¹⁴³ 13 M 1199 (26 Kasım 1784), *BOA. C.AS.* 48260.

¹⁴⁴ Carlo M. Cippolla, *Silahlar ve Avrupa Sömürgeciliği*, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1998, s. 19-30.

¹⁴⁵ 1790’lı yıllarda Osmanlı İmparatorluğu’na dair gözlemlerini aktaran bir İngiliz seyyahın bu konudaki görüşleri için bkz. William Eton, *19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı İmparatorluğu*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 297.

¹⁴⁶ Rhoads Murphey, “Osmanlılar’ın Batı Teknolojisini Benimsemedeki Tutumları: Efencî Teknisyenlerin Sivil ve Askerî Uygulamalardaki Rolü”, *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, ed.Ekmeleddin İhsanoğlu, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1992, s. 13.

¹⁴⁷ Osmanlı Devleti, rakibi olarak gördüğü Hıristiyan devletlere çeşitli madenlerle barut ve güherçilenin satışını yasakladığı gibi, aynı şekilde Hıristiyan devletler de Avrupalı tüccarın İslam dünyasına özellikle de Osmanlılara askerî teknoloji ya da hammadde satışını yasaklamıştı. Papanın emirlerini içeren *În Cena Domini*’nin bir maddesinde Müslümanlara at, silah, demir, kalay, bakır, kükürt, güherçile, halat ve kereste satan tüccarlar aforoz edilmekle tehdit edilmiştir. Vernon J. Parry, “Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Harp Malzemesinin Kaynakları”, çev. Salih Özbaran, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 3, İstanbul 1972. s. 42-43; aynı müellif, *Harb Sanatı*, s. 210-211.

¹⁴⁸ *BOA.HAT.* 14/545; 14/553; 179/7994; 179/8076; 180/8103; 184/8600; 189/9029; 203/10474; 204/10583; 209/11110; 212/11543; 382/20601; 1277/49554; 1277/49554-B; 1319/51441; 1386/54985; 1390/55371; 1395/55865; 1396/55973; 1398/56180; 1400/56406; 1401/56449; 1408/57142; *BOA. C.AS.* 20001; 32025; 38490; 39318; 41725; 44338; 46900.

Öyle ki İngiltere barutu, çabuk ateş alması nedeniyle divan edebiyatında hız ve çeviklik hususunda bir benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

“Gerdeninde İngiliz barutu veş hâli siyah
Âteş aldım tâbişi ruhsârdan bî iştibah
Kerte almış tâ dili uşşâkını cansûz nigâh
Böyle bir idâyı revîşli âfeti devri zeman”¹⁴⁹.

Osmanlı Devleti’nde İngiltere barutunun bu kadar rağbet görmesi, Osmanlı yerli barut sanayiinde de İngiltere barutu kalitesinde barut üretme daimi bir hedef, hatta arzu hâline geldi. Osmanlı’nın bu daimi arzusu rüyalara girecek derecedeydi. III. Mustafa’nın cülusunu (1757) tebrik amacıyla *İntisâbü’l-Mülûk (Hâbnâme)* adlı bir eser kaleme alan Şair Haşmet, gördüğü bir rüyayı bu eserinde hikâyeye etti: Rüyasında birçok hükümdar/kral, III. Mustafa’nın cülusunu tebrik etmek için sıraya girmişti. Öyle ki her hükümdar/kral kendi ülkesinin ileri olduğu alanda III. Mustafa’nın kapısında hizmet etme arzusundaydı. Hint padişahı *bazerganbaşılık*, Yemen imamı *kahvecibaşılık*, Çin hakani *çinicibaşılık* ve *çeşnicibaşılık*, Venedik cumhuru darphanede *sahib-i ayarlık*, Flemenk kralı *bahçevanlık*, Frenk kralı *çukacıbaşılık* görevini talep ederken İngiltere kralı *barutçubaşılık* görevini talep etmişti¹⁵⁰. Rüya da olsa İngiltere barutu kalitesinde barut üretmek güzeldi. Ancak bu arzu gerçek hayatta da devam etmekteydi. Barut üretimine dair kaleme alınan devlet belgelerinde baruthane nazırlarından “İngiltere ve Flemenk perdahtı barut” üretmelerini talep eden¹⁵¹ ve bunu sıkça tekrar eden *ifadeler* eski bir arzunun dışı vurumuydu.

¹⁴⁹ Enderunlu Osman Vasıf, *Divân-ı Gülşen-i Efkâr-ı Vâsıf-ı Enderûnî*, İbtidâ-i Şarkıyât, Mısır Bulak 1257, s. 104.

¹⁵⁰ Haşmet, *Haşmet Külliyyatı*, s. 50-51, 456-461. “Râbi’an, İngiliz kralı dahi bu tarzda şerâre-feşân-ı küre-i takrîr oldu ki el’an bizim İngiliz hurde-kârlarının icâd-ı edevât-ı harb ü kutâlde çâpük destî-i mahâretleri nümâyân, ‘ale’l-husûs perdâhten-i bârûtda ‘alev-efrûzi-i şöhetleri lem’a-feşân olduğuna binâ’en, barutçubaşılık hidmetiyle pertev-pezir-i iştihâr buyurulma niyâzındayım, deyu, kuvvet-i bâzû-yı arzû ile deste-i zebânı havsala-küb-ı hâven-i dehân oldu”. s. 461.

¹⁵¹ Örnek olarak bkz. BOA. MAD. 4636, s. 212; 1248, s. 2; 3620, s. 6; 6880, s. 18; 10061, s. 515; 10077, s. 96, 179, 549; 10268, s. 369; 18578, s. 1; BOA.D.BŞM. 6550, s. 5; 6671, s. 2; 7687, s. 2-

Devletin modernleşme sürecine girdiği III. Selim döneminde yapılan düzenlemelerle Padişah, babasının zamanında görülen rüyayı gerçekleştirmeye çalışacaktı.

Osmanlı baruthanelerinde İngiltere perdahtı barut üretebilmek için Frank Françesko adında Venedikli bir teknisyen¹⁵² Osmanlı hizmetine alındı. Ancak bu şahıs bildiklerini yerli ustalara öğretmekte isteksizdi¹⁵³. Baruthane çalışanları arasında hizipleşmelere neden oldu¹⁵⁴. Başarısız olunca da görevine son verildi¹⁵⁵. Fakat Osmanlı, İngiltere barutu kalitesinde barut üretme sevdasından vazgeçmedi. Osmanlı, yabancı uzmanlardan istediği verimi alamayacağını anlayınca yerli sanayii ikame etmek için önce *barutçubaşı ailesi* olarak bilinen *Dadyan ailesinden* Arakel Dadyan'ı Osmanlı baruthanelerini teşkilatlandırmakla görevlendirdi¹⁵⁶. Ardından Arakel Dadyan'ın oğlu Ohannes Dadyan'ı İngiliz usulü barut üretmenin inceliklerini öğrenmesi için İngiltere'ye gönderdi. Bunlar, Batı tarzında yerli sanayi tesisi için görevlendirildiler¹⁵⁷.

Tüm bu çabanın amacı esasen *İngiltere ve Flemenk perdahtı* barut üretmektir. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bu husus, barut üretiminde ulaşılmak istenen bir *evc-i bâlâ* (zirve, doruk nokta) hükmündeydi.

4- Gelibolu ve Selanik Baruthanelerinin Kapatılması

Gelibolu ve Selanik Baruthanelerinde üretilen barut gerek kalite gerekse miktar bakımından devleti tatmin etmeyince bu baruthanelerin gerekliliği sorgulanmaya

---

3; 7816, s. 8; 8992, s. 2; *BOA.KKb.* 6687, s. 5; 6690, s. 2; 6692, s. 2; 6693, s. 2; 6695, s. 4; 6697, s. 6; 6698, s. 1; 6699, s. 2; 6702, s. 2; 6704, s. 8/1; 6705, s. 4; 6706, s. 4; *BOA.D.MKF.d.* 6671, s. 2; 7687, s. 2; 30664, s. 2; 31193, s. 4; 31396, s. 2; 31463, s. 2; 31662, s. 2; 31694, s. 2; *BOA. C.AS.* 3709, 6329, 18281; 18635; 19849; 28560; 28952; 40427; *BOA. C.İKTS.* 1270; *BOA. HAT.* 56867, 55973; 9629.

¹⁵² *BOA.HAT.* 167/7035; *BOA. C.AS.* 17989; 14983; 11731.

¹⁵³ *BOA. HAT.* 167/7035.

¹⁵⁴ 7 S 1211/12 Ağustos 1796 *BOA. C.AS.* 24374.

¹⁵⁵ “Benim vezirim bu kâfirin İngiltere ile münâsebeti yokdur ve baruthaneden töhmet ile tard olundu. Cânîb-i miriden bu kadar halkın matlubâtı pesmânde olub idâre olunamıyor iken bilâ-muceb müzevvir kâfire niçün mahiye tayin olunsun hıdmet itdirse mukavele üzere hakkını almadı mı? Böylelikle miri idare olunmaz dikkat ister.” *BOA. HAT.* 167/7035.

¹⁵⁶ *BOA. C.AS.* 943; 1527; 2042; 24374; 25197; *BOA. HAT.* 262/15142; 288/17274; 1356/53137.

¹⁵⁷ *BOA.HAT.* 588/28920; 588/28920-A; 588/28920-B; 588/28921; 588/28921-A; 588/28924; 591/29016; 591/29016-A; 591/29016-B.

başlandı¹⁵⁸. Nizâm-ı Cedîd reformları çerçevesinde kısmi çözümlerle devlet baruthanelerinde istenilen miktarda ve kalitede barut üretilmeyeceği anlaşılınca ciddi bir yapılanmaya gidildi. Eski üretim metodlarıyla istenilen başarıya ulaşılamayacaktı. Bunun üzerine, modern tarzda üretim yapacak bir baruthane kurulmasına karar verildi. Bazı belgelerde de ifade edildiği gibi Azadlu Baruthanesi, Gelibolu¹⁵⁹ ve Selanik Baruthanelerinin¹⁶⁰ alternatifleri olarak inşa edildi. III. Selim'in bir hatt-ı hümayunu bunun delilidir: “*Resmi yapılsun ve keşf olunsun inşa ‘llâh yaptırırız Gelibolu terk ile levâzımâtını buraya nakl ve ‘imâl barut pek güzel ve münâsib olur*”¹⁶¹. Yeni baruthane kuruluncaya kadar Gelibolu ve Selanik Baruthanelerinde üretime devam edildi. Azadlu Baruthanesi kurulmazdan önce Gelibolu Baruthanesinde 1790-1791 yılında üretilen barutun kertesini ölçüldüğünde ince perdaht barutun 16-17 kerte menzili olduğu, kaba barutun da 13-14 kerte menzile sahip olduğu tespit edildi¹⁶². Yine Osmanlı baruthanelerinin kapsamlı bir ıslahata tabi tutulduğu yıllarda (1208/1794) kaleme alındığı tahmin edilen bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla; Osmanlı barut üretiminde nihai hedef olarak ortaya konulan İngiltere barutlarından özel bir maddeyle karıştırılan İngiltere barutunun kertesini 34, İngilizlerden alınan barutla yapılan denemede bu barutun kertesini 32 olarak ölçülmüşken Gelibolu Baruthanesinde üretilen barutun kertesini 6 olarak kaydedilmiştir¹⁶³. Bu belgeden de anlaşıldığı kadarıyla Gelibolu Baruthanesinde üretilen barutun menzili, nihai hedefin yaklaşık % 20'sine denk gelmektedir.

Bu yetersizlik nedeniyle ihtiyaca cevap verebilmek adına önce devlet baruthanesinde (*Baruthâne-i Âmire* ya da *İstanbul Baruthânesi*) gerekli tadilat ve düzenlemeler yapıldı. Baruthanenin eksiklikleri giderildi. Daha sonra Azadlu Baruthanesi adıyla modern tarzda üretim yapacak bir baruthane kuruldu. İstanbul ve Azadlu Baruthaneleri için istenilen miktarda güherçile temin edilebilirse ihtiyaç miktarı kaliteli barut üretmenin mümkün olacağı yapılan incelemelerden anlaşıldı.

¹⁵⁸ 5 N 1208 (6 Nisan 1794), *BOA. C.AS.* 19849.

¹⁵⁹ R 1215 (Ekim-Kasım 1800), *BOA. C.AS.* 49148.

¹⁶⁰ 20 Z 1214 (15 Mayıs 1800), *BOA. C.AS.* 8978.

¹⁶¹ *BOA.HAT.*1404/56771.

¹⁶² 4 Ca 1206 (30 Aralık 1791), *BOA. C.AS.* 41129; 24 S 1205 (2 Kasım 1790), *BOA. C.AS.* 3704.

¹⁶³ *BOA. C.AS.* 19579. Bu belgede tarih bulunmamaktadır. Ancak bu belgeyle hemen hemen aynı bilgileri içeren bir başka belgeden bunun yazıldığı yıl tespit edilmiştir. Tarihlemede karşılaştırma unsuru olarak kullanılan belge için bkz. 5 Za 1208 (4 Haziran 1796), *BOA.C.AS.* 2990.

Karar gereği 1211 yılı mart ayından (mart/nisan 1797) itibaren Selanik Baruthanesinin güherçile temin ettiği yerler, Azadlu Baruthanesine bağlandı. Bu tarihten sonra Selanik Baruthanesinde üretim yapılmadı. Selanik Baruthanesine güvenilir bir mutemet atandı. Eski ve yeni barutlar tartıldı. Çeşitli aletleri, kazanları, bakır havanı ve diğer aletleri güvenilir bir yere kaldırılmak için yerel görevlilere sorumluluk verildi. Tüm eşyanın bir deftere kaydedilmesi, satılabilecek ahşap vb.nin parasının İstanbul'a gönderilmesi emredildi. Kalan güherçile, kükürt ve odun kömürü gibi hammaddelerin bir gemiye yüklenecek İstanbul'a gönderilmesi emredildi¹⁶⁴. Selanik Baruthanesi kapatıldığı için bu baruthaneye yeni bir güherçile emini atanmadı. Üsküp Güherçile Emini Üskübî Ali Bey'e her sene Selanik Baruthanesi için temin ettiği 60.000 vukıyye güherçileyi Azadlu Baruthanesine teslim etmekle mükellef kılındı.

Azadlu Baruthanesi daha önce bölgeden 75.000 vukıyye güherçile temin ettiği için bu miktara Selanik Baruthanesinin 60.000 kıyye güherçile payı da eklenince toplam 135.000 vukıyye güherçilenin bölgeden toplanarak Azadlu Baruthanesine teslimi emredildi. Selanik Baruthanesinin ocaklıkları (avarız ve nüzul vergileri karşılığında yapılan hizmet) olan yerlerin de Azadlu Baruthanesine devri ve kıyyesi yirmibeşer paradan Üsküp'te ve Selanik'te ocaklık olarak güherçile üretmekle mükellef yerlerin ocaklık miktarı temin edecekleri güherçile miktarı düşüldükten sonra geriye kalan güherçile bedelinin Azadlu Baruthanesi güherçile emini tarafından verilmesi kararlaştırıldı¹⁶⁵.

Selanik Baruthanesi kapatıldıktan sonra buradaki hammadde, malzeme, eşya vb.nin nasıl değerlendirileceği meselesi gündeme geldi. Selanik Baruthanesine ait güherçileyle, tedariki zor alet ve eşyanın Azadlu Baruthanesine gönderilmesi, tedarikinde güçlük çekilmeyecek eşyaların, aletlerin satılarak parasının Mübaşir İbrahim'e ve Edhem'e teslim edilerek İstanbul'a gönderilmesi emredildi. Satılmayıp saklanması gereken eşya ve malzemenin Vardar Kalesinde muhafaza edilmesi,

¹⁶⁴ BOA.HAT. HAT. 273/16082; Benzer nitelikte bilgiler için bkz.15 N 1211 (14 Mart 1797), BOA. C.AS. 38572; 15 N 1211 (14 Mart 1797), BOA. C.AS. 16334.

¹⁶⁵ BOA. HAT. 273/16082; 15 Ş 1211 (13 Şubat 1797), BOA. C.AS. 38572. Yine benzer bilgiler için bkz. 15 Ca 1209 (8 Aralık 1794), BOA.C.AS. 49934. Selanik Baruthanesi kapatıldıktan bir süre sonra tarlasının ve arazisinin malikane usulü gereğince 4000 kuruşluk muaccelle ücretiyle ihale edilmesine karar verilmiştir. 21 S 1215/14 Temmuz 1800, BOA. C.ML. 1146

kazanların da Üsküp Güherçile Emîni Ali Bey'e satılması, binaların ve çarkların yıkılmaktan korunması için ilgili kişilere gereken uyarıların yapılması emredildi. Satılan malzemedan ve eşyadan elde edilen 3.503,5 para mübaşirlere teslim edildi¹⁶⁶.

Selanik Baruthanesine ait bir büyük konak, dükkanlar, bağlar, bahçeler, tarlalar, çayırlar, bostanlar vb. gibi gayr-ı menkuller boş bırakılması durumunda harab olacaktı. Ancak bu gayr-ı menkullerin baruthaneye bir katkısı da olmayacağından bir muaccele bedeli belirlenerek malikane usulüyle birine verilmesi ya da satılması gerekti. Yapılan incelemede baruthaneye ait taşınmazlara zarar verilmemesi karşılığında 250 kuruş mal-ı miri (devlet malı bedeli), 25 kuruş kalemiye ücreti, 500 kuruş faiz hesabıyla toplam 4.000 kuruşa malikane usulüyle bir şahsa verilmesine karar verildi¹⁶⁷.

Aynı şekilde Gelibolu Baruthanesi kapatıldıktan sonra bu baruthaneye güherçile temin edilen Gelibolu, Biga, Karesi gibi sancakların ocaklıkları Azadlu Baruthanesine bağlandı. Gelibolu'dan temin edilecek güherçile 3.791 vukıyye, Biga'dan temin edilecek güherçile 4.400 vukıyye ve Karasi'den temin edilecek güherçile de 3.623 vukıyyedi. Gelibolu Baruthanesi için ocaklık kaydedilen bu yerlerden Azadlu Baruthanesine ocaklık olarak bağlanan güherçile toplam 11.814 kıyyedir. Bu miktardaki güherçilenin bedeli 8.500 kuruştur¹⁶⁸.

5- Su Gücüyle Çalışan Yeni Usül Çarkların Yapılması İhtiyacı

İstanbul Baruthanesinde hayvan gücüyle idare edilen çarklarla üretim yapılıyordu. III. Selim zamanında devletin artan barut ihtiyacının karşılanabilmesi için yapılan düzenlemeden iki çeşit çark kullanıldığı anlaşılmaktadır. Birincisi hayvan gücüyle çalışan çark, diğeri ise su gücüyle çalışan çarktır. O zamana kadar İstanbul Baruthanesinde hayvan gücüyle idare edilen çarklar kullanılırken kurulması planlanan yeni baruthanede neden su gücüyle ile idare edilen çarklar tercih edildi? Bunun beş gerekçesi vardır:

---

¹⁶⁶ 15 L 1212 (2 Nisan 1798), *BOA. C.AS.* 34390.

¹⁶⁷ 14 Z 1212 (30 Mayıs 1798), *BOA. C.AS.* 45774.

¹⁶⁸ 21 Za 1213 (26 Nisan 1799), *BOA. C.AS.* 11555.

1- Baruthanelerde 24 saat üretim yapılmak istenmektedir. Ancak gün boyu koşulan hayvanlar, gece de koşulursa bunlar zayıf düşeceklerdir. Dolayısıyla gece gündüz üretim yapılabilmesi için gündüz koşulan katır kadar gece mesaisi için katıra ihtiyaç duyulacaktır¹⁶⁹.

2- Her hayvan (yaş, güç vb. gibi) aynı fizyolojik özelliklere sahip değildir. Hayvanların dönme hareketiyle elde edilen enerji, bunların güçleri eşit olmadığı için çarklara dolayısıyla da tokmalara eşit miktarda iletilememektedir. Tokmalar birbirinden farklı şiddetlerde vurunca homojen bir karışım elde edilememekte bu da barutun kalitesini düşürmektedir¹⁷⁰.

3- Hayvanların dönmesiyle elde edilen enerjisi düzenli olmayınca barutun bir kısmı zayi olmaktadır¹⁷¹.

4- Hayvanların çarkları döndürme hızı, günün her vaktinde aynı olmuyordu. Suyla çalışan bir çark, yeterli miktarda suyu geldiği müddetçe gece gündüz dönebilir ve üretimde güç kaybından kaynaklanan bir aksama söz konusu olmayacaktır¹⁷².

5- Baruthanede kullanılan katırların arpa, saman, nal vb. giderleri ciddi bir yekûn tutuyordu. Katır yerine suyla idare edilen ve makine düzeninde işleyen çarklar kullanılırsa baruthane giderleri azalacaktır¹⁷³.

İstanbul Baruthanesindeki 20 çark vardı. Her bir çarkı 4 katır döndürdüğünden toplam 80 katıra ihtiyaç vardı. Yeni yapılan ancak yine hayvan gücüyle idare edilen 5 barut çarkı, 2 cila çarkı, 1 kükürt değirmeni için toplam 32 katır kullanıldı. Böylece 80 katır yerine 32 katır kullanılarak ciddi bir tasarruf yapıldı¹⁷⁴. Ancak yine hayvan gücü kullanılmaya devam edildi. İstanbul Baruthanesinde hayvan gücüyle idare edilen bu yeni usul çarkların kullanılması kararlaştırılırken yeni inşa edilecek baruthanede su gücüyle idare edilen çarkların kullanılmasına karar verildi. Devlet, barut üretiminde su gücüyle çalışan çarkların, hayvan gücüyle çalışan çarklardan daha verimli olduğunu bildiği hâlde daha kaliteli, daha fazla barut üretmek için ciddi

---

¹⁶⁹ 19 Za 1210 (26 Mayıs 1796), *BOA. C.AS.* 1521.

¹⁷⁰ Halil Nuri, *Tarih*, v. 73a-75a.

¹⁷¹ Ahmed Asım, *Tarih*, I, s. 49-51; Kethüda Said Efendi, *Tarih*, s. 77-78.

¹⁷² Ahmed Asım, *Tarih*, I, s. 49-51; Kethüda Said Efendi, *Tarih*, s. 77-78; Beydilli- Şahin, *Mahmud Râif Efendi*, s. 68-69.

¹⁷³ Halil Nuri, *Tarih*, v.73a-75a.

¹⁷⁴ 19 Za 1210 (26 Mayıs 1796), *BOA. C.AS.* 1521.

adımlar atma kararlılığındaiken ve bir baruthanede su gücüyle idare edilen çarklar kullanırken, eskisine göre daha verimli de olsa niçin hayvan gücüyle idare olunan çarkları kullanmaya devam kararı aldı? Üstelik daha önce Kâğıthane Baruthanesinde su gücüyle çalışan çarklarla barut üretilmişti. Dolayısıyla Osmanlı, su gücünden yararlanmaya da yabancı değildi¹⁷⁵.

Şehremini Baruthanesinde 1698 yılında meydana gelen patlamadan sonra yeterli miktarda suyu olması ve şehrin dışında bulunması gibi nedenlerle Kâğıthane Baruthanesinin tamir edilerek faaliyete geçirilmesi düşünülmüşse de bu bölgenin bahar ve yaz mevsimlerinde mesire yeri olarak kullanılması, mesire eğlencelerinde kullanılan tüfekler sebebiyle can güvenliği bulunmaması ve etrafa sıçrayacak bir ateşin baruthaneye ulaşarak yeni bir yangına sebebiyet verebileceği endişesiyle bu fikirten vazgeçildi.

Baruthane için uygun yer arandı. Marmara Denizi kenarında bulunan Yedikule yakınlarındaki İskender Çelebi Bahçesi, sel sularının toplandığı derenin suyu çok olmasa bile baruthanenin su ihtiyacını karşılayabilecek nitelikte olması, meskûn

---

¹⁷⁵ “Sene (...) tarihinde bu ‘aynî’l-hayât kenârında bu Bâyezid-i Veli inşâ itmiştir. Ba’dehu Süleyman Han kargîr binâ idiüp üzerine kurşun örtmiştir. Ammâ kargîr kubbe değildir. Cebehane ocağından barudcibaşısı ve kethüdası ve çavuşları ve iki yüz neferâtı vardır. Bu kârthane içre yüz ‘aded tuç havanlardır kim her biri onar kantar gelir tuç havânlardır. Ve günâ-gün çarhları vardır kim görmeğe muhtâcdır. Takrîr ile fehm olunmaz. Nehr üzere çarhları ve dollâbları vardır. Nehrin bendlerin açub dollâblar devrân idükçe içerde çarhlar dönüp kırk ellîşer vakîyye demir desteler darb idiüp havân içre barudu döğüb cümle huddâmlar ağaçlar ile karışdırmakdadırlar. Allâhümme ‘âffînâ, demir al havana dokunursa âteş çıkub cümle huddâmları tayr-ı ebâbil gibi hevâya perrân giderler. Bir muhâtıra yerdir. Temâşasına dahi hüsn yokdur ve bu çarhlar destzenlerin tarabından ra’d-var bir sadâ hâsıl olur kim âdemin mağazı lertzân olur. Ammâ ‘ibretnü mâ temâşâgâh serden-geçdidir. Hemân ‘arif olan genyakdan temâşâ idiüp Kâğıthâne tekyesinde cân sohbeti ide.” Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu*, I, çev. Orhan Şaik Gökyay, hzl. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, s. 207; Kâğıthane Baruthanesinde su gücüyle üretim yapılması hakkında bkz. *BOA. MAD.* 3992, s. 264-266; 7647, s. 84-85; Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, II, İstanbul 1282, s. 441-442; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, hzl. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 648; Erdoğan, *İstanbul Baruthaneleri*, s. 122-124; Gölen, *Baruthane*, s. 29-31. P. G. İnciciyan, *18. Asırda İstanbul*, Tercüme Notlar: Hrnt H. Andreasyan, İstanbul 1976, s. 94. Dumansız barutun icadından sonra Osmanlı Devleti de dumansız barut üretmek için çalışmalara başladığında Baruthane-i Âmirede dumansız barut fabrikası kurulmuştur. Dumansız barut üretimi için nitroselüloz yapımında kullanılan pamuğun asitlendikten sonra defalarca yıkanması gerekmektedir. Burada bir kez kullanılan suyun bir kez daha kullanılması mümkün değildir. Bundan dolayı Baruthane-i Amire’nin bulunduğu yerde yeterince su bulunmaması devletin yeteri kadar suyu bulunan başka mahaller arayışına girmesine neden olmuştur. 18 Z 1310 (3 Temmuz 1893), *BOA.YPRK.SGE.* 5/41.

mahal dışında bulunması, deniz kenarında olması, gerekli mühimmat ve diğer malzemenin kayıklarla taşınmasına elverişli olması sebebiyle tercih edildi¹⁷⁶. Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi İstanbul Baruthanesinin suyu, sel sularından ibarettir. Bu yüzden buraya su gücüyle idare edilen çarkların kurulması mümkün olmadı. Suyla idare edilecek çarkların kurulabilmesi için su debisinin devamlılık arzemesi aranan şartların başındaydı. Suyla idare edilmesi planlanan çarklar için nitelikli bir araştırma yapılacak¹⁷⁷ ve uygun bulunan yer yeni baruthanenin yerini ve adını belirleyecektir¹⁷⁸.

B- BARUTHANENİN KURULUŞU

1- Uygun Yer Arayışı

Baruthanenin kurulması için önce uygun bir yer bulunması gerekiyordu. Baruthane kurulacak yerle ilgili pek çok kriter vardı: Her şeyden önce daha fazla ve daha kaliteli barut üretmek için su gücüyle çalışan çarkların yapılması gerekiyordu. Bu sebeple yaz kış yeterli suyu bulunan bir yere ihtiyaç vardı. Bu yer, hammadde ve barut nakliyatının yapılabilmesi için deniz ya da karayolu ağı üzerinde olmalıydı. Ayrıca barut, üretimi ve depolanması zor bir madde olduğu için üretim yapılacak yerde çalışacakların ve üretim mahali civarında meskûn bulunanların can güvenliğinin temini şarttı. Uygun yer seçilirken özellikle yangın tehlikesi ve patlama tehlikesi göz önünde bulundurulmalıydı.

Osmanlı döneminde İstanbul, zaman zaman büyük yangınlarla harap oldu. İstanbul çok kez yangın felaketi yaşadı. Bu yangınlardan sadece birinin yarattığı yıkım bile müstakil eserlere konu olabilecek niteliktedir¹⁷⁹. Mesela, 16 Za 1070 (24 Temmuz 1660)'ta Ahi Çelebi Camii yakınlarında tütün içen birinin neden olduğu yangında yangından kaçan 100.000'den fazla kişi At Meydanına sığınmak

---

¹⁷⁶ BOA. MAD. 3992, s. 264-266; 7647, s.84-85; Raşid Mehmed Efendi, Tarih, II, s. 441-442; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekayiat, s. 648; Erdoğan, İstanbul Baruthaneleri, s.122-124; Gölen, Baruthane, s. 29-31; İnciciyan, İstanbul, s. 94.

¹⁷⁷ 20 R 1208/25 Kasım 1793, BOA. C.BLD. 3433.

¹⁷⁸ Ahmed Asım, Tarih, I, s. 49-51; Kethüda Said Efendi, Tarih, s. 77-78; Halil Nuri, Tarih, v.73a-75a.

¹⁷⁹ Eremya Çelebi Kömürçiyen, "Eremya Çelebi'nin Yangınlar Tarihi", çev. H. D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 27, İstanbul 1973, s. 59-84.

mecburiyetinde kalmıştı. Mehmed Halife'nin bildirdiğine göre bu yangında 2.700 kişi ölmüştür. 120 saray, 100'den fazla mahzen, 360 cami, 40 hamam ve sayısı belirtilmeyen bazı medreseler, mescitler, hanlar yanmıştır¹⁸⁰.

1788 yılında İstanbul'a gelen İspanyol elçilik heyeti kaptanı Federico Gravina'nın duyduklarından hikâye ettiğine göre, 16 Haziran 1782 tarihinde İstanbul'da çıkan yangında 18.000'den fazla ev yanmıştı. Aynı yılın 22 ağustosunda çıkan başka bir yangın, 3 gün 4 gece sürmüş, 60.000'den fazla ev yanarak kül olmuştu.¹⁸¹ Muhtemelen yine aynı yangınların yıkımından bahseden Venezüelalı General Miranda'ya inanırsak yangınlardan önce 800.000 kadar olan şehrin nüfusu, yangınlardan sonra 600.000'lere kadar düşmüştür¹⁸².

İtalyan Büyükelçiliği tercümanı bir Ermeni, şehrin yangınlar karşısındaki kırılğanlığı bilinmesine rağmen evlerin yinede ahşaptan yapıldığını ifade etmekteydi¹⁸³.

Bu örneklerden de anlaşıldığı gibi Dersaadet'in yangınlara karşı aczi defaatle tecrübe edildi. Bu yüzden muhtemel yangınları önlemek için gereken tedbirler alınmalıydı.

İstanbul, yangınlar yanında pek çok kez de baruttan kaynaklanan patlamalara şahit oldu. Şehir içinde barut mahzeni veya baruthane bulunmasının sebep olabileceği felaket, yaşanan çok acı vakayla tecrübe edilmiştir. İstanbul'da şehir içindeki baruthanelerde zaman zaman yıldırım düşmesinden ya da kazara üretim araçlarının ateş almasından mütevellit yangınlar/patlamalar meydana gelebiliyordu. Yangınlarda/patlamalarda can kayıpları yanında ciddi maddi hasarlar da oluyordu.

---

¹⁸⁰ Mehmed Halife, *Tarih-i Gilmanî*, hzl. Ertuğrul Oral, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 77-81. Yine benzer bir anlatım için bkz. Kevork Pamukciyan, "İstanbul'da 1660 Yangını Hakkında Yeni Vesikalar", *İstanbul Yazıları, Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar-I*, Aras Yayınları, İstanbul 2002, s. 92; Kevork Pamukciyan, "Meğrili Patrik İstapanos'un 1660 Yangını Tasvirnamesi", *İstanbul Yazıları, Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar-I*, Aras Yayınları, İstanbul 2002, s. 99.

¹⁸¹ Federico Gravina, *İstanbul'un Anlatımı*, çev. Yıldız Ersoy Canbolat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 67-69.

¹⁸² 1786 yılında İstanbul'a dair intibalarını aktaran Venezüelalı General Miranda, dönemin yangınları hakkında ilginç bilgiler vermektedir. Fuat Carım, *Venezüelalı General Miranda'nın Türkiye'ye Dair Hatıratı-Yazar ve Seyyah Jean Chardin'in Anlattığı Kalp Para Ticareti-Comp de Césy Dördüncü Murad Tarafından Atanan Fransız Elçisi*, Berksoy Matbaası, İstanbul 1965, s.56.

¹⁸³ Cosimo Comidas De Carbognano, *18. Yüzyılın Sonunda İstanbul*, İtalyanca ve Latince aslından çev. Erdeniz Özbayoğlu, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s. 71.

Osmanlıların fethettikleri yerlerdeki kargir ve sağlam binaları silah ya da barut deposu olarak kullandıkları bilinmektedir. Atina Kalesindeki Minerva Tapınağı (Parthenon)¹⁸⁴ ve Aya İrene Kilisesi¹⁸⁵ Osmanlılar tarafından bu amaçla kullanılmış binalardandır. Ancak modern öncesi dönemde kargir ve büyük yapıların çoğu ibadet amacıyla inşa edildiğinden bu yapıların büyük çoğunluğu meskun mahalledir. Yerleşim yerlerindeki büyük kargir binaların barut deposu olarak kullanılması zaman zaman bazı felaketlere de neden oldu. Bunlardan biri At Meydanı'nda (bugün Sultan Ahmed Camii'nin bulunduğu yerde)¹⁸⁶ Güngörmez Kilise olarak adlandırılan ve İstanbul'un fethinden sonra barut deposu olarak binadaki patlamadır. Patlamanın tarihi hakkında kaynaklarda farklı tarihlerin verildiği görülmektedir. Kaynaklarda 894 senesi (1489)¹⁸⁷, 895 senesi (1490)¹⁸⁸, 895 senesi muharrem ayı¹⁸⁹, 22 Şaban 895, 24 temmuzda (10 Temmuz 1490)¹⁹⁰ gibi farklı tarihler zikredilmektedir. Siyah bir bulutun ardından şiddetli bir yağmur başlamış, peşpeşe düşen yıldırımlardan bazı binalar harap olmuş, bu yıldırımlardan biri de Güngörmez Kilise'ye isabet etmiştir. Yıldırım düşmesiyle meydana gelen büyük patlamada Güngörmez Kilise paramparça

---

¹⁸⁴ Elizabeth Lady Craven, *A Journey*, s. 256.

¹⁸⁵ Aya İrene Kilisesi silah deposu olarak kullanılmıştır. Feldmareşal Helmuth Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969, s. 132.

¹⁸⁶ Hâfız Hüseyin b. İsmâil Ayyansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmi'*, II, s. 86.

¹⁸⁷ Hicrî 894 yılı şaban ayını refere eden bir kaynak için bkz. *Anonim Zikr-i Müluk-ı Âl-i Osman*, hzl. Meral Pekmezci, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1988, s. 148; yine 22 Şaban 894 tarihi için bkz. Muhyiddin Cemâlî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, hzl. Hasan Hüseyin Adaloğlu, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990, s. 113.

¹⁸⁸ *BOA. MAD.* 3992, s.264-266; 7647, s. 84-85; *BOA.A.E. II. Mustafa*, 3034; Âşıkpaşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Âli Beğ Neşri, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332, s. 239-240; Âşıkpaşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Âli Beğ Neşri, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332, s. 239-240; *Die Altosmanischen Anonymen Chroniken (Anonim Tevârih-i Âl-i Osman)*, Nşr. Friedrich Giese, Tıpkıbasım Kısmı, Leipzig 1925, s. 165-166. Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-Ebrâr*, Mısır-Bulak 1248, s. 392.

¹⁸⁹ Hâfız Hüseyin b. İsmâil Ayyansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmi'*, II, s. 86.

¹⁹⁰ Hoca Sadeddîn Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, II, İstanbul 1279-1280, s. 65; Solak-zâde Mehmed Hemdemi, *Solak-zâde Tarihi*, İstanbul 1297, s. 303; Lütü Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1341, s. 199; Münecimbaşı Ahmed Dede, *Câmiü'd-Düvel (II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim Devri)*, hzl. Nuri Ünlü, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Medeniyeti ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı İslâm Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990, s. 21; Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî (Edirneli), *Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî (Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı ve Târîh-i Âl-i Osmân'ı (Metinleri ve Tahlilleri)*, hzl. Abdurrahman Sağırlı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 113.

olmuş; bazı kaynaklara göre yaklaşık 4.000-5.000¹⁹¹, bazı kaynaklara göre ise 5.000-6.000¹⁹² kişi hayatını kaybetmiştir.¹⁹³

Bu patlama doğulu ve batılı bazı tarihçilerin eserlerinde bahsedilen bir konu oldu¹⁹⁴.

Bu patlamada gerçekten bu kadar kişi ölmüş olabilir mi? Verilen ölü sayısına güvenebilir miyiz? Dahası ölümler tek tek sayılmış olabilir mi? Şüphesiz verilen rakamlar biraz abartılı görünüyor. Ölülerin tek tek sayılmış olması da zayıf bir ihtimaldir. O günün şartları göz önünde bulundurulduğunda halkın günümüz insanı kadar gürültüye ya da şiddetli patlama seslerine alışık olmadığı muhakkaktır. Bu sebeple günümüzde olsa daha az korku uyandıracak bir patlamanın o gün için daha fazla korkuya sebep olması mümkündür. Patlamanın yağmurun çok az yağdığı, şimşegin nadiren gözlemlendiği yaz aylarında, tüm şehir uykudayken sabaha karşı meydana gelmesi, korkunun şiddetini artırmış olmalıdır. Ancak bunun yine de büyük bir patlama olduğu ve pek çok insanı öldürdüğü bir gerçektir.

---

¹⁹¹ BOA. MAD. 3992, s. 264-266; 7647, s. 84-85; Oruç Beğ, *Tarih* s. 145-146; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Nu: 1272, v. 9b; *Tevârih-i Âl-i Osman*, hzl. Ahmet Akgün, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1988, s. 60-61, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, hzl. Ali Birbiçer, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989, s. 154-155; Mustafa Karazeybek, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 229; *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, hzl. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 136; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman (1481-1512)*, hzl. Faruk Söylemez, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 1995, s. 146-147; Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-Ebrâr*, s. 392; Sarkis Sarraf Hovhannesyanyan, *Payitaht İstanbulu'nun Tarihçesi*, çev. Elmon Hançer, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 44; P.Ğ. İnciciyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, Tercüme ve Tahşiye Eden Hrnt D. Andreasyan, İstanbul 1956, s. 157-158.

¹⁹² Muhyiddin Cemâlî, *Tevârih*, s. 113; Hâfız Hüseyin b. İsmâil Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmî*, II, s. 86; Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-Ebrâr*, s. 392.

¹⁹³ Hoca Sadeddîn Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, II, s. 65-66; Solak-zâde Mehmed Hemdemi, *Tarih*, s. 303; İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter (Transkripsiyon)*, hzl. Ahmet Uğur, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 120-122; Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Devlet-i Osmaniyye Tarihi*, çev. M. Ata, IV, İstanbul 1335, s. 23. Hammer bir başka eserinde yıldırım düşmesini hikâye etmekle birlikte yıldırımın düştüğü yer olarak Aziz Euphemia Kilisesini belirtmekle ve tarihini 896 olarak ifade etmekle yanlış bir bilgi vermektedir. Baron Joseph Von Hammer Purgstall, İstanbul ve Boğaziçi, çev. Senail Özkan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 252, 336-337.

¹⁹⁴ Safevî tarihçisi Hasan-ı Rumlu da eserinde konuya değinmiştir. Ancak yıldırımın düştüğü yeri Tophane olarak zikretmiştir. Bkz. Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 592; Hartmann Schedel, *Liber chronicarum*, Nürnberg 1493, s. CCLVII (257). Yine patlama Avusturyalı tarihçi Hammer'in eserinde de işlenen bir konu olmuştur. bkz. Hammer, *Tarih*, IV, s. 23.

Diğer bir patlama da 16 Ca 907 (27 Kasım 1501) tarihinde Galata'da meydana gelmiştir. Galata karşısındaki bir kaleden Vezir Mesih Paşa, Galata Kadısı ve şehremini nezaretinde gemiler için güherçile çıkartılırken gökyüzü aniden kararmış ve yağmur başlamıştır. Bir yıldırımın kaleye isabet etmesiyle meydana gelen patlama, Galata Kadısı'nın ve Mesih Paşa'nın ölümüne neden olmuştur¹⁹⁵.

Ok Meydanı'ndaki baruthanede 25 L 1004 (22 Haziran 1596) tarihinde barut üretimi sırasında barutun alev alması neticesinde meydana gelen patlamada ise müthiş bir sesle her yer inlemiş, birkaç baruthane çalışanı ölmüştür. Patlamanın gündüz meydana gelmesi yangının hemen söndürülmesini kolaylaştırmıştır¹⁹⁶.

Vardar Kalesi'nde receb 1005 (mart 1597) tarihinde şiddetli bir yağmurun ardından 1300 kantar top barutuna yıldırım isabet etmesiyle meydana gelen patlamayla kaledeki toplar denize savrulmuş, kale büyük oranda harap olmuş, hatta tekrar inşa edilmesini gerektirecek derecede yıkılmıştır¹⁹⁷.

Baruthanelerde muhtemel patlamaların sebep olabileceği can kaybı ve yıkım Evliya Çelebi'nin de dikkatinden kaçmamıştır. Evliya Çelebi, Kâğıthane Baruthanesi çarklarının ve destezenlerinin barutu ezerken çıkardığı dehşetli sesi gök gürültüsüne benzetmiş, baruthaneye şimşek düşmesiyle muhtemel bir patlamanın kendini korkuttuğunu belirtmiştir¹⁹⁸.

---

¹⁹⁵ Oruç Beğ, *Tarih*, s. 214; Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, Dördüncü Rûkn, I, Tıpkıbasım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009, v. 148a-148b; Solak-zâde Mehmed Hemdemi, *Solak-zâde Tarihi*, İstanbul 1297, s. 314.

¹⁹⁶ “*kıyâmet-mehîb sadâ ile ayyûka zerrâta karışdı.*” Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, II, hzl. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 614-615.

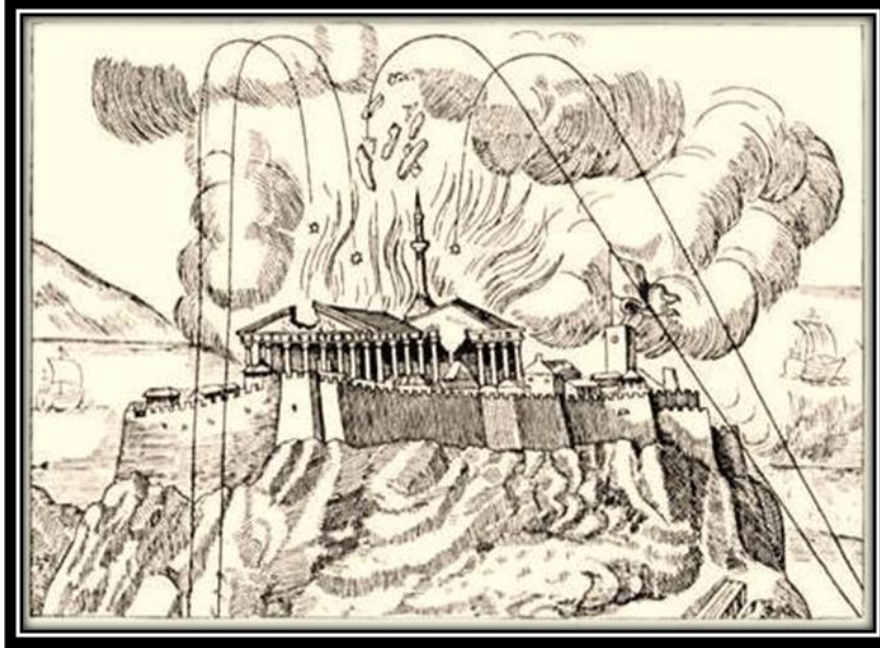
¹⁹⁷ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, II, hzl. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 676. Buna benzer patlama havadisleri belgelere de yansımıştı. Saray Şehrinde iç kaleye isabet eden bir yıldırım neticesinde kale içindeki barutun patlaması neticesinde Topçu Yüzbaşısı Ahmed Ağa yıkıntılar altında kalarak ölmüştü. 7 C 1251 (11 Ekim 1834), *BOA. HAT*. 586/28828-K.

¹⁹⁸ “*Sene (...) tarihinde bu 'aynü'l-hayât kenârında bu Bâyezid-i Veli inşâ itmiştir. Ba'dehu Süleymân Hân kargir binâ idiüp üzerine kurşun örtmiştir. Ammâ kargir kubbe değildir. Cebehane ocağından barudcibaşısı ve kethüdası ve çavuşları ve iki yüz neferâtları vardır. Bu kârhane içre yüz 'aded tuç havanlardır kim her biri onar kantar gelir tuç havânlardır. Ve gûnâ-gûn çarhları vardır kim görmeğe muhtâcdır. Takrîr ile fehm olunmaz. Nehr üzere çarhları ve dollâbları vardır. Nehrîn bendlerin açub dollâblar devrân itdükçe içerde çarhlar dönüp kırk ellişer vakiyye demir desteler darb idiüp havân içre barudu döğüb cümle huddâmlar ağaçlar ile karışdırmakdadırlar. Allâhümme 'âffinâ, demir al havana dokunursa âteş çıkub cümle huddâmları tayr-ı ebâbil gibi hevâya perrân giderler. Bir muhâtura yerdir. Temâşasına dahi hüsn yokdur ve bu çarhlar destzenlerin tarabından ra'd-var bir sadâ hâsıl olur kim âdemin mağazı lertzân olur. Ammâ 'ibretnümâ temâşâgâh serden-geçdidir. Hemân 'arif olan genyakdan temâşâ idiüp Kâğıthane tekyesinde cân sohbeti ide.*” Evliya Çelebi, *Seyahatname*, I, s. 207.

Nitekim şevval 1047 (şubat 1638)'de Çelebi'nin korktuğu olmuş, Kâğıthane Baruthanesinde 20 kantar barutun ateş almasıyla meydana gelen patlamayla baruthanenin çatısı uçmuş, 6 kişi ölmüş, 10 kişi de yaralanmıştır¹⁹⁹.

II. Viyana kuşatmasının ardından başlayan Osmanlı-Venedik Savaşı sürerken Yunanistandaki Osmanlı kuvvetlerini ablukaya alan Venedik kuvvetleri 26 Eylül 1687 tarihinde bir top atışıyla barut deposu olarak kullanılan Minevra Tapınağını/Parthenonu infilak ettirmişlerdir²⁰⁰. Aşağıda bu olayın Fanelli tarafından resmedilmiş hâli görülmektedir²⁰¹:

Resim 4: Venedik Topçusunun Parthenon'a İsbet Eden Gülüsi Sonucunda Meydana Gelen Patlama

Osmanlı kaynaklarının kaydettiği büyük patlamalardan biri de Şehremini Baruthanesinde meydana gelmiştir. Osmanlı'da kalyonların yapılmasıyla (889/1484/1485) tüketilen barut miktarı da artmıştır. Gelibolu, İzmir ve Selanik Baruthaneleri barut ihtiyacını karşılayamayınca Şehremini Baruthanesinde üretime devam edilmiştir. 1110 (ekim 1698)'de baruthane çarklarının hararetinden 310 kantar

¹⁹⁹ BOA.MAD. 3992, s. 264-266; 7647, s. 84-85; Hammer, *Tarih*, IX, s. 237.

²⁰⁰ Theodor E. Mommsen, "The Venetians in The Athens and Destruction of The Parthenon", *American Journal of Archeology*, Vol. 45/ Nu. 4, 1941, s. 544-556

²⁰¹ *A Guide to The Sculptures of The Parthenon in The British Museum*, London 1908, s. 8.

barut tutuşarak alev almış ve çıkan yangın neticesinde 7 personel ölmüş, 22 beygir de telef olmuştur. Baruthanede, Edirnekapı ve Silivrikapı gibi uzak yerlerden dahi hissedilecek büyüklükte patlamalar meydana gelmiştir. Patlamalardan mütevellid sarsıntılarda Ördek Kasap, Münecim Sadi, Deniz Abdal ve Sarrac Doğan Mahallerindeki 425 ev yıkılmış, Fatih Camii'nin camları kırılmıştır.

Bu son felaketten ders alınarak baruthanenin meskûn mahal dışında (sur dışında) bir yere yapılması kararlaştırılmıştır. Yeterli miktarda suyu bulunması, bunun su gücüyle çalışan çarkları döndürülebilecek nitelikte olması ve şehrin dışında bulunması gibi sebeplerle Kâğıthane Baruthanesinin tamir edilerek faaliyete geçirilmesi düşünülmüştür. Ancak bu bölgenin bahar ve yaz mevsimlerinde mesire alanı olarak kullanılması, mesire eğlencelerinde kullanılan tüfekler sebebiyle can güvenliği bulunmaması ve etrafa sıçrayacak bir ateşin baruthaneye ulaşarak yeni bir yangına sebebiyet verebileceği endişesiyle bu fikirden vazgeçildi.

Daha önce baruthane için uygun yer arandığına ve Marmara Denizi kenarında bulunan Yedikule yakınlarındaki İskender Çelebi Bahçesi, sel sularının toplandığı derenin suyu çok olmasa bile baruthanenin su ihtiyacını karşılayabilecek nitelikte olması, meskûn mahal dışında bulunması, deniz kenarında olması, gerekli mühimmat ve diğer malzemenin kayıklarla taşınmasına elverişli olması sebebiyle tercih edildiğine değinilmişti²⁰². Bu mahallin inşaat alanı olarak tercih edilmesinde baruthane ihtiyacını karşılayacak kadar birikinti suya sahip olması ve deniz kenarında olmasından dolayı hammadde-barut nakliyesinin kolaylığı etkili olmuştur. Ayrıca şehir dışında olması nedeniyle muhtemel bir patlamada can kaybını aza indirmek ya da insan yerleşiminden kaynaklı bir nedenden ötürü meydana gelebilecek patlamalara engel olma düşüncesinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Bu konuyla ilgili 21 Ra 1110 (27 Eylül 1698) tarihinde kaleme alınan hükümlerle bostancıbaşı, mimarbaşı ve barutçubaşı eski baruthanenin yanan kısımlarına ait

---

²⁰² BOA.MAD. 3992, s. 264-266; 7647, s. 84-85; Raşid Mehmed Efendi, *Tarih*, II, s. 441-442; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, s. 648, Erdoğan, *İstanbul Baruthaneleri*, s.122-124; Gölen, *Baruthane*, s. 29-31; İnciciyan, *İstanbul*, s. 94.

tahkikat yapmakla, yeni baruthanenin inşası için gerekli malzemeyi ve bunların miktarını tespitle, keşfin yapılmasıyla görevlendirildiler²⁰³.

1707 ağustosunda Gelibolu Baruthanesi havanlarından çıkan bir kıvılcım, mahzendeki barut stoklarına sıçrayınca yaklaşık 600 kadar çalışan ölmüş, baruthane binalarının yarısından fazlası da yıkılmıştır. Bu patlama sırasında 143 kantar barut, 1.500 okka güherçile, 3.700 okka kükürt, 7.500 okka kükürt ve 1 kükürt beygiri telef olmuştur²⁰⁴. Şehirde çok büyük bir yıkıma neden olduğu için baruthanenin şehir dışına taşınmasına karar verilmiştir.

İstanbul Baruthanesi yapıldıktan kısa bir süre sonra bu baruthanenin şehir dışında inşa edilmesi gereği daha iyi anlaşılmıştır. Zira 24 Ağustos 1707 tarihinde İstanbul Baruthanesinde meydana gelen bir patlamada 8 çalışan ölmüş, baruthane binalarından bazılarının duvarları yıkılmıştır²⁰⁵.

İstabil Baruthanesinde 1736 yılında çıkan bir yangında 4 çark ve baruthanenin mermer dibekleri tahrip olmuştur. Yangından sonra yapılan keşifle 426 kuruşluk harcamayla gereken tamiratın yapılabileceği anlaşılmıştır²⁰⁶.

III. Selim de İstanbul'da çıkabilecek yangından endişeleniyordu. Kendinin çok önem verdiği kaliteli barut üretilip üretilmediğini yerinde denetlemek amacıyla bizzat tebdil-i kıyafet gezdiği biliniyordu. Benzer şekilde kaymakam paşa da üretilen barutun iyi olup olmadığını denetlemek için perşembe gününün tatil olmasını fırsat bilerek tebdil-i kıyafet baruthaneye gitme isteğini kendisi şu gerekçeyle reddetmiştir: “*Kâimakâm Paşa ba‘zen nezâret itmek elzemdir gidesin lâkin yarın ben Büyükdereye*

²⁰³ 22 Za 1110/22 Mayıs 1699, *MAD*. 3992, s. 264-266; 7647, s. 84-85; *BOA. A.E. II. Mustafa*, 3034; Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, II, İstanbul 1282, s.441-442; *Zübde-i Vekayiat*, s. 648, Erdoğan, *İstanbul Baruthaneleri*, s.122-124; Gölen, *Baruthane*, 29-31; İnciciyan, *İstanbul*, s. 94. Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, III, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1995, s. 1190-1191.

²⁰⁴ Raşid Mehmed Efendi, *Tarih*, s. 225. Kazanın tarihi hakkında bu kaynakta herhangi bir tarih belirtilmemiştir. Gelibolu Baruthanesiyle ilgili bir çalışmada kazanın 1707 ağustosunda olmasının muhtemel olduğuna dair kuvvetli delillere ulaşılmıştır. İbrahim Sezgin, *Gelibolu Baruthanesi: Fiziksel Gelişim, Üretim, Finansman, Tübitak Araştırma Destek Programları Başkanlığınca Desteklenmiş Proje*, Proje Nu: 109K420, Edirne 2012, s. 15-16.

²⁰⁵ “*İsâbet-i ateş bâ-baruthâne-i İskender Çelebi; mâh-ı mezbûrun [Rebiülahir] yigirmi beşinci günü İstanbul kurbunda İskender Çelebi Bağçesi nâm mahalde vâ'ki baruthane havanlarından birine bikazâenallah-ı te'âlâ bir şerâre isâbet itmekle barut zûrundan cem'î ebniyesinin der u divârı berâber hâk u 'ameleden sekiz nefer-i bî-çâre helâk oldi*” Raşid Mehmed Efendi, *Tarih*, III, s. 232.

²⁰⁶ 4 N 1148 (18 Ocak 1736), *BOA. A.E.I. Mahmud*, 364.

gideceğim biniş ile, sen de oraya gitsen İslambol hâlî kalur, mazallâh-u te'âlâ Allâh itmesün ihrak olur ise siz de yok ben de yok nasıl olur cum'aertesini ya pazar gidesin'²⁰⁷ .

Yeni baruthane şehir dışında bir yere taşındıysa da yangınlar devam etmiştir. Nitekim 20 S 1206 (19 Ekim1791) gecesini kazaen çıkan bir yangın, Baruthâne-i Amire müştemilatından barutçubaşı dairesi ve neferatın kaldığı dairelerin ahşap olması sebebiyle hızla yayılmıştır. Ağakapısındaki kasr, sur dışında olduğu için yangın buradan fark edilememiştir. Yangın haberi Yedikule'deki sekbanbaşıya ulaşınca, sekbanbaşı hemen baruthaneye koşmuştur. Baruthaneye vardığında yangının söndürüldüğü anlaşılmıştır. Baruthane mahzenleri barutla doluydu. Erken müdahaleyle muhtemel bir felaket önlenmiştir. İki tulumbacı, yangına daha yakından müdahale edebilmek için çıktıkları çınar ağacının kırılmasıyla yaralanmışlardır. Yangın neticesinde baruthane içinde ahşap bina bulunmasının mahzurları anlaşıldığından baruthanede ahşap bina yapılmaması onun yerine kargir yapı tercih edilmesi gerektiğine dair hüküm verilmiştir²⁰⁸ .

Osmanlı Devleti, bizzat yaşayarak edindiği tecrübeler yanında komşu devletlerde meydana gelen benzer patlamalardan da haberdardı. Özellikle Azadlu Baruthanesi kurulmadan Venedik Korfu Şehri baruthanesinde meydana gelen patlama neredeyse bir şehrin tamamına yakınının yıkımına sebep olmuştu²⁰⁹ . Benzer

---

²⁰⁷ BOA. HAT. 195/9727.

²⁰⁸ Mehmed Edib Efendi, *Mehmed Edib Efendi'nin Hayatı ve Tarihi*, hzl. Ali Osman Çınar, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Türk Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999, s. 248. Baruthanelerde zaman zaman meydana gelen yangınlar hakkında oldukça çok belge bulunmaktadır. İstanbul Baruthanesi için örnek olarak bkz. 14 Ra 1206 (9 Ocak 1792), BOA. C.BLD. 681; BOA. HAT. 1401/56479; Azadlu Baruthanesi için bkz. BOA.HAT. 262/15142; BOA. HAT. 652/31849; BOA. Y..PRK.ASK. 100/42; Azadlu Baruthanesinde yangınlardan ders çıkarılarak kargir bina yapımı başta olmak üzere bir dizi tedbir alınması kararlaştırılmıştı. Bkz. BOA. Y..PRK.ASK. 143/100. İstanbul Baruthanesinde yangın tehlikesi nedeniyle bazı ahşap binalar yıkılarak kargir olarak tekrar yaptırılmıştı. BOA. C.AS. 10413.

²⁰⁹“Şehr-i receb li-sene ve mieteyn ve elf. Ve yine mâh-ı recebü'l-ferde haber-i meserretendir ki, Venedik memâlikinden sâhil-i bahrde vâkı' Korfa ta'bir olunan şehr-i azîm ve kal'a-i metîn civârında vâkı' Venedik baruthânesinde makeddemâ barut işledikleri edevât ve tokmakları ağaçdan olup, “bir mikdâr i'mâllerinde te'hîre bâ'is oluyor” deyü nev-heves ustaları mezbûr tokmakları demirden yapup, ol vecihle işlenür iken, hikmet-i Hudâ mezbûr demir tokmaklar birbirine müsâdife ve bir şerâre hâsıl olup ve cebehânesi bilcümle ateş olup, anide mezbûr kebîr kal'a-i metîn ve varoşları ve bilcümle şehr-i mu'azzamaları havâyâ tayerân edüp, içinde mevcûd bulunan ricâl ve nisâ ve sibyanları helâk ve tersânesinde mevcûd bulunan kalyonları ve sâ'ir sefineleri üzerlerine, havâyâ pür-tâb eden kal'a ve sâ'ir binâları mezbûr sefineler üzerine dökülüp,

bir patlamanın İstanbul'da da olabileceği düşüncesi III. Selim ve dönemin yenilikçi kadrosu tarafından da dikkate alınmış olmalıdır.

Nitekim alınan tedbirlerin yerinde olduğu zamanla anlaşılmıştır. Şehir dışında inşa edilmiş olmasına ve patlamalara/yangınlara karşı hassas davranılmasına rağmen Azadlu Baruthanesinde de zaman zaman yangınlar ve patlamalar yaşanmıştır. Azadlu Baruthanesinde 1828 yılında çıkan yangında 700 kantar barutun birden yanmasıyla çok büyük bir patlama meydana gelmiştir. Bu patlama, sesi İstanbul'dan duyulacak kadar şiddetli olmuştur. Baruthane çalışanlarından 400 kişi hayatını kaybetmiş, birçok çalışan da yaralanmıştır²¹⁰. Bu yangın, yer seçiminde gösterilen hassasiyetin ne kadar yerinde olduğunu göstermiştir. Zira baruthane, daha öncekiler gibi şehir içinde bir yere inşa edilmiş olsaydı yangında/patlama daha fazla can kaybı kaçınılmaz olurdu.

2- Şehir Dışında Su Bulmak İçin Yapılan Etütler

Azadlu Baruthanesinin kurulduğu yıllarda barut üretim teknolojisi değişmiş ve hayvan gücüyle çalışan çarkların ve tokmakların yerini su gücüyle çalışan çarklar almıştır. Dönemin en büyük ve merkez baruthanesi olan Baruthâne-i Âmirede (İstanbul Baruthanesinde) 1208/1793-1794 yılında teknolojik değişikliğe gidilerek su gücüyle çalışan barut çarklarının kurulmaya çalışılması bunun bir göstergesidir. Nitekim Baruthaneler Nazırı Ali Râik Efendi, İstanbul Baruthanesindeki çarkların idaresi için civarda bulunan su kaynaklarının kullanılmasına dair düşüncelerini bir takririyle padişaha iletmiştir. Padişah da bu işin mühendis teminine bağlı olduğunu belirterek çarkların döndürülmesi için gerekli su kaynaklarının araştırılması istemiştir. Padişahın isteğiyle önce kendiliğinden akan su olup olmadığı su nazırı ve mimar ağa tarafından araştırılmıştır. Neticede Üsküdar havalisindeki Bostancıbaşı Köprüsü Deresinde, Kadıköy Deresinde ve Kurbağalı Derede yaz günlerinde ikişer

---

cümle kalyonları ve sefineler pârelenüp ve gark olup, deryânın yüzü insân ve hayvan leşi ile ebniye ve kereste ile mâlâ-mâl ve iki kürekli bir kayık dahi kalmadı deyü nakl olunduğu..." Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi, *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785- 1789)*, I, hzl. Feridun M. Emecen, Tabiat ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 371.

²¹⁰ Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, II-III, Yapı Kredi Yayınları & Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 414.

lüle suyun ancak bulunabileceği tespit edilmiştir. Yine Göksu Boğazında da yaz günlerinde 2 lüle kadar su temin edilebileceği, Beykoz yakınlarında padişah için un öğütülen değirmenin suyunun yaz aylarında 12 lüle olduğu anlaşılmıştır. Rumeli sahilinde Büyükdere'de 3 lüle su bulunabileceği anlaşılmıştır. Tüm araştırmalar sonunda bu kaynaklar dışında yakınlarda başka su kaynağı olmadığı, bu kaynakların da doğru değerlendirilebilmesi için keşfin suyun en az seviyeye düştüğü yaz mevsiminde yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Bu araştırmalar İstanbul merkezine sınırlanmamış, İstanbul'a 9 saat mesafede bulunan İznikmid Körfezi'ndeki Hereke'deki bir ırmağın yazın 10 değirmen, kışın da 20 değirmen idare edebilecek suyu bulunduğu anlaşılmıştır. Yine İznikmid karşısında Değirmenderesi adlı mahalde bulunan bir ırmağın yazın 20, kışın 40-50 değirmen idare edebilecek suyu bulunduğu tespit edilmiştir. Neticede baruthane yakınlarında bir kaynak bulunması gerekince mimar ağa, su nazırı ve diğer su yolcu ustaları birlikte Baruthane-i Âmireye gitmişlerdir. Han Çiftliği Deresi'nde bulunan suyun baruthaneye getirilerek çarklar için kullanılması istenmiştir. Suyun Han Deresi çiftliğinden uzaklığının 3 çar yekden (3 çeyrek/45 dakika) fazla olduğu ve bir saatte devn olmak (ulaşma) hesabı üzerinden baruthaneye kadar ulaştırılabilmesi için yapılacak yol uzunluğu ölçüldüğünde 5000 zira mesafesi bulunduğu [1 zira= 0,758 m olarak yuvarlanmıştır. 5000 zira yaklaşık 3.790 m] ve su kaynağının baruthane zemininden 6 arşın yüksekte [yaklaşık 4,548 m] olduğu tespit edilmiştir. Su miktarı Han Çiftliği yakınlarında 10 lüleyken çiftlikten uzaklaştıkça bu miktarın azaldığı saptanmıştır. Baruthaneye kadar olan yol üzerinde başka su kaynakları bulunduğu işaret edilerek bunlar haricinde de baruthanenin 1 lüle suyuyla boş bir çeşmenin yine 1 lüle suyu bulunduğu belirtilmiştir. Bu su kaynakları da getirilecek suya ilave edilerek suyun etrafı çevrilerek muhafaza edilirse, 15 lüleden fazla su elde edilebileceği hesaplanmıştır. Bu miktarda suyun 3 barut çarkını rahatlıkla çevirebileceği ifade edilmiştir. Su gücüyle döndürülecek 3 çarkla eski usul üzere hayvan gücüyle çalışan 20 çarktan 20 kat daha fazla barut üretmenin mümkün olduğuna dikkat çekilmiştir. Keşif sonuçlarının kaydedildiği deftere, ayrıca ilave edilecek su kaynaklarının, yapılacak köprülerin ve diğer bazı levazimat masraflarının dahil edilmediği belirtilmiştir. Bundan sonra gerek katmaların gerekse köprü ve diğer levazimat giderinin genel

masrafa ilave olunacağı belirtilmiştir. Getirilecek suyun bir yerde toplanması için havuz yapılması kararlaştırılmıştır. Bu havuzun su getirme çalışmalarından sağlanacak yarar bakımından önemine dikkat çekilerek havuz ne kadar geniş ve büyük olursa o kadar fazla su toplanabileceğinden çarkların döndürülmesinin o kadar rahat olacağı belirtilmiştir Mimar ağa, gerekli malzemenin fiyatını ve yapılacak masrafi tespitle görevlendirilmiştir. Yapılan inceleme sonunda tutulan defter, mimar ağaya verilmiştir. Mimar ağa yaptığı incelemede, havuzun gerek uzunluk gerekse genişlik bakımından fazla büyük olduğuna hükmederek, bir miktar daha küçültülmesinin uygun olacağını, aksi takdirde havuzun içinde toplanacak suyun basıncına dayanamayacağını ifade etmiştir. Havuzun daha dayanıklı olması için etrafının payandalar ile çevrilmesi gerektiğini vurgulamış, 90 zira uzunluğunda, 45 zira genişliğinde bir havuz yapılmasının uygun olacağını belirtmiştir. Ayrıca büyük havuzun, muslukların vb.nin yapılması gereken bina ve müstemilatın çizimlerinin isimleriyle birlikte ayrıntılı olarak kaydedilmesi istenmiştir. Daha sonra su nazırı ve diğer görevliler, inşaat malzemelerinin nasıl temin edileceğini, ve binanın ne kadar masrafla inşa edilebileceğini müzakere etmişlerdir. Beyaz taşın Makri Köy'den, kirecin Topkapı ve Edirnekapı civarındaki kireç fırınlarından, tuğlanın baruthane yakınındaki tuğla imalathanesinden temininin daha ekonomik olacağı ifade edilmiştir. İnşaatın 111.820 kuruş masrafla tamamlanabileceği hesaplanmıştır. Taş köprü inşası acil olmadığı için bu hesaba dâhil edilmemiştir. İnşaata ilkbaharda başlama karar alınmakla birlikte kurşun borularla 2 parmak battal künklerin hazırlanmasına başlanması istenmiştir. Baruthane nazırının bu tavrını, defterdar onaylamamıştır. Defterdar, keşiften sonra tespit edilen meblağın sıhhatli olmadığını ileri sürmüştür. Mevsimin su keşfi için uygun olmadığını zira kışın çok görünen suyun yazın çok azaldığını, hatta bazen tamamen kurduğunu ifade etmiştir. Ayrıca esas kaynağa ilave edilecek suların etrafının nasıl çevrileceği ve kaynağa nasıl ilave edileceğinin gereği gibi açıklanmadığını vurgulayarak suyun getirileceği güzergâhın ayrıntılı çiziminin yapılması gerektiğini, ayrıca mahir bir mühendis çalıştırılması gerektiğini dile getirmiştir. Keşfin bu hususlara göre tekrar yapılmasını ve masrafin

buna göre tekrar tespitini istemiştir Burada belirttiği üzere hareket edilmesini ve baharda inşaata başlanmasını istemiştir²¹¹.

Osmanlı Devletinin barut üretim teknolojisinde hayvan gücü ile devreden çark sistemi kullanımından su gücü ile devreden çark sistemine geçmesi bir zaruretin sonucuydu. Zira üretilen barutun miktarı ve kalitesi bakımından bir standardın sağlanması için her zaman aynı güçle devreden çarkların kullanılması zaruriydi. Yine Osmanlı Devleti, yenileşme çabalarının bir gereği olarak devlet sisteminin pek çok alanında yaşanan değişiminin/dönüşümün bir gereği olarak yeni bir baruthane kurması gerekmektedir. Bu değişim döneminde barut üretimiyle birlikte sanayinin pek çok kolunda öncülüğü sonraları Barutçubaşı Ailesi olarak anılacak olan Dadyan Ailesinin fertleri yapacaktı.

C- BARUTHANENİN GELİŞİMİ VE DADYAN AİLESİ

Osmanlı belgelerinde ve kroniklerinde barut kalitesinin düşüklüğüne dair ifadeler mevcuttur. Bu durum, III. Selim döneminde (1789- 1807) barut üretimi alanında yapılan reformlara kadar böyle devam etmiştir. III. Selim, yaptığı düzenlemelerle bu olumsuzluğu gidermeye çalışmıştır. İstanbul, Gelibolu ve Selanik Baruthanelerinde İngiltere ve Flemenk perdahtı barut üretilmesi için önce bir hatt-ı hümayun yayınlamış ardından da bu konuyu *meclis-i şura* gündemine getirmiştir. Barut kalitesinin arttırılması için kapsamlı düzenlemeler yapılmıştır²¹².

---

²¹¹ Burada görüldüğü üzere öncelikli amaç barut üretimini arttırmaktır. Su gücüyle çalışan 3 çarkla üretilen barutun 20 hayvan gücüyle çalışan çarkın 3 katı olduğu belirtilmiştir. Üsküdar, Kadıköy, Beykoz ve hatta İznikmid gibi baruthaneye çok uzak yerlerde bile keşif yapılması bu alandaki kararlılığın bir göstergesidir. Ayrıca buralardan baruthaneye su getirmenin güçlüğü göz önünde bulundurulursa devletin adı geçen yerlerde de baruthane kurma fikrine uzak olmadığı görülecektir. Bu keşif çalışmasından elde edilen bilgilerle su gücüyle çalışan çarklardan yararlanma fikri Azadlu Baruthanesinin kuruluşunda etkili olmuştur. 20 R 1208 (25 Kasım 1793), *BOA. C.BLD.* 3433. Yine bu konuda bkz. 17 Ca 1208/21 Aralık 1793, *BOA. MAD.* 8953, s. 703-704. Su kaynağı debisinin ölçülmesinde birim olarak “*lüle*” kullanılmıştır. Bir *lüle* yaklaşık olarak 26 mm çapında bir borudur ve dakikada 36 litre su akıtır. Günlük yaklaşık 52 m³ su olarak kabul edilir.

²¹² Halil Nuri, *Tarih*, v. 71b-72b; Ahmed Cevdet, *Tarih*, VI, s. 103-105; 5 N 1208 (6 Nisan 1794), *BOA. C.AS.* 19849.

1- Barut Üretimine Yeni Bir Nizam Verme Çabası ve Baruthane-i Âmirede İnşa Edilen Çarklar

a- Meclis-i Meşverette Yapılan Görüşme ve Alınan Kararlar

Bu dönemde meclis-i şu'rada daha kaliteli barut üretilmesi için neler yapılması gerektiği görüşülmüştür. Bu görüşmelerde şu kararlar alınmıştı: Kaliteli barut üretilmesi için önce güherçile, kükürt, odun kömürü vb. gibi barut hammaddelerinin yeterli miktarda temini şarttır. İstanbul, Gelibolu ve Selanik Baruthanelerinin farklı kişilerce idare edilmesinden vazgeçilerek baruthanelerin tek merkezden idaresi gerekiyordu. Nazırın yeterli miktarda barut ürettirebilmesi için gereken miktarda para tahsis edilmeliydi. Bu imkânlar sağlandıktan sonra görev süresi biten nazır, ürettiği barutun hesabını vermek zorundaydı. Hammaddeler, diğer maddeler ve malzemeler kaçta temin edilmiştir? Barutun bir vukıyyesinin veya kantarının maliyeti nedir, bu ne kadar masrafla üretilmiştir? Barutun kaliteli olması için neler yapılmıştır? Bunun gibi sorular, görev süreleri biten nazırlara sorulmalıydı. Ayrıca üretim teknolojisi ve yeniliklerden haberdar olabilmek için savaş alet edevatının üretim tekniği hakkında kaleme alınmış eserlerin tercüme ettirilmesinin zaruriyetine işaret edilmiştir²¹³.

²¹³ “Baruthanelerde i‘mâl olunan barut fenâ olduğundan bahisle İngiltere ve Flenk barutu misillü a‘lâ barut tabhı u i‘mâl olunmak üzere müceddeden söyleşilüb taht-ı rabıtaya idhâl olunması emr ü fermân cihânbanîleri buyrulmuş olmakdan nâşî husûs-ı mezkûr meclis-i meşverette erbâb-ı şûrâ ile birkaç def‘â müzâkere olundukda işbu baruthaneler nizâmı evvelen i‘mâl olunacak barutun eczâsı olan güherçile ve kükürt ve kömür ve sâ‘ir bunlar emsâli levâzımın sûret-i tedârik ve i‘mâli ve keyfiyyet-i masârıf ve derece-i silah u kuvvetinin tahkîkine tevakkuf itmekle bunlar tecrübe tahkîk olunmaksızın nizâmına şürû‘ olursa merâm üzere râbıta tahtına girmemiş olacağı zâhir ve bu maddelerin tedkîk ve tahkîki dahi İstanbul ve Gelibolu ve Selanik baruthanelerinin işbu gelecek rûz-ı hızır ibtidâ’sından mu‘temadân hademe-i devlet-i ‘âlîyyeden birisine ihâle olunub kadar-ı kifâye akçe i‘tâ ve üç baruthane birden birisine kâmilen ol kimesnenin ma‘rifetiyle idâre ve senesi hitâmında hesabı rü‘yet olunmak ve eczâ-yı barut ve levâzım-ı sâ‘ireyi ne güne tedârik ve tanzîm itmiştir ve her bir vukıyye veyahut kantarına ne mikdâr masraf gitmiştir ve a‘lâ olması ne suretle husûle gelmiştir gereği gibi her maddesi zâhire ihrâc ve tedkîk ve tahkîk ve i‘mâl ettiği barut dahi tecrübe olundukdan sonra fi‘l-hakika matlûba muvâfık ise ol vakit fiyatı vaz‘ ve kalemlere kayd ve fimâbâd ol vecihle i‘mâl ve idâre olunmak için ber-vech tafsîl nizâmı söyleşilüb kararı virilmek iktizâ ideceği bedîhî ve bâhir olmağla şimdilik bu vecihle tanzîmi irâde buyrulduğu hâlde zikr olunan baruthanelerin ber-vech-i muharrer mu‘temed bir kimesne tedârik ve ‘uhdesine ihâle ve lâzım gelen vesâyâ u tenbihât kendüye ifâde ve peşinen kadar-ı kifâye akçe i‘tâsı iktizâ ider denilmiş olmaktan nâşî defterdâr efendi kullarının bu maddeye dâ‘ir iki bendlü mufassal bir kıt‘a takrîri marûz-ı ‘atebe-i ‘ulyâ-yı şâhâneleri kıldığından başka düvel-i Avrupa’nın levâzım u edevât-ı harb i‘mâline dâ‘ir te‘lif ve tedvîn itdikleri frengüü’l-ibâre cenk kitablarından ‘alâ barut-ı siyah i‘mâl olunmasının keyfiyyetini

Baruthanelerin yönetimini tek kişiye vererek bunların tek merkezden yönetilmesi için neden ısrar edilmiş olabilir? Bir önceki bölümde İstanbul Baruthanesine güherçile temin edilemediği için devletin savaştığı yani baruta en fazla ihtiyaç duyduğu bir dönemde barut üretimine 6-7 ay gibi uzun bir süre ara verilmek zorunda kalındığına değinilmişti.

Meclis-i Meşverette de üzerinde durulan ilk husus, yeterince güherçile, kükürt ve kömür temini olmuştur. İmparatorluk dâhilindeki üç büyük baruthanenin hammadde temin edeceği alanlar tespit edilmiş olmasına rağmen zaman zaman sıkıntılar yaşandığı bilinmekteydi. Mesela 1784'te Gelibolu ve İstanbul Baruthanesi nazırları, güherçile temin edecekleri alanlarda ihtilafa düşünce konuya devletin müdahalesi gerekmişti. Normalde İstanbul Baruthanesine güherçile temini için ayrılan yerler yeterliydi. Ancak bu baruthane, güherçile kaçakçılığı sebebiyle kendi bölgesinden güherçile temin edemeyince Gelibolu Baruthanesi alanı dâhilindeki Kütahya, Sultanönü gibi yerlerden güherçile almıştı. Bu durumda Gelibolu Baruthanesi Nazırı güherçile temin edememiş, bu husus devlet merkezine akseden bir sorun hâline gelmişti.

Sonuçta her iki nazıra gönderilen hükümlerle, Rumeli topraklarında üretilen güherçilenin Selanik ve Gelibolu Baruthanesine, Karaman eyaletinde üretilen güherçilenin İstanbul Baruthanesine, Anadololu eyaletinde üretilen güherçilenin yarısının Gelibolu, yarısının da İstanbul Baruthanesine ait olduğu bildirilmiştir. Kütahya ve Sultanönü'nde üretilen güherçilenin Gelibolu Baruthanesine; Karahisar-ı Sahip'te üretilen güherçilenin İstanbul Baruthanesine ait olduğu ve Aydın'da üretilen

---

*mütebeyyin olan maddeler tettebbu' ve ihrâc ve tercüme itdirilüb manzûr-ı hümayûnları buyurulmak için huzûr-ı 'âlilerilerine takdîm olundu salîfî'z-zikr İstanbul, Gelibolu ve Selanik Baruthanelerinin bir minvâl-i meşhûd dahil u hâric idâreleri keyfiyeti tahkîk ve tecrübe olunmak için ibtidâ-yı emrde üçü dahi bir mu'temed kullarına ihâle ve kifâyet mikdârı akçe dahi i'tâ ve kemâl-i dikkat ve ihtimâmla bir sene idâre ve senesi hitâmında hesâbı görüldükde her maddesi meydâna çıkacağına binâ'en ol vakit cümle keyfiyeti bilüb kalemlere iktizâsına göre kayd ve nizâmı dahi söyleşülüb kararı virildikten sonra hakpa-yı şâhânelerine 'arz olunması muvâfık-ı rey-i sâmilere ise [husus-ı] mezbûrun erbâbı olarak hatıra gelen bendeleri defter ve huzur-ı hümayûnlarına 'arz olunacağı ve bu sûretle cümlesinin bir kullarına ihâlesi [olun]duğu takdirde evvel-i emirde cümlesine mu'temet mübaşirler gönderilüb baruthanelerde mevcûd olan gerek barut ve gerek levâzım-ı sâ'ire defter olunmak iktizâ ideceği ma'lûm-ı 'âlileri buyruldukda husûs-ı mezbûre her ne vechile irâde-i seniyyeleri buyrulur ise fermân şevketlû kerâmetlû mehâbetlû kudretlû veliyy-i ni'metim efendim hazretlerindedir. **Benim vezîrim bu güzel bir adam intihâb olunsun.**" BOA. HAT. 240/13426.*

güherçilenin de iki baruthane arasında paylaşılacağı ifade edilmiştir²¹⁴. Görüldüğü gibi kaynakların birden fazla kişi tarafından tasarrufu zaman zaman sıkıntılara neden olmuştu. Ayrıca bir baruthanede kaliteli üretim yapılırken diğerindeki kalite düşük olabiliyordu. Bu durumda cebehaneye farklı kalitede barut teslim ediliyordu. Farklı kalitede barut kullanılmasından doğacak sorunlarda devlet hangi baruthane nazırını muhatap alacaktı? Baruthane yönetimlerinin bir kişi nezaretine verilmesiyle kaynaklar tek elden idare edilebilecek ve sonuçta devlet, her sene istediği miktarda barutun üretilip üretilmemesi hususunda tek kişiyi muhatap alacak ve buna hesap sorulabilecekti.

b- Baruthanelerin Yönetiminin Birleştirilmesi

III. Selim'in emriyle barut sorununa bir çözüm bulmak amacıyla meclis-i şu'rada alınan kararlar, sadrazam tarafından padişaha sunulmuştu. Önce baruthane yönetimlerinin tek çatıda toplanması gerekiyordu. Padişahın iradesi de meclisin kararı yönünde oldu: "*Benim vezîrim bu güzel bir adam intihâb olunsun.*" hatt-ı hümayunuyla uygun bir şahsın tespit edilmesini buyurdu²¹⁵.

Selanik, Gelibolu ve İstanbul Baruthanelerinin nazırları, kalitesiz barut ürettiklerinden azledildi. İngiltere ve Flemenk perdahtı barut üretmesi şartıyla Ali Râik Efendi nazır tayin edildi 22 N 1207 (3 Mayıs 1793)²¹⁶. Ali Râik Efendi, İstanbul Baruthanesini kendisi idare edecek, Gelibolu ve Selanik Baruthanelerini de tayin edeceği adamları vasıtasıyla yönetecekti²¹⁷. Ali Râik Efendi, baruthaneler nazırını tayin edildikten sonra III. Selim'e baruthanede yapılanlar hakkında bilgi vermeyince III. Selim şu hatt-ı hümayunu kaleme almıştır: "*Ali Râik Efendi, baruthaneleri ne yapıyor, nizâm viriyor mu? Hiçbir haber yokdur*"²¹⁸. Ali Râik Efendi, bir müddet her üç baruthaneyi idare etmeye çalıştıysa da baruthaneler nazırlığı görevini gereği gibi yürütemediği gerekçesiyle 2 N 1208 (3 Nisan 1794) tarihinde azledildiğinde toplam

---

²¹⁴ 9 L 1198 (26 Ağustos 1784), *BOA. C.AS.* 53196; 22 Z 1198 (6 Kasım 1784), *BOA. C.AS.* 39715.

²¹⁵ *BOA. HAT.* 240/13426.

²¹⁶ 4 R 1209 (29 Ekim 1794), *BOA. C.AS.* 5044.

²¹⁷ 13 Ş 1207 (26 Mart 1793), *BOA. C.AS.* 7462; 5 N 1208 (6 Nisan 1794), *BOA. C.AS.* 6329; 5 N 1208 (6 Nisan 1794), *BOA. C.AS.* 19849.

²¹⁸ *BOA. HAT.* 255/14553.

11 ay 11 gün görevde kalmıştı. Baruthaneler nazırı olarak tayin edildikten 2 ay 7 gün sonra (gurre Z 1207/10 Temmuz 1793) Frank Françoisko'yu baruthanelerde daha kaliteli barut üretmek için 500 kuruş maaşla işe almıştı. Azledildikten sonra yerine eski defterdar Mehmet Şerif Efendi tayin edildi²¹⁹.

Yeni nazırın *ashâb-ı idâre, erbâb-ı idâre, sâhib-i nüfûz, ashâb-ı rüteb* olması gerektiği ifade edilmişti. Eski defterdar Şerif Efendi, rütbe ve dirayet bakımından münasipti Ayrıca başmuhasebe kalemi ve defterdarlığı bilgisi vardı. Bu sebeplerle baruthaneler nezareti için uygun bir şahıs kabul edildi. İlâveten Şerif Efendi'nin baruthaneleri şevkle idare etmesi için nazırlık yanında kendine verilecek bir payeyle tayini istenmişti. III. Selim de bu isteğe "*benim vezîrim takrîr mücebince tevcih oluna*" şeklinde karşılık vermişti²²⁰. Mehmed Şerif Efendi de Azadlu Baruthanesini kendi adına idare etmesi için mühürdarı Abdülfettah Efendi'yi görevlendirmişti²²¹. III. Selim, bu atamanın ardından baruthanelerin işleyişi hakkında bilgi almak için bir hatt-ı hümayunla konunun ayrıntılarını Mehmed Şerif Efendi'den sormuştur. Mehmed Şerif Efendi, cevaben yazdığı tavrında baruthanelerin her hususunda güzel hizmet etme çabası içinde olduğunu ifade etmiştir. Devlete hizmet etmeyi, iki cihan saadeti için bir vesile bilerek gece gündüz çalışmakta olduğunu bildirmiştir.

Mehmed Şerif Efendi, ilk iş olarak cumartesi günü baruthaneye giderek Barutçu Frenk (Françoisko) ve diğer hizmetlilerle, çarkları, güherçile kazanlarını, barut kurutmak için yeniden yapılan perdahthaneyi, yeni yapılan elekleri birer birer inceleyeceğini ifade ederek bu aletlerin aslen olması gerektiği şekliyle mevcut durumlarını karşılaştıracağını ifade etmiştir. Barutçu Frenk'in (Françoisko) çizdiği resme göre yeniden yapılması planlanan çarklar inşa edildikten sonra baruthane, eskisinden daha iyi olacaktı. Bu çarkların ve güherçile kazanlarının imali tamamlandıktan sonra, o ana kadar üretilen barutun 2-3 katı İngiltere ve Flemenk barutu kalitesinde barutu İstanbul Baruthanesinde bir yılda üretmenin mümkün olacağı ifade edilmiştir.

Baruthane nazırları, kendilerinden istenilen miktarda ve kalitede barut üretmelerinin bir yıl sonra üretilecek barut için gereken güherçilenin bir yıl önceden

²¹⁹ 4 R 1209 (29 Ekim 1794), BOA. C.AS. 5044; BOA. C.AS. 45970.

²²⁰ BOA. HAT. 254/14437.

²²¹ BOA. HAT. 200/10158; 10 Ra 1211 (13 Eylül 1796), BOA.C.AS. 1265.

teminine ve baruthanelerin güherçilesiz bırakılmamasına bağlı olduğunu belirtmişlerdir. Bu sebeple Niğde ve Kayseri havalisinden satın alınacak güherçile, bir önceki sene için daha münasip bir şahıs bulunmadığından Cabbarzâde Süleyman Bey'e ihale edilmiştir.

Gelecek yıl için toplanacak güherçile fermanlarının şimdiden yazılarak gönderilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Bu güherçilenin bedeli 10.000 kuruş akçenin de bir an önce Cabbarzâde Süleyman Bey'in kapı kethüdasına verilmesi gerektiği bildirilmiştir.

Nazır, Gelibolu ve Selanik Baruthanelerinde bulunan güherçile, kükürt vb. gibi hammaddelerin teslim alınması için bu baruthanelere birer adamını gönderdiğini ve adamları ulaşınca kadar bu baruthanelerin üretime ara vermemesi için gerekli yazışmaları yaptığını ifade etmiştir. Pazartesi günü defterdarın, selefi Ali Râik Efendi'nin ve kendisinin tayin edeceği adamının İstanbul Baruthanesinde Ali Râik Efendi tarafından üretilen barutun, güherçilenin, kükürtün vb.nin tartılarak teslim alındıktan sonra, bunlara ait rakamların defterdar tarafından padişaha sunulacağını bildirmiştir.

Ayrıca Gelibolu ve Selanik Baruthanelerinde üretilen barutun İstanbul Baruthanesinde üretilenle aynı kalitede olması için Barutçu Frenk (Françesko) ile görüşeceğini de ifade etmiştir. Bu görüşmede, Gelibolu ve Selanik Baruthanelerinde de İstanbul Baruthanesindekiyle aynı kalitede barut üretilmesi için kendi (Barutçu Frenk (Françesko)) gibi üstat mı tedarik edilmesi gerektiğini, yoksa Mehmed Şerif Efendi tarafından tayin edilecek adamların ellerine talimatname benzeri ayrıntılı kâğıtlar verilerek bu talimatname gereğince üretim yapmalarının ve üretilen baruttan devamlı numuneler getirilmesinin mi daha faydalı olacağını soracağını ifade etmiştir.

Gelibolu Baruthanesinin güherçilesi Üsküp Kazasından Üsküp Nazırı vasıtasıyla temin edilmektedir. Benzer şekilde Selanik Baruthanesi güherçilesi de Köprülü Kazasından kaza ayanı vasıtasıyla temin edildiğinden bu şahısların görevlerini hatırlatan bir ferman yazılmasını ve gereken paranın kendilerine gönderilmesini talep etmiştir. Daha fazla güherçile temin edilebilmesi için de miri fiyata bir miktar zam yapılmasını istemiştir. Malzemeyi taşımak için de Gelibolu

çevresinden kiralanan develerin bir an önce Üsküp'e gönderilmesi için hüküm yazılmasını istemiştir. III. Selim bu tahrire cevaben şu hatt-ı hümayunu yazmıştır: *“Aferin Şerif Efendi'ye böylece gece gündüz sa'î u ikdâm eyleyüb çarhlara ve baruthanenin tathîrine dilhevâhum üzere tanzîmine bakasın hâberdâr itsin daha muntazam göreyim çarhlara su için bir mühendis bulunub gösterilsün”*²²².

Ali Râik Efendi'nin görevden azlinden sonra yeni nazır Mehmed Şerif Efendi'nin göreve başlayabilmesi için selefinin ürettiği barutun muhasebesinin görülmesi gerekmişti. Görev süresi içerisinde Ali Râik Efendiye, 49.492 kuruş para verilmiş, karşılığında 2.000 kantar barut istenmiştir. Ancak o, 829 kantar 11 vukiyye barut üretebilmişti. Ali Râik Efendi'nin aldığı hammaddeler için hazineden 9.291 kuruş alacağı olduğu tespit edildi. Ürettiği bir kantar barutun maliyeti 45 kuruşa denk geliyordu. Ancak buna zabitlerin ve diğer çalışanların hazinece ödenen maaşları da eklenince maliyet 57 kuruşu buluyordu. Önceki yıllarda üretilen barutun maliyetini tespit etmek için geçmiş hesaplar incelenince hammadde, maaş, taamiye parası gibi ek masraflar dâhil, 1 kantar barutun maliyeti 1194/1783-1784 yılında 31,5 kuruş, 1198'de 30,5 kuruş, 1200/1785-1786 yılında 37,5 kuruş olduğu görülmüştür. 1200/1785-1786 yılında üretilen barut maliyetiyle Ali Râik Efendi tarafından üretilen barut maliyeti arasında her bir kantar için 20 kuruşluk maliyet farkı olduğu tespit edilmiştir. Bu farkın 5 kuruşu Frank Françesko'nun maaşından, 3 kuruşu Ali Râik Efendi zamanında barutçu neferlerinin ulufe ve taamiye ücretlerine yapılan zamdan, 12 kuruşun da daha kaliteli barut üretilmesi için mirî fiyattan daha fazla verilerek güherçile alınmasından kaynaklanmaktaydı.

Ali Râik Efendi'den Gelibolu Baruthanesinde de 2.000 kantar barut üretmesi istenmişti. Bunun için Hazine-i Âmireden 49.400 kuruş parayla Gelibolu ve Karesi Sancaklarından güherçile bedeli üzere mutad olarak tahsil olunagelen 8.253 kuruşla makbuz toplamı 57.653 kuruş parayla 1.239 kantar barut üretmişti. Bu miktarda barutu üretmek için harcanan 53.161,5 kuruş, toplam miktardan düşüldüğünde 4.491,5 kuruş zimmeti olduğu anlaşıldı. Her bir kantar barut 41,5 kuruşa maledilmişti. Selefleri, Gelibolu Baruthanesinde bir kantar barutu 23 kuruşa maletmişlerdi. Ali Râik Efendi, bir kantar barutun üretilmesi için fazladan 18,5 kuruş

---

²²² BOA.HAT. 184/8530.

harcamıştı. Ancak ocaklık bedeli olan 8.253 kuruş, daha önceki nazırların hesaplarına gelir olarak kaydedilmemişti. III. Selim zamanında yapılan düzenlemelerle bu ocaklık bedelinin gelir kalemine ilave edilmesi kararlaştırılmıştı. Bu sebeple 8.253 kuruş ocaklık bedeli, giderlerden çıkarılınca Ali Râik Efendi'nin ürettiği barutun bir kantarının maliyeti 33 kuruşa kadar düşmüştü. Ancak yine de bir kantar barut üretmek için seleflerinden 10 kuruş daha fazla harcamıştı. Gelibolu Baruthanesi masrafları içinde Frank Françesko'ya fazladan ödenen aylık, neferlerin ulufe ve taamiye bedelleri gibi gider kalemleri yoktu. Ayrıca daha kaliteli barut üretmek için mirî fiyattan daha yüksek bedelle hammadde temininin maliyeti arttırdığı ifade edilmişti.

Selanik Baruthanesinde imal etmesi gereken 1.000 kantar barut için Hazine-i Âmireden 24.700 kuruş ve kazalardan güherçile bedeli olarak mutad tahsil edilen 11.315 kuruşla makbuz toplamı 36.015 kuruştur. Ürettiği 786 kantar baruta sarf ettiği 36.194 kuruştan bu miktar çıkarıldığında 179 kuruş zimmeti kalıyordu. Burada ürettiği barutun her bir kantarı 41,5 kuruştur. Ancak selefleri burada barutun bir kantarını 16,5 kuruşa maletmişlerdi. Dolayısıyla o, kantar başına 25 kuruş fazla masraf etmişti. Ancak ocaklık bedeli 11.315 kuruş, toplam masraftan çıkarılınca kantar başına maliyet 26,5 kuruşa düşmüş olmasına rağmen yine de seleflerine göre kantar başına 10 kuruş daha fazla harcamıştır. Bu baruthanesinin giderleri arasında Frank Françesko'ya ödenen ek aylık, neferlerin ulufe ve taamiye bedelleri gibi giderler yoktur. Aynı şekilde daha kaliteli barut üretmek için mirî fiyattan daha yüksek bedelle hammadde temini maliyeti arttırmıştır. Ancak Ali Râik Efendi, Selanik Baruthanesi masrafları için kendine verilen paranın tamamını buraya vekil tayin ettiği Ahmed Beğ'e vermemişti. Ahmed Beğ, kendine teslim edilmeyen 9.915 kuruşun kendine verilmesi için hazineye başvurmuştu.

Ali Râik Efendi'nin Gelibolu ve Selanik Baruthanelerinden devlete 14.406 kuruş borçlu olduğu tespit edildi. İstanbul Baruthanesi hesabından ise 9.291 kuruş alacaklıydı. Ahmed Beğ'in istediği 9.915 kuruş, hazine tarafından kendine ödenmişti. Ali Râik Efendi'ye 5.115 kuruş zimmet çıkmıştı.

Ali Râik Efendi'nin bu üç baruthanede ürettiği 2.754 kantar barutun ortalama hesabı yapılıncaya 1 kantar barut, 38,1 kuruşa maledilmişti. Bu miktarı selefleri üretmiş

olsaydı barutun kantarı 26 kuruşa malolacaktı. Bu yüzden barutu daha düşük bir masrafla üretme imkânı olup olmadığı Baruthaneler Nazırı Şerif Efendi'ye sorulunca, *suyla idare olunacak çarhlar yapılarak daha önce üretilen baruttan daha fazla barut üretilirse daha düşük bir ücretle barut üretilebileceğini* belirtmişti²²³.

III. Selim döneminde meclis-i şurada alınan kararlar ve baruthane nazırıyla yapılan görüşmeler neticesinde aşağıdaki düzenlemeler yapılarak barut sorununa bir çözüm getirilmeye çalışıldı.

1- Önce tüm baruthanelerin yönetimi bir nazırın idaresinde birleştirildi. İstanbul, Gelibolu ve Selanik Baruthaneleri nezaretinin devlet ricalinden güvenilir birine verilmesi, tayin olunan nazırın İstanbul Baruthanesini kendi yönetmesi, Gelibolu ve Selanik Baruthanelerini ise güvendiği adamları vasıtasıyla idare etmesine karar verildi. Nazırlardan her yıl için 5.000 kantar İngiltere ve Flemenk perdahtı barut üretmesi talep edildi. Bu miktardan daha az ya da daha çok barut talep edilmemesi kararlaştırıldı. Nazır, 5.000 kantar barutun hangi baruthanelerde üretileceğini belirlemede tam yetkili kılındı²²⁴.

2- Her baruthanenin göndereceği beşer onar kantar numune barutun, Sadabad'da işten anlayan kişilerin de hazır bulunacağı bir yerde topta ve humbarada tecrübe edilerek istenilen kalitede olup olmadığı tespit edilecekti. Devlet, kalitesiz barut kabul etmeyecekti. Yıl sonunda 5.000 kantardan az miktarın kabul edilmemesi kararlaştırıldı. Ayrıca kullanılan hammadde ve üretilen barut miktarı kaydının düzenli tutulması gerektiği belirtildi. Üretilen barut kalitesiz olursa ihtiyaç miktarı barutun yabancı tüccardan satın alınarak bedelinin nazırlardan tahsili kararlaştırıldı²²⁵.

3- Nazırlara tayinlerinden sonra peşinen 75.000 kuruş ve gerektiğe ilave para ödenmesine karar verildi. Nazırın ve adamlarının zaruri harcamaları için ondalık

---

²²³ 4 R 1209 (29 Ekim 1794), *BOA. C.AS.* 5044. (Vurgu bana ait.) Ali Râik Efendi öldükten sonra ürettiği barutun muhasebesi yapılırken görev süresi içinde kendinden 5000 kantar İngiltere ve Flemenk barutu kalitesinde barut üretmesi istendiği ve karşılığında kendine 2 kez ödeme yapıldığı anlaşılmıştır. Önce 75.000 kuruş, daha sonra da 48.502 kuruş ödenmiştir 10 L 1208 (11 Mayıs 1794), *BOA. C.AS.* 6017.

²²⁴ Halil Nuri, *Tarih*, v. 71b-72b; 5 N 1208 (6 Nisan 1794), *BOA. C.AS.* 19849; 5 N 1208 (6 Nisan 1794), *BOA. C.AS.* 6329.

²²⁵ Halil Nuri, *Tarih*, v. 72b-73a; 5 N 1208 (6 Nisan 1794), *BOA. C.AS.* 19849; 5 N 1208 (6 Nisan 1794), *BOA. C.AS.* 6329.

hesabına mahsup olunması kararlaştırıldı. Her üç baruthane için güherçile temininde daha önce devlet tarafından baruthane nazırlarına yapılan yardımın bu düzenlemeden sonra tayin edilecek nazırlara da yapılacağı belirtildi²²⁶.

4- Barut üretiminde çalışanların hiçbir şekilde kayırılmamaları ve yalnız ondalık geliriyle geçinmeye mahkûm edilmemeleri yönünde karar alındı. Üç baruthaneye ait ocaklardan ve diğer kalemlerden elde edilen gelirlerin ve bütün masrafların deftere ayrı ayrı kaydı istendi. Satın alınan eşya, malzeme ve hammaddelerin rayiç bedelle mi mîrî fiyat üzerinden mi alındığı defterlere ayrı ayrı kaydedilecekti. Nazırlar, hammadde alırken gerektiğinde mirî fiyatı arttırma yetkisine sahip olacaktı. Üretim maliyeti dışında baruthane çalışanlarının aylıkları, yıllık harcırahları ve maaşları, nazırların vereceği bahşişler gibi hesapta olmayan masrafların ondalık gelirinden karşılanması kararlaştırıldı. Böylece bu masraflar karşılığında baruthane nazırlarından para talep edilmeyecekti. İsrafın önlenmesi gerektiği özellikle vurgulandı. 1207/1792-1793 yılı rûz-ı hızırından 1208/1793-1794 yılı rûz-i hızırına kadar barut üretiminin bu şekilde devam ettirilmesi, beklenen yarar sağlanırsa bu yeni düzene devam edilmesi uygun görüldü²²⁷.

5- Diğer önemli bir değişiklik de barutun karışım oranında yapıldı. Yeni düzenlemeden önce Osmanlı baruthanelerinde 6 vukıyye kâl-ı hâlis güherçile, 1 vukıyye kükürt ve 1 vukıyye söğüt kömürü karıştırılarak toplam 8 vukıyye malzemeden 7 vukıyye barut üretiliyordu. Barut üretmede bilgili kişilere (erbâb-ı vukûf) danışılarak 6 vukıyye kâl-ı hâlis güherçileyle 300 dirhem kükürt ve 1,5 vukıyye miktarı fındık kömürü karıştırılarak *İngiltere ve Flemenk perdahtı* barut üretilmesine karar verildi. Güherçile hususunda herhangi bir noksanlık bulunmadığı, istenilen kalitede barutun güherçile eksikliğinden değil üretimdeki ihtimam ve dikkat eksikliğinden üretilmediği vurgulandı. Kömürün yakılması, dögülmesi daha sonra

---

²²⁶ Halil Nuri, *Tarih*, v. 71b-72b; 5 N 1208 (6 Nisan 1794), *BOA.C.AS.* 19849; 5 N 1208 (6 Nisan1794), *BOA. C.AS.* 6329.

²²⁷ Halil Nuri, *Tarih*, v. 71b-72b; 5 N 1208 (6 Nisan 1794), *BOA. C.AS.* 19849; 5 N 1208 (6 Nisan 1794), *BOA. C.AS.* 6329. Daha sonra kaleme alındığı anlaşılan bir hatt-ı hümayunda III. Selim, baruthane nazırlarına ödemenin nasıl yapılması gerektiğini ve karşılığında kendinden beklenenleri şöyle ifade etmiştir: “*Baruthane emînlerine defterdâr tarafından havâle virilmeyüb ‘an nakdin virüb senden şu kadar barut-ı siyah matlûbdur ve şöyle ‘alâ olmalı deyü tenbîh oluna sadrazam ve sâ’ire virdikleri câizeler alınmaya ki mütekeffil olduğu baruttan noksan ve fenâ olursa te’dîb oluna*” *BOA. HAT.* 192/9345.

ince elekten geçirilmesinde, güherçilenin kâl ve tasfiye edilmesinde, akabinde tabhedilmesinde (pişirilmesinde) ve bu maddelerin birbirine iyice karıştırıldıktan sonra tahfif ve perdaht işleminin yapılmasında her işlemin ayrı ayrı sanat ve marifet gerektirdiği vurgulanarak her aşamanın bir tavı olduğu, ne noksan ne fazla bu tavın geçirilmemesi gerektiği belirtildi. Nazırlar, bu işin ustalarıyla görüşerek onların üretime gereken özeni göstermesini isteyecekti. Böyle yapılırsa ancak o zaman İngiltere ve Flemenk perdahtı ayarında belki daha kaliteli barut üretmek mümkün olacaktı²²⁸.

6- Önce baruthanelerin eksiklerinin giderilmesi, gerekli alet ve edevatın temini ardından işten anlayan işçi, usta vb.nin çeşitli yollarla taltif edilerek bunların gönüllerinin alınması istendi²²⁹.

7- III. Selim, baruthaneye tebdil-i kıyafet yaptığı bir ziyarette baruthane çalışanlarının döneme göre oldukça düşük ücretle istihdam edildiklerini ve ücretlerinden memnun olmadıkları için verimli çalışmadıklarını görmüştü²³⁰. İstanbul Baruthanesinde 366 baruthane çalışana 2.050 akçe yevmiye ödeniyordu. Ancak sabit kalan bu ücretin zamanla enflasyon karşısında erimesi, baruthane çalışanlarının aldıkları ücretle geçinememelerine, sayılarının azalmasına ve işlerine gereken önemi vermemelerine neden olmuştur. Hatta baruthane çalışanların sayısı bazen 50, bazen de 40'a kadar düşmüştür.

İlk baruthaneler nazırı Ali Râik Efendi'nin görevdeyken ücretlerde ve personel istihdamında bazı değişiklikler yapılmış, toplam çalışan sayısı 71'e çıkarılmıştır. Ancak baruthane neferleri bütün gün ve gece baruthanede çalışmadıklarından bunların yevmiye usulüyle istihdam edilmeleri bunlardan yeterince istifade edilememesine neden olmuştur. Baruthane çalışanlarının çoğu kuşluk vakti gelip çok

---

²²⁸ Halil Nuri, *Tarih*, v. 72b-73a; 5 N 1208 (6 Nisan 1794), *BOA. C.AS.* 19849; 5 N 1208 (6 Nisan 1794), *BOA. C.AS.* 6329.

²²⁹ Halil Nuri, *Tarih*, v. 72b-73a; 5 N 1208 (6 Nisan 1794), *BOA. C.AS.* 19849; 5 N 1208 (6 Nisan 1794), *BOA. C.AS.* 6329.

²³⁰ “*Kaymakam Paşa, dünkü gün tebdilen baruthaneye vardım, beni bilmediler. Niçin bunda barut az tabh olunur, diye su'âl eyledim. “Ağam bizim gündelik altışar paradır, altı para ile adam günde olabilir mi? Doğrudan doğruya nice eyü barut tabholunabilir” deyü cevap verdiler. Ziyâde tabholunmasına ve hem eyü olmasına bir iyi nizâm virüb tarafıma bildiresin ve hem yeşil kalpak beyaz şorona ile bazı kefereye rast geldim, tenbih eylesin kızıl yemeni giymesinler, mavi futa, kızıl kenarlı futa sarsınlar, kalyoncu gibi düz beyaz şorona sarmasınlar, bir eyi tenbih eylesin.”* *BOA. HAT.* 180/8171.

çalışmadan vakti doldurup öğleden sonra da para kazanmak için başka işler peşinde koşmaktaydı. Çalışanların pek azı gayret gösterdiğinden bunlardan gereken verim alınamamıştır.

Baruthane nazırı, personel için barutçubaşını sıkıştırdığında rençber benzeri pek çok kişi baruthanelerde istihdam edilmiştir. Barut üretme ilmini bilenler burada istihdam edilemiyordu. Baruthanelerde istihdam edilenler, genelde bu işten anlamayan, tatminkâr bir ücret alamadıkları için başka kazanç peşinde koşan ve bu işi geçici gören kişiler olduğu için bunlardan istenen verim alınamıyordu. Bu gerekçelerle devamlı surette çalışan sirkülasyonu bulunması, mevcutların işten anlamaması, barutçubaşılığa kadar yükselecek nitelikte çalışan bulmayı neredeyse imkânsız hâle getiriyordu. Mehmed Şerif Efendi, baruthaneler nazırı tayin edildiğinde bu nedenlerle baruthane çalışanlarının sayısını ve ücretlerini arttıran bir düzenlemeye gidilmiştir. Buna göre baruthanede istihdam edilenlerin ücretlerinde iyileştirme yapıldığı gibi toplam çalışan sayısı da 111'e çıkarılmıştır²³¹.

8- Son olarak devrin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak su gücüyle çalışacak bir baruthanenin inşasına karar verildi. Küçükçekmece yakınlarındaki Azadlu Köyünde yeterli akarsu bulununca burada su gücüyle idare edilen yeni bir baruthane inşa edildi. İstanbul ve Azadlu Baruthanesindeki çarklar Ermeni Arakel Usta tarafından yapıldı. Kullanım kolaylığı ve özgün tasarımı sayesinde bu çarklarda kolaylıkla yılda 10.000 kantar İngiltere ve Flenk perdahtından daha kaliteli barut üretilebilecek seviyeye gelindi. İstendiği takdirde çalışan sayısı ve çarklar artırılarak daha fazla barut üretmek mümkündür. Burada istenilen kalitede ve miktarda barut üretilince Gelibolu ve Selanik Baruthaneleri kapatıldı. Alınan tüm tedbirlerle yeni üretilen barutun 50 dirheminin eskiden üretilen ve kaliteli kabul edilen barutun 1 okkasından daha kuvvetli olduğu tespit edilmişti. Artık ihtiyaç duyulduğunda barut

---

²³¹ III. Selim baruthanede gördüğü bu manzaradan sonra “*Bu baruthâne neferâtına bir nizâm virilüb zâbitân ve neferâtının mikdârı ve ma’âş ve ‘ulûfeleri kadar-ı kifâyeye iblâğ olunsun*” şeklinde şifahi söylediği fermanın gereği ancak Mehmed Şerif Efendi’nin nazırlığı zamanında yerine getirilebilmiştir. Baruthane personelinin ve maaşlarının artırılması için bir çalışma yapılmıştır. Şerif Efendi konuyla ilgili hazırladığı raporu, padişahın onayı olursa defterdar tarafından gereğinin yapılması için padişaha sunmuştur. III. Selim de cevaben “*Âferin Şerif Efendi’ye böyle tanzîm olunsun*” şeklinde onay vermiştir. *BOA. HAT. 1402/56668*. Konuyla ilgili olarak Şerif Efendi tarafından ayrıntılı bir çalışmaya yapılmış ve müstakil bir defter düzenlenmiştir. Bkz.19 Za 1208 (18 Haziran 1794), *BOA. KK.d. 6696*, s. 1-3.

²³¹ *BOA. HAT. 1386/54962*.

temininde sıkıntı yaşanmayacaktı. Tüm kalelerin ve donanmanın ihtiyacını karşılayabilecek miktarda ve kalitede barut üretilmiştir. Hatta Avrupa ülkeleri gibi ihtiyaçtan fazla barut üretilerek diğer İslam ülkelerine ve Avrupa'ya ihraç edilmeye başlandı. Hem malen hem mülken yararlı bir iş başarılmıştı. Alınan tedbirlerle devlet hazinesi için ciddi bir tasarruf yapıldı²³².

Alınan bu kararlardan sonra kararların hayata geçirilmesi için yetenekli ve bilgili personele ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu nedenle öncelikle istenilen nitelikte personel temin edilmesi gerekiyordu.

Ali Râik Efendi, hemen sonra çalışmalara başladı. Kendinden İngiltere ve Flemenk perdahtı barut üretmesi istenmişti. İstanbul Baruthanesinde kendinden önce barutçubaşlarının işlerine yeterince özen göstermemelerinden kaynaklanan sıkıntılar yaşandığı ve baruthane nazırlarının sürülme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı bilinmekteydi. Yeni bir devirde eski usullerle bir yere varılamayacağı bir şeyler başılamayacağı aşikârdı. Bu yüzden o, farklı bir şeyler yapmalıydı. Daha önce baruthaneler nazırı olarak tayin edildikten sonra Venedikli Frank Françesko'yu Osmanlı baruthanelerinde geçmişte üretilenden daha kaliteli İngiltere ve Flemenk perdahtı barut üretmek üzere istihdam ettiğine değinilmişti²³³. Ali Râik'in niçin bir Venedikliyi tercih ettiğini o sırada Osmanlı topraklarında bulunan bir seyyahın satırlarından öğreniyoruz. Antonie Oliver, 1792-1798 tarihleri arasında bulunduğu Osmanlı topraklarına ve İstanbul'a dair gözlemlerini anlattığı seyahatnamesinde Yeşilköy'e ayırdığı bölümde şöyle yazıyor: “ *Türkler barut imalatı konusunda o derece bilgisizlerdi ki, uzun süre Venediklilerin bu ürününü satın alıyorlar.* ”²³⁴.

Daha kuruluş devrinden itibaren Osmanlılarla Venedikliler arasında önemli bir ticari faaliyetin olduğu bilinmekteydi. Oliver'in satırlarından da anlaşıldığı gibi bu ticaret kalemlerinden biri de baruttu. Osmanlı topraklarına kaliteli barut getiren bir tüccar, hatırı sayılır miktarda yüksek kârla ülkesine dönüyordu.

---

²³² Beydilli- Şahin, *Mahmud Raif Efendi*, s. 68-69.

²³³ BOA. C.AS. 45970. Bu belgede tarih bulunmamakla birlikte tahmini bir tarihlendirme ile 29 Z 1300 tarihi verilmiştir. Ancak belgenin gerçekte yazılma tarihi 1211-1215 arasında bir zamana tarihlendirilebileceği düşüncesindeyiz.

²³⁴ Oliver, *Voyage Dans L'empire Ottomane*, s. 98-99.

Venediklilerin barutun iyisinden anladıkları aşıkardı. Öyleyse bir Venediklinin hizmetinden istifade edilemez miydi? Ali Râik Efendi de bu düşüncede olmalıydı ki Frank Françeskoyu aylık 500 kuruş ücretle barutçubaşı olarak istihdam etti²³⁵.

Ali Râik Efendi'nin nazırlığı döneminde bir dizi inşaat ve tamirat faaliyeti yürütülmüştür. İstanbul Baruthanesinde yeni icat edilen perdaht ve cila çarkları yeniden (müceddeden) inşa edilmiş, üç büyük kazan ve fırın yaptırılmış, 16 adet çark, baruthane kuleleri ve 7 oda tamir ettirilmiştir. İnşaat ve tamirat için toplam 13.410 kuruş harcanmıştır²³⁶. Bu inşaat ve tamirat faaliyetlerinin Frank Françesko'nun göreve başlama tarihine denk gelmesi, onun vakit kaybetmeden işe koyulmasının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Frank Françesko'dan yeni çarklar yaparak kaliteli barut üretmesi talep edildi. Bu sırada yeni bir baruthane kurulmasına karar verilmişti. Dönemin hassa mimarlarından Güllâbioğlu Agob, bu işi Arakel Dadyan'ın hakkıyla yapabileceğini düşünüyordu²³⁷.

c- Eski Saatçi Yeni Mucit: Arakel Dadyan

Arakel Dadyan kimdi, nereden gelmişti ve bir saat tamircisi olarak baruthane çarkını nasıl yapabilir ve iyi barut üretmeyi nasıl başarabilirdi?

Osmanlı Devleti'nde sonradan Barutçubaşı Ailesi olarak tanınacak Dadyan ailesinin barut üretiminde çalışmış ilk ferdi Arakel Dadyan'dır. Arakel Dadyan'ın çocukluğuna dair bilgiler, ailenin kendi kaynaklarına dayanmaktadır. Arakel, 13 Eylül ya da 20 Aralık 1753 tarihinde Eğin'in [bugün Erzincan'ın Kemaliye İlçesi] Gamaragab Köyünde Nigoğogos Amira'nın oğlu olarak dünyaya geldi. Çok erken yaşta babasını kaybeden Arakel'i annesi Markarid Hatun büyüttü. Babasıyla sarraflık yapan amcası Simon Amira'dan babasının hissesini almak için 1767 yılında İstanbul'a geldi. Babasından kalan bir çiftlikle iki bekâr odasını satın köyüne döndü.

---

²³⁵ BOA. C.AS. 45970. Bu belgenin tarihi, katalogta tahmini olarak 29 Z 1300 kaydedilmiştir. Ancak bu tahmin hatalıdır. Muhtemelen 1207 sonrası bir zamana tarihlenmesi gerekir. “*Burası, içinde, büyük senyörün birkaç yıl önce yaptırdığı ve başına bir Venedikli'yi getirdiği bir barut imalathanesi bulunan bir Yunan köyüdür.*” Oliver, *Voyage Dans L'empire Ottomane*, s. 98-99.

²³⁶ 29 N 1208 (30 Nisan 1794), BOA. C.AS. 30293. Frank Françesko'nun Venedikli olması hususunda bkz. BOA. HAT. 1415/57807.

²³⁷ BOA. HAT. 1415/57807. Osmanlı belgelerinde Güllâbioğlu Agob Kalfa olarak geçen bu şahıs (Hagob Güllabyan) aslen Kayserili bir hassa mimarıdır. Kevork Pamukciyan, *Biyografilerleriyle Ermeniler-Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar-IV*, Aras Yayınları, İstanbul 2003, s. 230.

1771 yılında aynı köyden Aleksanyanzâdegan ailesinden Anna Hatun ile evlendi. Daha sonra annesiyle Kudüs'e hacca gitti. Hacdan döndükten sonra köyünde değirmen yapımı, mimarlık, çulhacılık (pamuk ve keten ipliğinden dokunan el dokuması kumaş üretimi) gibi işlerle uğraştı. Kendiliğinden öğrenip geliştirdiği saatçilik zanaatını geliştirse de geçimini sağlayamayınca Artin Amira Yerganyan'ın tavsiyesiyle yol ve köprü inşasına başladı. 1787 yılında Fırat Nehri üzerine bir köprü yaptı. Daha sonra İstanbul'a giderek Unkapanı'nda sarraflığa başladı. Bir müddet sonra sarraflığı da bırakarak "Paydos" adlı bir değirmen şirketine girdi. Bu sırada geçirdiği bir hastalık nedeniyle dokuz ay yataktan kalkamadı²³⁸.

Arakel Dadyan ve ailesinin kendinden sonraki bireylerinin barutçubaşı namıyla anılmaya başlanması hayatının bu dönemine tekabül eder. Arakel Dadyan, Osmanlı belgelerinde Saatçi Arakel namıyla zikredilir²³⁹. Arakel'in sıfatı yani zanaatı saatçilikti. Peki nasıl oldu da bir saat tamircisi, barutçubaşı olabildi?

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Ali Râik Efendi tarafından İstanbul Baruthanesine barutçubaşı olarak istihdam edilen Venedikli Frank Françesko ile İspanyالی Mikel, önce yeni icat edilen bir barut çarkının prototipini yapmak üzere çalışmaya başladılar. Bu sırada Hassa Mimarı Güllâbîoğlu Agob Kalfa da baruthanede çalışıyordu ve Frank Françesko ile arası iyi değildi. Güllâbîoğlu Agob kendi milliyetinden birine Frank Françesko ile İspanyالی Mikel'in yaptıkları çarktan daha fazla barut üretebileceğini iddia ettiği bir çark örneği yaptıracağını belirterek çarkın resmini padişaha sunmuştu²⁴⁰ Bu sırada rakipleri de boş durmuyordu. Nitekim

²³⁸ Pars Tuğlacı, *Dadyan Ailesi'nin Osmanlı Toplum, Ekonomi ve Siyaset Hayatındaki Rolü/The Rol of Dadian Family In Ottoman Social, Economic And Political Life*, Pars Yayınları, İstanbul 1993, s. 2. Pamukciyan, *Biyografilerleriyle Ermeniler*, IV, s. 188.

²³⁹ BOA. HAT. 666/32424; 1318/51384; BOA. C.AS. 22329; BOA.C.ML. 23802; BOA. A.DVN.DVE. 23802.

²⁴⁰ "Benim vezirim, döner ise güzel, çarh bir kere yapılıns bakalım."

"Şevketlü kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü, velîni 'metim efendim, pâdişâhım.

Hâlâ Baruthâneler Nâzırı Rûznâmçe-i Evvel Şerif Efendi kulları bir kıt'a takrîr takdîm idüb mefhûmunda İstanbul Baruthânesinde numûne nev icâd çarhlar yapmakda olan Venediklü Françesko ve İspanyalu Mikel nâm frenkler ile baruthâne-i mezkûr binâsında istihdâm olunan Güllâbîoğlu Agob Kalfa hilâf-ı cins olduklarından birbirlerini gayrete düşürüb mersûm Agob Kalfa kendi cinsinden bir hezâr-fenn Ermeniye frenklerin yapıdığından 'alâ olmak üzere numûne olarak yaptırdığı nev icâd çarh manzûr-ı 'âlî buyurulmak için takdîm eylediğini inhâ ve iş'âr itmekden nâşî takrîr-i mezkûr ile sâlifü'z-zikr numûne olarak çarhın tasviri mâ'rûz-ı 'atebe-i 'ulyâları kılınmağla tafsîl-i sûret-i çarh-ı mezkûr takrîr-i merkûmun me'âlinden karîn-i 'ilm-i 'âlem ârâ-yı şâhâneleri buyuruldukda emr-ü fermân şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü velîni 'metim efendim pâdişâhım hazretlerininindir." BOA. HAT. 1415/57807.

Mikel tarafından yapılan resimler/planlar da padişaha sunulmuş ve padişahın beğenisini kazanmıştı²⁴¹.

Arakel'in tek hamisi Güllâbîoğlu Agob Kalfa da değildi. Frank Franęesko tarafından Ayastefanos'ta yapılan baruthanede ęarkları, iki hayvanın gücü döndürmeye yetmemiş ve zorlanınca da kırılmıştı. Duruma çok sinirlenen III. Selim bu işi yapabilecek uygun birinin bulunmasını istedi. Reisülküttab Raşid Efendi, daha önce saatlerini tamir ettirdiği Arakel'e güveniyordu. Hassa Mimarı Güllâbîoğlu Agob vasıtasıyla Arakel'e haber gönderildi. Hasta olmasına rağmen Arakel Ayastefanos'a gelerek barut ęarkları üzerinde birkaç değışiklikle gerekli tamiratı yapıp bunları ęalıřtırdı. Ayrıca baruthanede yeni bir ęark yaptı. III. Selim bu ęarkı görünce çok beğendi ve Azadlu Baruthanesine su gücüyle ęalıřan ęarklar yapmasını emretti. Arakel Dadyan, 17 Haziran 1795 tarihinde Azadlu Baruthanesinde yaptığı ęarkları tamamlayınca III. Selim bu ęarkları görmek için baruthaneye gitti. Bunları çok beğenince Arakel Dadyan'ı barutęubařılıđa tayin etti²⁴².

Arakel, hiç bilmediği barut üretimi için ęark yapmayı neden kabul etmişti? Üstelik asıl mesleği olmadığı hâlde barut üretecek bir makine icat etmeyi nasıl başarmıştı?

Arakel'in sarraflığı bıraktıktan sonra girdiği değirmen işinde de hastalığı sebebiyle fazla ęalıřamadıđına, yaklaşık 9 ay boş kaldığına daha önce değinilmişti. Kendinden barut ęarklarını tamir etmesinin istenildiği dönem, Arakel'in iş bulması gereken zamana denk geldi. Ayrıca her ne kadar barut imaline dair bilgisi yoksa da daha önce köprü inşa ettiği için inşaat işlerine, değirmencilik yaptığı için su gücüyle döndürülebilecek ęark tekniđine²⁴³ ve saatçi ustası olduğu için de mekaniğe dair

---

²⁴¹ “Benim vezirim, resimleri beğendim fakat pozundan Güvenşiko Frank? resmi gibi binâ olunsun ve derûnuna yapılacak ocaklar ve ęarhlar ve sâ'ir alâtı cümlesi temeyyüz-i musanna ' firengî olsun hele lengerhâne ęarhları tarafınıza irsâl eylediğim işbu resm-i kitâbın içinde resm olunduğu Mikel Beğzâde resm eylesün her ne kadar ęarhları su idâre idecek değil ise dahi hayvan ile idâresinin bir tarîkine bakılıb güzelce ve münâsibi üzere yapılısun gâyet dikkatlii metin-i müstahkem isterim.” BOA. HAT. 1387/55096.

²⁴² Pamukciyan, *Biyografilerleriyle Ermeniler*, s. 188-189.

²⁴³ Arakel Dadyan, su gücüyle çevirilen ęarklar yaparak Azadlu Baruthanesinin inşasını tamamladıktan sonra, değirmencilik ve su gücüyle ęalıřan ęark tekniği alanında haklı bir ün kazanmıştır. Nitekim 1218 senesinde Kâğıthanede kâğıt üretmek için su gücüyle ęalıřan bir tesis kurulması düşünöldüğünde yukarıdan aşağı doğru akan suyun bir ęarkı çevirmeye yetecek kadar güçlü olup olmadığını öğrenmek için başvurulması düşünölen ilk kişi Arakel ve su yolcu teşkilatı üyeleri olmuştur. 7 Z 1218 (19 Mart 1804), BOA.C.İKTS. 85.

bilgisi vardı. Barutçubaşı olduktan sonraki faaliyetlerinden de meraklı ve girişimci biri olduğu anlaşılmaktadır.

Nitekim Arakel barut çarkından başka pek çok icat yaptı. Arakel, barutçubaşı tayin edildikten sonra kömürü dövüp eleyip incelten ve barut karışımını ufaltıp eleyen bir makine icat etti. Ayrıca çarklı bir sandal da yaptı. Bu sandal eski tip vapurlu gemileri andırıyordu. Bu sandalı gören Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa, Arakel'den gemilerin içine dolan suyu tahliye etmek için bir tulumba yapmasını istedi. Arakel gemilerin içinde toplanan suyu denize pompalayan bir tulumba icat etti. Ayrıca III. Selim'in isteğiyle büyük tomrukları kesip tahta üretilmesini sağlayan bir makine yaptı (1801). Bakırı incelterek levha hâline getiren silindir geliştirdi. Bu levhalar donanma gemilerinin altını kaplamada kullanıldı. Çuha dokumak için 5 adet dokuma tezgahı icat etti. Üretilen çuhanın kalitesini takdir etmek isteyen III. Selim, bu çuhadan dikilmiş elbise giyerek Arakel'i taltif etti. II. Mahmud zamanında altın ve gümüş çubukları düzleştirip tel hâline getirmek anlamına gelen haddeciliği kolaylaştıracak bir makine icat etti²⁴⁴.

d- Baruthanede Efrencî-Zimmî Çekişmesi: Frank Françesko-Arakel Dadyan Mücadelesi

Baruthanelerin temizlenmesi ve çarkların düzenlenmesi için padişah tarafından bir hatt-ı hümayun yazıldı. Baruthaneler Nazırı Şerif Efendi, mimar ağa ile Baruthane-i Âmireye giderek eskiden barut kurutulan ve kalburlanan mahalın yıkılarak yerine yeniden içerisine 2 çark bulunan 750 zira kargir duvar ve çatı yapılmasına karar verdiler. Yapılması planlanan bu duvarla çatının yeni bir resmi yaptırıldı. Planlanan inşaatın keşfi yapıldığında kargir duvarın her bir zirasının beşer kuruşa, toplam maliyetin ise 3.750 kuruş olacağı tespit edildi. Bu hesap yapılırken havan, kereste ve mil gibi gereçlerin tersaneden karşılanacağı düşünüldü. Bir çark 2.500 kuruşa malolacaktı. Bu çark dâhil mahallinin inşası için toplam 6.250 kuruş harcanacağı hesap edildi. Ayrıca yapılacak kargir duvarla çatı, her ne kadar 2 çarkı da içine alacak ebatla yapılacak olsa da önce 1 çarkın yapılması ve barut dövülmesine başladıktan sonra inşa edilen çarktan ressamın belirttiği fayda

²⁴⁴ Pamukciyan, *Biyografi*, s. 189.

sağlanırsa diğer çarkın da yapılabileceği, ayrıca baruthanedeki diğer çarkların da yeni çark gibi yapılabileceği ifade edildi. Yeni çark önce katır kuvvetiyle döndürülecek daha sonra getirilmesi planlanan su sağlandığında yeni bir çark gerekmeyecek bu çark kullanılacaktı. Ayrıca 10.500 kuruş masrafla 1 perdahthane ve 1 elekhane inşası planlandı.

Önce 1 perdahthane yapılmasına diğerinin bir yıl sonra inşasına karar verildi. Belirlenen miktar masraftan düşüldükten sonra 1 perdahthane ve 1 elekhane inşasının 8.000 kuruşa tamamlanabileceği hesaplandı. Yıkılarak yerine yenisi yapılması planlanan binaların bir sonraki yıl yapılması gerekti. Açık alandaki yeni çark yerinin yapılmasıyla yetinilmesine karar verildi.

Yapılan keşiften sonra hesaplanan meblağ ve öncelikle yapılması kararlaştırılan yerlerle çarklar hakkında Barutçubaşı Frank'a bilgi verildi. Barutçubaşı Frank *“bunların cümlesi lâzımdır ancak şimdi yapılması ve gelecek seneye te'hîri olunması irâde-i 'alîyeye me'nûtdur”* ifadesiyle karşılık verdi. Bu husus kendi aralarında müzakere edildikten sonra baruthanede yapılacak tamirat, boyanın ve sıvanın yenilenmesi gibi giderler de hesaplandı.

Mimar ağa, her husus için ayrı ayrı 4 defter düzenlendi. Toplam masrafın 27.700 kuruş olduğu görüldü. Padişah, hangi defteri incelemek isterse kendine sunulabileceği, inşaatın o yıl yapılması istenirse 27.700 kuruşa ihtiyaç olduğu bildirildi. Perdahthanenin bir yıl sonra yapılmasına karar verilirse 22.000 kuruşluk bir kaynak gerektiği, eski perdahthaneyle elekhane yıkılmadan arka kısma yeni çark yapılması durumunda da fazladan 14.200 kuruşa ihtiyaç olduğu ifade edildi. Baruthaneler Nazırı Şerif Efendi bu üç seçenekten birinin tercih edilmesi gerektiğine, çark yapımıyla kalhane tamirinin su keşfinden sonraya ertelenebileceğine ve nihai kararın padişaha ait olduğuna dair ayrıntılı bir takrir kaleme aldı. III. Selim cevabi hatt-ı hümayunuyla *“benim vezîrim gerek çarh ve gerekse perdahthâne ve sâ'ir keşf olunan cümlesi bu sene yapılsun heman şimdiden mübâşeret olunsun mahallinin resmini bir kere göreyim.”* şeklinde karşılık verdi²⁴⁵.

Baruthaneler Nazırı Şerif Efendi, maiyetinde çalışan Frank Francesco'ya barut dökmek için biri beygir kuvvetiyle, diğeri suyla döndürülen iki çark maketi yaptırdı

---

²⁴⁵ BOA.HAT. 183/8419.

ve bu çarkları sadrazama gönderdi. Sadrazam, padişaha yazdığı hatt-ı hümayununda her iki çarkın da görülmeye değer, oldukça sanatlı şeyler olduğunu, iki çarktan beygir kuvvetiyle döndürülenin çıkarılarak yerine suyla döndürülen çarkın konulabileceğini ve padişah görmek isterse çarklarla birlikte Frank'ı da padişaha göndereceğini belirtti. Ayrıca yaptığı bu çark için rütbe erbabından değil fen erbabından olan Frank Françesko'ya hâline uygun bir atıyye verilmesinin uygun olacağını ifade etti. Padişah, cevabi hatt-ı hümayunla “*Benim vezîrim çarhları gönderdiğine haz ittim ve beğendim inşâallâh pek a'lâlarını yapdurasız heman bu misillü şeylere ikdâm eyleyüp böyle ustalar tedarikine sâ'î u gayret idesin*” şeklinde karşılık verdi²⁴⁶.

İstanbul Baruthanesine barutçubaşı tayin edilen Venedikli Frank Françesko ile İspanyalı Mikel yeni usul çarklar yaparken aynı baruthanede çalışan Güllâbioğlu Agob Kalfa ile aralarında bir anlaşmazlık vardı. Frank Françesko, çarkların inşasına devam ederken Güllâbioğlu Agob Kalfa kendi milletinden birinin bu şahsın çarklarından daha fazla barut üretebilecek çarklar yapabileceğini iddia etmişti. Bu iddiasını kanıtlamak için bu şahsa yaptırdığı bir prototipi, padişaha sunulmak üzere Baruthaneler Nazırı Şerif Efendiye verdi. Şerif Efendi de bir takrirle bu çark prototipini padişaha sundu. Padişah, bu Ermeni'nin de barut çarkı yapmasına müsaade etti ve bu takrire şöyle cevap verdi: “*Benim vezirim, döner ise güzel, çarh bir kere yapılınsın bakalım.*”²⁴⁷.

Bir süre sonra Françesko, çarkı bitirdi. Françesko'nun yaptığı çifte tokmaklı 2 çarkta, eski çarklarla 6-7 gün zarfında dövülüp işlenen barutun 3 günde işlenebildiği görüldü. Bu çarklara daha fazla havan eklenirse 2 çarkta bir sene zarfında 800 kantar barut işlenebileceği belirtilmişti. Yeni bir çarkın eski bir çarktan 100 kantar ve daha ziyade barut üretebileceği anlaşıldı. Ancak o sırada ancak 60-70 kantar daha fazla üretim yapabilmektedir. Bu durumda Françesko'nun yaptığı çarklarının eski çarklara göre 3-4 kat daha yararlı olduğu anlaşıldı.

Mikael tarafından yapılan 2 barut çarkının da oldukça güzel ve hafif olduğu, mühendislik kurallarına uygun yapıldığı görülmekle birlikte, tokmaklı çarkın altına

---

²⁴⁶ BOA.HAT.206/10820.

²⁴⁷ BOA.HAT. 1415/57807.

yapılacak bir duvarla kuvvetlendirilmesi gerektiği ve mermer çarkın tamamlanması için de bazı aletlerin gerektiği vurgulandı.

Bu sırada baruthane ustaları baruthanenin dışında numune barut çarkı yapan Arakel'in yanında çalışıyorlardı. Bu yüzden henüz Mikael'in çarkında barut işlenemiyordu. Nazır Şerif Efendi'nin Frank Françesko'ya ve Güllâboğlu Agob Kalfa'ya verdiği para 50.000 kuruşu geçmişti. Bu sırada yapılan çarklar birkaç kez bozulduğu için tekrar yapılması icap etmişti. Bu nedenle de keşif ve tahmin ötesinde masraf edildiği gerekçesiyle Güllâboğlu Agob Kalfa, hemen her gün Nazır Şerif Efendi'yi uyararak rahatsız ediyordu. Nazır Şerif Efendi, masraf tespitinin mimarın görevi olduğunu ve inşaat bittikten sonra gereken hesabı vereceğini belirtti.

İstanbul Baruthanesinde Saatçi Arakel'in yaptığı numune barut çarkının bayram haftasına kadar tamamlanmasına çalışılacağını belirtti. Bu çark tamamlanıp denendikten sonra, Frank Françesko ve Mikael'in yaptıkları 4 çarkla kıyaslanacağını belirtti. İşin ehli olanlar bu çarklardan hangisinin devletin yararına olacağı hususunda görüş birliğine varırlarsa Azadlu Baruthanesi çarklarının buna göre yapılacağını ifade etti. Azadlu Baruthanesi çarkı inşaatına henüz başlanmamış olmakla muharrem ayı içinde inşaata başlanacağı ve diğer binalarıyla kasıma kadar bitirileceği ifade edilmişti²⁴⁸.

---

²⁴⁸ "...ve çarhların keyfiyeti dahi işbu vechiledir ki barutçu Françesko ma'rifetiyle yapılan çifte tokmaklı iki kit'â çarhlar hâlâ barut sahk itmekte olup baruthânenin 'atik çarhları ile altı yedi günde çıkan barut bu çarhlarla üç günde çıkıyor havanları dahi ziyâde olmağla senede dörder yüz kantardan ikisi sekiz yüz kantar barut sahk ideceği hesâb olunmuştur ve 'atik çarhlardan bir kit'ası aslından bir senede yüz kantar ve dahi ziyâde barut sahk idüb ancak şimdiki ihtimâma göre altmış yetmiş kantardan ziyâde sahk idememekle bu sûretle Françesko'nun yaptığı çarhlar eskilerden üç dört kat ziyâde menfa'atlü olmak iktizâ ediyor Mikael beyzâdenin yaptığı diğer iki kit'â çarhlar gâyet musanna' ve hafif döner hendese üzere yapılmış olup ancak tokmaklı çarhların havanların altına kârgir divâr ile metânet virilmeğe ve mermer çarh dahi ba'zı âlât ilâvesine muhtâc olduğundan cümle ustalar hâric-i baruthânedi Sâ'atçi Arakel'in yaptığı nümune çarhda istihdâm olduğundan el-yevm Mikael'in çarhlarında barut sahk olunamayub çarh-ı mezkûrun tekmiline tevkîf olunmuştur ve işbu çarhlar ebniyesi masârîfi için 'ale'l-hesâb olmak üzere hazîne tezkiresi virilen elli bin guruşdan hîn-i me'mûriyetimden berü ceste ceste otuz sekiz bin guruş mikdârı akçe alınub kûsûru dahi hafta be hafta ikişer bin guruş ahzıyla duhülû takarrub iden mâh-ı muharrem evâsıtına tekmül olunacaktır çâker-i kemînelerinin yalnız bu çarhlar için Kalfa Güllâboğlu'na ve Françesko'ya teslîmâtım elli bin guruşu tecâvüz idüb çarhlar birkaç kez bozulub tekrar düzelmek takrîbiyle keşf ve tahmîne sığmayacak mertebe masraf iddiâsıyla kalfa-i mersûm küll-i yevm çâker-i kemînelerini tazyik itmektedir sâdir olan fermân-ı 'âlîleriyle Mi'mâr Ağa kulları hak ve 'adl üzere keşfe me'mûr olmağla defteri manzûr-ı 'âlî olup her maddesi gereği gibi

2- Çarkların Karşılaştırılması ve Rekabetin Sonucu

III. Selim, yeni teknolojiye sahip bir baruthane kurulması arzusundaydı. Bu amaçla *efrencî teknisyenler* (Frank Françesko ve Mikel/Mikhael) ile *Ermeni hizmetkarlarının* (Arakel Dadyan ve Güllabîoğlu Agob Kalfa) bir rekabet içerisinde olmaları padişahı memnun etmekteydi. Zira yapılan incelemede Azadlu Baruthanesinde su gücüyle dönecek çarkın maliyeti İstanbul Baruthanesinde yapılan çarkın yaklaşık 2 katı olacağı anlaşılmıştı. Böylesi bir masraf yapılacaksa en iyi verimi sağlayacak çarkın inşa edilmesi gerekirdi. Bu nedenle padişah konuyla ilgili hatt-ı hümayunda “...*gâyet dikkatli tecrübe olunsun kangı çarh ziyâde barut i'mâl idüb tahvilatlı olur ise anı intihâb ve Azadlu'ya binâ olunsun...*” diyerek tercihin elde edilecek faydaya göre belirleneceğini ifade etti.

Neticede Efencî mühendislerin mi Saatçi Arakel'in yaptığı çarkın mı devlet yararına olduğunu tespit için Reşid Efendi ve Baruthaneler Nazırı Mehmed Şerif Efendi İstanbul Baruthanesine giderek eski ve yeni çarkları tek tek incelediler. Çarkların tokmaklarını yerlerinden çıkararak kantarla tarttılar. Bazılarının 14, bazılarının 15 vukıyye geldiğini, nihayetinde ağırlıklarının yaklaşık olarak eşit olduğunu müşahade ettiler. Efrenc çarklarının bir dakikadaki vurma gücü, yeni yapılan çarktan daha kuvvetli olmakla birlikte yeni çarkın tokmakları hepsinden daha yüksek olduğundan Efrenc çarklarıyla yeni çarklarının gücünü eşitlediği anlaşıldı.

---

tahkik olunduktan sonra hesâbı kat' ve matlûben i'tâ olunmak şartıyla bu günlerde 'ale'l-hesâb yirm ibeş bin gurus virilmek kifâyet ider. Azadlu Baruthânesinin binâsı masârîfi ceyb-i hümayûna mahsûs akçeden vakt u zamânıyla bâligân-mâ-belag ihsân buyurulması ve Yani Kalfa'nın me'mûriyeti isâbet ve kerâmet olub cem '-i levâzımı mevsimiyle tedârik ve 'amelenin hafta be hafta yevmiyeleri i'tâ olunub şimdiye kadar zerre kadar sıklet çekilmediğinden mâ'adâ bundan sonra hitâmına değin akçe husûsunda ve mevadd-ı sâ'iresinde zarûret çekilmez cüz'-ü 'azâmı olan havz nısf mertebeye varub sâ'ir ebniyesi sülsânı tecâvüz itmekle inşâ'allâh-u te'âlâ kasıma dek hitâm bulur İstanbul Baruthânesinde yapılan Sâ'atçi Arakel çarhının işbu 'ıyd-i şerîf haftasına kadar tekmi line ikdâm ve ihtimâm olunmakda olmağla tamam olub içinde barut sahk olunduktan sonra gerek Frenklerin gerek sâ'atçi-i mersûmun yapıdıkları beş kut'â numûne çarhın hangisi mîriye nâfi idüğü ittifâk-ı ehli vukûf ile tahkik olunub Azadlu çarhı ana göre yapılmak mülâhaza olunduğundan henüz Azadlu çarhına mübâşeret bu hesâba göre muharremde ana dahi başlanub sâ'ir ebniye ile ma'ân kasımda tekmi olub içine barut sahkına şürû' olunmak inâyet-i ilâhiyeden müstedâdir velhâsil Azadlu Baruthânesi bihamdi'lillâh-i te'âlâ destigâhlanmış nizâm ve râbitasın bulmuş olub çâker-i kemînelerinin ana dâ'ir fikr u endişem yokdur 'ıyd fitirdan beru iki def'a on beşer gün ale't-tevâli Azadlu'da olduğumdan mâ'adâ işbu 'ıyd-ı şerîf akabinde dahi varub çarhı başladınca eğlenmek niyetindeyim Yani Kalfa dahi her hafta gidüb birkaç gün eğlenüb kemâl-i sâ'î u gayret üzere olmağla kasıma dek hitâmı me'mûletdedir Azadlu Baruthânesinin keyfiyyeti dahi işbu vech ile dir emr u fermân devletlü 'inâyetlü sultânım hazretlerindedir.” 13 Z 1209 (1 Temmuz 1795), BOA. HAT. 1406/56948.

Eski çarklar on sekizer havanlıken Efreñç çarkları yirmişer ve yirmi dörder havanlıydı. Her birinin dönüşümlü çevrilebilmesi için dörder katıra ihtiyaç vardı. Çarkların gece de çalışabilmesi için dörder katıra daha ihtiyaç vardı.

Arakel tarafından yapılan büyük çarkın ise gece gündüz dönüşümlü olarak 4 katırla işletilebileceği, 80 havanı olduğu için de baruthanedeki tüm çarklardan daha yararlı olacağı ifade edildi. Saatçi Arakel'in yetenekli olduğu anlaşıldı. Gün geçtikçe tecrübesini de arttığı için hünelerini daha fazla gösterebileceği düşünöldü. Bu yüzden Azadlu Baruthanesi çarkını onun yapmasının uygun olacağı ifade edildi²⁴⁹.

Bu sırada Güllâbîoğlu Agob Kalfa da İstanbul Baruthanensinde bu çarkın kullanılabilmesi için etrafına yapılması zaruri olan binaları yapmayı bitirdi. Ancak bunlar daha önce kararlaştırılandan daha büyük olduğu için de masraf daha fazla oldu. İlk önce yapılan keşifle 7.888 kuruş maktu masrafla Güllâbîoğlu Agob'a ihale edilmişti. Ancak inşaata başlanınca binaların keşfi yapılandıdan daha yüksek ve geniş yapıldı. Agob Kalfa 10.735 kuruş masraf ettiğini belirterek fazladan yaptığı harcamanın ödenmesini istedi. Yapılan işler şunlardı: Çarkın konulacağı alanı çevreleyen bir duvar, 8-10 hayvan sığacak kadar bir ahır, bir samanlık, bir arpa ambarı, bir güherçile, kükürt ve kömür ambarı, bir mutfak, ocaklı bir oda, ayrı bir hane ve bir hela.

Güllâbîoğlu Agob, mimarın tekrar bir keşif yapmasını isteyince padişah da bu yönde irade buyurdu. Neticede mimar ağa ikinci kez yaptığı keşifle inşaatın daha önce yapılan resimden ve plandan daha geniş, etrafını çevreleyen duvarın da daha yüksek yapıldığını belirtti. Mimar ağa önceki plan üzerinde yapılan değişikliklerin makul karşılanabileceğini bildirmişti. Ancak hesaplamada 50 kuruşluk bir hata yapılmıştı. Mimar, masrafları tekrar hesaplayınca 10.685 kuruşluk bir harcama yapıldığı anlaşıldı. Daha önce Güllâbîoğlu Agob'a verilen 7.800 kuruş, bu miktardan çıkarılınca geriye 2.885 kuruşluk fark kalmıştı. Güllâbîoğlu Agob, ilk keşifi dışında bazı binalar inşa ettiyse de çıkardığı hesap abartılı bulunduğu için kendine 1.000 kuruş daha verilmesi ve daha fazla para istememesine dair bir görüş bildirilince padişah da bu yönde irade buyurdu²⁵⁰.

---

²⁴⁹ Gure-i L 1210 (9 Nisan 1796), *BOA. C.AS.* 22329.

²⁵⁰ 27 N 1210 (5 Nisan 1796), *BOA. C.AS.* 5501.

Arakel tarafından yapılan çark tamamlandığında III. Selim, “*vakı ‘a yapılan çarh gâyet musanna ‘ olmuş haz itdim takrîr mucébince tanzîm oluna*” şeklinde bir hatt-ı hümayunla Güllabîoğlu Agob’un ve Saatçi Arakel’in cizye ve diğer vergilerden muaftutulmasını ve kendilerine bazı imtiyazlar verilmesi için gerekenin yapılmasını emretti²⁵¹.

Frank Franęesko-Mikael ile Arakel arasındaki mücadelenin galibi Arakel gibi görünüyordu. Ancak durum gerçekten böyle miydi? Arakel’in İstanbul Baruthanesindeki büyük çarkı tamamlayarak Azadlu Baruthanesi çarkını yapma hakkını kazanmasından bir süre sonra İstanbul Baruthanesinde yaptığı çarkla ilgili dedikodular yayılmaya başladı. İddialar oldukça ciddiye. Çarkın yapımı için sarfedilen 54.649 kuruş para boşa mı gitmişti? Arakel’e göre bu dedikoduların ardında Frank Franęesko ve taraftarları vardı. Arakel yaptığı büyük çarkı ve kendini şöyle savundu:

“...Baruthâne i ‘Âmirenin mecmûu‘ zabitan ve neferâtı Barutçu Franęesko tarafdarları olmak takribiyle cümlesi benim hasmım olub üç dört günde hâsıl olacak barutu beş altı günde dökürüb beni tekzib ideyorlar ancak ma ‘mâfih bu çarhu ben basma kitablarda görüb yahud birinden öğrenüb yapmadım kendi zihnimle bulub çıkarub yaptığım şeydir icâd ve ihtirâ ‘makûlesi olan şeyi bihamdullahi teâ ‘lâ bu kadarlık sûret bulurı itmâm idince ne korkular ve ne zahmetler çekdim. Eğer bu çarh dönmezse seni katl iderler deyu ihfâ itdiler. Şuû ‘rum kalmadı ve aralıkda ta ‘cil buyrulub tasavvurâtımı tamam icrâ idemediğimden mülâhazâya vakit kalmadığından ve ba ‘de ‘l tekmiî şurası şöyle olsa dahi güzel olurmuş, deyu kendim dahi ‘itiraf ittiğim şeyler vardır. Azadlu su çarhu bu resmin değil başka dürlü olacaktır. Bir küçük resmini dahi yapayorum elimdedir. Manzûrunuz olduğu vakit ma ‘lûmunuz olur. İnşallahû te ‘âlâ Azadlu çarhını tekmiî idüb barut ‘imâline mübâşeret olundukda bu çarhın milini değişdirüb sa ‘ir ba ‘zı mahallerini iktizâsı üzere tanzim ideyim yine evvelki sözûme gelür bu çarh [da] senede iki bin kantar barut yapılır...”

---

²⁵¹ 22 L 1227 (29 Ekim 1812), BOA.C.ML. 23802. O dönemde yazılan bir belgeden anlaşıldığına göre Arakel’in İstanbul Baruthanesi için yaptığı büyük çark için 5 katıra ihtiyaç vardı. 19 Za 1210 (26 Mayıs 1796), BOA. C.AS.1527.

Arakel cesur ve kararlı bir şekilde kendini savunarak işin aceleye geldiğini, barut çarkının bazı yerlerinin yıkılarak yapılacak birkaç ilave ve bazı değişikliklerle 3.000 kuruşluk bir masrafla çarkın tekrar kullanılabilceğini ifade etti. Önce 2.000 kuruş talep ediyor, kalan miktarın da inşaat tamamlanınca verilmesini istiyordu. Arakel, hünerini ispat etmek için bu değişiklikleri yapma izni istedi. Böylece çarklardaki eksiklikleri gidererek dedikoduların önünü alabilecekti²⁵². Mimar ağa, bu tadilatın 10.000 kuruştan aşağı malolmayacağını belirterek yapılacak tadilat ve tamirat sırasında Arakel'in de burada hazır bulunmasını istedi. Baruthaneler nazırı da bu kadar masraf yapılmışken 3.000 kuruşu geçmemek kaydıyla Arakel'e istediği fırsatın tanınmasını ve çarkın daha iyi işler hâle getirilmesini talep etti.

Bu talep III. Selim'in hoşuna gitmediyse de sonuçta şu hatt-ı hümayunla Arakel'e izin verildi: “*İstanbul Baruthânesi nâzırı ‘âtûfetlû efendi çarh-ı mezkûrn masârıfı iki üç bin guruşu tecâvüz itmeyeceği mukaddem takrîr takdîmiyle inhâ olunmuş olmağla masârıfıçün virilen akce ol şart ile meşrût idüğü ma'lûmuz oldukda ziyâde masârıf her ne ise evvel-i emirde keşf olunmak için i'lâma mübâderet eylesiz.*”²⁵³

Frank Françesko barut üretiminde ne kadar istihdam edildi? Maaş ödemelerinden anlaşıldığı kadarıyla 26 Şevval 1210 (26 Mayıs 1796) tarihinde görevinin başındaydı²⁵⁴. Hatta Azadlu Baruthanesi çarkını yapma görevi Arakel'e verildikten sonra su yetersiz olduğu için çarkın bir tarafı kullanılarak üretime başladığında Arakel'in çarkında üretilen baruttan alınan numuneyle Françesko'nun barutundan alınan numunenin karşılaştırılması istenmişti²⁵⁵.

Bu sırada Frank Françesko ile Baruthaneler Nazırı Mehmed Şerif Efendi arasında bazı problemler vardı. Mehmed Şerif Efendi, Selanik ve Gelibolu Baruthaneleri için de fenninde usta ve bilgili kişilere ihtiyaç bulunduğunu belirterek, Frank Françesko'dan bildiklerini baruthane zabitlerine ve neferlerine öğretmesini istedi. Onun yetiştireceği kişilerin de Selanik ve Gelibolu Baruthanelerine tayin

²⁵² 7 S 1211 (12 Ağustos 1796), BOA. C.AS. 24374; 14 S 1211 (19 Ağustos 1796), BOA. C.AS. 24119.

²⁵³ 23 Ra 1211 (26 Eylül 1796), BOA. C.AS. 4412.

²⁵⁴ “...Barutçu Frenk'in ve tercemânunun aylıkları ve ta'âmîyeleri...” 25 Z 1210 (1 Temmuz 1796), BOA. C.AS. 16520.

²⁵⁵ [Tarihsiz] BOA. C.AS.2042; BOA.HAT. 200/10158

edilmesinin düşünüldüğü ifade etti. Frank Françoisko, kardeşinin birkaç ay içinde memleketinden geleceğini, onun Gelibolu Baruthanesine tayin edilebileceğini, tercümanının da Selanik Baruthanesine tayin edilebileceğini söyledi. Kendinden yaş baruta dair bildiklerini baruthane çalışanlarına hemen öğretip öğretmeyeceği sorulduğunda da

“...Sâyei devlet i ‘âlîyyede beşer yüz guruş mâhiyeye nâ’il oldum ma‘lûmâtımı benden öğrenürler sonra beni istiskâl ittirirler bârî yedi sene kadar aylığım kat’ olunmayacağını bilsem baruta dâ’ir cem’î ma‘lûmâtımın ‘ilmîsini ve ‘amelîsini İstanbul Baruthânesinde olanlara irâ’e eyledikten sonra bi’zzât varub Gelibolu Baruthânesinde dahi beş altı ay oturub anlara dahi ifâde iderim ve kezâlik Selânîk Baruthânesine dahi giderim...” şeklinde cevap vermişti.

Şerif Efendi bir takrirle Françoisko’ya istediği maaşın ve senedin verilmesine dair görüş belirtince²⁵⁶ III. Selim de “Pek güzel takrîr mücebince mâhiyesi yedi seneye dek beşer yüz guruş virilmek üzere yedine sened virile, lâkin Şerîf Efendi müsta’idd olanları öğretmekle iltizâm eylesün ve mesfûrî baruthânelere ta’yîn eyledim şimdiden sonra devlet hizmetkârı olub dâ’îma baruthânelerde olub bildiğini öğretsün”²⁵⁷ tarzında irade buyurmuştu. Ancak istedikleri yerine getirilmesine rağmen, Frank Françoisko taahhüdünü yerine getirmekte direndiği gibi yeni isteklerde devam etti.

Françoisko hakkında yazılan takrirden dile getirilen şikâyetler:

“...hatt-ı hümayûn-ı kerâmet makrûn sâdır olmağla mücebince şart-ı mezkûre mebnî başmuhâsebeden yedine sûret virilmişdi binâ’en ‘aleyh barutçu-i mersûmun sened-i mezkûru aldıktan sonra dirhem ve teraziye meydâna koyub cem’î ma‘lûmâtını hademe-i baruthânenin bir ferdinden ketm u ihfâ’ eyleyerek müsta’idd olanlar öğrensün yollu şâh-râh üzre hareket itmek lâzım iken bu günlere gelince kimseye ta’lîm itmeyüb el-yevm taşdan ve kurşundan bilinmedik dirhemler düzüb sâ’ir ‘ameliyâtını dahi buna kıyâs ile ketm eylediğinden gayri baruthâneyi bütün bütün kendüye hasr itmek dâ’iyesiyle gerek barutçubaşı ve zâbitân ve gerek nâzır-ı müşârûnileyh hazretleri tarafından ta’yîn olunan adamlar ile ber-vech ile hüsn-i zindegânîye râğbet itmeyüb dürlü dürlü cevr ü ezâ eylediğinden başka gâyet sefîh u ..... müsrif u müseyyeb olmak takrîbile mâhiye-

²⁵⁶ BOA. C.AS. 45970. Bu belgede tarih yoktur. Ancak 29 Z 1300 tarihi tahmini olarak verilmiştir. Ancak bu belgenin yazılma tarihi 1211-1215 arasında bir zaman olmalıdır.

²⁵⁷ BOA. HAT. 1433/58884.

*i mezkûre yalnız barut yapmak için bana ta'yîn olunmuştur ben resim ve çarh yapmak misillü işlerde dahi istihdâm olunmakdayım ziyâde aylık isterim deyû ta'cîz..."*inde ısrar ettiği şeklindeydi. Françesko hakkındaki şikâyetler sadece bunlar değildi: "...*ta'âmîyye olmak üzere mâhiye seksen guruş ve bundan başka tercemanına dahi mâhiye seksan guruş ta'yîn olunmuşken ol dahi kifâyet itmeyüb günâ gün duyûnu mütezâyîd olduğundan nâçâr bu günlerde olmayacak da 'vâlara yapışub ben karındaşımı vilâyetden götürmeğe ve bu tarafda me'kûlât ve melbûsâtına bin beş yüz guruş harc itdim diyerek karındaşı nâmına bir frenk peydâ ve lüzûmuna binâ'en Makrihori Karyesinde beş kise akçeye bir menzil yaptırđım deyû masârıf iddi'asında idüğü sahihen tahkîk olunmuş olmağla mesfûrun gerek yedi yıla dek mâhiyesi kat' olunmamak üzere yedine sened virilmesi vech-i muharer üzere cem'î ma'lûmâtını Baruthâne-i Âmire hademesine ta'lîm itmek şartıyla meşrût olub..." "...gayrı vazîfesinden hâriç işe karışmamak ve baruthâne umûruna müdâhele eylemeyüb herkesle hüsn-i imtizâc ve mu'âşeret eylemek ve mâhiyesine kanâ'at idüb gayrı dürlü kâr sevdâsına düşmemek lâzime-i me'mûriyeti iken hâne bahâsı ve karındaşı için masraf talebile tasadî'u ta'cîze ibtidâr itmekle mersûmu istihdâm itmek veyâhud tard ve def' ile mâhiyesini kat' eylemek evvel u âhir baruthâne nâzırlarının yedinde olmağla kemâfi'l-evvel yedlerinde ol"duğı belirtilince III. Selim "...**yedi seneye dek mâhiyesini almak üzre yedinde olan senede 'amel u i'tibâr olunmasun...**"*

şeklinde bir hatt-ı hümayunla Françesko'nun baruthaneden uzaklaştırılmasını emretti. Ancak baruthane nazırı, Françesko kovulursa bazı şefaatchiler aracılığıyla tekrar baruthanede istihdam etmek zorunda kalacaklarını ifade etti²⁵⁸.

Bu şikâyetlerden sonra yazıldığı anlaşılan bir hatt-ı hümayunda veziriazam daha önce Baruthane-i Âmirede istihdam edilen Frank Françesko adlı İngiliz'in birkaç sene barut imalatında çalıştığı gibi birkaç sene de Gelibolu'da güherçile çıkarılmasında çalıştığını, ancak bütün bu hizmetlerine rağmen gerekli itibar ve ihsanı göremediğı belirtilmiştir. Bütün bu hizmetlerine karşılık kendine ödeme yapılmazsa bunun ileride dışarıdan gelecek teknisyenlere kötü örnek olacağı, hatta Avrupadan teknisyen getirmenin mümkün olmayacağı beyan edilmiştir. Françesko'ya verilecek ihsanların ileride Avrupa'dan uzman getirtmede yararı olacağı belirtilerek ona Gelibolu cizyesi malından aylık 200 kuruş maaş bağlanması istenmiştir. Padişah cevaben yazdığı hatt-ı hümayunuyla buna "*Benim vezirim bu*

²⁵⁸ BOA. C.AS. 45970.

kâfirin İngiltere ile münâsebeti yokdur ve baruthaneden töhmet ile tard olundu cânîb-i mîrîden bu kadar halkın matlubâtı pesmânde olub idâre olunamıyor iken bilâ-mûceb müzevvir kâfire niçün mâhiye ta'yîn olunsun hıdmet itdiyse mukâvele üzere hakkını almadı mı? Böylelikle mîrî idâre olunmaz dikkat ister” şeklinde cevap vermiştir²⁵⁹.

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Frank Françoisko'nun yaptığı çarklardan şikâyetler onun görevinden uzaklaştırılmasından sonra da devam etti.

Baruthaneler Nazırı Ahmed Aziz Efendi, bir tahririnde Barutçubaşı Frank Françoisko'nun İstanbul Baruthanesinde yaptığı 6 adet çarkın kullanıma bağlı olarak bazı yerlerinin *tamiratının gerektiğini* ifade etmiştir. Çarkların tamiri için 1.383 kuruşa ihtiyaç vardı. Frank Françoisko'nun baruthanede yaptığı kaldırım vs. gibi inşaat için kendine verilen 314 kuruş da buna ilave edilince bu 1.897 kuruşluk bir meblağa ulaşıyordu. Mimarın keşfiyle tespit edilen 207 kuruşluk fazlalığın alınacak eşyadan düşülmesine karar verildi. Çarklar, burada belirtilen meblağla tamir ettirilmişti²⁶⁰. Bu onarımdan bir süre sonra Baruthaneler Nazırı Ahmed Aziz Efendi'nin bir tahriratında Frank Françoisko'nun barutçubaşılığı zamanında İstanbul Baruthanesi çarklarının mermer havanlarını *kendi fikrine göre* ağaç havanlarla değiştirdiği, bu yüzden de havanların kullanılamayacak hâle geldiği ifade edilmiştir. Aziz Efendi, önceki yazısında bu çarkların kullanıma bağlı olarak aşındığını ve tamiratının gerektiğinden bahsederken sonraki tahriratında Frank Françoisko'yu suçlamaktadır. Ahmed Aziz Efendi'nin baruthaneler nazırı olduğu dönemde, ağaç havanların yerine tekrar eskisi gibi mermer havanlar konulmasına karar verilmiştir. Baruthanedeki 6 çarktan üçünün mermer dibeklerle yapılmasına, diğer 3 çarkınsa yeni usule göre eski çarkların iki katı büyüklüğünde yapılmasına karar verilmiştir. Bu arada baruthanede yapılması zaruri bazı tamiratlar da vardı. Yalnız çarkların tamir masrafı 12.647,5 kuruş, diğer tamirat ise 1.265 kuruş tutuyordu. Toplam masraf ise 13.912,5 kuruştı²⁶¹.

Yapılması istenilen çarkın bir resmi çizdirilerek padişaha sunuldu. Yeni çark binasının da asgari miktarla inşası için gereken incelemelerin yapılacağı belirtildi.

²⁵⁹ BOA. HAT. 167/7035.

²⁶⁰ 26 S 1215 (19 Temmuz 1800), BOA.C.AS.4616.

²⁶¹ 7 N 1216 (13 Aralık 1801), BOA. AE. III. Selim 13427

Daha önce baruthane dışında yapılan çark binasının gayet battal olduğu ve işe yaramayacağı ifade edildi. Atıl kaldığı için kerestesinin ve taşlarının gittikçe yıprandığı bir daha kullanılmayacak hâle geldiği vurgulanarak baruthane dışında olduğu için de korunmasının imkânsızlığına dikkat çekildi. Birkaç yıl daha bu şekilde kalırsa geriye işe yarar hiçbir şey kalmayacağı belirtildi. Eski/battal binanın yıkılarak enkazından alınacak malzemeye resimdeki yeni çark için gereken binanın yapılması istendi. Eski malzemenin yeniden kullanılmasıyla masrafın düşürüleceği, yeni binanın uzun yıllar tamir gerektirmeyeceği ortaya kondu. Yapılacak çark ne kadar büyük görünürse görünsün eski binanın malzemelerinden kullanmak suretiyle masrafının azalacağı ve yaklaşık 10.000 kuruşluk bir masrafla inşaatın tamamlanabileceği belirtildi. Ahmed Aziz Efendi tahririnin sonunda inşaat için gereken paranın kendine verilebilmesi için defterdara emir verilmesi hususunda padişahın iradesini talep etti. Padişah cevabi hatt-ı hümayununda Ahmed Aziz Efendi'nin talep ettiği 10.000 kuruş için önceki yazısının gereği olarak seferiye akçesinden 7.500 kuruş verilmesini ve bunun başmuhasebeye kaydını emretti²⁶².

Havanların tekrar mermerden yapılması için Taşçı Hasan Usta görevlendirildi. Çarklar için Marmara Adasından boyu 2,5 zira, eni 1 zira ve kalınlığı yirmi ikişer parmak olmak üzere toplam 20 adet büyük mermer taş kesilmesi istendi²⁶³.

Yine Şerif Efendi'nin nazırlığı zamanında Françesko tarafından İstanbul Baruthanesinde inşa edilen 3 çarkın tunç tokmakları, havanları, bazılarının demir civataları, milleri, bu millerin altındaki tunç somunlar, yatak yerleri ve ahşap kısımları zamanla aşınıp eskimişti. Barut üretimine ara verilmemesi için mimar ağadan bunların keşfini yapması istendi. Bunun üzerine kayıtlar incelendiğinde daha önce yapılan eski çarklarla havanların yıkıldığı, yerlerine yeni icat çarkların ve havanların yapıldığı anlaşıldı. Bunların gideri için önce 54.649 kuruşluk, daha sonra da 24.717,5 kuruşluk hazine tezkeresi verilmişti. Tamirat için mimar ağaya başvurulmuş, o da güvenilir bir halifesiyle Apostol Kalfa'yı görevlendirmişti. Yapılan keşifle tamiratın 7.943 kuruş tutacağı hesaplandı. Tamirat bittikten sonra keşif bedelinden fazla veya daha az masraf yapılması durumunda hesabın yeniden

---

²⁶² 12 Ş 1216 (18 Aralık 1801), *BOA. C.AS.* 4178.

²⁶³ 23 L 1216 (29 Aralık 1801), *BOA. AE. III. Selim* 11418

görüreceği vurgulanarak bu hususta padişahın izni talep edilmiş, padişah da buna dair bir irade buyurmuştu²⁶⁴.

Bir zamanların *makbul/aranılan* ustası, bir müddet sonra “*yalancı/dolandırıcı bir kâfir*” olmuştu. Sonunda Frank Françesko baruthaneden kovuldu. Bundan sonraki hayatına dair, belgelerde herhangi bir kayıt olmadığı için Françesko’nun akibeti (yeni belgeler ortaya çıkmazsa) bilinmezliğini koruyacaktır.

Şerif Efendi’nin nazırlığı döneminde bakımı ve onarımı yapılmadığından adeta harap bir ahır hâline dönen İstanbul Baruthanesinde gereken onarım yapılmış, içine bir cami yapılmış, baruthane yeniden kullanılabilir hâle getirilmiştir. Barut kalitesinin düşmesine sebep olan kurutma şeklinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Barut, eski sistemde meydana serilen yelken bezleri üzerinde kurutulurken içine karışan toz toprak ya da yağmur suyu barut kalitesinin düşmesine sebep oluyordu. Barutun daha sağlıklı kurutulması için camlı bir sergi alanı yapılmıştır. Böylece daha saf ve nemsiz barut üretilenmiştir.

Kalelerdeki kullanılamayacak derecede çamurlaşmış barutlar, Şerif Efendi’nin nezaretinden önce ya yakılıyor ya da denize dökülüyordu. Onun nazırlığı döneminde çamurlaşmış barutları süzerek güherçilesini çıkarabilecek ayrı bir alan tahsis edilmiştir. Ayrıca musluklu havuzlar yaptırılmış, fiçılar konulmuştur. Böylece çamurlaşan barutların bir kısmının yarısı oranında bir kısmının ise üçte biri oranında güherçile elde etmek mümkün olmuştur. Bu arıtma tesisinde Eğriboz Kalesinde düşman zamanından yeraltında kalmış 600 kantar barut işlemde geçirilerek 200 kantardan fazla güherçile çıkartmak mümkün olmuştur. Çamurlaşmış bütün barutların güherçilesinin çıkarılması için baruthaneye gönderilmesi istenmiştir. Eski barutun işlenmesiyle elde edilen güherçilenin maliyeti, Anadolu ve Rumeli’den satın alınan güherçileden 1/4’ü oranında ucuz olmuştur. Böylece eski barutların tekrar işlenmesiyle daha ucuza maledilen güherçileden 5-10 yılda yapılacak tasarrufla İstanbul Baruthanesinin tamiri ve diğer baruthanenin [Azadlu Baruthanesi] inşası için harcanan paranın çıkarılması amaçlanmıştır. Böylelikle neredeyse hiç para harcamadan kaliteli barut üretmeyi başarma hedeflenmiştir.

---

²⁶⁴ 5 M 1220 (5 Nisan 1805), *BOA. C.AS.* 11731.

Hayvan gücüyle çalışan çarklarda hayvanların bazen ağır bazen de gereğinden hızlı dönmesi veya hayvanların birbirinden farklı güçte olmaları sebebiyle istenilen kalitede barut üretmek çok zor oluyordu. Suyla dönen çarklarda böyle bir sorun olmuyordu. Ayrıca bu çarklar sayesinde hayvanların yem, saman, nal vb. gibi harcamalarından tasarruf edilmiş olacaktı. Padişah bu sebeplerle İstanbul yakınlarında su gücüyle çalışan bir baruthane yapılmasına karar verdi.

Yapılan araştırma neticesinde Küçükçekmece yakınlarındaki Azadlu Köyü'nde değirmen çevirebilecek kadar su bulundu. Burada Baruthaneler Nazırı Şerif Efendi marifetiyle İstanbul Baruthanesi gibi camisi, büyük havuzu ve diğer müstemilatıyla yeni bir baruthane inşasına karar verildi.

Halil Nuri, barut üretilmeye başlandıktan bir yıl sonra her iki baruthanede hangi kalitede ve ne kadar üretim yapıldığına dair bilgilerin ilgililere verilmiş olması gerektiğini belirtir. Yine onun verdiği bilgilere göre; Mehmet Şerif Efendi'nin büyük gayretiyle iki yıl içinde barut üretiminde istenilen seviyeye gelinmiş, İngiltere ve Flemenk perdahtı ayarına yakın barut üretmek mümkün olmuştur²⁶⁵.

3- Azadlu Baruthanesi Binalarının ve Çarklarının İnşası

a- III. Selim'in Desteği ve Ziyaretleri

III. Selim, Azadlu Baruthanesinin kurulmasına büyük önem veriyor ve inşaatıyla yakinen ilgileniyordu. Azadlu Köyü'nden alınacak suyun arklarla köy dışında bir yere taşınmasını uygun görüyordu. Baruthane inşa edilmesi planlanan mahali bizzat incelemişti. Tebdil binişiyle 16 Zilkade 1208 (15 Haziran 1794) tarihinde seher vakti Mirahûr Kasrından yola çıktı. Küçükçekmece sonundaki Azadlu Köyü'nde bulunan ve yeniden yapılan baruthane, ihdas ve inşa olunan değirmen suyunun başına teşrif etti. Çalışmaları yerinde muayene etti. Çarkları idare etmek için

---

²⁶⁵ Daha kaliteli barut üretmek için yapılan reformun en ayrıntılı anlatımı Halil Nuri'nin metninde bulunmaktadır. Unutulmaması gerekir ki; her müverrih kendisinden önceki döneme dair bilgiler için önceki müverrihlerin eserlerine başvurmuştur. Bundan dolayı bir birini tekrar eden metinleri bir gerçeğin farklı yazarlar tarafından dile getirilmesi olarak yorumlayıp buradan bir çıkarıma varmak yanlış olacaktır. Zira barutun kalitesizliği hakkında yazılanlar temelde en ayrıntılı bilgiyi veren Halil Nuri ve onun dışındaki birkaç metne dayanmaktadır. Çağdaş olmayan Ahmet Cevet vb. gibi müverrihler tarafından kaleme alınan kısımlar geçmişin tekrarı olarak yorumlanmalıdır. Halil Nuri, *Tarih*, v.70b-75a.

yeterli suyun bulunduğunu gördükten sonra Bostan Kasrında bir müddet istirahat ettikten sonra yine beygirle eski baruthaneye gitti. Burada yeniden yapılan musanna çarkları inceledi. Baruthaneler Nazırı Şerif Efendi'ye bazı tavsiyelerde ve uyarılarda bulduktan sonra tekrar geri döndü²⁶⁶. Bu keşfin ardından bir hatt-ı hümayunuyla kendinin yeterli su olup olmadığını incelediğini, ilgililerin de gereken keşfi yapmalarını emretti: “Benim vezirim, gidip baksunlar, ben geçende gitmiş idim. Bakdım suyu menba‘ından ark ile köyün bir kenarına çıkarub baruthâneyi hâlî mahalle yapmak ile köyü mahallinden kaldırmamak olur zannederim bir kerre söyleşünler ve masârifini dahi muvâzene eylesünler bakalım”²⁶⁷.

Baruthanenin köy dışında yapılmasını istemesi meskûn mahalde muhtelen yaşanabilecek yangın/patlama nedeniyledi. Bir süre sonra çalışmalara başlandı. Arazi sahiplerinden yerleri satın alındı. “Şerif Efendi, işbu defterleri ve resimleri hıfz eyleyub takrîri mûcebince arâzî iştirâsına ve taş kırdırmağa başlansun. İnşâallâh binâ ve inşâ itdiririz”²⁶⁸.

İnşaat için uygun yer tespiti kadar önemli olan diğer bir husus da masraflar için kaynak teminiydi. III. Selim, Azadlu Baruthanesi binalarının inşaat masrafını kendi cebinden verdiği parayla karşıladı: “Benim vezîrim: İşbu akçe iç hazîneme irâd olur ceyb-i hümayûnum iken umûr-ı harbi tanzîm ve levâzımât-ı cihâdiyyeyi te‘mîn için hâlisen lillâh binâ’ ve inşâ’sı tasmîm gerde-i şâhânem olan Azadlu Baruthanesi ebniyesi masârifına tahsîs eyledim darphaneye teslim eyleyüb bî-‘inâyetullâh iktizâ eyledikçe sarf olunsun”²⁶⁹.

III. Selim, inşaatı denetlemek için 17 Ra 1209 (12 Ekim 1794) tarihinde Defterdar İskelesi’nden vapurla Azadlu Köyü’ne yola çıktı. Baruthane inşaatını, yerinde incelendikten sonra Nazır Şerif Efendi’nin ikram ettiği yemek yenildi. İkinci namazını Ferhad Paşa Çiftliği’nde kıldıktan sonra Ayvansaray İskelesi’nden saraya geri döndü²⁷⁰.

²⁶⁶ Ahmed Efendi, *Rûznâme*, s. 169.

²⁶⁷ BOA.HAT. 1433/58768. III. Selim, baruthanede işlerin yolunda gitmesinden oldukça memnundu. “Vâkı‘â bu dahi lâzımdır. İnşâallâh sâ‘ir keşf olunan mahaller hitâmında bu dahi yapılsun. Heman şimdilik öbürlerine dikkat u sa’y u gayret eylesün. Göreyim Şerif Efendi’yi.” BOA.HAT. 1434/58902.

²⁶⁸ BOA.HAT. 1434/58919

²⁶⁹ BOA.HAT. 1433/58777.

²⁷⁰ Ahmed Efendi, *Rûznâme*, s. 178.

b- Baruthane Binalarının ve Çarklarının Tamamlanması

Arakel Dadyan, İstanbul Baruthanesinde yaptığı çarkla başarılı olup Azadlu Baruthanesi çarklarının yapımı kendine verilince yeni baruthanenin kurulması için çalışmalara başladı. Ancak baruthane binasının inşasına çarktan daha önce başlandı. İnşaatın en önemli kısmı olan havuzun üçte ikisi tamamlandı. III. Selim, baruthane inşası için gereken parayı şahsi hazinesinden verdiği için inşaat sırasında işçi ücretlerinin ödenmesinde ve diğer masrafların karşılanmasında sıkıntı yaşanmadı. Yani Kalfa, baruthane inşaatında görevlendirildi. Azadlu Baruthanesinde yapılacak çarka 1209 yılı muharrem ayında (temmuz-ağustos 1794) başlanacağı ve kasıma kadar diğer binalarla çarkın da tamamlanacağı ifade edildi. Baruthaneler Nazırı Şerif Efendi, işlerle bizzat kendi ilgilenmekle beraber inşaattaki adamları vasıtasıyla çalışmaları takip etti. İnşaatın tamamlanması hususunda işler yoluna girdi²⁷¹. Şerif Efendi'nin inşaat işlerini iyi idare etmesi III. Selim'i de fazlasıyla memnun etti: “*Âferin Şerif Efendi'ye işte böyle yapacağın şeyi devam üzerine bakasun. Mülâhaza u maslahata sıdk ile şürû' böyle olur. Binâ emînlerine yazılsun ve nizâm virilsün*”²⁷². Ancak padişah her ne kadar bunu takdir etse de tedbiri elden bırakmamak gerektiğini düşünüyordu. Bu sebeple işlerle Şerif Efendinin bizzat ilgilenmesi gerektiği kanaatindeydi: “*Hâk te'âlâ asân eylesün lâkin Şerif Efendi üzerine koyduğu adamlara i'timâd itmeyüb aralık aralık kendü dahi her husûsuna nezâret ve dikkat*

²⁷¹ “...Azadlu Baruthânesinin binâsı masârîfı ceyb-i hümayûna mahsûs akçeden vakt u zamânıyla bâligân-mâ-belag ihsân buyurulması ve Yani Kalfa'nın me'mûriyeti isâbet ve kerâmet olub cem'-i levâzımı mevsimiyle tedârik ve 'amelenin hafta be hafta yevmiyeleri i'tâ olunub şimdîye kadar zerre kadar sıklet çekilmediğinden mâ'adâ bundan sonra hitâmına değin akçe husûsunda ve mevadd-ı sâ'iresinde zarûret çekilmez cüz'-ü 'azâmı olan havz nısf mertebeye varub sâ'ir ebniyesi sülâmi tecâvüz itmekle inşâ'allâh u te'âlâ kasıma dek hitâm bulur İstanbul Baruthânesinde yapılan Sâ'atçi Arakel çarhının işbu 'ıyd-i şerîf haftasına kadar tekâmiline ikdâm ve ihtimâm olunmakda olmağla tamam olub içinde barut sahk olunduktan sonra gerek Frenklerin gerek sâ'atçi-i mersûmun yapıdıkları beş kut'â numûne çarhın hangisi mîrîye nâfi idüğü ittifâk-ı ehli vukûf ile tahkik olunub Azadlu çarhı ana göre yapılmak mülâhaza olunduğundan henüz Azadlu çarhına mübâşeret bu hesâba göre muharremde ana dahi başlanub sâ'ir ebniye ile ma'ân kasımda tekâmil olub içine barut sahkına şürû'olunmak inâyet-i ilâhiyeden müstedâdir velhâsil Azadlu Baruthânesi bihamdi'lillâh-i te'âlâ destigâhlanmış nizâm ve râbitasın bulmuş olub çâker-i kemînelerinin ana dâ'ir fikr u endişem yokdur 'ıyd fiturdan beru iki def'a on beşer gün ale't-tevâli Azadlu'da olduğumdan mâ'adâ işbu 'ıyd-ı şerîf akabinde dahi varub çarhı başladınca eğlenmek niyetindeyim Yani Kalfa dahi her hafta gidüb birkaç gün eğlenüb kemâl-i sâ'î u gayret üzere olmağla kasıma dek hitâmı me'mûletdedir Azadlu Baruthânesinin keyfiyeti dahi işbu vech ile dir emr u fermân devletlû inâyetlû sultânım hazretlerindedir...” 13 Z 1209 (1 Temmuz 1795), BOA. HAT. 1406/56948.

²⁷² BOA. HAT. 1434/58918

eylesün biriye târîh dahi yazılsun"²⁷³. III. Selim baruthane inşaatı bittikten sonra bitiriliş tarihinin bir şiirle/manzum tarihle ölümsüzleştirilmesini emretti. İnşaat tamamlandıktan sonra padişahın isteği doğrultusunda Enderunlu Fazıl²⁷⁴, Şeyh Galib²⁷⁵ gibi dönemin şairleri Azadlu Baruthanesi inşaatının tamamlanmasına dönemin bazı şairleri tarih düşürdüler (1210/1796).

²⁷³ BOA. HAT. 1434/58917.

²⁷⁴ *Tarih-i Baruthâne*

*Şehinşâh-ı cihân Sultân Selîm Hân felek-i eyvân
Kemâl-i himmeti rûy-ı zemini kıldı abâdân
Nizâm-ı 'adlî virse imtizâç izrâd-ı eşyâya
Olur barûd u ateş bester ülfette bir akrân
Mühimmata bu himmet hâk bu kim ilhâm-ı sübhânî
Bu nev'-i âsâr ile islâfî geçdi şâh-ı 'âlîşân
Temelli her mahalli tarh idince bânî-i âcûdî
Bu bârûdhânenin kıldı binasın muhkemü'l-erkân
O baruthâne kim şöhrat ile Azadlı'dır âdî
Bu bir âzadsız hizmet küzârdır ki hâkân
Olur çeşm-i 'arûs-ı hûş fidân-ı tûb içün güyâ
Müzeyyen sırmadanlık bu mu'allâ tarh-ı hoş bünyân
Göründi düşmana her hâleti ehl-i nişâk âsâ
Derûnî hepî sâye-i dîl-i zâhiri bir bâde rûhundan
Ne ateş sıkılmıştır sîne içre rûh-ı a'dâya
Anın hoş-ı mahzen divârına aldanmasun nâdan
Bu târîh şer bârek eyleye her şâ'ire küberâyet
Sa'ubette bir bir güherçile ey tabi'-i ânişdân
A'duviya fâl olur Fâzıl hurûf-ı sâde târîhim
Okur küffâra bârûthâne re'ar bura'-i duhân (1210)
Enderunlu Fazıl Hüseyin, *Divân-ı Fâzıl Beğ Enderûnî*, İbtidâ-i Tevârîh Kısmı, Mısır-Bulak 1258, s. 22.*

²⁷⁵ *Han Selîm-i ma'delet pîrâ o rûşen-re'yi kim
Hak-i pâyi olsa lâyık sürme-i çeşm-i hakîm
İhtimâm-ı tâmla yaptı bu bârût-hâneyi
Eyleyüp tanzîm ü tevdîinde ihsân-ı 'amîn
Mâyelendirmektedir hep pertev-i ikbâlini
Çok mu teshîr-i cihân eylerse bu şâh-ı kerîm
Dikkat olsa bu bu tedârik-i hâven-i endîşede
Eylemekdir üstühân-ı düşmeni 'azm-i remîm
Bâreka'llah menzil-i aksâsına idrâkinün
Kim medâr-ı fikrine peyvestedir çarh-ı kavîm
Top-ı şehîr-âşûbına ol şâh-ı 'âlî-himmetin
Kule-i Kafüzre dökmüşler nişân Allah 'âlîm
Sarf-ı cehd etmekdedür çün kim cihâd esbâbına
Böyle lâzımdır makâm-ı emr-i ikdâme mukîm
Tâli'-i bâlâ ter olsun attigin ursun müdâm
'Ömri bî-pâyân olup eyyâmı olsun müstedîm
Mısra'-ı târîhini gevher gibi Gâlib dedim
Yapdı genç bu bârût-hâneyi Sultân Selîm*

Bârekallah himmet-i şâhenşeh-i gerdûn penâh

Baruthane için yazılan şiirlerden bir tanesi padişahın tuğrası ile beraber baruthanenin üzerine kenarları tezhipli 6 satırlık, 2 zira 14 parmak uzunluğunda, 1 zira yüksekliğinde bir mermer tarih taşı yerleştirildi. Mermer taş için 12.000 akçe harcandı. Yine bu tarih taşının yanına mermer üzerine kazınmış 1 zira uzunluğunda, 1,5 zira yüksekliğinde padişahın bir tuğrası yerleştirildi. Tuğra için de 12.000 akçe masraf yapıldı²⁷⁶. Baruthanenin muhtelif tarihlerde geçirdiği yangınlar ve patlamalar neticesinde baruthanenin inşaatı sırasında yazılan manzum tarihlerin yazıldığı kitabe ile III. Selim'in tuğrası kırılmıştır. Ancak baruthane binalarına manzum tarih yazması devam ettirilmiştir. Aşağıda 1245/1829-1830 yılında yapılan tamirati belirten manzum bir tarih ile baruthane için yazılmış ancak yangınlar ve patlamalar sonrasında harab olmuş mermer levha üzerindeki bir şiir/manzum tarih, onun altında da Hicrî 1245 yılında yapılan büyük tamirattan sonra yerleştirilen mermer padişah tuğrası görülmektedir²⁷⁷.

---

*Zinde sâz-ı mülk ü millet Han Selim-i Cem-sipah
Gevher-i deryâ-yı re'y ü kulzüm-i zahhar-ı cûd
Subh-ı remze âftâb ü şâm-ı bezme nûr-ı mâh
'Azm edüp 'azminde cezm edüp nizâm-ı devlete
Etdi tertîb-i mühimmâtında fart-ı iktinâh
Çarh-ı döndürdü murâdı üzere feyyâz-ı ezel
Akdi sûy-ı arzûya cüy-ı tevîk-i ilâh
Kurdu ez-cümle bu Bârût-hâneye bünyâd-ı nev
Kim mu'adildir desem gerdûna yokdur iştibah
Hürmen eflâke her tolalı devrân gösterüp
Bahş eder bir gecede ber-âsmân nûr-ı siyâh
Sıt-i devri 'ilm-i edvâr-ı cihâd eyler sürûd
Farzdur bu nagme manend-i namaz-ı penc-gâh
Fî sebili'llâh sarf edüb nice nakd-i revân
Bir gazâ-yı ma'nevi kıldı cenâb-ı pâdişâh
Açıldı her topdan fütühât-ı celile bir tarîk
Oldu ammâ kim bu bünyâd-ı mu'azzam şâh-râh
Hak bu kim bârûta iksîr-zafer desem sezâ
İşte Dâru'd-darb-ı hâlis yapıdı bâridir güvâh
Kalb-i pâki sâf olup a'dâsı olsun pür-gubâr
Savletün gördükçe kör olsun 'adû-yı bed-nigâh
Söyledim Gâlib bu Bârût-hâneye târîh-i tâm
Oldu ihyâ kîmyâ-yı nusrete nev kâr-gâh Şeyh Galib, Divan, İbtidâ-i Tevârîh, s. 50-51.*

²⁷⁶ 20 S. 1211 (25 Ağustos 1796), BOA.C.AS.27701.

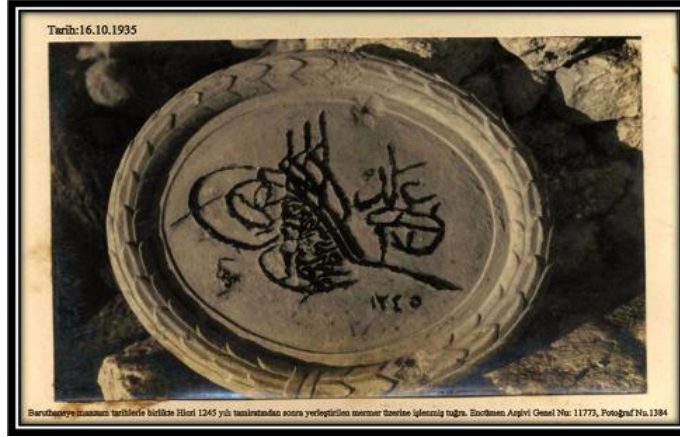
²⁷⁷ Târîh-i inşâ-yı Baruthâne-i Azadlu ba'de ez ihtirâkeş

*Cihâd-endîşe-re'fet-pîşe Hân Mahmûd Gâzi kim
E'iddü* emrinin infâzına elhak odur mazhar
İdüb tanzîm-i 'iddet nehyine sâz'inâd oldu
Ola büldânına munzam ilâhî nice bin kişver
Mu'allâ oldu baruthânesi evvelki resminden*

Fotoğraf 1: Baruthane Binaları İçin Yapılmış Manzum Tarih Kitabesi Parçası

Fotoğraf 2: Baruthane Binaları Üzerine Yerleştirilen II. Mahmud'a Ait Tuğra

Baruthanenin inşaatı tamamlanmıştı ancak ne kadar masraf yapılmıştı, gerekli tüm binalar inşa edilmişmiydi? İnşaatın tamamlanmasının ardından yapılan masrafların hesaplanması ve yapılan ya da yapılmayan binaların tespiti için ayrıntılı bir keşif

---

*İdüb inşâsına fermân hıdiv-i ma'delet-güster
Sevindürdiyse evvel ihtirâkı tâ ebed kılsun
Binâsı bâdi-i sûz-ı dil-i bedhâh-ı ter-masdar
Necîb bendegândur nâzırı Âzâdlu olsa
Nola az vakt içinde böyle bir bünyân-ı muhkem-ter
İlâhî haşre dek olsun o dâd-efzâ-yı dîn-perver
Nizâm-ârâ-yı kişver zîb-i taht u zîver-efser
Didi târîh-i cevherdârını vak'anüvîs Es'âd
Mücedded kıldı baruthâneyi Sultân-ı 'adl-âver (1245)*

Sahâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Divân-ı Es'ad*, Süleymaniye Kütüphanesi Es'ad Efendi, Nu: 1748, v. 8b.

yapıldı. Baruthane inşası için Darbhane-i Âmirenin *zuhurat akçesi*²⁷⁸ kaleminden önce 45.000 kuruş verildi. Daha sonra 84.000 kûsur kuruş daha harcanarak baruthane binalarının inşaatı tamamlandı. Ayrıca yapılan keşfe göre bitirilmek üzere olan su çarkları için de 45.000 kuruşa daha ihtiyaç vardı. Baruthane Nazırı Mehmed Şerif Efendi, inşaat masrafları için henüz para alamadığından yakınıyor, kendinden sonra gelecek nazıra görevini devredebilmek ve halefinin de barut üretebilmesi için gerekli talep ettiği paranın verilmesini istiyordu. Bu sırada Bender, İsmail ve Akkirman Kaleleri için yüklüce tahsisat ayrıldığı hâlde, baruthane için ödeme yapılmaması, Nazır Mehmed Şerif Efendi'nin canını bir hayli sıkmış olmalıydı ki baruthanenin bir kaleden daha önemli olduğunu vurguladı. Bu kalelerdeki inşaatın tamamlandığını, darphane gelirlerine o esnada bazı *zuhurat* ve muhallefat gelirleri eklendiği belirterek darphanenin ödeme konusunda sıkıntı çekmeceğini beyan etti. İnşaat giderleri bedeli 125.000 kuruşun peyderpey *ebniye-i kal'a tertibi akçesinden* verilmesini talep etti. İstenilen ödeme konusunda padişahın iradesi şöyleydi: “...*Azadlu için iki yüz elli keseyi ebniyeler akçesine zam eylemeyüb ve kethüdâ beye sıklet çekirtmeyüb darbhânedan bilâ ta'vîz başkaca alub taraf-ı hümayûnumdan olarak kethüdâ beğe viresin...*” Görüldüğü üzere baruthane nazırının ödemelerde sıkıntı çekmemesi için inşaat masrafının Darbhâne-i Âmire *zuhurat akçesinden* verilmesi uygun bulunmuştu. Padişahın bir başka iradesinde söz konusu paranın nasıl ve ne kadar verileceği belirtilmişti: “... *'atûfetlû defterdâr-ı şıkk-ı evvel efendi ve şıkk-ı sâni Reşid Efendi hazretleri sâ'irleriyle bi'n-nefs varub rü'yet muhâsesin görüb ve mikdâr-ı mesârifini 'arz idinceye kadar... ve sâ'ire olan iş için bu def'a 'ale'l-hesâb ell ibin guruş i'tâsı hâlâ Kethüdâ-yı Sadr-ı 'âlî sa'âdetlû 'atûfetlû Mehmed Şerif Efendi hazretleri tahrîr ile lede'l-iltimâs taraf-ı hazret-i 'atabe-i 'ulyâ-yı mülûkâneye 'arz olundukda güzel gidilüb bakılsun elli bin guruş dahi darbhânedan bilâ tavır alub kethüdâ beğe viresin*”²⁷⁹.

²⁷⁸ Muaccele, kasriyed (elçekme vazgeçme/azaltma, eksiltme), müsadere gibi miktarı belirli olmayan gelirler Darbhâne-i Âmirede *zuhûrât akçesi* adı altında toplanırdı ve bunlar XVIII. yüzyıl için darbhanenin en önemli gelir kalemi durumundaydı. Bkz. Ömer Faruk Bölükbaşı, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 121.

²⁷⁹ 21 S 1211 (26 Ağustos 1796), *BOA. C.DRB.* 391. Baruthanenin bazı kısımlarının inşaatı daha sonraya bırakılmıştır. Önce perdaht, cila, elek ve kükürt çarklarının yapımı düşünülmüşse de maliyet yüksek bulunduğu için elek çarkının inşası daha sonraya bırakılmıştır. Önce 3.487 kuruş

Baruthaneler Nazırı Mehmed Şerif Efendi'nin gayretleriyle yeniden inşa edilen Azadlu Baruthanesi binalarının inşaatı tamamlandı. Mustafa Reşid Efendi'nin nezaretinde hassa mimarı Yani Kalfa tarafından bir keşif defteri tanzim edildi. Ardından padişahın bir hatt-ı hümayunu gereği Mustafa Reşid Efendi, hassa mimarbaşı, mimar halifeleri, Yani Kalfa, Baruthaneler Nazırı Mehmed Şerif Efendi'nin vekili Hacegân-ı Divân-ı Hümâyûndan Seyyid Ahmed Efendi ile diğer ilgili memurlar Azadlu Baruthanesine topluca gitti. Tüm inşaat etraflıca incelendi. Baruthaneler nazırının 3 kat dairesi, barutçubaşılara tahsis edilen kargir 3 kat daire, neferlerin koğuşu, mutfak, hamam, cami, kalhane, kükürt kaynatılacak ocak, mahzen, sergi mahalleri, kalıp mahalleri perdahthane, kargir barut mahzeni, baruthane etrafını çevreleyen 2 katlı duvar, 3 kat nöbetçi kuleleri, büyük havuzla diğer binaların ve gerekli mahallerin inşaatının tamamlandığı görüldü. Büyük çarkın (çarh-ı kebir), büyük çark evinin (çarh-ı kebir hanesi) ve diğer müstemilatın da inşasına başlandı ve inşaatın devam ettiği görüldü.

İnşa edilen baruthane binalarının ve mahallerinin ikinci bir keşfi yapılarak ilk keşifte noksan, fazla ve hariç tutulan alanların gösterilmesi için önceki keşfin ayrıntıları başmuhasebeden çıkartılıp incelendi. Buna göre ilk keşifte 7 maddelik bir liste yapılmıştı. Nazır dairesi, kışlak vs. binalarla kargir barut mahzeni, sergi mahali, perdahthane, kükürt ve kalhane ocakları inşası için 85.400 kuruş harcandığı görüldü. İlk keşifteki 116.458 kuruşla, yapılan masraf karşılaştırıldığında, 31.058 kuruş noksanla bu binaların ve mahallerin inşasının tamamlandığı tespit edildi. Baruthaneler nazırı ilk keşifte 173.427,5 kuruş ile cami, camekan, kargir hamam, güherçilehane, büyük kapı ile diğer edevatı baruthane etrafına dört adet kule inşası, büyük havuz, kasır ve 2 kat kargir duvar yapılmasını hesaplamışken, yapılan masraf,

---

masraf edilmiş, yapılması düşünülen diğer binaların da tamamlanmasıyla maliyetin 9.497 kuruşa ulaşacağı anlaşılmıştır. "Azadlu Barudhane-i Âmiresinde su ile idâre olunmak üzere bundan akdemce inşâsı tasmîm olunan perdaht ve cila ve elek ve kükürd çarhlarının masârîfî istiksâr olduğuna mebnî şimdilik tevkîf u tabh-i barûta halel gelmemek için elek çarhı terk ve mâ'adâsının katır ile idâre olunmak üzere binâsı ve ba'zen lüzûmlu olan ebniye-i sâ'irenin inşâsı bâbında şifâhen fermân-i 'âlî sudûr itmekden nâşi ebniye-i mezkûre ber mücib-i fermân-i 'âlî eğerki derdest binâ olub ancak kavâ'id-i mer'iyye-i mîrîyeye tatbîk olunarak mi'mar ağa kulları ma'rîfetiyle keşf u mu'ayene olunub keşf-i evvel defteri huzûr-i 'âlîlerine takdîm olunmak muktezâ-i maslahat idüğü ma'lûm-i devletleri buyruldukda bu husûs için sa'âdetlü defterdâr efendi hazretlerine hitâben fermân-i 'âlîleri isdârı muvâfık rey-i 'âlîleri ise emr-ü fermân devletlü inâyetlü sultânım hazretlerindir." 19 C 1211 (20 Aralık 1796), BOA. C.AS. 19804.

2 yük²⁸⁰ 21.974,5 guruşa ulaşmıştı. Bu miktar, ilk keşifle karşılaştırılınca buna göre 48.547 kuruş fazla masraf yapıldığı tespit edildi. Ayrıca ilk keşifte olmadığı hâlde yapılan güherçilehane, ambar, çeşme, kömürlük, kaldırım, moloz döşenerek yapılan zemin tesviyesi, su menbaı üzerine bir kasr-ı hümayun ve satın alınan büyük küçük kazanlar, havan, kefçe ve muhtelif mefruşat, çiftlik, menazil (ev), arazi, mahal gibi alanların kamulaştırılması, nakliye, tamirat masrafları, işçi odaları inşaatı gibi gider kalemleri için de oldukça fazla masraf yapıldı. Bunun dışında karşılığı daha sonra tespit edilecek fırın, değirmen giderleri dışında 69.790 kuruş harcandı. İlk keşfe dâhil edilen ve edilmeyen inşaat ve malzeme için toplam 3 yük 77.165 kuruş harcandı. O ana kadar gerek darphaneden gerekse Mısırdan gönderilip, baruthane masrafına tahsis olunan akçeden, ayrıca darphane mevcudundan verilen 291.000 kuruş, bu miktardan düşüldüğünde 86.165 kuruşun baruthane nazırına ödenmesi gerektiği hesaplandı. Ayrıca nazırın baruthaneler için yaptığı diğer harcamalardan doğan 1.167 kuruş alacağı toplamdan düşülmesine karar verilince yapılan masraf 375.998 kuruşa düştü. Baruthane Nazırına ödenmesi gereken paranın da 84.998 kuruş olduğu tespit edildi. Nazırın alacağına ödenmesine, büyük çarkın ve çark yerinin inşasından doğacak sonraki alacaklarının ödenmesine karar verildi. İlgili hesapların başmuhasebe kalemine kaydedilerek nazıra bir suret ve tezkire verilmesi kararlaştırıldı²⁸¹.

III. Selim'in hatt-ı hümayunuyla ilgilere ödeme yapıldı. Baruthane binalarının devlete maliyeti 375.998 kuruş oldu. Bu miktarın 291.000 kuruşu Darbhâne-i Âmire'de binalar için ayrılan paradan, 84.998 kuruşu Hazine-i Âmireden, büyük çarkın 59.228 kuruşluk gideri de darphanenin *zuhûrât* gelirlerinden karşılandı²⁸².

²⁸⁰ Yüz bin akçe bir yük olarak adlandırılmaktaydı. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2011, s. 739.

²⁸¹ “*Cidde Vâlisi Vezîr-i Mükerrrem Şerif Paşa hazretlerinin baruthâneler nezâreti uhdesinde iken müceddeden inşasına irade-i hümayûn ta'alluk iden Azadlu Baruthânesinin ebniyesi ma'rifetleriyle binâ ve inşâ ve tekâmil olunduktan sonra masârîfi olan üç yük yetmiş beş bin dokuz yüz doksan sekiz guruşun iki yük doksan bir bin guruşu Darbhâne-i Âmire'de ebniyeye mahsûs akçeden ve seksen dört bin dokuz yüz doksan sekiz guruşu Hazine-i Âmireden i'tâstıyçün bin iki yüz on senesi evâil-i ramazanında başka ve ba'de müşârunileyh ma'rifetiyle baruthâne-i mezkûrede binâ ve inşâ olunan çarh-ı kebîr masârîfi için dahi elli dokuz bin iki yüz yirmi sekiz guruşun Darbhâne-i ma'mûrenin zuhûrât irâdından virilmesiyçün bin ikiyüz on bir senesi saferinde başka tezâkir-i sûret virilmiş olduğu başmuhâsebe ve sergi defterlerinden derkenâr olunmuştur.*” 20 S 1211 (25 Ağustos 1796), BOA. C.AS. 27701.

²⁸² 28 Ca 1218 (15 Eylül 1803), BOA. C.AS. 3603.

Toplam gidere büyük çarkla çark yerinin masrafı da eklenince baruthanenin devlete maliyeti 435.226 kuruş oldu.

Kısa bir süre sonra da baruthane inşaatı tamamlandı. Küçükçekmece gölü yakınlarında yapılan Azadlu Baruthanesinin tamamlanma zamanı bir belgede şöyle ifade edildi: “Azadlu Baruthânesinde usta Arakil ma‘rifetile inşâ’ olunan iki yüz tokmaklı musanna‘ barut çarhı buçuk tashîh olunan lağımı ile işbu on bir senesi muharremü’l-harâmının sebt günü [17 Temmuz 1796] karîn-i hitâm olub işbu eyyâm-ı harrede cereyân iden mâ-i kalîl ile merâm olunan sür‘atle devr eylediği mütesâvîü’l-hayrı olmağla takrîb-i masârif kalîl olub...” olduğuna göre baruthaneyle ilgili belgelerde sıkça geçen “...müceddeden inşa olunan Azadlu Baruthânesi...” ifadesi nasıl açıklanmalıdır? Bu sorunun cevabı, Mehmed Şerif Efendi’nin para talebinde bulunduğu bir belgede verilmektedir. Bu belgedeki “...baruthâne-i merkûma iki kat divar ve sâ’ir kârgîr ebniyeyi muhît müceddeden binâ’ ve inşâ olunmuş bir eser-i cemîl olmak takrîbile...” ifadesiyle²⁸³ de “Şerif Efendi anda bulunmağla atiklerini bil-küllîye hedm ile müceddeden bina ve inşasına mübâşeret olunan çarklar ve müceddeden ihdas olunan sergi ve kalhane ve perdahthaneleri” ifadelerinden de anlaşılacağı üzere müceddeden inşadan kasıt, baruthanede iki kez inşaat faaliyeti gerçekleştirilmişti. Mehmed Şerif Efendi’den önce yapılan inşaatın istenilen fayda elde edilemeyince önce yapılan binalar yıkılarak tekrar yapıldı²⁸⁴.

İnşaatın tamamlandığı haberi III. Selim’e ulaşınca Padişah bundan duyduğu memnuniyeti şöyle ifade etti: “Azadlunun tekmil olduğuna hazz eyledim. Aferin Kethüda Bey’e bundan sonra dahi dilhah üzere barut işlenmesine ve her hususlarına sa’y eylesün. İnşallah çok hizmetlerde bulunur. Allah muvaffak eylesin”²⁸⁵.

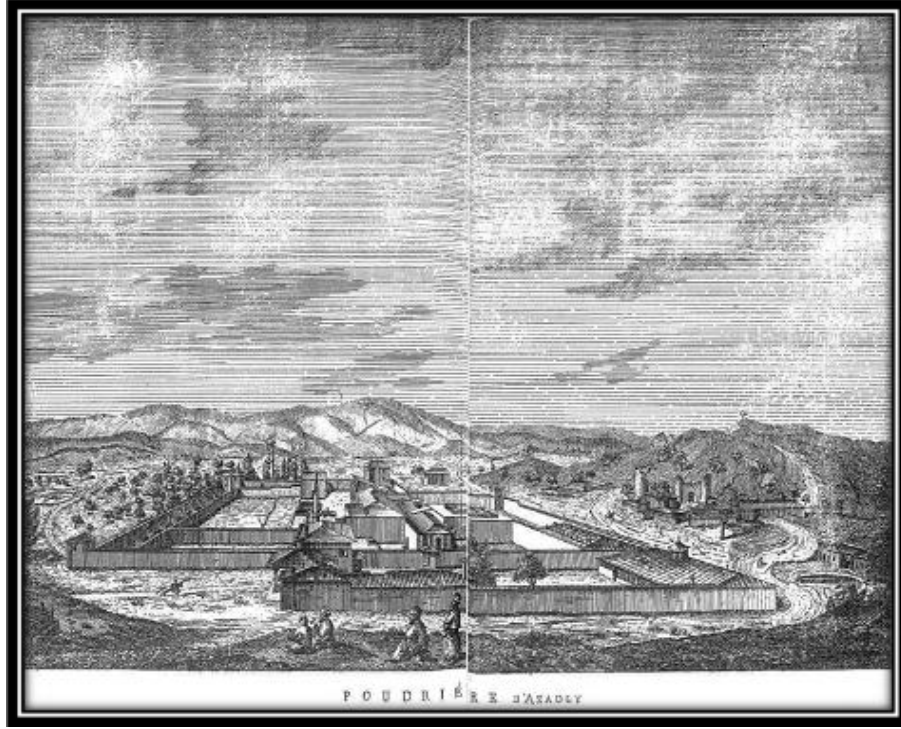
---

²⁸³ 21 S 1211 (26 Ağustos 1796), BOA. C.DRB. 391.

²⁸⁴ Tahsin Öz, “Selim III’ün Sirkâtibi Tarafından Tutulan Ruznâme”, *Tarih Vesikaları*, III/15, 1949, s. 196.

²⁸⁵ 9 B 1210 (19 Ocak 1796), BOA.HAT. 195/9678.

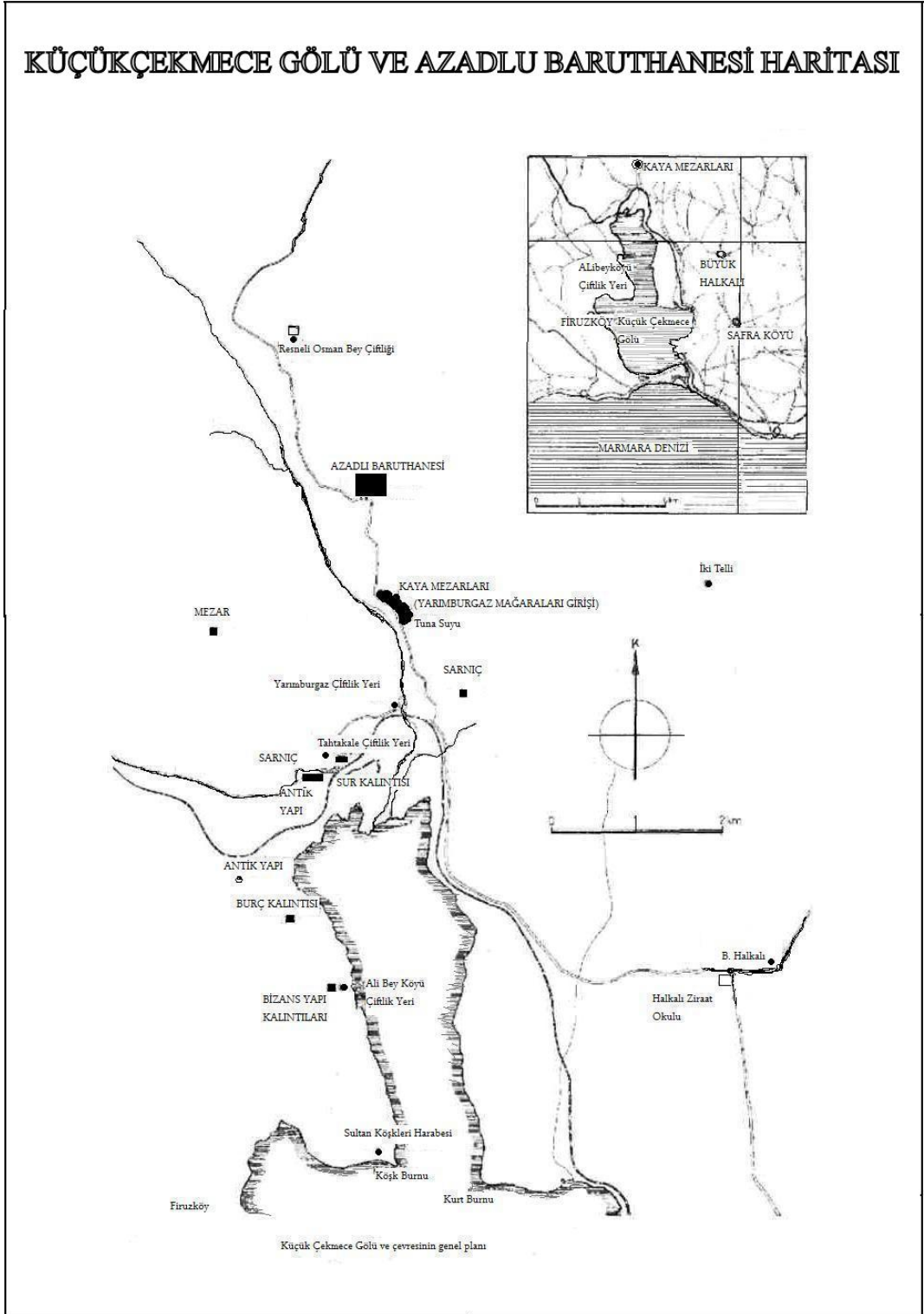
Resim 5: Azadlu Baruthanesinin Mahmud Raif Efendi Tarafından Yapılan/Yaptırılan Dış Cepheden Bir Tasviri

Resim 6: Baruthanenin Yukarıdaki Resimi Temel Alınarak Yapılmış Üç Boyutlu Modellemesi

²⁸⁶ Semavi Eyice, "Tarihte Küçükçekmece", *İstanbul Üniversitesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6-7, İstanbul 1978, s. 123.

c- Üretimin Başlaması ve Arakel Dadyan'ın Başarısı

III. Selim, 11 R 1211 (14 Ekim 1796) tarihinde tebdil binişiyile Eyüp İmâret-i Âmire İskelesi'ne oradan da atla Azadlu Baruthanesine gitti. Bir müddet istirahat edip yemek yedikten sonra arazisi sahiplerinden satın alınarak tüm masrafları Darbhâne-i Âmireden karşılanmak suretiyle yeniden inşa olunan ve iki seneye yakın bir zamanda tüm inşaatı ve levazımatı tamamlanarak çarkları işletilerek barut üretimine başlayan baruthaneyi teftiş etti. Suyun yüzer tokmaklı 2 çarkı çevirmesini seyretti. Barut üretimini bizzat takip etti. Çarkların mimarı ve baruthanenin barutçubaşısı Arakel'e onun iki oğluna ve tüm çalışanlara atıyye dağıtarak ihsanda bulundu. Baruthaneler Nâzırı Şerif Efendi'nin Azadlu Baruthanesine emin tayin ettiği mühürdara bir cep altın ihsanında bulundu. Çarkların çatısına çıktı. Havuzu ve suyun havuza akışını seyrettikten sonra, perdahthaneyi, kalhaneleri ve diğer baruthane müştemilatını tek tek denetledi. Baruthane tamamlandığı için de Allah'a şükretti. Baruthane camisini ve kasrı da ziyaret ettikten sonra tekrar İstanbul'a döndü²⁸⁷.

Azadlu Baruthanesinde Arkel usta marifetiyle yaptırılan 200 tokmaklı barut çarkları, sıcakların bastırmasıyla azalan suyla bile dönebiliyordu. Bu çarkların çok övülmesi üzerine Kaymakam Paşa bunları bizzat görmek için padişaktan izin istedi. Ulufelerin dağıtılmasından sonra da defterdar efendi, Reşid Efendi, mimar ağa ve Yani Kalfa birlikte Azadlu Baruthanesinde gerekli incelemeyi yapmak için izin istediler. Öncelikle İstanbul Baruthanesine gidilerek Barutçu Frank Françesko tarafından yapılan çarklar daha sonra Azadlu Baruthanesinin çarklarını incelediler.

Bu şahısların dışında veziriazam da Azadlu Baruthanesini tebdil-i kıyafet ziyaret için izin istemişti. Padişah, "*Benim vezirim pek güzel gidilüb bakılsun sen dahi gidesin münâsib ise suhûlet ve menfaât varsa öbür şeyler dahi yapılsun elli bin guruş dahi darbhaneden bilâ-taviz olub kethüdana viresin*" ifadesiyle gerekli izni verdi²⁸⁸.

²⁸⁷ Ahmed Efendi, *Rûznâme*, s. 232-233.

²⁸⁸ BOA. HAT. 203/10571.

Baruthaneler Nazırı Şerif Efendi, Azadlu ve İstanbul Baruthanelerinde yaptırılan çarklar ve diğer yapılar tamamlandığında gereken keşfin ve muayenelerin yapılması için başvurdu. Bunun üzerine padişah, bir hatt-ı hümayunla konuyu defterdar efendiye havale etti. Defterdar efendi ve Reşid Efendi bizzat Azadlu ve İstanbul Baruthanelerini gezerek mimar ağa ve Yani Kalfa marifetiyle gerekli keşif ve ölçümleri yaptılar. Bu sırada mimar ağanın takdim ettiği ilam ve keşif defteri incelenince daha önce Darbhane-i Âmire'den inşaat için peyderpey ödenen paranın giderleri karşılamayacağı, 73.749,5 kuruş daha verilmesi gerektiği anlaşıldı. Bu sebeple keşif defteri ve diğer evrak padişaha sunuldu. Padişah, hatt-ı hümayunla “Benim vezirim Azadlu Baruthanesi darbhaneden zuhurat iradındır. Virilmiş olmağla yine Azadlu'nun bakayasını zuhurat iradından alub viresin İstanbul Baruthanesini defterdar virsün” şeklinde bir cevap verdi²⁸⁹.

Önce Kethüda Şerif Efendi, Azadlu Baruthanesinde Arakel Usta tarafından yeniden yapılan 100 tokmaklı çarkları kontrol etmek için yerinde inceledi. Ardından Reşid Efendi ve defterdar efendi de gerekli kontrolleri ve incelemeleri yapmak üzere sadrazam tarafından görevlendirildi. Gerek Şerif Efendi gerekse Reşid ve defterdar efendiler daha böyle bir icat görmediklerini belirtince, sadrazam da tebdil-i kıyafetle baruthanedeki bu çarkları görmeye gitti. Sadrazam gerekli incelemeyi yaptıktan sonra padişaha yazdığı raporunda, bu çarkların ve tokmakların daha önce hiçbir yerde misli görülmediğini, böyle bir çark yapma fikrinin Avrupadaki üstadların dahi hatırına gelmeyeceğini, bunların muhteşem çarklar olduğunu belirtti.

III. Selim, “Benim vezirim heman bir taraftan barut işlenmeğe başlanub hademesi ve ‘amelesi tertib olunsun” hatt-ı hümayunuyla bir an önce işçi temin edilerek barut üretimine başlanmasını emretti²⁹⁰.

Arakel Dadyan’a 1211 yılı safer ayı (ağustos-eylül 1796) itibariyle aylık 750 kuruş maaş verilmesi kararlaştırıldı²⁹¹.

Azadlu Baruthanesi, Gelibolu Baruthanesinin mukabili olarak kuruldu. Arakel Usta tarafından yapılan çarklarla İngiltere ve Flemek perdahtı barut üretilmesi için çalışmalara başlanmıştı. Önce işçi istihdam edildi. Baruthane Nazır Vekili Mükellef-

²⁸⁹ BOA. HAT.197/9838.

²⁹⁰ BOA. HAT. 205/10701.

²⁹¹ R 1215 (Ekim/Kasım 1800), BOA. C.AS. 49148.

zâde Mustafa Efendi Beğ tarafından 1211 yılı safer ayında (ağustos-eylül 1796) alınan bir kararla işçi ücretlerinin baruthane nazırı tarafından Arakel Usta'ya verilerek onun eliyle dağıtılması uygun görüldü.

Baruthaneler Nazırı Ahmed Aziz Efendi zamanında Azadlu Baruthanesinde çalışan işçi ve usta ücretlerinde bir düzenleme yapılması kararlaştırıldı. Arakel'e aylık 750 kuruş, diğer işçilere de belirlenen miktarda ücret veriliyordu. İşçilerin maaşları da kendilerine dağıtmak üzere Arakel'e veriliyordu. Daha sonra bu uygulama terk edilerek personelin maaşlarının İstanbul Baruthanesinde olduğu gibi İstanbul cizyesi malından ocaklık tayin edilecek bir meblağla, üç ayda bir verilmesi kararlaştırıldı. Buna göre, ücretler baruthaneler nazırının arzıyla onun huzurunda kurulacak/yayılacak sergide yüz yüze dağıtılacaktı. İşçilerden eksik ya da fazla ücret alanlar olursa bundan nazır sorumlu tutulacak, bu da hazinenin yararına olacaktı. Arakel Usta aylığının 500 kuruşa düşürülmesini kabul ederek sağ olduğu sürece devlet hizmetinde bulunmayı kabul etti. Ancak ölümünden sonra kendi görevinin barut üretiminden anlayan oğullarından birine verilmesini istedi. Arakel ve oğulları tebaadan oldukları için devlet hizmetinde bulunan gayrimüslimlerin yararlandıkları ayrıcalıklardan faydalanmaları istendi. Sonuçta 1215 yılı receb ayı guresinden (18 Kasım 1800) itibaren Arakel'in maaşı 500 kuruşa düşürülerek bunu üç ayda bir Baruthane nazırı huzurunda yayılacak sergiden alması kararlaştırıldı. Maaşlar şöyle tayin edildi: Arakel'e 500, başkalfa Simon'a 100, ikinci kalfa Tatos'a 80, üçüncü kalfa Ohannes'e 70, marangoza 60, büyük çarkta görevli 5 kömürcüden her birine otuzar kuruş.

Yeni usul çarklar kullanılmazken baruthanede 75-80 işçi istihdam ediliyordu. Yeni çarkların kullanılmasıyla 50 işçiyle baruthane faaliyetlerinin devam ettirilebileceği görüldü. Önceleri her işçiye 15,5 kuruş aylık ödenirken yeni düzenlemeyle taamiye ücreti dâhil 18 kuruş ödenmesi kararlaştırıldı. Arakel dâhil birinci kalfa, ikinci kalfa, üçüncü kalfa, 1 marangoz, 5 kömürcü, kalcıbaşı, imam, müezzin gibi personelle işçilere ödenecek bir aylık toplam ücret 1.985 kuruştı. Maaşların üç aylık toplamı 5.955, yıllık toplamı ise 23.820 kuruşu buluyordu. Baruthaneler nazırı bu ödemenin aynen İstanbul Baruthanesinde olduğu gibi İstanbul cizyesi malından ocaklık tayin edilecek meblağdan karşılanmasını istedi. Nazırın bu

talebi III. Selim tarafından da uygun görüldü. Padişah, bu hususta İstanbul cizyesi malına 25.000 kuruş zam yapılmasına dair irade beyan etti.

Arakel Dadyan, 1215 yılı şaban ayında (aralık 1800/ocak 1801) yazdığı bir arzuhalinde kendisine ödenen aylık 500 kuruşun zaruri masraflarına dahi yetmediğini belirterek maaşına zam yapılmasını talep etti. Kayıtlar incelendi ve sadakatle hizmet etmesi şartıyla maaşına 150 kuruş zam yapıldı²⁹². Daha sonra yapılan bir düzenlemeyle Arakel'in maaşı yaptığı hizmete göre düşük bulunduğu için aylığı 1.000'a kuruşa çıkarıldı²⁹³.

İstanbul Baruthanesiyle Azadlu Baruthanesindeki çalışmalarından dolayı Arakel Dadyan'a ve Güllâbîoğlu Agob'a 1210/1795-1796 yılında (yani İstanbul Baruthanesindeki çalışmalarını tamamladıkları sırada) maaşlarını ve muafiyetlerini gösteren birer berat verildiği anlaşılmaktadır²⁹⁴. Arakel'e verilen berat, IV. Mustafa²⁹⁵ ve II. Mahmud'un²⁹⁶ cüluslarında yenilenmiş ve üzerine padişahın tuğrası çekilmiştir.

Kendine tanınan bu imtiyazlar yanında barut üretme işinin başında gece gündüz bulunması gerektiğinden ona baruthane yakınlarında bir ev yapılması kararlaştırıldı. Bu hususta padişahın yazdığı hatt-ı hümayun başmuhasebeye kaydedildi. Ancak yeni çarkların ve diğer önemli yapıların inşasına hâle gelmemesi için bu iş daha sonraya bırakıldı. Arakel Dadyan da durumun farkında olduğundan baruthane yakınlarında Sipahi Tepesi'nde kendi imkânlarıyla bir ev yapmak için izin istedi. Ev yapmak istediği yer merhume Mihrişah Valide Sultan'a aitti. Arakel kiralayarak bu araziye tasarruf ettiğinden istediği yere ev yapmasına izin verilmesi istendi. Padişah, "*mesfûrun sebk iden hizmeti ve hâlâ isti'mâlet üzere müdâvemeti ma'lûm olmağla istid'âsı üzere mutasarrıf olduğu tarlanın tahsîl eylediği mahallinde binâsı mülk ve 'arsası mukâta'â-i zemîn olarak bu husûs kendüye ve barut i'mâline kâdir evlâd-ı zükûrunda cârî olub barut i'mâlinde mahâreti olmayan evlâd ve vârisi değer-i bahâsıyla âhere fûrûht eylemek derciyle bin beş yüz zir'a ma'a havlu 'arsaya*

²⁹² 5 L 1218 (18 Ocak 1804), BOA. C.AS. 53556; R 1215 (Ekim/Kasım 1800), 49148, 17 Ş 1215 (13 Aralık 1802), BOA. C.AS. 5407.

²⁹³ BOA.HAT. 295/17521.

²⁹⁴ BOA. HAT. 666/32424; 1318/51384; BOA. A.DVN.DVE. 23802.

²⁹⁵ BOA. HAT. 1356/53137

²⁹⁶ BOA. HAT.288/17274; 588/28906; 1356/53137.

binâya ruhsatım olduğunu müş'îr emri virilüb cânib-i vakfa 'ilm-u haber u 'ibârede bir kıt'â temessük binâ için i'tâ oluna" hatt-ı hümayunuyla Arakel'in devamlı olarak görevi başında olması gerektiği için bu isteği kabul etti²⁹⁷. Osmanlı Devleti, Arakel'e bu kolaylıkları sağladı ama onun çalışmalarını da yakından takip etti. Azadlu Baruthanesi inşası sırasında III. Selim, inşaat faaliyeti ile bizzat ilgilenmek ve inşaatın gidişatı hakkında bilgilendirilme arzusundaydı ve bu arzusunu şu şekilde dile getirdi: ²⁹⁸

Çoktandır baruthâneye varmadım Şerif Efendi dahi hiçbir takrîr virmiyor nakden üç yüz kise aldı güherçile getürdüb külliyetlü barutlar i'mâl ediyor mu çarhlar ne keyfiyet kesbetti su'âl ve 'arz oluna Azadlu Baruthânesi nasıl oldu?" şeklindeki hatt-ı hümayununa Baruthaneler Nazırı Şerif Efendi, "Azadlu Baruthânesi bihamdi'lillâh-i te'âlâ destigâhlanmış nizâm ve râbitasın bulmuş olub çâker-i kemînelerinin ana dâ'ir fikr u endişem yokdur 'ıyd-ı fıtrdan beru iki def'a on beşer gün ale't-tevâli Azadlu'da olduğumdan mâ'adâ işbu 'ıyd-ı şerîf akabinde dahi varub çarhu başladınca eğlenmek niyetindeyim Yani Kalfa dahi her hafta gidüb birkaç gün eğlenüb kemâl-i sâ'î u gayret üzere olmağla kasıma dek hitâmi me'mûletdedir Azadlu Baruthânesinin keyfiyeti dahi işbu vech ile dir emr u fermân devletlü 'inâyetlü sultânım hazretlerindir." Şeklinde cevap verdi.

III. Selim de Şerif Efendi'ye cevaben şu hatt-ı hümayunu yazdı: "*Hâk te'âlâ asân eylesün lâkin Şerif Efendi üzerine koyduğu adamlara i'timâd itmeyüb aralık aralık kendü dahi her husûsuna nezâret ve dikkat eylesün*"²⁹⁹.

Görüldüğü üzere her ne kadar Arakel Dadyan başarılarından ötürü III. Selim'in iltifatına ve ihsanına mazhar olmuşsa da III. Selim ve II. Mahmud bizzat da üretim ile yakından ilgilenmişlerdir. Hatta barut üretimiyle bizzat ilgilendikleri gibi gereğinde baruthane kayıtlarını da tetkik ettiler. Nitekim II. Mahmud, cülusundan bir yıl kadar sonra Yusuf Ağâh Efendi'yi baruthaneler nazırı tayin etti. Bir hatt-ı hümayununda devletin baruta olan ihtiyacını belirterek İstanbul ve Azadlu

²⁹⁷ BOA. HAT.288/17274.

²⁹⁸ 13 Z 1209 (1 Temmuz 1795), BOA. HAT. 1406/56948

²⁹⁹ BOA. HAT. 1434/58917.

Baruthanelerinde rûz-ı kasıma kadar üretilebilecek barut miktarını sordu. Mevcut 1.902,5 kantar barut olduğunu öğrenince, baruthane nazırına görevini şu sözlerle hatırlattı: “*Kâ’imakâm Paşa, baruthâneler mevcûduna dâ’ir takrîr ve telhisin meâlî ma’lûmum oldı. Mevcûdumuz akall-i kalîl olmağla baruthâneler nâzırına ekîden tenbîh olunsun. Ben anı bu hizmetin ‘uhdesinden gelür deyû me’mûr eyledim. Mevcûd güherçile var idi. Heman bir cânibden i’mâl iddiresün. Husûs-ı ahere kıyâs değildir, gayret eylesün bu hususu umûr-ı sâ’iresine tekdîm eylemesi matlûbumdur*”³⁰⁰.

II. Mahmud, Yusuf Agâh Efendi’nin görevi bittikten sonra onun ürettiği barutla ilgili hesapları incelemek istedi. II. Mahmud, bir hatt-ı hümayununda “*Baruthaneler bu zimmî üzerine bırakılacak maslahattan değildir. Gayet ehemmdir. Hâlâ nâzıra ekîden tenbih oluna. Peyderpey i’mâl ittirdesin. Bu husususa kayın pederini teşrîk suretine koyup taşradan gelecek güherçilenin celbi esbâbı gerek tahrîrât ve gerek husûs-ı sa’iresine mu’avenet itdirüb ikdâm olunmalıdır.*” tespitiyle konunun önemine dikkat çekti.

Agâh Efendi döneminde baruthanelerin nasıl idare olunduğu padişah tarafından soruldu. Defterdar efendinin adamları, onun ne kadar ve hangi kalitede barut ürettiğini araştırdılar. Defterler, mufassal takrirler, baruthane işleriyle ilgili uygulamalar incelendi. Sonuçta onun güherçile temininde büyük dikkat gösterdiği ve islafından [peşin parayla veresiye mal alma tarzında alış veriş] ziyade barut ürettiği anlaşıldı. Ayrıca muhasebe defterlerinin gelir gelmez padişaha gönderileceği bildirildi³⁰¹. Neticede önceki nazırların dönemleri hakkında da bilgi içeren ayrıntılı bir takrir padişaha sunuldu³⁰².

Mehmed Şerif Efendi, baruthaneler nazırı olarak tayin edildikten sonra mühürdarı Abdülfettah Efendi’yi Azadlu Baruthanesine vekil tayin etti. Baruthaneler Nazırı, şifahen Abdülfettah Efendi’den üreteceği barut kalitesinin İngiltere ve

³⁰⁰ BOA. HAT. 1254/48523.

³⁰¹ BOA. HAT. 588/28903; 588/28913. Yusuf Agâh Efendi, 1809 yılında baruthaneler nazırı olarak tayin edildi. 20 Ca 1224 (3 Temmuz 1809) tarihinde rikab kethüdası tayin edilinceye kadar bu görevde kaldı. Dolayısıyla Arakel Dadyan’ın 1812’de öldüğü hatırlandığında bu sırada Azadlu Baruthanesinin barutçubaşısı Arakel Dadyandı. Yusuf Agâh Efendi’nin baruthaneler nazırı olmasıyla ilgili bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, V, hzl. Nuri Akbayar, Kültür Bakanlığı Yayınları & Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 1685.

³⁰² BOA. HAT. 588/28909.

Flemenk perdahtı ayarından iyi olmasını istedi. Gece gündüz çalışarak 5.000-6.000 kantar barutun nasıl üretileceğini Arakel Usta ile müzakere etmesini tavsiye etti. Ayrıca amele ve edevatın tekmili ve teşkiline dikkat etmesini salık verdi³⁰³.

Baruthane inşasından hemen sonra barut üretimine başlandı. Ancak mekanik güç için gereken su yetersiz olduğundan 200 tokmaklı çarkın bir tarafı kullanılabildi. 24 saat üretim yapıldığında 10 kantar barut üretilebildiği, ancak su miktarı arttırılırsa üretimin iki katına çıkabileceği belirtildi. Bu hesapla bir ayda 600 kantar barut üretmek için gereken güherçilenin tedariki mümkün değildi. Kurutmak için serilen baruttan bir miktar alınarak İstanbul Baruthanesinde Barutçu Frenk'in ürettiği barutla tecrübe edildikten sonra barut numunesi bir şişeyle padişaha takdim edildi. Üretilen barutun kalite bakımından İngiltere perdahtına yakın olduğu tespit edildi. Abdülfettah Efendi, bu konuyla ilgili tavrında birkaç ay sonra, üretilecek barutun İngiltere ve Flemenk perdahtından daha kaliteli olacağını belirtti³⁰⁴.

Sadrazam, üretilen barutun kaç kerte olduğunu öğrenmek, çarkları gezerek yerinde incelemek, memurlara gereken uyarılarda bulunmak için maiyetinde reis efendi vekili ve darphane nazırıyla tebdil-i kıyafetle önce İstanbul Baruthanesini daha sonra Azadlu Baruthanesini ziyaret etti. Kısa bir müddet İstanbul Baruthanesinde kalındıktan sonra Baruthaneler Nazırı Aburrahman Beğ ile Azadlu Baruthanesine gidildi ve barut üretiminin her aşaması incelendi. Çarkhaneler, güherçile ocakları, havuz, kazanlar, fındık kömürü yakılan ocaklar, baruthanenin içinde ve dışında yer alan bütün tesisler ve sergi bölümündeki muhtelif barutlar incelendi. Yaptığı incelemeyle baruthanede muntazam bir üretim müşahade ettiğini belirtti. Barut kalitesi için de gereken incelemelerin yapıldığı şu satırlardan anlaşılmaktadır:

*“Eğerçi baruthânenin nizâm ve intizâmı mevki'inde olub semeresi
İngiliz ve Flemenk perdahtından a'lâ barutun husûlüyle olmağla bir
kere dahi i'mâl olunan barut imtihân olunsun diyerek, baruthâne
pişgâhında olan havana otuz beş ve otuz altı dirhem miktarı barut ve
yirmi beş vukıyyelik bir gülle vaz' ile fitil itdirildikde dört yüz adım*

³⁰³ [Tarihsiz] BOA. C.AS. 2042; BOA. HAT. 200/10158.

³⁰⁴ [Tarihsiz] BOA. C.AS. 2042; BOA. HAT. 200/10158.

tecavüz idüb üç def'a bu sûretle gülle endaht olundukta kaç kerte atabilür barutun kuvveti dahi mevcud olan âlâtı ile tecrübe ve imtihân ittirilüb yüz yetmiş bir kerteye reside olduğu 'uyûn-ı enâm müşâhede olunduktan sonra İngilterelünün a'lâ barutu nihâyet raddede yüz kırk kerteye varur varmaz iken Allahü'l-hamd âsâr-ı himem-i şâhâneleri olarak 'amel-i Eferenciyeden otuz bir kerte ziyâde barut husûle gelüb el-yevm mevcud güherçile dahi olmağla bir taraftan i'mâl olunmakda idüğü ve devlet-i 'âlîyyeleri bir tarihinde bu kuvvette ve böyle külliyyetlü barut i'mâl idemeyüb esfâr-ı sâbıkada hezâr teklif ile İngilterelüden barut iştirâ' idgeldikleri ve baruthânelerde bir senede fakat bin beş yüz kantar barut i'mâl olunamayub olunsa da hadd-i hezâr teklif ile olunabildiği erbâb-ı vukûfun ihbârlarından ma'lûm iken hamden sümme hamden şimdi senevî on beş bin kantar barut i'mâl olunduğu ve berren ve bahren bir senelik sefer-i hümâyûn on bin kantar mikdârı barut ile idâre olunduğu kuyûd-ı iktizâsı ile âşikâr olmağla bu suretlerin cülûhgir mücella-yı birüz olması müceddeden 'avn ve 'inâyet-i bâri ve eser-i himmet-i tâcdârileriyle olmağın devam-ı ömr-i devlet-i şâhâne ve levâzım-ı şevket ve satvet mülûkâneleri ....beyan kılındıktan sonra Arakil Usta'nın ve sa'ir rüesâ-yı 'amelenin tehyîc say' ve ikdamlarını mu'ceb kelimât ile te'liflerini dahi 'itinâ kılınub toğrusu nâzır beğ kulları umûrunda fütûr göstermeyerek say' ve ikdâmda kusûr eylemediği ve bi avnullah-ı te'âlâ güherçile celb ve barut 'imâl olunur ise devlet-i 'aliyyeleri barut müzâyakasından vâreste olacağı ....”

Padişahın bu hususta yazdığı bir hatt-ı hümayun da bu dönemde ulaşılan başarıyı onaylar niteliktedir:

“Manzûrum olmuştur bihamdihi te'âlâ barut hususu rabıtaya girdi baruthâne nâzırı güzel hizmet ve gayret eylediği ve Usta Arakil dahi ehli ırz ve kârgüzâr olduğu ma'lumumdur imdi elzem olan bunların dahi şevklerini muceb olur vâki' olan mes'ûlâtlarına müsâde olunmalıdır sadâkat idenler berhudâr ve mahzar ı hayır du'âm olur”³⁰⁵.

³⁰⁵ BOA. HAT.1264/48956.

Güllâbîoğlu Agob ile Arakel Dadyan'ın birlikte yaptıkları barut çarkları ne kadar başarılıydı? Bu arkların başarılı olduğuna dair bazı *bilgiler* mevcuttur. II. Mahmud zamanında İran'dan gelen Elçi Mirza Mehmed Emin, İran'ın Osmanlı Devleti'ne yakınlığını, dostane duygular beslediğini belirttikten sonra İran ile Osmanlı Devleti'nin ortak düşmanı Rusya ile mücadele edebilmek için Ergani ve Keban madenlerinden kurşun talebinde bulundu. Ancak madende ihtiyaç fazlası kurşun olmadığı gerekçesiyle bu talep karşılanamadı. İran'da güherçile sıkıntısı yoktu. Ancak kaliteli barut üretme incelikleri tam olarak bilinmediğinden İran'da kaliteli barut üretilemiyordu. Bu sebeple İran'da Osmanlı baruthaneleri gibi mühendislik kurallarına uygun baruthane kurmak ve kaliteli barut üretmek için baruthane inşasında çalışmış bir ustanın İran'a gönderilmesi talep edildi. Bu talebe “...baruthâne-i endîn sene mukaddem Güllâbîoğlu dirler bir zimmî inşâ itmişdi şimdi nüzûl isâbeti ile ‘alîl olub anın rükûb u nüzûle kudreti kalmamışdır eğer fennini i‘mâle kadar gayrı bir üstâd bulunurise taharrî olunub size ifâde olunur...” şeklinde cevap verildi. Bu konu devlet erkaniyla Babâli'de görüşüldüğünde daha önce Fas'ın humbaracı ve barutçu talebinde bulunduğu; Fas'a humbaracı gönderilmesi, barutçu isteği için de “...baruthâne hizmetinde bulunmuş olanlardan münâsibini ayırub irsâl eylemesinde be'is yokdur ...” kararı çıktığı hatırlandı. İran'ın isteğine Padişah, şu hatt-ı hümayunla cevap verdi: “...baruthânden üstâd virilemez İranlu hezârfenn bir adam göndersünler gelüb baruthâneyi görsün eğer mahzûr yoğise bu vechile râbıta virilsün³⁰⁶.”

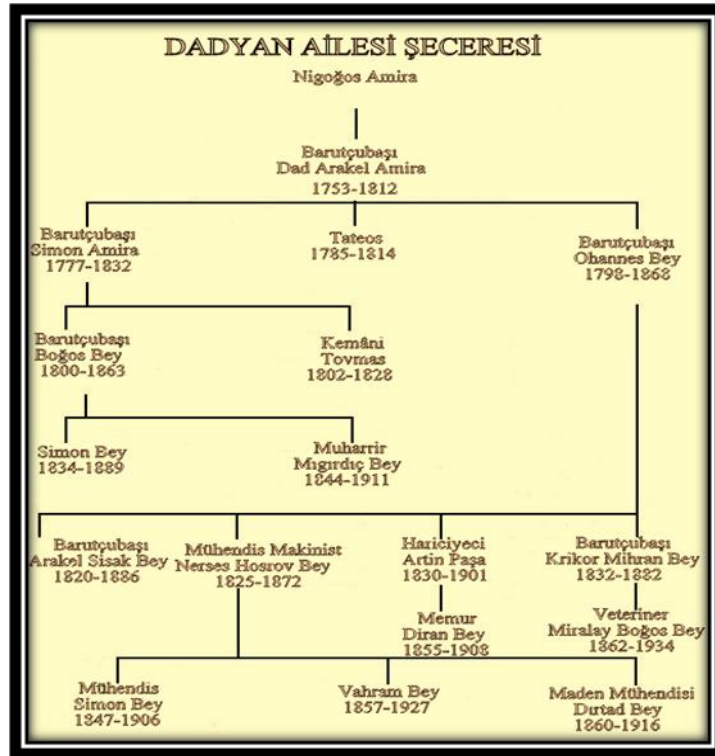
Daha sonra Osmanlı Devleti'nin bir sefer sırasında yüklü miktarda para ihtiyacı olduğu dönemde İran, para vermeyi teklif edince önce şöyle cevap verildi: “...Baruthâne inşâsıyün bir usta virilmesini tekrâr iltimâs itmiş olduğundan memâlik-i İrân hezârfennleri olduğu zâhir olub şâyed dersâ‘âdetde bulunmak ihtimâli olmağla anlardan bir dânesi baruthâneye gidüb temâşâ birle anın vâsıtasıyla İran'da bir baruthâne inşâsı hâtıra gelir...” Ancak daha sonra “...çünkü akçe matlûbu meydanda olduğundan bi'l-küllîye redd ile cevâb virilmeyüb bakalım bir usta bulunabilür mi yollu mu‘allice cevab i‘tâ olunmuş olduğ ve kâmil ustalardan olmayarak baruthâne inşâsı hizmetinde bulunmuş ‘âdi usta virilmesinde

³⁰⁶ BOA.HAT. 794/36857

mahzûr hatıra gelmediği...” karşılığıyla usta talebine dair bir çözüm önerisi getirildi. Padişah da bu konuda şu hatt-ı hümayunu yazdı: “...*Kâimakâm Paşa, münâsibi ne ise ol vechile râbîta virile baruthânededen usta virilmekde be’is yoğise Arakel’e baruthânenin bir şeklini yapıdırub ve bir de adam virilürse mâni’ değil gibidir...*”³⁰⁷.

Arekel Dadyan öldükten sonra onun yerine büyük oğlu Simon barutçubaşı tayin edildi. Simon’dan boşalan başkalfalığa, ikinci kalfa Tateos oğlu Arakel tayin edildi. Ondan boşalan ikinci kalfalığa da üçüncü kalfa Ohannes oğlu Arakel tayin edildi. Boşalan üçüncü kalfalığa Simon’un oğlu Bogos getirildi. Yeni görevlerine atanarlara seleflerinin maaşları verilmesi emredildi. Buna göre 14 Ca 1227 (26 Mayıs 1812) tarihi itibariyle başkalfa 100 kuruş, ikinci kalfa 80 kuruş, üçüncü kalfa 70 kuruş maaş alacaktı³⁰⁸.

Resim 7: Dadyan Ailesi Şeceresi³⁰⁹

³⁰⁷ 18 C 1225 (29 Ağustos 1839), BOA. HAT. 797/36985.

³⁰⁸ 15 Ca 1229 (5 Mayıs 1814), BOA. C.AS. 943; Gurre-i L 1227 (8 Ekim 1812) BOA. C.AS. 25197.

³⁰⁹ Kevork Pamukciyan, *Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar, Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkıları*, III, Aras Yayınları, İstanbul 2003, s. 128. (Bu şecere ilk olarak Reşad Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisinde VIII, İstanbul 1966, s. 4189'da yayınlanmıştır.)

Osmanlı Devleti barut üretiminde yeni bir yapılanma içerisine gittiği bir dönemde *efrencî teknisyenlerden* (yabancı uzmanlardan) istediği verimi alamayınca kendi reayasından Arakel Dadyan'ı iş başına getirdiğinden ve Arakel Dadyan'ın bu husustaki başarılarına daha önce değinilmişti. Kendisi daha sağlığında icraatlarıyla oldukça kaliteli barut üretecek bir tesis vücuda getirdikten sonra devletten vefatından sonra barut üretim işinin başına oğullarının tayinini istemişti. Yaptığı başarılı faaliyetler göz önünde bulundurularak isteği yerinde bulundu ve ölümünden sonra yerine sırasıyla önce Simon Dadyan daha sonra da Ohannes Dadyan tayin edildi.

Osmanlı Devleti dışarıdan teknoloji transfer etmeye yönelik ilk teşebbüsünden istediği neticeyi alamamakla birlikte, var olan teknolojinin sürekli değiştiğini dikkate alarak barut üretiminde çağdaş seviyeyi yakalama adına teknoloji transferi çabasından vaz geçmedi. Daha önce bu çabanın uygulayıcıları olarak *efrencî teknisyenler* olarak görülürken artık Dadyan Ailesinin fertleri görülmeye başlandı. Barut üretiminde Arakel'den sonra önce oğullarının sonra da torunlarının göreve gelmesiyle birlikte bu aile Barutçubaşı Ailesi olarak anılmaya başlandı.

4- Yeniden Teknoloji Aktarma Denemesi: Yurt Dışında Eğitim

a- Simon Dadyan

Simon Dadyan, Barutçubaşı Arakel Dadyan'ın büyük oğludur. Simon, Eğin'in Gamaragab Köyü'nde 1777 yılında dünyaya geldi. Babası, barutçubaşı tayin edildikten sonra babasına yardım ederken bu süreçte barut üretimi konusunda bilgi sahibi oldu. Arakel Dadyan, 1812 yılında ölünce onun yerine barutçubaşı tayin edildi. Simon Dadyan, Maryam Nersesyan'la evlendi. 18 Temmuz 1828 tarihinde Azadlu Baruthanesinde meydana gelen patlamadan şans eseri kurtuldu. Ömrünün sonlarında, zafiyet ve kalp hastalıkları çalışmasına engel oldu. 1832'de Beşiktaş'daki evinde vefat etti ve buradaki Ermeni mezarlığına defnedildi³¹⁰.

Arakel Dadyan'ın ölümünden sonra Baruthaneler Nazırı Abdurrahman Beğ'in talebiyle Azadlu Baruthanesi barutçubaşılığına aynı maaşla ve aynı muafiyetlerle

---

³¹⁰ Pamukçyan, *Biyografilerleriyle Ermeniler-IV*, s. 200-201.

Simon Dadyan getirildi. Bu atamadan sonra Simon Dadyan'a aynen babasına verildiği gibi bir çok imtiyaz ve muafiyetle beraber hatt-ı hümayunla süslenmiş bir berat da verildi³¹¹.

Bu beratta Simon'un yanında kendilerine vergi muafiyeti verilen aile bireyleriyle onların hizmetkârlarına da yer verilmiştir. Bunlara ait hane, sahilhane, bağ, bahçe, tarla gibi taşınmaz mallarının muafiyet tarihi itibariyle hududu, uzunluğu ve genişliği belirlenerek muafiyet kayıtlarına dâhil edilmiştir. Taşınmazlarla ilgili *aşar-ı şer'iyye* ve *rüsûm-ı örfiye* gibi vergileri ödemeleri şartıyla bu mülklerin adlarının da muafiyet beratlarına dâhil edilmesine karar verilmiştir. Simon'un ve ailesinin sonradan edinilen mallarının da muafiyet beratlarına geçirilmesi için İstanbul Kadısına gerekli talimat verilmiş, bu konuda Rum ve Ermeni patrikleri bilgilendirilmiştir. Simon'a berat verilmesi için eski kayıtlardan babası Arakel'e verilen berat çıkartılarak incelenmiştir. Şerif Mehmed Efendi'nin nazırlığı zamanında II. Mahmud'un tahta cülusu (4 C 1223/28 Temmuz 1808) nedeniyle devlet hizmetinde çalışan görevlilerin beratlarının yenilenmesi gerekmiştir. Baruthane-i Amire'de büyük çarklar yapan Güllabîoğlu Agob Kalfa ile Saatçi Arakel'in beratları da bu kapsamdaydı. Padişahın bu konudaki hükmünde, Güllabîoğlu Agob ve Saatçi Arakel gibi gayrimüslim reayadan hüner sahibi kişilerin devlet hizmetinde çalışmalarının reayanın geri kalanının da bu şekilde devlet hizmetinde çalışmaları için örnek oluşturacağından bahsedilerek bunların cizyeden muaf tutulmaları yanında sarı mest pabucu giymelerine de müsaade edildi. Çarkların yapıldığı bilgisi padişaha sunulduğunda "*vakı'a yapılan çarh gâyet musanna' olmuş haz itdim takrîr mucebince tanzîm oluna*" hatt-ı hümayunuyla Güllabîoğlu Agob ve Saatçi Arakel'in cizye ve diğer vergilerden muaf tutulmasını emretti. Zira Osmanlı Devleti'nde Hristiyanlardan ve Yahudilerden hüner sahibi olup devlet hizmetinde çalışanlar cizye-i şer'iyeye, avârız-ı divâniye gibi vergilerden muaf tutulur ve kendilerine muafiyet belgesi verilirdi. Bu muafiyetler bazı nakdî ve aynî vergileri kapsamaktaydı. Yine kendilerine giyim kuşam ve yaşam tarzlarına müdahale edilmeme ve müsaade edilen serbestlik sınırı içinde yaşamlarını sürdürme hakkı tanındı. Bu çerçevede tanınan ayrıcalıklar arasında yeme içme hususunda özgürlük,

---

³¹¹ BOA. HAT. 1338/52227.

sarı mest papucu giyebilme ve silah taşıyabilme gibi Müslümanlara özgü ayrıcalıklarla gündelik eşyalarına ve giyim kuşamlarına tanınan serbestiyet zikredilebilir. Ayrıca bu muafiyet kapsamındaki şahısların evlerine kimse tarafından müdahale olunmayacağı, hanelerinin konak olarak kullanılmayacağı, hanelerine askerler tarafından zorla girilmeyeceği, karadan ya da denizden bir yere gideceklerinde kendilerinin ve hizmetkârlarının elbise, çizme değiştirmelerine, silah taşımalarına müsaade edileceği; hayvanlarına, katırlarına müdahale edilmeyeceği hususunda kendilerine garanti verilmekteydi. Bahsi geçen muafiyet beratı hem devlet hizmetinde olan şahıslara hem de bunların iki hizmetkârına verilmekteydi. Arakel Dadyan'a da Osmanlı tahtındaki değişimler nedeniyle 1211 (1796-1797)'de, 1223 (1808-1809)'te ve evası Ca 1224 (28 Haziran 1809) tarihinde berat verildi³¹².

Barutçubaşı Simon'a verilen iki muafiyet beratı bir yangında yanınca Baruthaneler Nazırı Vekili Ahmed Beğ, bir takrirle Simon Dadyan'a yeniden üst kısmı hatt-ı hümayunla süslü bir berat verilmesini talep etti ve bu isteği yerine getirildi³¹³.

Simon Dadyan, bilinmeyen bir sebeple barutçubaşılık görevinden alınıp Ankara'ya sürgün edilerek burada zorunlu ikamete mecbur edilince, onun yerine kardeşi Ohannes barutçubaşı tayin edildi³¹⁴. Simon Dadyan, aynı zamanda 10 Ağustos 1820-2 Temmuz 1821 tarihleri arasında Beykoz yakınlarındaki kâğıt imalathanesinin idaresiyle de görevlendirilmişti³¹⁵. Simon Dadyan öldükten sonra yerine kardeşi barutçubaşı tayin edildi.

b- Ohannes Dadyan

Baruthaneler nazırı, Barutçubaşı Simon Dadyan'ın ölümü üzerine Simon'un yerine onun kardeşi Başkalfa Ohannes Dadyan'ın barutçubaşı olarak tayin edilmesini, başkalfalığa ikinci kalfa Nikogos'un, ondan boşalan ikinci kalfalığa

---

³¹² Bu muafiyetler fiçı, tulum, kazan yetirmesi talep edilmez, yave, ispençe, kul, cariyeye resmi, kazma, kürek, kürekçi, ordu tekâlifliği, salgun akçesi, oğullarının ve hizmetkârlarının asesbaşı, subaşı ve muhtesip, yasakçı, acem oğlanı tekâlifliği, otlak, saman yapıp, beklemek, bağ ve tarla resmi gibi nakdî ve aynî vergileri kapsamaktadır. 22 Şevval 1227. *BOA. C.ML.* 23802.

³¹³ *BOA. HAT.* 1265/48962.

³¹⁴ *BOA.HAT.* 501/24541

³¹⁵ 2 Ra 1237 (27 Kasım 1821), *BOA. C.ML.* 143.

üçüncü kalfa Dikran'ın getirilmesini ve Dikran'dan boşalan üçüncü kalfalığa da yeni Barutçubaşı Ohannes'in yeğeni Andreyas'ın getirilmesini ve her birine birer berat verilmesini talep etti. Buna göre kayıtlar incelendi. Başkalfa Ohannes'in maaşının 100 kuruş, ikinci kalfanın 80 kuruş, üçüncü kalfanın maaşının da 70 kuruş olduğu tespit edildi. Yeni atamaların bu kayıtlara göre yapılması uygun görüldü³¹⁶.

Simon öldüğü sırada İstanbul Baruthanesi barutçubaşılığı görevi Simon'un oğlu Bogos tarafından, Azadlu Baruthanesi barutçubaşılığı görevi de Simon'un kardeşi Ohannes vasıtasıyla yürütülmekteydi. Baruthaneler nazırının isteğiyle fiiliyattaki duruma uygun olarak Bogos, İstanbul Baruthanesi barutçubaşılığına, Ohannes de Azadlu Baruthanesi barutçubaşılığına tayin edildi. Simon'a ödenen 1.000 kuruşluk maaşın aynı şekilde oğlu Bogos ile kardeşi Ohannes'e de ödenmesi ve her ikisine de muafiyetlerini gösterir bir berat verilmesi kararlaştırıldı³¹⁷.

Bu atamaların ardından hem Bogos'a hem de Ohannes, Arakel ve Simon'a birer muafiyet beratı verildi. Ohannes'e 1227 (1812-1813) yılında verilen berat kaybolunca 1241 (1825/1826) yılında kaybolunca, kendisine yeni bir berat verildi. Bu beratta Ohannes'in mal varlığı kayıt altına alınmış ve bu malların devletin güvenliği altında olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Ohannes ile birlikte ailesinden ve hizmetkârlarından kimlerin bu imtiyazlardan yararlanacağı da isimleriyle tek tek kaydedilmiştir. Ohannes'in ailesinden Ohannes ile oğulları Arakil, Tersis, Artin ve Kirkor; damadı Hayrabet, amcasının oğlu Arakil, yeğenleri Mardiros ve Haçadur, eniştesi Hazar, yeğeni Manuk, eniştesi Sarkis, bacanağı Kirkor; yeğenleri Ohannes, Agob, Andreas, Avpust, Mikael, kayını Abraham ve damadı Karabet, yeğeni Ovadis muafiyet beratları verilen aile üyeleridir. Aynı şekilde Kirkor veledi Ohannes ile Karabet veledi Serkiz adlı hizmetkârlarına da berat verildi. Söz konusu beratlar 29 Za 1248 (19 Nisan 1833) tarihinde ilgililere teslim edildi³¹⁸. Yukarıda adı geçenlere verilen berat mayıs/haziran 1838'de yenilendi³¹⁹.

---

³¹⁶ 19 Za 1247 (20 Nisan 1832), *BOA. C.AS.* 20224; 19 Za 1247 (20 Nisan 1832), *BOA. MAD.* 5624, s. 17, 22.

³¹⁷ 29 L 1247 (1 Nisan 1832), *BOA. C.AS.*8660; 15 Za 1248 (5 Nisan 1833), *BOA.MAD.* 5627, s. 6170.

³¹⁸ 19 Za 1248 (9 Nisan 1833), *BOA. C.AS.* 9010.

³¹⁹ 1 Ra 1254 (25 Mayıs 1838), *BOA. C.AS.* 16922.

Bogos ve Ohannes yeni görevlerine atandıktan sonra maliye nazırının önerisiyle bunların maaşları arttırıldı. Ohannes'in ve Bogos'un aldıkları maaş ihtiyaçlarını karşılamadığı, kendi cemaatleri içindeki konumlarına nispetle düşük olduğu, devlet hizmetindeki sadakatleri ve faydaları dikkate alınarak Ohannes'in maaşı 7.500 kuruşa, Bogos'un maaşı da 6.000 kuruşa yükseltildi³²⁰.

Bu atamalarla Osmanlı baruthanelerinde idari sorun çözüldükten ve barutçubaşılardan maaşlarında iyileştirme yapıldıktan sonra barut imalinde eski hedef, devlet gündemine tekrar geldi. Devletin pek çok alanda sanayileşme çabası içine girdiği bir dönemde eskiden beri barut üretiminde nihai hedef olan İngiltere barutu kalitesinde barut üretmek ve baruthaneleri devrin yeni teknolojisine göre modernize etmek için İngiliz teknolojisinin örnek alınmasına karar verildi. Bu amaçla Mühimmat-ı Harbiye Nazırı tarafından yazılan bir tavrile Ohannes'in Londra'ya gönderilmesi talep edildi. Bu istek, serasker paşa tarafından makul bulunarak onay alınması için bir arz tezkeresiyle padişaha sunuldu³²¹ ve padişah tarafından da uygun görüldü.

Ohannes Dadyan, İngiltere'ye giderken önce Avusturya ve Fransaya uğrayarak bu ülkelerin barut üretim tesislerini incelemeye karar verdi. Bu amaçla Belgrat'tan hareket ederek 5 N 1850 (5 Ocak 1835) tarihinde³²² Avusturya'nın Zemun şehrine gitti. Buradan da Pasta? şehrine ve ardından Viyana'ya ulaştıktan sonra güherçile ve barut imalathanelerinde incelemelerde bulunmak için gereken izni temin etti.

Mösyö Meternik adlı bir generalin emriyle Barutçubaşı Ohannes'in maiyetine Havzlab? adlı binbaşı tayin edildi. Binbaşı Havzlab? eğitim için Avusturya'ya gönderilmiş Osmanlı öğrencilerinden de sorumluydu. Barutçubaşı Ohannes, Havzlab?'dan Avusturya baruthanelerinin kurulması ve işletilmesiyle ilgili bilgiler edindi. Öğrendiğine göre Avusturya'da devlet baruthaneleri yoktur. Baruthaneler, tüccarlar tarafından yapılmaktadır. Devlet, beğendiği baruthaneyi satın alarak kamulaştırmaktadır. Güherçile ve güherçilenin işlendiği imalathaneler ise devlete

³²⁰ 1 R 1254 (24 Haziran 1838), *BOA. C.AS.* 35483.

³²¹ *BOA.HAT.* 587/28879.

³²² Belgede Ohannes Dadyan'ın Zemun şehrine ulaşma tarihi 5 ramazan olarak verilmiştir. Ancak Ohannes Dadyan'ın Avrupa'ya seyahatinin 1835 yılında gerçekleştiği bilindiği için tam tarih 5 N 1250 (5 Ocak 1835) olmalıdır. Gomidas Çarcıyan, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, Kesit Yayınları, İstanbul 2006, s. 67.

aittir. Barutçubaşı Ohannes, önemli tüccarlardan biriyle bir güherçile imalathanesine giderek incelemelerde bulundu. Güherçile saflaştırma teknikleri hakkında bilgi aldı. Bu imalathanelerde yapısı itibariyle topraktan ziyade bir çeşit tozu andıran ve Osmanlılar tarafından bilinmeyen, farklı bir türde güherçile üretilmektedir. Özellikle Hindistan'da ve Mısır'da bol bulunan bu sarı renkli tozun güherçilesi oldukça fazla olup İngilizler tarafından Hindistan'dan ve Mısır'dan Viyana'ya ve Londra'ya getirilmektedir. Bu tozun kaynama derecesi ve işleme tarzı Osmanlı Devleti'nde üretilen güherçileden farklı olduğundan işleme/saflaştırma sürecinde de farklı bir süreç takip edilmesi ve iki kez işlenmesi gerekiyordu.

Bu tozdan işlenme şekline göre güherçile üretilebildiği gibi, fabrikada farklı bir şekilde işlendiğinde çok fazla miktarda sabun yapılmakta ve artanı da fiçılara doldurularak cam hamuru üretiminde kullanılmak üzere camcı esnafa satılmaktaydı. Üretilen sabunun bir kısmı, fabrika çalışanları için ayrıldıktan sonra sabunun fazlası da satılmaktaydı.

Bu tozun bir diğer faydası da içindeki güherçile ve alkalusini/alkolü/alkalisi? alındıktan sonra tekrar güherçile üretimi için kullanılabilmesiydi. Yerleşim birimi dışında uygun mahalde büyük bir tarlaya bu posa, kireç ve kille karıştırılarak şerbet kıvamına getirilip saçılıyordu. Havaaların uygun gitmesi durumunda bunlar yaklaşık 6 ay sonra güherçileye dönüşüyordu. Bu şekilde suni olarak üretilen toz, işlendikten sonra posası tekrar bu tarlaya yayılarak devir daimle güherçile üretilebiliyordu. Ohannes, bu şekilde güherçile üretmenin tüm ayrıntılarına vakıf oldu. Kimya ilmi gereğince bu toz, çözelti hâline nasıl getirilir, güherçile alkalusinden /alkolü/alkalisi? nasıl ayrılır, nasıl saflaştırılır, elde edilen posa tarlalarda güherçile hâline nasıl getirilir, tüm bu bilgilere vakıf oldu. Ayrıca üretim aşamasında kullanılan kazanlar, ocaklar, cıvalı aletler vesair malzeme hakkında gereken malumatı edindi. Güherçile tarlasına giderek üretimin tüm aşamalarını kaydetti. Amerika'da ve İngiltere'de de güherçilenin bu şekilde üretildiğini öğrendi. Bu şekilde güherçile üretilmesi yeni geliştirilmiş bir teknikti. Barutçubaşı Ohannes, İngiltere'ye ulaştığında bu tozdan bir miktar satın alarak göndermek niyetindeydi.

Barutçubaşı Ohannes, Avusturya'da bir güherçile fabrikasında incelemelerde bulundu. Bu fabrikada yapılan saflaştırma işlemi, İstanbul baruthanelerinde

uygulanan yönteme benziyordu. Ancak bazı farklılıklar da vardı. Güherçilenin küçük kazanlarda yıkanmasının işlemi kolaylaştırdığını gördü. Ayrıca güherçilenin işlenmesi sırasında oluşan köpüğü almak için kullanılan aletlerle güherçilenin işlenmesi ve saflaştırılması kolaylaıyordu. Cıvalı bir Şişe yardımıyla güherçile içinden alınan numunenin ne kadar fire vereceğini tespit edilebiliyordu. Barutçubaşı Ohannes'e bu incelemeleri sırasında bir binbaşı, bir topçu subayı ve Avusturya kralının bir akrabası refakat etti³²³.

Barutçubaşı Ohannes, 8 Z 1250 (7 Nisan 1835) tarihinde³²⁴ Paris'e vardı. Burada sekiz gün misafir olarak kaldıktan sonra, barut üretimi hakkında bilgi almak üzere bu konuda eğitim veren bir devlet okulunda 3-4 gün eğitim gördü. Eğitmenlerin kendinden hiçbir bilgiyi ve ayrıntıyı gizlememesi Ohannes'i ziyadesiyle memnun etti Fransa'da özellikle kömür üretimi için kullanılan kazanların ve fırınların Osmanlı için çok gerekli olduğu sonucuna varan Ohannes, bu konudaki bilgisini arttırdı. Kendine barut numuneleri üzerinden açıklamalarda bulunuldu. Bu eğitimde çok Şey ğrendi. Ancak Fransızların barut üretme bilgilerinin kaynağı da İngiltere'ydi. Fransız uzmanlar da İngiltere barutunu örnek alıyordu. Bu nedenle daha kaliteli ve fazla barut üretmek için Fransa'da gördüğü alet edevatın İngiltere'den temini gerekiyordu.

Fransa'da farklı üç baruthane vardı. Bu baruthanelerde 15 yıldır, değişik  yöntemle güherçile üretiliyordu: Güherçile ya topraktan temin ediliyor ya suni olarak yapılıyor ya da Hint gherilesinden arıtılarak üretiliyordu. Topraktan elde edilen ve suni olarak üretilen güherçile  baruthanede işlenirken yalnız bir baruthanede Hint güherçilesi kullanılıyordu.

İngiltere'nin tüm baruthanelerinde ise Hint güherçilesi ileniyordu. Ohannes, Hint güherçilesi ve bunu işleme tekniği hakkında ayrıntılı incelemeler yapmak için İngiltere'ye gitme arzundaydı. Gerekli malzeme ve hammadde İngiltere'den temin edilebilir, Hint güherçilesi İstanbul'un iklimine uyum sağlarsa bu güherçileden üretmek mümkün olabilir ve posasının tekrar kullanılmasıyla üretimde devamlılık sağlanabilirdi. Bu toz, güherçile dışında hem sabun hem cam yapımında

³²³ BOA. HAT. 588/28920-A

³²⁴ Belgede sadece 8 Zilhicce tarihi verilmekle beraber tam tarih 8 Z 1250 (7 Nisan 1835) olmalıdır.

kullanılabilir. Ohannes, İstanbul'a gönderdiği bilgilendirme yazısında Fransa'da ancak kısmi bir bilgi edinebildiğini, İngiltere'de daha fazla bilgi edinirse bu tozdan/güherçileden ve güherçilenin saflaştırılmasında kullanılan aletlerden bir miktar satın alınması gerektiğinden bahsetti. Bunun için 1000-1.200 akçe kadar bir masraf zaruri görünüyordu. Bu paranın nasıl ödenebileceğiyle ilgili olarak elçiyle görüştü. İstanbul'dan muteber bir tüccardan havale kâğıdı gelmesi gerektiğini yoksa para verilemeyeceğini öğrendi. Londra'dan alet edevat, hammadde alınması için ancak bahsi geçen havaleden sonra bunların parça parça alınabileceğini bildirdi. Ayrıca düşünceleri padişah tarafından da uygun görülürse bir an önce faaliyete geçilmesi gerektiğini ifade etti. Ohannes, bu bilgilendirme yazısında özellikle kömür yapımı için kullanılan aletlerin temin edilmesi gereğini vurguladı. Fransa da bu aletleri esasen İngiltere'den ithal ettiği için bunların İngiltere'den ithali gerekiyordu. Kükürt üretmek için büyük kazanların, barut dövmek için de çarkların vb. aletlerin İngiltere'den alınması lazımdı. Bunlardan başka alınması gereken aletlerin İngiltere baruthanelerinde yapılacak incelemelerden sonra netleşeceğini ifade etti. Ohannes, kendine verilen bilgiler doğrultusunda kömür üretilmesi için Fransızların kullandıkları ağaçtan kullanılması, bu ağaçtan bulunamazsa söğüt ağacının kullanılması gerektiğine, söğüt ağacının da budaksız beyaz cinsinin kullanılması gereğine işaret etti. Ohannes, Fransız eğitimcilerin verdikleri bilgilere dair ayrıntılı notlar aldı. Bu bilgilerin üzerine İngiltere'de edineceği bilgileri de kaydederek İstanbul'a dönüşünde öğrendiklerini uygulama şansı bulacaktı³²⁵.

Barutçubaşı Ohannes Dadyan, 3 Teşrin-i sâni 1250 (15 Kasım 1835)³²⁶ tarihinde İngiltere'ye vardıktan sonra İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston kendiyile ilgili bir tavsiye yazısı kaleme aldı. Ardından da Ohannes Dadyan, İngiltere topçu meclisine kabul edildi. Eğitimi tamamladıktan sonra burada aldığı eğitimin derecesini gösteren bir tasdikname, topçu meclisi memurları tarafından kendine verildi³²⁷. Barutçubaşı Ohannes Dadyan ve oğlu Arake, l daha fazla ve kaliteli barut üretmek için 9 Mart 1836 tarihinde İngiltere Kraliyet Baruthanesine gittiler. *Bir*

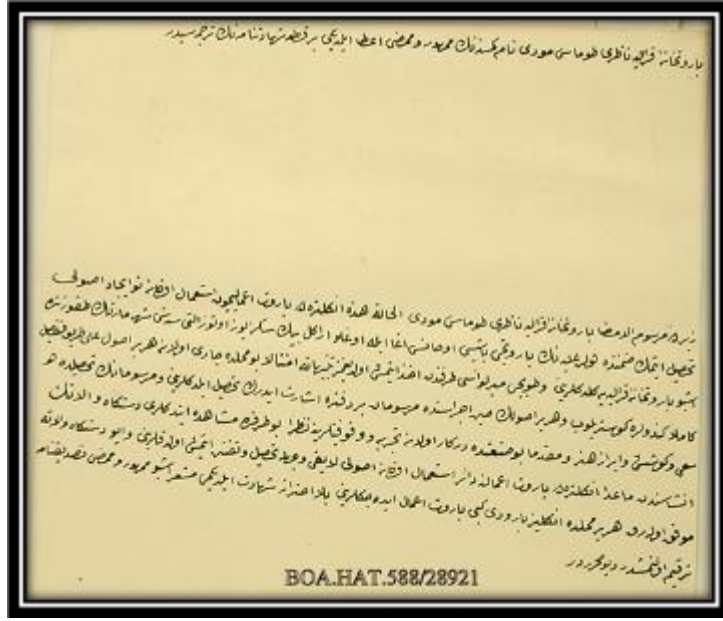
³²⁵ BOA. HAT. 588/28920-A

³²⁶ Belgede 3 Teşrin-i sâni 1835 tarihi belirtilmiş olmakla beraber tarih 8 Teşrin-i sani 1250 (15 Kasım 1835) olmalıdır.

³²⁷ BOA. HAT. 588/28921-A.

topçu mirlivası vasıtasıyla tüm aletleri gördüler. İngiltere barutu yapımına dair notlar aldılar. Bu kalitede barut üretebilecek düzeyde bilgi edindikleri, istedikleri yerde İngiltere barutu kalitesinde barut üretebilecekleri ve aldıkları eğitimi başarıyla tamamladıklarına dair İngiltere Kraliyet Baruthanesi Nazırı Thomas Moody tarafından kendilerine imzalı mühürlü bir diploma (*şahadetname*) verildi³²⁸.

Belge 1: Ohannes Dadyan'a İngilterede Aldığı Eğitim Sonucunda Verilen Diplomanın Tercümesi

Ohannes Dadyan, İngiltere’de ve Fransa’da bulunduğu sırada pek çok kişinin yardımını gördü. İngiltere’de İngiltere kralı, bakanları, kralın başkatibi özellikle de İngiltere Devlet Baruthanesi Müdürü Kolonel [Albay] Moody’nin; Fransa’da bulunduğu sırada ise Fransa Devlet Baruthanesi Ekol Politeknik Başrepetitörü Monsenior Gaultier Glaubry? gibi kişilerin desteğini yakinen hissetti. İngiltere’deyken İngiliz uzmanlar kendine barut imalinden başka demir eritmenin püf noktalarını öğrettiler. Fabrikaları gezdirerek yerinde inceleme yapmasını sağladılar. Böylece sadece işin teoriğini değil pratiğini de gösterdiler. Ohannes Dadyan, bundan dolayı devletin bir teşekkür ifadesi olarak Fransa’da Monsenior Gaultier

³²⁸ BOA. HAT. 588/28921

Glaubry?'ye ve İngiltere'de İngiltere Devlet Baruthanesi Müdürü Kolonel [Albay] Moody'e birer iftihar nişanı verilmesini talep etti³²⁹.

Belge 2: Osmanlı Barut Üretimine Yaptıkları Katkıdan Ötürü Kendilerine Nişan Verilmesi İstenen Yabancı Uzmanların İsimlerini Belirten Belge

Ohannes Dadyan'ın beraberinde İngiltere'ye götürdüğü barut ve güherçile İngiliz ustalar tarafından incelendi. Daha sonra Osmanlı'daki güherçile işleme ve barut üretme tekniği hakkında kendinden bilgi alındı. İngiliz ustalar, Osmanlı barutunun İngiltere barutu kalitesine erişememesinin nedenlerini ayrıntılı olarak Ohannes'e anlattılar. İstanbul ve Azadlu Baruthanelerinde üretilen barutun İngiltere barutu kalitesinde olması için sarf edilen büyük çaba neticesinde barutun kalitesinde bir artış olmakla birlikte İngiltere barutu kalitesine ulaşılammıştı. Osmanlı'nın barut üretiminde yaptığı birkaç hata, İngiltere'nin ince av barutu kalitesinde barut üretilmesini engellemiştir. İngiltere ince av barutu bozulmadan uzun süre kuvvetini muhafaza edilebiliyordu. İngiltere'de barut üretimi General Lord Konrovin?'in marifetiyle 25-30 yıl önce (yaklaşık 1805-1810, Ohannes Dadyan 1835'te Londra'dadır.) en mükemmel şeklini almıştı.

³²⁹ BOA.HAT. 591/29016-B.

Fransızlar, Osmanlı Devleti'nin kullandığı barut üretme tekniğini Ohannes'in İngiltere ziyaretinden tahminen 12 yıl önce (1823'te) terk ettiler. Fransa, barut üretiminde kaydettiği mesafeyi Mosodofan? adlı bir bilim adamına borçludur. Fransa, Mosodofan?'ı baruthane, tophane, tersane ve diğer askerî alanlarda incelemelerde bulunması için İngiltere'ye gönderdi. Burada yaklaşık sekiz yıl kalan Mosodofan?, Fransa'nın eksik yönlerini ve İngiltere'nin ileri olduğu alanları tespit etti. Fransa, söz konusu durum tespitini/teşhisini yaptıktan sonra eksiklerini gidermek ve İngilizlerin ilminden yararlanmak için İngiltere'ye gönderdiği subaylar ve mühendisler vasıtasıyla eksikliklerin giderilmesini sağladı. Fransa, pek çok alanda olduğu gibi barut üretimi alanında da İngiltere'yi örnek aldı. Üç baruthaneyi İngiliz modeliyle yeniden düzenledi. İngiltere usulü üretim yapmayı tercih etti.

Osmanlı'nın barut üretmedeki kusurlarından birincisi odun kömürü, ikincisi çark hususundadır. Osmanlı baruthanelerinin çarkları Fransızlarınki gibi tokmak çarkı olduğundan, bu çarklar İngilizlerin dibek çarklarının yaptığı etkiyi yapamamaktadır. Bunun dışındaki farklar, barutun kalitesini etkileyecek oranda değildir. Ancak kusursuz barut üretmek için her şeyiyle İngilizlerin ürettiği şekilde barut üretilmesi gerekmektedir. Barutçubaşı Ohannes, Osmanlı barut üretiminde yapılan yanlışlıkları maddeler hâlinde ifade etti. Burada hem yapılan hatalara hem çözüm önerilerine yer verdi:

1- İngiltere barutu kalitesinde barut üretmek için öncelikle güherçile madenlerine bir nizam vermek gerekmektedir. Güherçile temin edilen yerlerdeki ustalara güherçilenin tabiatını tanıtmak lazımdır. Güherçilenin öncelikle temiz toplatılmasına dikkat edilmelidir. Yeterince temiz toplanmazsa muhtelif maddeleri, tozları ve sülfatları güherçileden ayırmak çok zor olacaktır. İçindeki bu maddelerden dolayı Osmanlı güherçilesi İngiliz kimyagerleri tarafından kusurlu bulunmuştur.

2- Osmanlı barutunda kullanılan kömür, İngiltere'de kullanılanla aynı değildir. Üretimde kömür kalitesi çok önemlidir. Zira İngiltere barutunda kullanılan kömür olmadığı takdirde barutun ateş alması gecikmekte bu da barutun kalitesini düşürmektedir. Kömür yakmak için imbiç aletleri satın alınmalıdır. İngiltere'de mühendisler kömür yakmak için yapılan aletleri kullanmaktadırlar. İyi cins ince baruta mahsus kömür için baruthane bahçesindeki fidanlar kullanılmaktadır. İngiliz

uzmanlar, Ohannes'e bu fidanlar ve bunların yetiştirilme şekli hakkında bilgi vermişlerdir. Bu fidanların İngiliz ustalarının tarifleri üzerine Osmanlı memleketinde de aynı şekilde dikilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Top barutu yapmak için söğüt çubuğu kullanılması tavsiye edilmektedir. Fındık çubuğunun kabuğu soyulmadığından bu çubuktan üretilen kömür dolayısıyla da barut iyi kalitede olmamaktadır.

3- Osmanlı baruthanelerinde kullanılan çarkların kuvveti, İngiliz ustalara anlatıldığında ustalar, mekanik hesabıyla su kuvvetinin az, çark kuvvetinin çok olduğunu ifade etmişlerdir. Baruthaneye su sağlayan bend yüksekliğini 4 arşın arttırılmakla su kuvvetini arttırmak da mümkün olacaktır. Suyun altına İngiliz usulü çarklar yerleştirilirse hem çarkların gereği gibi kullanılacağı hem de her yıl 2.000 kantar daha fazla barut üretilebileceği ifade edilmiştir. Önce mevcut çarkların su dolaplarının tamiriyle yetinilmesine karar verilmiştir. Ayrıca tokmak çarklarının top barutu üretmek için yeterli olduğu ifade edilmiştir. Ancak ince barut yapmak için her halükârda İngiltere kraliyet baruthanesi ustalarının belirttiği gibi dibek çarkı kullanılması gerekmektedir. Azadlu Baruthanesi suyunun kuvveti azdır. İngiliz mühendislerin önerilerine göre 10 beygir kuvvetinde otomatik buhar çarkı yapılmalıdır. Havayı boşaltan tulumba ve borular ilave edilerek otomatik çark iki dibek çarkına hareket verecektir. Dibek çarkının bulunduğu mahalden 500 adım ileride bir sundurma altına inşa edilecek vapur çarkı vasıtasıyla her yıl 500 kantar ince av barutu üremek mümkün olacaktır. İstanbul Baruthanesi çarkları beygir gücüyle döndürüldüğünden İngiliz mühendisler göre bu tür çarklarda ince ve kaliteli barut üretmek mümkün değildir. İngiliz ustalar, bu baruthanede yapılacak bazı değişikliklerle buradan yararlanmanın mümkün olabileceğini ifade etmişlerdir. Öncelikle kükürt ve kömür imbikleri temin edilir, gerekli düzenlemeler yapılırsa burada top barutu üretmek mümkün olacaktır. İstenildiği takdirde 16 yahut 20 adet otomatik buhar çarkı, dibek çarkları İngiltere'de yaptırılabilir. Bunlarla yıllık 4.000 kantar barut üretilebilecektir. Gerekli aletler alınması, baruthane kusurlarının giderilmesi durumunda Osmanlı baruthaneleri istenilen seviyeye çıkarılabilir.

4- Osmanlı baruthanelerinde üretilen barutların hepsinin aynı kuvvette olmaması Osmanlı barutunun bir diğer kusurudur. Üretim sırasında mengene

kullanılmadığı için barut kuvvetinde bir standardizasyon sağlanamamaktadır. Mengene kullanmaksızın üretilen 10 kıyye barut, 10'a taksim edildiğinde aynı saflıkta bulunmadığından bu parçaların kuvveti aynı oranda olmamaktadır. İngiliz mühendisler, tarifleri ve ölçüleri gereğince İstanbul ve Azadlu Baruthanelerine birer adet barut mengenesi kurulması gerektiğine işaret etmişlerdir.

5- İngilizler, barutun güneşte kurutulmasını kesinlikle kabul etmemektedirler. Barut, sadece su buharıyla ısıtılmış sobalarda kurutulmalıdır. Bu işlem için kullanılacak aletler bakırdan imal edilmelidir. Bakır, İngiltere'de çok pahalı olduğu için İstanbul'da bunların daha ucuza yapılması mümkündür. Ohannes, İngiliz mühendislerin bu tesisatın nasıl yapılacağına dair verdiği tarifi ve yapım aşamasını gösteren planı defterine not etmişti. İngiliz uzmanlar, tesisat kazanına ve buharı taksim edecek borular yapılması zaruretine dikkat çekmişlerdir. Bu boruların yerleştirilmesi için sobaların ve binaların değiştirilmesine gerek yoktur. Sadece boruları mahalline koyarak sobaların döşemesinin iki kat yapılması gerekecektir.

6- Barutun imali olduğu kadar muhafazası da önemlidir. Barutun muhafaza edileceği varillerin mümkün olduğu kadar imtizaçlı (uygun) yapılması gerekmektedir. İmkân varsa bunların İngiliz usulünde yapılması önerilmektedir. Barutun tekrar baruthaneye getirilmesi icap ederse ya da bir yerden bir başka yere nakli gerekirse bu durumda bazı tedbirlerin alınması gereklidir. Barut kalitesinin bozulmaması için donanma gemilerinde varillerin muhafaza edileceği kısımların ve gemi cephaneliklerinin bakır malzemeye İngiliz usulü yapılması şarttır. Barut mahzenleri ufak binalar şeklinde birbirinden uzakta inşa edilmelidir. Dört tarafı duvarla çevrilip, tavanı ahşaptan yapılmalı ve devamlı surette havalandırmaya müsait inşa edilmeli, güneşli havalarda mahzeni bir bekçi havalandırmalıdır.

7- Top ve humbara barutunun kalitesine ve oranına standart getirilmelidir. Bunlarla ilgilenen subaylar, bilgilerini arttırmalıdır. Yalnız barutun kalitesi bu husus için yeterli değildir. Toplanan güherçile kalitesinin anlaşılması için numune alınması, bu numunede İngiliz kimyagerlerden alınan bazı maddelerle testler yapılması gerekmektedir. Devamlı kaliteli güherçile üretmek için güherçilenin kalitesini tespiti yönelik bu yöntemin tüm güherçile ustalarına öğretilmesi gerekmektedir.

8- İngiltere'den getirilecek alet edevat İstanbul ve Azadlu Baruthanelerine yerleştirilince Azadlu Baruthanesinde 500 kantar ince av barutuyla 4.500 kantar savaş barutu üretmek mümkün olacaktır. İstanbul Baruthanesinde de yine İngilizlerin verdikleri savaş barutu kalitesinde barut üretilebilecektir. İstanbul Baruthanesindeki bendin duvarı yükseltilir, beygir çarkları yerine otomatik dibek çarkları kurulursa baruthanelerde her sene 6.000 kantar ince av barutu ve 7.000-8.000 kantar savaş barutu üretmek mümkün olabilecektir³³⁰.

Ohannes Dadyan'ın bu önerilerinden ne kadarı gerçekleştirilebildi?

Ohannes Dadyan'ın alınması gerektiğine işaret ettiği alet edevat için kaynak sıkıntısı çekilmekteydi. Konuyla ilgili olarak Mühimmat-ı Harbiye Nazırı tarafından sadarete gönderilen bir arizada barut imali için İngiltere'den getirilecek alet edevat için 1.200 kese akçeye ihtiyaç olduğu, baruthaneler hazinesinden bu meblağın ancak 600 kesesinin karşılanabileceği ve diğerleri için sarraftan teminat alınsa dahi poliçeler gelince müşkülât çıkacağı ifade edilmişti³³¹.

Ödeme hususunda sıkıntı çekilen diğer bir husus da alınacak alet edevatın borcunun ödenme şeklinden kaynaklanmaktaydı. Barutçubaşı tarafından satın alınan eşya/alet edevatın borç miktarı hesaplanarak İstanbul'a poliçe olunmaktaydı. Ödenecek miktarın artmasıyla poliçe olunmayan meblağdan dolayı borçların ödenemeyeceği, dolayısıyla da alet edevat temininin mümkün olmayacağı ifade edilmişti. İthal edilen baruthane eşyası ve gereçleri Londra Baruthanesinde kullanılanla aynı cinstendi. Bu alet edevatın türü ve sayısı hakkında düzenlenen bir defter barutçubaşı tarafından Harbiye Nezaretine sunulmuştu³³². İthal edilecek alet-edevat aşağıdaki kalemlerden oluşmaktaydı:

Tablo 1: Londra Baruthanesinde kullanılan aletlere uygun imal ettirilen eşyanın bedelini gösteren liste

Kömür yakmaya mahsus aletler	1.387 lira
Barutun saflığı ve güherçilenin temizliği için aletler	1.478 lira
Buhar (vapour) çarkları ve hava tulumbası yardımıyla işletilip barut yapmak için kullanılan çark aletleriyle su çarkının demir dolapları	2.746 lira
Bakır telden elekler ve kalburlar	382 lira
Resm-i mücessimler? ve gayr-ı resmiler	665 lira
Toplam	6.658 lira

³³⁰ BOA.HAT. 591/29016-B.

³³¹ BOA. HAT. 588/28920-B.

³³² 13 M 1252 (30 Nisan 1836), BOA. HAT. 1047/43207-C.

Ohannes Dadyan, bu aletlerin 6.658 liraya mal olacağını ifade etmiştir. Ancak bu aletler dışında muhtelif parçaların imalatı için ayrıca para ödenmesi gerekeceğinden poliçe miktarının 7.500 liraya çıkarılması gereğine dikkat çekti³³³.

Ohannes Dadyan, Paris ve Londra sefirleri vasıtasıyla alınacak alet edevatın temini için gereken 7.500 liranın kendisi tarafından tedarik edilmesi çok güç olduğundan bir poliçe gönderilmesini talep etmişti. Poliçe ile temini istenen para toplam masrafın ancak bir kısmını oluşturuyordu. Zira toplam maliyetin 1.300 keseye ulaşacağı anlaşılmıştı. Devlet, paranın temini hususunda mühimmat-ı harbiye nazırını görevlendirilmişti³³⁴.

Karşılanması gereken masraflar yalnız alet edevatla da sınırlı değildi. Ohannes'in bu seyahati sırasında harcadığı para 72.000 kuruşu bulmuştu. Bu alet edevat temin edilmezse Ohannes'in Avrupa'ya gönderilmesi için yapılan masraflar hiçbir işe yaramayacağı gibi barut üretiminde de istenilen seviyeye çıkılamayacaktı. Fransa'da görevli Reşid Bey de (Amedi-i Divan-ı Hümayun) Ohannes'in önerilerini/tespitlerini destekler mahiyette tahriratla aynı yöndeki düşüncelerini ifade etti. Devlet adamlarının destekleri de Ohannes'in tespitleri doğrultusunda olmakla birlikte baruthane-i âmireler hazinesinin bu kadar masrafı karşılamaya gücü yetmediğinden 500-600 kese akçenin buradan temini mümkün görünmüyordu. Bu sebeple önce, planlanan miktarın ancak yarısı kadar alet edevat alınabilecekti. Ohannes, İstanbul'a döndükten sonra işleri yoluna koyma sürecinde baruthane-i âmireler hazinesinde bir miktar daha para birikecekti. Önce 500-600 kese akçeyle aletlerin bir kısmı, daha sonra da biriken parayla aletlerin geri kalanını almak mümkün olacaktı. Böylece hem aletler satın alınacak hem para sıkıntısına düşülmeyecekti. Londra'da bulunan Beylikçi Nuri Efendi'ye durum bildirilerek aletleri satın alma sürecini başlatması istendi³³⁵.

Alet edevat alındıktan sonra bunların yerleştirileceği uygun yerlerin yapılması gerekiyordu. Bu binaların ve mahallerin inşası ayrıca masraf demekti. Barutçubaşı Ohannes Dadyan, konuyla ilgili yazdığı bir layihada yapılması gereken binalara,

---

³³³ BOA. HAT. 1047/43207-D.

³³⁴ BOA.HAT. 675/33004

³³⁵ BOA.HAT. 588/28920.

bunların masrafına ve masrafın nerelerden bu karşılanabileceği hususlarına değindi. Ohannes'in önerileri Mühimmat-ı Harbiye Nazırı tarafından 3 bentlik öneri takriiriyle padişaha sunuldu. Ohannes'e göre yılda 6.000-7.000 kantar İngiltere perdahtı barut üretmek için Azadlu Baruthanesi binalarının genişletilmesi ve eksikliklerinin tamamlanması gerekiyordu. İlaveten alet ve edevatının mahallerinin düzenlenmesi için de öncelikle 3.000 kese akçeye ihtiyaç vardı. Mühimmat-ı Harbiye Nazırı takririnin ilk kısmında alet ve edevatın yerine yerleştirilmesi, ardından da imalata başlanması için gereken 3.000 kese akçenin karşılanması için düşünülen kaynak, öncelikle bu işi finanse etmek için kullanılacak, daha sonra da baruthaneye devamlı bir gelir kaynağı tesis edilecekti. Öncelikle İvraniye Kazası'nın Üsküp Nezaretine bağlanarak nezaret tarafından müstakilen idare edilmesi önerildi. Böylece İvraniye Kazası'ndaki demir madenlerinin yıllık hasılatından baruthaneler için önemli bir gelir kalemi temin edilecekti. Buradaki demir madenlerinin değerlendirilmesi hususunda farklı seçenekler vardı. Kaza gelirlerinin 300.000 kuruş iltizam bedeliyle 1252 yılı mart ayından itibaren Üsküp Nazırı Hıfzı Paşa'ya verilmesi birinci seçenektir. Burada bulunan demir madenlerinin getirisinin bu rakamdan fazla olacağı duyularına dayanılarak nakden iltizama verilmesi yerine demir işlemeye dair bilgisi göz önünde bulundurularak buranın Sofya mütesellimi ve Samako Nazırı Hüsrev Paşa tarafından bir yıl emaneten idare edilmesi önerildi. Bahsi geçen işler için gereken 3.000 kese akçe, mansure hazinesinden karşılanamayacağından bu hususta nasıl hareket edilmesi gerektiği konusunda son olarak padişahın iradesine başvuruldu³³⁶.

Barutçubaşı Ohannes, İngiltere elçisinin de yardımıyla bu aletlerin satın alınma işlemlerini tamamlayarak aletlerin bir kısmını da yanına alıp İstanbul'a döndüğünde geri kalan aletlerin bir kısmının da yola çıkarıldığı haberini almıştı. Ohannes, satın alınan aletlerin yerine yerleştirilmesi ve barut imalindeki eksikliklerin giderilmesiyle ilgili layihasında Azadlu Baruthanesi bendinin yükseltilmesi ve 16 adet otomatik buhar çarkı daha satın alınması gerektiğini ifade etmişti. Bu şekilde yıllık yaklaşık 6.000-7.000 kantar barut üretilebileceği ifade edilmişti. İstenirse daha fazla barut üretmek de mümkün olacaktı. Ohannes, layihasını yazmadan bir yıl önce 11.000

---

³³⁶ BOA.HAT. 591/29016.

kantar barut üretilmişti. Bu miktardaki üretim bile devlet tarafından yeterli görülmezken pek çok alet edevat satın alındığı hâlde üretimin 6.000-7.000 kantara düşmesi kabul edilebilir olmadığı gerekçesiyle baruthane bendinin yükseltilmesinden ve yeni alet edevat alınmasından vazgeçildi. Bundan vazgeçilmesiyle mevcut alet edevatın yerleştirileceği binaların düzenlenmesi için gereken 3.000 kese akçenin Ohannes'in layihasının 2. ve 3. kısımlarında beyan edildiği şekilde temin edilmesine öncelik verildi.

Bu amaçla binaların inşası ve gerekli mahallerin düzenlenmesi için Azadlu Baruthanesine bağlı Üsküp Nezareti dâhilindeki İvraniye Kazası demir madenlerinden bu paranın karşılanmasına karar verildi. Devlet, buranın Azadlu Baruthanesine bağlanması amacıyla hem Rumeli valisi hem Samakov Nazırı Hüsrev Paşa ile ve İvraniye Kazası Üsküp nazırıyla yazışmalar yaptı. Bu yazışmalardan İvraniye Kazası demir madenlerinin yıllık 2.500 Samakovî kantarı demir üretme kapasitesi olduğu anlaşılmıştır. Hüsrev Paşa, konuyla ilgili şukkasında (küçük tezkeresinde) talep edilen demirin işlenmemiş cevher olarak taşıma maliyetinin fazlalığına ve zorluğuna dikkat çekmiştir. Demir cevheri çıkarıldığı mahalde 1 Samakovî kantarı 100 kuruşa satılabilmektedir. Buradan çıkarılan 2.500 Samakovî kantar demirin satılmasından her yıl elde edilecek 250.000 kuruş dışında kaza ahalisinden de her yıl 50.000 kuruş tahsil edilmesi ve toplam 300.000 kuruşluk bir kaynak oluşturulması kararlaştırılmıştır. Böylece İvraniye Kazası, Üsküp Nezaretine bağlanarak mart 1252 (mart-nisan 1837) tarihi itibarıyla buranın Ali Hıfzı Paşa yönetimine verilmesi, maden bedelinin 3 taksit hâlinde baruthane hazinesine ödenmesi düşünülmüştür³³⁷. Ancak anlaşıldığı kadarıyla bu binaların inşaatının finansmanı için başka bir çözüm yolu bulunmuştur. Buna göre 3.000 kese akçenin Darbhâne-i Âmirenin tavizat gelirlerinden³³⁸ ödenmesi daha sonra da bu paranın baruthane hazinesinden 3 taksitte darphaneye ödenmesi kararlaştırılmıştır³³⁹.

---

³³⁷ BOA.HAT. 591/29016-A.

³³⁸ Darbhâne mevcut parasının bir kısmını kullanarak Hazine-i Âmire'nin acil nakit sıkıntısını karşılaması buna karşılık olarak Hazine-i Âmire'nin henüz tahsil edilmemiş zaman içerisinde tahsil edilebilecek gelir kaynaklarından sağlanacak gelirin darphaneye aktarılması usulüne verilen isimdi. Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmire*, s. 133.

³³⁹ BOA. HAT.589/28976.

Londra'dan getirilen aletlerin yerleştirilmesi için İstanbul Baruthanesinde yapılacak mahallerin başta 521,5 kese 215 kuruşa; Azadlu Baruthanesinde yapılacak mahallerin ise 3.000 kese akçeye mal olacağı tahmininde bulunulmuşsa da söz konusu inşaatlar tamamlandığında İstanbul Baruthanesinde yapılan inşaatın 1.353 kese 110 kuruşa, Azadlu Baruthanesinde yapılan alanların da 1.168 kese 355 kuruşa mal olduğu anlaşılmıştır. Her iki baruthanede yapılan düzenlemeler için toplam 2.521,5 kese 215 kuruş para harcanmıştır³⁴⁰.

Osmanlı baruthanelerinin modernizasyonu için yalnız alet edevat satın alınmakla ve bunlar için uygun yerler yapılmakla kalınmamış, (muhtemelen) barut kalitesini ölçmek için Londra'dan bakır kalburlar, ecza, şişe, derece aletleri vb.nin satın alınması gerekli görülmüştür. Barutçubaşının bu aletleri satın alması için İngiltere elçisi aracılık yapmıştır. Barutçubaşı, bu hususta düzenlenmiş bir defteri ve evrakı padişaha sunmuştur³⁴¹. Bu aletlerin satın alınabilmesi için seraskerlik makamına Londra Sefiri Sarım Efendi arasında yazışmalar sürdürülmüş³⁴², Sarım Efendi'den gerekenleri yaparak aletleri satın alması istenmiştir.³⁴³

Sarım Efendi, konuyla ilgili bir yazısında; Londra'dan getirtilen bakır kalburlar, ecza, şişe, derece aletleri vb.nin alınmasından sonra bunların bedellerinin havale edilmesini talep etmiştir. Barutçubaşı Ohannes, istenilen eşyanın süratle gönderilmesi için bir defter ve bazı evrak göndermiştir. Defterde isimleri belirtilen fabrika sahibi ve eczacı çağırılarak bu aletlerin/eşyanın temini kendilerine sipariş edilmiştir. Üç hafta içinde hazırlanan siparişlerden eşya ve ecza takımları 68 lira, kalburlar 220 lira olmak üzere toplam 288 lira tutmaktadır. Ancak fabrika sahibi ve eczacı paralarını almadan malları teslim etmek istemedikleri için siparişlerin bedeli kendilerine ödenmiş, söz konu defter, siparişlerle İstanbul'a gönderilmiştir. Bu giderler dışında sigorta, gemiyle taşıma ücreti vb. gibi diğer harcamalar İstanbul'daki Rusya tüccarından Zeharaki? üzerine poliçe olunmuştur. Siparişler ulaştıktan sonra

---

³⁴⁰ Londra'dan alınan alet edevatın yerleştirileceği mahaller için yapılan keşif için bkz. 19 M 1253 (25 Nisan 1837), *BOA.C.A.S.* 10426.

³⁴¹ *BOA.HAT.588/28923*.

³⁴² *BOA.HAT.588/28924*; 3 Ş 1254 (22 Ekim 1838), *BOA.HAT. 1184/46728-C*; 7 Ş 1254 (26 Ekim 1838), *BOA. HAT. 1184 /46728*.

³⁴³ *BOA.HAT.588/28925*.

Zeharaki?’ye ödeme yapılması gerekmiştir³⁴⁴. Sefir Sarım Efendi’nin alet edevatı gönderdiğini belirten şukka (küçük tezkere/yazı) ulaştıktan sonra II. Mahmud, bir hatt-ı hümayunla alet edevatla malzemelerin İstanbul’a ulaşmasından sonra bedelin poliçe usulüyle ödenmesini emretmiştir³⁴⁵.

Osmanlı baruthanelerinin İngiltere usulüne göre yeniden düzenlenmesi için Ohannes Dadyan’dan sonra Dadyan ailesinden Arakel Dadyan İngiltere’ye gönderilen ikinci birey olmuştur.

c- Torun Arakel Dadyan

İstanbul Baruthanesi Barutçubası Hoca Bogos’un oğlu Arakel ile birlikte iki kişinin barut üretimi eğitimi almak üzere Londra’ya gönderilmesine karar verilince Hoca Bogos ile Azadlu Baruthanesi Barutçubası Hoca Ohannes, Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa’ya gitmişlerdir. Bu hususta mühimmat-ı harbiye nazırı tarafından yazılan tezkireyi göstererek Londra’da bulunacağı süre zarfında işlerini kolaylaştırması düşüncesiyle Arakel için yardımını talep etmişlerdir. Mustafa Reşid Paşa Londra Sefiri Selim Sarım Efendi’ye ve İngiltere Baştercümanı Mösyö Salame’ye hitaben bir mektup yazarak gereken yardımın yapılmasını rica etmiştir.³⁴⁶

Londra Sefiri Selim Sarım Efendi’ye yazılan bir başka mektupla Arakel ile Londra’ya gönderilecek diğer iki kişinin masraflarının da Mühimmat-ı Harbiye Nezareti tarafından ödeneceği ve kendilerine harcırah olarak 15.000 kuruş verileceği bildirilmiştir³⁴⁷.

Böylece Arakel ile Manuk ve Martiros yola çıkmışlardı³⁴⁸. Arakel, Manuk ve Martiros Londra’ya ulaştıklarında ihtiyaçlarının temini ve bunların eğitim alabilmeleri için gereken tüm önlemler Sarım Efendi tarafından alınmıştır. Sarım Efendi, misafirlerini birkaç gün dinlendirdikten sonra bunların eğitim alacakları okulların ve hocaların tesbiti ve gereken malzemelerin temini için çalışmalara

³⁴⁴ 1 S 1254 (26 Nisan 1838), *BOA.HAT.* 1187/46773-D.

³⁴⁵ 14 Ra 1254 (7 Haziran 1838), *BOA. HAT.* 1185/46737.

³⁴⁶ *BOA. HAT.* 1172/46403. İstanbul Baruthanesi Barutçubası Hoca Bogos’un oğlu Arakel için tavsiyename yazılması hakkında yine bkz. *BOA.HAT.* 1175/46435-E.

³⁴⁷ 19 Ra 1254 (12 Haziran 1838), *BOA. HAT.* 587/28873.

³⁴⁸ *BOA.HAT.* 587/28874; 1 R 1254 (24 Haziran 1838), *BOA.HAT.* 829/37505-D.

başlamıştır³⁴⁹. Arakel ve arkadaşları Londra'ya ulaştığında burada barut üretimi hususunda öğrenim gören Eşref ve Yunus adlı Osmanlı öğrencilerinden Yunus ayağını incitmiş, Eşref ise Londra'nın havasına alışamayarak hastalanmışlardı. Sarım Efendi ile İstanbul arasındaki yazışmalar neticesinde Yunus'un Londra'da kalmasına, hasta olmaları sebebiyle Eşref'in Mühendishane-i Bahriye öğrencilerinden Aziz ile geri dönmelerine karar verilmiştir³⁵⁰.

Eğitimlerini tamamladıktan sonra Arakel, Manuk ve Martiros'un Reşid Paşa ile geri dönmeleri,³⁵¹ kendilerine Londra'da ve Paris'te yardımcı olanlara nişan verilmesi kararlaştırılmıştır³⁵².

Dadyan ailesi fertleri Avrupa'ya yaptıkları seyahatlerden sonra bilgilerini ve birikimlerini Osmanlı baruthanelerinde çalışan personele aktarmışlardır. Baruthanelerde daha kaliteli barut üretilebilmesi için bu işten anlayan becerikli personel yetiştirilmesi gerekiyordu. Barutçubaşı Ohannes bu konuda çok maharetli, Bogos da çok bilgiliydi. Baruthane personelini eğitmesi için Ohannes'in barutçubaşı, Bogos'un da ikinci barutçubaşı olması uygun görülmüştür. Barut üretimi eğitimi için beş mülazımın seçilmesine ve bunların haftada 2-3 gün Ohannes ve Bogos tarafından eğitilmelerine karar verilmiştir. Böylelikle hem daha kalifiye personel yetiştirmek hem de Ohannes ve Bogos'a verilecek bu unvanlarla onların şevklerini/gayretlerini arttırma amaçlanmıştır³⁵³.

---

³⁴⁹ 17 Ca 1254 (8 Ağustos 1838), *BOA.HAT.* 1175/46439-C.

³⁵⁰ 21 C 1254 (11 Eylül 1838), *BOA.HAT.* 1172/46397; *BOA. HAT.* 951/40841; 3 Z 1253 (28 Şubat 1838), *BOA. HAT.* 951/40841-A

³⁵¹ *BOA.HAT.* 1242/48288; *BOA.HAT.* 1242/48288-A.

³⁵² *BOA.HAT.* 588/28894.

³⁵³ 16 C 1256 (15 Ağustos 1840), *BOA.İ.DH.* 32/1495.

“Han Selîm-i ma ‘delet pîrâ o rûşen-re’yi kim
Hak-i pâyi olsa lâyük sürme-i çeşm-i hakîm

İhtimâm-ı tâmla yaptı bu Bârût-hâneyi
Eyleyüp tanzîm ü tevdîinde ihsân-ı ‘amîn

Mâyelendirmektedir hep pertev-i ikbâlini
Çok mu teshîr-i cihân eylerse bu şâh-ı kerîm

Dikkat olsa bu bu tedârik-i hâven-i endîşede
Eylemekdir üstühân-ı düşmeni ‘azm-i remîm

Bâreka ‘llah menzil-i aksâsına idrâkinün
Kim medâr-ı fikrine peyvestedir çarh-ı kavîm”³⁵⁴

Şeyh Galib

II. BÖLÜM

BARUTHANENİN İŞLEYİŞİ

A- HAMMADDE VE MALZEME TEMİNİ

1- Hammadde Temini

a- Güherçile

Güherçile, potasyum nitrat (KNO_3), sodyum nitrat ($NaNO_3$) ve kalsiyum nitrat ($Ca [NO_3]_2$)’ın genel adıdır. Potasyum nitrat; Hint güherçilesi, Hint kar’ı ve Çin kar’ı olarak; sodyum nitrat ise, Şili güherçilesi olarak da adlandırılmaktadır. Güherçile, Batı dillerinde *salpetrae* ve *salpeter* (Peter tuzu) olarak adlandırılırken Çinlilerin Han Hanedanlığı (M.S. 25-250) dönemine ait *Shen-nung pents’aoching* adlı doğa bilimi ansiklopedisinde *siao si* şeklinde geçmektedir. Bilimsel literatürde *salpêtre*, Latince’de *halinitrum*, Almanca’da *salpeter*, Fransızca’da *salpêtre*, İngilizce’de

³⁵⁴ Bu şiir İstanbul Baruthanesi için yazılmıştır. Ancak baruthanelerin ihtiyaçlarının karşılanması hususunda III. Selim’in gayretine değinen mısraları nedeniyle buraya alınmıştır. Şeyh Galib, *Şeyh Divân*, İbtidâ-i Tevârîh, s. 50.

salpeter olarak geçer. Osmanlı Türkçesi'ndeki adı ise *güherçile* (كهرحله), (رھوكچله) veya *çorak* (چوراق) tır³⁵⁵.

Güherçilenin barut üretimi dışında da pek çok alanda kullanıldığı bilinmektedir. Mumyacılıkta³⁵⁶, bağırsaklardaki tenyaları düşürmede³⁵⁷, makat bölgesindeki bazı rahatsızlıkların tedavisinde³⁵⁸, idrar arıtmada³⁵⁹, altınla gümüşü birbirinden ayırmada kullanılan “tiz-ab” (kezzap) elde etmede³⁶⁰, şap ile boya imalinde kullanılmaktaydı. Ayrıca gizemi hâlâ tam olarak çözülememiş olmakla birlikte *Rum ateşi* olarak da bilinen *Grejuva*'nın elde edilmesinde de güherçile kullanıldığı iddia edilmektedir³⁶¹.

---

³⁵⁵ Yunus İnce, “Kârhânenen Baruthaneyeye Karaman Eyaleti'nde Güherçile Üretimi (18-19. Yüzyıllarda), *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, XIII/1, İstanbul 2011, s. 12-13.

³⁵⁶ Eski Mısır'da cesetler mumyalanırken önce beyin başta olmak üzere, bağırsaklarla diğer organlar çıkarılarak şarapla yıkanır, muhtelif otlarla birlikte kaymak taşından mamul küplere yerleştirilirdi. Bedenin geriye kalan kısımlarının oyuk yerleri hoş kokulu reçinelerle ve kokularla doldurulup dikilirdi. Daha sonra 70 gün güherçile içinde bekletilirdi. Son olarak ceset, zamklı sargılarla sarılarak mumyalama işlemi tamamlanırdı. Colin A. Ronan, *Bilim Tarihi Dünya Kültüründe Bilimin Tarihi ve Gelişmesi*, Çev. Ekmeleddin İhsanoğlu-Feza Günergun, Tübitak Yayınları, Ankara 2005, s. 28.

³⁵⁷ Crosby, *Ateş Etmek*, s. 89.

³⁵⁸ Sabuncuoğlu Şerafettin, *Amasyalı Hekim Sabuncuoğlu Şedrafettin'in Eseri Mücerrabnâme (873 H./1468 M.) (İnceleme-Metin-Transkripsiyon-İndeks)*, hzl. Ünal Şenel, Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp Tarihi ve Deontoloji Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1988, s. 27, 47.

³⁵⁹ Feza Günergun, *14. ve 16. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Anorganik İlaçlar*, İstanbul 1996, s. 22.

³⁶⁰ Georgius Agricola, *De re Metallica*, (Translated From The Latin Edition 1556: Herbert Clark Hoover-Lou Henry Hoover, Dover Publications, Newyork 1950, s. 237; Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmire*, s. 65-66.

³⁶¹ Georgius Agricola, *De re Metallica*, s. 562.

Resim 8: Bizans Askerleri Düşmanlarına Karşı Grejuva Ateşini Kullanırken Gösteren

Resim³⁶².

Güherçile, tarih boyunca çok çeşitli alanlarda kullanıldığı için pek çok ülkede farklı isimlerle bilinmiş ve talep edilmiştir.

Bir belgede geçen “güherçile maden-i sâ'ire misillü hafr ile hâsıl olur madenden olmayub rûy-ı arzda husûle gelir turab makûlesi olduğu bâhir olmakdan nâşi” ifadesinden de anlaşıldığı üzere güherçile, diğer madenlerin aksine yeryüzünde toz/toprak şeklinde oluşan bir madendir³⁶³. Yarı saydam ve parlak bir madde olan güherçilenin tuzlu bir tadı vardır. Kalker ve marn gibi maddeler içinde bol miktarda bulunan güherçile, suya atıldığında kolayca erime özelliğine sahiptir³⁶⁴. “Güherçile (potasyum nitrat, KNO_3) doğada yağış dönemlerinden sonra, bitkisel ve hayvansal maddelerin, potasyum içerikli topraklarda havanın ve nitratlaştırıcı bakterilerin varlığında bozunup çiçeklenmesiyle oluşur ve oluşmuş alkali nitratlar, kuruma döneminde kılcal etkinlik yoluyla toprağın yüzeyinde kristallenirler”³⁶⁵.

Güherçile, bu özellikleri sebebiyle yağmurdan sonra, toprak yüzeyinde sabunlu suyu andıran ince bir tabaka şeklinde yoğunlaşır³⁶⁶. Bahar mevsiminde güherçileli

³⁶² Madrid Skylitzes'i el yazmasından naklen Nevra Necipoğlu, “Osmanlı Fethinin Arefesinde Konstantinapolis” *Bizantion'dan İstanbul'a Bir Başkent 8000 Yılı*, 5 Haziran-4 Eylül 2010, Sabancı Üniversitesi- Sabancı Müzesi, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 216 (s. 180- 247).

³⁶³ 11 N 1230 (17 Ağustos 1815), *BOA. C.AS.* 26611.

³⁶⁴ Ahmet Acar, *Mineroloji ve Petroğrafi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1974, s.102; Muazzez Çelik-Necati Karakaya, *Sistematik Mineroloji*, Konya 1998, s. 346-347.

³⁶⁵ Zeki Tez, “Güherçileden Karabaruta”, *Bilim Tarihi*, 17, İstanbul 1993, s. 8.

³⁶⁶ Fahrettin Tızlak, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu Madenleri”, *Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan*, Samsun 1993, s. 303; Kâtib Çelebi, Niğde Baruthanesi güherçilesinin

toprakların bulunduğu yerlere kazanlar kurulur ve bu işten anlayanlara güherçile ürettirilir³⁶⁷. Güherçilenin bu yapısı, toprak yüzeyinden toplanarak işlenmesinde zaman zaman bazı sıkıntılara da neden olabilmektedir. Yüzeydeki güherçile tabakası, insanların/hayvanların oradan geçmesiyle tozabilmekte³⁶⁸ ya da yağmurların olağandan fazla yağması durumunda su altında kalarak işlenemez hâle gelebilmektedir.³⁶⁹

Güherçile, insanlara ve hayvanlara uzun süre yaşam alanı olan azot, kireç ve potasyum bakımından zengin topraklarda, organik özelliği nedeniyle gübre çukurlarında, iç göllerin balık kalıntıları bakımından zengin balçıklarında, mahzen ve mağara duvarlarında, tuvaletlerde, cüruf yığınlarında, ahırlarda, kilerlerde, eski kerpiç yapıların duvarlarında ve mezarlıklarda kalın bir tabaka hâlinde bulunur³⁷⁰.

Belgelerden, güherçilenin bu özelliklerinden üreticilerin de haberdar oldukları ve çok sık olmamakla birlikte güherçile toprağı dışında hammadde arayışına gittikleri ya da güherçile toprağını daha farklı şekillerde elde etmeye çalıştıkları da anlaşılmaktadır. Bazen süprüntülerden³⁷¹ bazen kerpiçten³⁷² bazen de mezarlıklardaki topraktan güherçile üretmeye çalışmışlardır³⁷³.

Kilisehisar'daki yıkık kale kalıntılarının olduğu bölgeden, yağmurdan sonra ortaya çıkan güherçilenin toplanmasıyla sağlandığını belirtir. Kâtib Çelebi, *Kitâb-ı Cihânnümâ Tıpkıbasım*, I, hzl. Fikret Sarıcaoğlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2009, s. 618.

³⁶⁷ 14 C 1236 (19 Mart 1821), *BOA. C.A.S.* 38228.

³⁶⁸ Kayseri'de güherçile işlenen köylerin arazisinden geçen (978/1570) Erkad taifesi, sürüleriyle toprağın yüzeyinde oluşan ince güherçile tabakasını çiğneyerek dağıttıklarından, reaya güherçile toprağı toplayamamış ve durum divan-ı hümayuna aksedecek boyutta bir şikâyet konusu olmuştu. *12 Numaralı Mühime Defteri (978- 979/1570-1572) "Özet-Transkripsiyon ve İndeks"*, (Kısaltma: 12 Numaralı Mühime Defteri), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 112.

³⁶⁹ Karaman Eyaletinde güherçile üreten reaya, Konya Ovası'nı su bastığı (1209-1210/1794-1796) gerekçesiyle teslim etmeleri gereken güherçileyi işleyemediklerinden yakınıyorlardı. Zira su altında kalan topraktan güherçile toplamak mümkün değildi. *BOA. C.A.S.* 5374; 19188.

³⁷⁰ İnce, *Güherçile*, s. 17-19.

³⁷¹ "Hazergrad kazasında dahi ba'zı kesân mezbeleleri arayub karışdırarak 'imâl ile kendileriçün cüz-ü yât makûlesi güherçile husûle getürmekde olduğu tedkik olunmuş olmağla" 23 B 1242 (20 Şubat 1827), *BOA. C.A.S.* 24005.

³⁷² "otuz bin vukıyye kâl-ı hâlisi itmâma güherçile tedârikinde hânelerinin divarlarına varıncaya kadar hedm ve süpürüb tedârik itdiklerini üzerlerine me'mûr adamlarım kulları takrîr iderler" 13 R 1211 (16 Ekim 1796), *BOA. C.DRB.* 1832.

³⁷³ Mezarlıkların güherçile bakımından zengin olması, zaman zaman buraların istismarına neden olmuştur. Bunun ilginç bir örneğine Filibe kadısına gönderilen bir hükümde rastlanmaktadır. Filibe'de güherçile üretmekle görevli 60 kişi, Müslüman mezarlığına kurdukları 15-20 kazanda kemikleri ayrıştırıp toprağı sulandırarak güherçile üretmişlerdir. Kadı, güherçileci esnafi engellenmek istediğinde, üreticiler şehrin bir tarafında Meriç Nehri, diğer tarafında mîrî çeltik tarlaları olduğunu belirterek üretim için gerekli alanları olmadığına işaretle mezarları kazmaya

Farklı hammadde arayışına giren ya da güherçile toprağını farklı şekillerde temin etmeye çalışan yalnızca üreticiler değildi. Zaman zaman devletin de doğrudan farklı arayışlarda olduğu ve görevlilerinden buna dair taleplerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Mağara duvarlarındaki güherçile kristallerinin,³⁷⁴ koyun gübresinin³⁷⁵ ve gübre bakımından zengin toprakların³⁷⁶ üretim potansiyeli, devletin ilgisine mazhar olabilmekte ve devlet sık sık harabe köy kalıntılarında, gübreli topraklarda veya terk edilmiş yerleşim birimlerinde potansiyel güherçile kaynaklarının tespiti hususunda yerel yöneticilerden gerekli araştırmanın yapılmasını talep etmekteydi³⁷⁷.

Yeni bir güherçile yatağı keşfedildiğinde önce yerinde bir inceleme yapılır, elde edilecek güherçilenin yapılacak yatırımı karşılayıp karşılamayacağı incelenir ve mahallî görevliler, yerleşim birimlerinde güherçile olup olmadığı, varsa miktarının tespiti, ne kadar kazana ihtiyaç duyulacağı ve kantarının maliyetinin ne olacağını

---

devam etmişlerdir. Kadı efendinin durumu merkeze bildirmesi üzerine, esnafın bu hareketinin önlenmesi için emir gönderilmiştir. 27 Z 1180 (26 Mayıs 1767), *BOA. C.AS.* 24135.

³⁷⁴ Biga ve Andros kadılarına gönderilen 6 Receb 973 (27 Ocak 1566) tarihli bir hükme göre bu iki yerleşim biriminde güherçile işlenen mağaralar bulunmaktadır ve bunun gibi başka mağaraların bulunup bulunmadığının araştırılması emredilmiştir. *5 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 150.

³⁷⁵ 1210 (1795-1796), *BOA. MAD.* 10064, s. 494; *BOA. C.AS.* 3601, 21016. Yine hayvan gübresinden güherçile üretilip barut yapılması hakkında bkz. *BOA. DH.MKT.* 1919/97.

³⁷⁶ İstanbul Baruthanesi ve Azadlu Baruthanesinin güherçile ihtiyacı, Ereğli yakınlarındaki bazı çiftliklerde, köylerde bol miktarda bulunan gübreden ve güherçile toprağından karşılanmaya çalışılmıştır. 19 Z 1215 (3 Mayıs 1801), *BOA. C.AS.* 3209.

³⁷⁷ Bağdat beylerbeyine gönderilen 10 Ramazan 972 (11 Nisan 1565) tarihli bir hükümde “*vilâyet-i mezbûrede olan harabe köy yirlerinden ve sâyir bulunan mevâzi’dan barut olmağa kâbil güherçile var ise çıkardup...sükker gibi bişirdüb güherçile iddir*”mesi emredilmiştir. *6 Numaralı Mühimme Defteri*, (972/1564–1565), “*Özet-Transkripsiyon ve indeks*”, II, (hızl. Hacı Osman Yıldırım vd.), (Kısaltma: *6 Numaralı Mühimme Defteri*), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 107-108; Aynı şekilde Budin beylerbeyine gönderilen 27 L 972 (28 Mayıs 1565) tarihli bir hükümde “harabe köy yirlerinde ve sâyir gübreli yirlerden tetebbu’u tecessüs itdirüb güherçile toprağı her ne mahalde bulunursa tedârik idüp nümunesin gönderüb ve kintarı ne mikdar akçe ile hâsıl olursa yazup arzidesin” denilerek güherçile hususunda kendisi görevlendirilmiştir. *6 Numaralı Mühimme Defteri*, II, s. 208; Yine Şehrizol beylerbeyine yazılan bir hükümde “harabe köy yirlerinde ve sâyir mevâzi’da güherçile toprağı tetebbu’u itdirüb bulunan yirlerden nümüne için birkaç kintâr güherçile şeker gibi tabh itdirüb kintarı ne mikdâr akçe ile hâsıl olur ve senevî ne mikdâr güherçile hâsıl olmak mümkündür; tamâm ma’lûm idinüb sıhhati üzere yazub arzidesin” denilerek güherçile üretimi hususunda o da görevlendirilmiştir. *6 Numaralı Mühimme Defteri*, II, s. 276; Şehrizol beylerbeyine yazılan bir diğer hüküm için bkz. “*vilâyet-i mezbûrede hârâbe köyler yirinde ve sâyir mevâzi’dan güherçile toprağı tetebbu’ itdürüb bulunan yirlerden nümüne için birkaç kintâr güherçile sükker gibi tabh itdürüb kintarı ne mikdâr akça ile hâsıl olur ve senevî ne mikdâr güherçile hâsıl olmak mümkün ise tamâm ma’lûm idinüb sıhhati üzere arzeylesin*” *6 Numaralı Mühimme Defteri*, II, s. 304.

araştırılması hususunda görevlendirilirdi³⁷⁸. Yeteri kadar güherçile üretilerek bunun baruthanelere teslimi devlet gündemini meşgul eden konulardan biriydi. Devlet, *kârhane* veya *kâlhane* (imalâthane) kurmadan yapılacak yatırımın maliyetini bilmek istiyordu.

Bol ve kaliteli güherçile temin edilememesi, baruthanelerin en önemli sorunu olmuştur. Baruthanelerin güherçile sıkıntısı çekmemeleri için bir dizi önlem alınmıştır. Önce güherçile *memnû‘ meta* olarak adlandırılan ihracı yasak maddeler arasına dâhil edilmiştir. Stratejik öneminden dolayı güherçilenin tek alıcısı devletti³⁷⁹. Yine işlenen güherçilenin hangi baruthaneye gönderileceği önceden belirlendiğinden bir baruthanenin güherçile ihtiyacını karşılayan yerden, diğer baruthanenin güherçile alması yasaklanmıştır. Böylece baruthanelerin birbirlerinin bölgelerinden güherçile toplamalarından kaynaklanacak üretim sorunlarının önüne geçilmiştir. Rumeli topraklarından elde edilen güherçile Gelibolu ve Selanik Baruthanelerine aitken, Anadolu ve Karaman Eyaletinde üretilen güherçile İstanbul Baruthanesine aitti³⁸⁰.

Nitelik de nicelik kadar önemli olduğundan güherçilenin miktarı kadar yeterince saflaştırılıp saflaştırılmaması da devlet için önem arz etmekteydi. *Kârhane* yakınlarından toplanan güherçile toprağı³⁸¹ sulandırılarak beyaz bir şerbet hâline getirilir ve *kazgan* denilen büyük kazanlarda *şeker gibi kaynatılıp*³⁸² *kâl* edilirdi. *Kâl etmek*, her türlü maddeyi tozundan toprağından ve yapısındaki diğer maddelerden ayırmak için uygulanan eritme, kaynatma işlemi olup bu işlemin yapıldığı yere *kâlhane* adı verilirdi. Bu işlemin odun ateşinin hararetiyle yapılması zaruriydi³⁸³. İşlenmiş saf güherçileye *kâl-ı hâlis* denilirdi³⁸⁴.

---

³⁷⁸ 5 Numaralı Mühimme Defteri, s. 29, 41, 117, 138- 139; 12 Numaralı Mühime Defteri, II, s. 113, 171.

³⁷⁹ BOA. MAD. 3282, s.45, BOA. C.AS. 1234, 1577; 3414, 42033; 5092, 52458; BOA. C.İKTS. 11, 1205.

³⁸⁰ BOA. MAD. 3282, s. 44; 9970, s. 262; 9976, s. 243-244; 10029, s. 35; BOA. C.AS. 53196; 39715; 53196; 13102; 31059; 43146; Gölen, *Baruthâne*, s. 148- 149.

³⁸¹ B.O.A. MAD. 9849, s. 5; 9850, s. 9-11, 88-89; 5392, s. 12, 17, 19, 27, 29, 49-50; 6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 138-139; 12 Numaralı Mühime Defteri, I, s. 225- 228, 268-269, 273.

³⁸² 6 Numaralı Mühimme Defteri, II, s. 107-108, 276, 304.

³⁸³ 27 M 1247 (8 Temmuz 1831), BOA. C.AS. 45517.

³⁸⁴ BOA. MAD. 10077, s. 179, 549; 3282, s. 44; BOA. C.AS. 1322; 1844; 3838; 5374; 9558; 19188; 36453; 43059; 50213; 50609.

Ham güherçile işlendiğinde büyük oranda fire verirdi. Bir belgede ifade edildiğine göre 135.000 vukıyye işlenmiş güherçile üretebilmek için 300.000 vukıyye hatta daha fazla ham güherçile toplanması gerekiyordu³⁸⁵.

III. Selim zamanında daha kaliteli barut üretmek için toplanan meşveret meclisinde bu konu gündeme getirilmişti. Güherçile, kükürt ve odun kömürü gibi hammaddelerin düşük kalitede olması üretilen barut kalitesinin düşük olmasının başlıca nedeni olarak gösterilmişti.

“Baruthânelerde i‘mâl olunan barut fenâ olduğundan bahisle İngiltere ve Felemenk barutu misillü a‘lâ barut tabhı u i‘mâl olunmak üzere müceddeden söyleşilüb taht-ı rabıtaya idhâl olunması emr-ü fermân cihânbanîleri buyrulmuş olmakdan nâşî husûs-ı mezkûr meclis-i meşverette erbâb-ı şûrâ ile birkaç def‘â müzâkere olundukda işbu baruthâneler nizâmı evvelen i‘mâl olunacak barutun eczâsı olan güherçile ve kükürt ve kömür ve sâ‘ir bunlar emsâli levâzımın sûret-i tedârik ve i‘mâli ve keyfiyyet-i masârif ve derece-i silah-u kuvvetinin tahkikine tevakkuf itmekle bunlar tecrübe tahkik olunmaksızın nizâmına şûrû‘ olunsa merâm üzere râbıta tahtına girmemiş olacağı zâhir” olacağı ifade edilmişti³⁸⁶.

Bu toplantıda dile getirildiği gibi yeterli hammaddenin temin edilememesi ciddi sıkıntılara neden olmaktaydı. Özellikle barutun en önemli bileşeni olan güherçilenin yeteri miktarda temin edilememesi o dönemde kaleme alınan devlet yazışmalarında dile getirilen bir konuydu. Osmanlı Devleti her yıl 5.000-6.000 kantar baruta ihtiyaç duymasına ve topraklarında her yıl bu miktarın 20-30 katı kadar barut üretilebilecek ölçüde güherçile işlenmesine rağmen istenilen miktarda güherçile temin edilemiyordu³⁸⁷. Devlet bu kadar kaynağa sahipken neden yeterince güherçile temin edemiyordu?

³⁸⁵ 11 Ş 1211 (9 Şubat 1797), BOA. C.AS. 37258.

³⁸⁶ BOA. HAT. 240/13426.

³⁸⁷ “...cenk u harbin rûhı mesâbesinde olan barutun cüz‘-i a‘zâmı güherçile olub memâlik-i mahrûsamin ekserinde hâsıl olunurken Devlet-i ‘Âlîyyemde sene be sene i‘mâl olunan beş altı bin kantar baruta vâfi güherçilenin tedârikinde ‘usret çekilmesi ve ol mikdâr baruta değil yigirmi otuz katına kâfi güherçile efrenç tâifesine ve gayriye fûrûht ve lede‘l-iktizâ barut-ı siyâhın iki kat bahâsıyla İngilterlûden mübâya‘â olunması nâ-münâsib...” 12 Za. 1207 (21 Haziran 1793), BOA. C.AS. 1557; Benzer ifadeler için bkz. 25 L 1208 (26 Mayıs 1794), BOA. C.AS. 42033; BOA. HAT. 1396/55973. Güherçile temini hususunda devletin karşılaştığı en önemli problem mirî fiyatla cari fiyat arasındaki büyük farktı. Nitekim güherçile temini hususunda yapılan düzenlemeden sonra bile bu problemin devam ettiği anlaşılmaktadır. Kayseri’den Baruthâne-i Âmire için istenilen

Osmanlı kroniklerinde barut kalitesinin 1760'lardan itibaren kötü olduğu zikredilmektedir. Barut kalitesinin 1182 (1768-1769) yılından itibaren düşmeye başladığı ifade edilmektedir³⁸⁸. Bu yılın öncesinde İstanbul Baruthanesi için alınan malların fiyatlarında ciddi bir artış gözlemlenmiştir. Hatta bazı malların fiyatlarında yüzde yüzü geçen oranda artışlar yaşanırken devlet gelirlerinde ancak % 5'lik bir artış olmuştur³⁸⁹. Kaynaklarda barut kalitesizliğinin başlangıcı olarak zikredilen 1760'lı yıllar aynı zamanda Osmanlı ekonomisinde ciddi bir daralmanın ve enflasyonun yaşandığı döneme denk geliyordu. 1760-1800 yılları arasındaki dönemde fiyatlar % 200 oranında artmıştı. 1761-1785 yılları arasındaki savaş dönemlerinde devlet harcamalarında % 100 oranında artış olmuştur³⁹⁰. Enflasyon ve savaş harcamaları bu kadar artarken barut üretimi için başta güherçile olmak üzere kükürt ve odun kömürü temininde devletin mirî fiyat üzerinden hammadde temininde ısrarcı olması istenilen hammaddenin teminini zora sokuyordu. Özellikle güherçile, temininde en fazla sıkıntı yaşanan hammadde konumundaydı.

Osmanlı tarihinde, ihracı yasak maddeler *memnû ' meta '* olarak adlandırılmıştı. Bunlar arasında hububat, pamuk, at, silah, deri, yapağı, sebze, meyve, şap, bakır³⁹¹, gümüş, altın³⁹², kaya tuzu, pirinç, nal, mih, koyun³⁹³, balmumu, zeytinyağı, sabun, ipek³⁹⁴ vb. maddelerle savaş için çok önemli olan barut ve güherçile de vardı³⁹⁵.

Mesela 1793 yılına ait bir belgeye göre devletin güherçile ihtiyacı normalin çok üzerinde artmıştı. Güherçile üretim merkezlerinde devlet ihtiyacının 5-10 katını

---

güherçileyi devlet adına temin etmekle görevli Bozok Mutasarrıfı Cabbarzâde Süleyman Bey'in adamlarıyla Kayserili güherçile üreticileri arasında anlaşmazlık çıkmış, sorun güherçilenin mirî fiyatına yapılan zamlarla çözülmeye çalışılmıştır. 17 Z 1208 (16 Temmuz 1794), *BOA. C.AS.* 7362.

³⁸⁸ Halil Nuri, *Nuri Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü Nu. 5996, v.70b-71b; Beydilli-Şahin, *Mahmud Râif Efendi* s. 68-69; Ahmed Asım, *Tarih*, I, s. 49-51; Kethüda Said Efendi, *Tarih*, s. 77-78; Ahmed Cevdet, *Tarih*, VI, s. 103-105.

³⁸⁹ Zafer Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 232-234.

³⁹⁰ Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s. 215.

³⁹¹ Robert Anheger-Halil İnalçık, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Müceb-i Örf-i Osmânî*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956, s. 16.

³⁹² Yaşar Yücel, *Osmanlı Ekonomi-Kültür-Uygurluk Tarihine Dair Bir Kaynak Esar Defteri (1640 Tarihli)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 3, 11, 28, 33, 68, 82.

³⁹³ Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar" *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991, s. 283, 292, 293, 295, 297, 299.

³⁹⁴ Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s. 215.

³⁹⁵ *BOA. MAD.* 3282, s. 45, *BOA. C.AS.* 1234, 1577; 3414; 3548; 5092; 42033; 52458; *BOA. C.İKTS.* 11, 1205.

bulan miktarda güherçile üretilmesine rağmen üreticiler devletin verdiği fiyattan memnun olmadığı için ellerindeki güherçileyi daha yüksek fiyatlarla almaya hazır yabancı tüccara satmayı tercih ediyorlardı.

Artan güherçile ihtiyacının nasıl karşılanacağı devlet gündemini uzun süre meşgul etmişti. Bu probleme bir çözüm bulmak gerekiyordu ama nasıl? İki sebeple bu problemin çözümü oldukça zor görünüyordu. Güherçile işleyen ahali zarara uğradığından işledikleri güherçileyi mirî fiyattan devlete satmak istemiyordu. Piyasa fiyatından alınır da devlet, zarara uğrayacaktı. Devlet, adi ve gayr-i adi olarak adlandırılan güherçilenin alış fiyatında makul bir artış yaparsa temin edilen miktarın 2-3 katı kadar güherçile temin etmek mümkün olabilirdi. Mirî fiyatla tedarik edilen güherçile, ihtiyacı karşılamadığından bunun temini için başka yollar arandı. Bu sorunun nasıl aşılabileceğine dair Bozok Sancağı Mutasarrıfı Cabbar-zâde Süleyman Bey'e görüşü sorulunca o eski bir uygulamanın tekrarlanmasını -güherçile işlenen yerleşim birimlerine üretilen güherçileyi devlete vermemeleri durumunda olacakları hatırlatan tekid ve tehdit içerikli iki ferman gönderilmesini- uygun bulmuştu. Nitekim onun önerisi doğrultusunda hareket edilerek bu bölgelere iki ferman gönderildi.

Bu sırada Kayseri'de güherçile işleyen ahaliyle devlet arasında fiyat konusunda bir anlaşmazlık yaşanıyordu. Üreticiler devletin verdiği fiyatın zaten piyasa fiyatının çok altında olduğunu iddia ederek devletin talebi arttırma ancak fiyatı sabit tutma teklifini kabul etmiyordu. Zira bu durumun kendilerini zarara uğratacağını iddia ediyorlardı. Neticede Kayseri'deki güherçile üreticilerine de bir ferman gönderildi. Kayseri'den her yıl 20.000 vukıyye güherçile tedarik edilirken devlet güherçilenin kantarına 60 kuruş ödüyordu. Güherçile işleyen ahali, devletin talebini karşıladıktan sonra elinde kalanı 120 kuruşa dışarıya satıyordu. Devletin fiyat arttırarak kantarına 80 kuruş ödeyerek 20.000 vukıyye güherçile satın alma isteği, üreticiler tarafından kabul edilmedi. Sonuçta, buradan eskiden alınan 20.000 vukıyye güherçilenin 1 kantarının 60 kuruştan, daha sonraki 20.000 vukıyye güherçilenin 1 kantarının 65 kuruştan, son olarak talep edilen 20.000 vukıyye güherçilenin de 1 kantarının 80 kuruştan alınmasına karar verildi. Bir kantar güherçilenin nakliyesi için devlet ayrıca

15 kuruş da nakliye ücreti ödüyordu. Böylece maliyet daha da artıyordu³⁹⁶. Ancak daha önce de pek çok kez tecrübe edildiği üzere peşpeşe tehdit içerikli fermanlar göndererek kaçak satılan güherçileye el koymak işe yaramıyordu. Dolayısıyla daha gerçekçi önlemlere ihtiyaç vardı.

Devlet, Kayseri’de 1 kantar güherçile için üreticilere 60 kuruş teklif ederken üreticiler piyasa koşullarında aynı miktarda güherçileyi 120 kuruşa satabiliyordu. Aynı miktarda güherçileye 2 katını ödemeye hazır alıcılar varken üreticilerin devletin ödeyeceği paraya razı olmalarını beklemek hata olurdu. Ancak çoğu zaman bu gerçeğin göz ardı edilmesi, istenilen miktarda güherçile temin edilememesine neden oldu.

Nazırlar barut üretiminde genelde güherçilenin görev süreleri içinde temin edilememesinden dert yanıyorlardı. III. Selim zamanına kadar hammadde, mirî fiyat üzerinden alınırken, III. Selim döneminden itibaren baruthane nazırlarına cari fiyattan alma hakkı tanınmıştı³⁹⁷.

Baruthanelerin ilk nazırı Ali Raik Efendi, görevini yerine getiremediği gerekçesiyle 2 Ramazan 1208 (3 Nisan 1794) tarihinde azledildiğinde, İstanbul,

---

³⁹⁶ “Anadolu cânibinden fiyat-ı mirîyye ile mübâya’ası müretteb olunan güherçileden mâ’ada bir hüsn-i sûret ve ihtimâm ile başkaca külli güherçile tedârikinin çâresi bulunmak lâzımeden idüğü mâ’lûm ve güherçile ihrâc olunan mahallerde mirîye virilen mikdârının beş on katı ziyâde güherçile i’ mâl ve gâl-i bâhâ ile ahere fûruht olunu geldiği emr-i meczûm olub ancak fukaranın i’ mâl eyledikleri güherçilenin mecmu’ü fiyat-ı mirîyye ile cebren ve kahren anlardan alınub ferd-i âferideye bir dirhem güherçile fûruht ittirmemesine ikdâm olunmak lâzım gelse ihâtâ ve muhâfazası müyesser olub belki ekserîsi kârından ferâgat u kifâyed ideceği ve halka satdıkları gibi mirîye alınsun denilse hisâret-i mirîyyeyi mu’ceb olacağı âşikâr olmakdan nâşi mübâya’â-i âdiyeden fazla mübâya’â-i gayri âdiyeden olmak üzere fiyat-ı mirîyesine kadar-ı vâfi zam ile şimdiki mübâya’ânın iki üç katı mikdârı güherçilenin tedârik olunması maslahatı için güherçile ihrâc iden fukaraya kendilerinden fûtûr gelmemek ve gâlî bâhâ ile fûruht kaziyesi dahi fi’l-asl kendülere töhmet olmağla zâhir-i hâlde ana bir türlü rıza gösterilmemek sûretiyle güherçilenin fiyat-ı mirîyyesine süslü mikdâr mı yohsa dahi noksan mı olur ne mikdâr münâsib ise zam olunub mübâya’â-i âdiyeden mâ’adâ gayri âdi olmak üzere akçesi nakd u peşin şartıyla senesine külliyetli güherçile tedârik ve irsâlinin sûret-i nizâmı mülâhaza ve tertib ve bu taraftan senedât ve evâmîr isdâr ve akçesi irsâl olunmak için ‘ale’l-tafsîl keyfiyyetini tahrîr u iş’âr eylemesi zımında bundan mukaddem cânib-i çâkeriden Cabbar-zâde Süleyman Beğ kullarına gönderilen tahrîratın cevâbı olarak bir mah mukaddem vârid olan tahrîrâtında memâlik-i mahrûsada hâsıl olan güherçilenin ahere fûruhtu memnû’ olmak üzere ezmine-i sâlifede isdâr u irsâli mu’tâd olan evâmîr-i ‘alîyye şiyâkında te’kîd ü tehdîdi hâvî iki küt’a fermân-ı ‘âlî sūdûri husûl-i maslahata zeri’â olacağını inhâ itmekle inhâ ve isti’dâsı üzere lâzımü’s-sudûr olan evâmîr-i şerife isdâr ve tarafına ba’is u tisyâr olunmuşdı” 13 Za. 1207 (22 Haziran 1793), BOA. C.AS. 7362. Konuyla ilgili yazışmaların devamı için bkz. 15 Z 1208 (14 Temmuz 1794), BOA. C.AS. 4684.

³⁹⁷ Halil Nuri, *Nuri Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü Nu. 5996, v. 71b-72b; 5 N 1208 (6 Nisan 1794), BOA. C.AS. 19849.

Selanik ve Gelibolu Baruthanelerinde ürettiği 2.754 kantar barutun toplam hesabı yapıldığında, ürettiği her bir kantar barutun 38 kuruş 1 rubluk bir maliyeti olduğu anlaşıldı. Bu miktar barutu, onun selefleri üretseydi kantarını 26 kuruşa mal edeceklerdi³⁹⁸. Arada çok büyük fark vardı. Bu fark neden kaynaklanmaktaydı? Ali Raik Efendi zamanında işçilerin ücretlerine 3 kuruşluk zam yapılmış, hammadde temini için gerektiğinde mirî fiyat dikkate alınmadan cari fiyattan alım yapılmıştı. Bu da seleflerinin ürettiği barutla onun ürettiği barutun maliyeti arasındaki farkın başlıca sebebiydi.

İstenilen kalitede güherçilenin taahhüt edilen zamanda baruthaneye teslim edilmemesi bu konuda yaşanan sıkıntıların başında geliyordu. Devlet, bu duruma bir çare bulmak amacıyla 1250 (1834-1835) yılında bir düzenleme yaptı. Önce, vaktinde temin edilmediğinden bakaya kalan güherçilenin aynı yıl içinde baruthanelere teslim edilmesi için o yerleşim birimi muhassıllarının, mütesellimlerinin, voyvodalarının, İstanbul'da bulunan sarraflarına taahhüt ettirilerek bakaya kalan güherçilenin aynı yıl içinde baruthanelere teslimi sağlanmaya çalışıldı³⁹⁹.

Ayrıca taşradan daha kaliteli güherçile temin etmek amacıyla güherçile işlenen yerleşim birimlerine saflaştırmanın nasıl yapılacağıyla ilgili talimatnameler gönderildi. Güherçile, baruthaneye teslim edilirken üreticilerden bir usta, muhassıl, mütesellim ve voyvodaların tayin ettiği güvenilir bir adam teslimde hazır bulunacaktı. Güherçile burada baruthane müdürleri ve barutçubaşlarının huzurunda tartılacaktı. Daha sonra teslim edilen güherçileden alınan numunenin kalitesi ölçülecekti. Güherçile işlendiğinde kabul edilen fire oranında veya biraz üzerinde fire verirse bu kabul edilecekti. Fire oranının bu miktarın biraz daha üzerinde olması hâlinde bu güherçile baruthanede tekrar işlenecekti. Bu durumda yakılacak odunun parası ve diğer giderler üreticilerden tahsil edilecekti. Fire oranı normalin çok üzerine çıkarsa güherçile kabul edilmeyerek iade edilecekti⁴⁰⁰.

---

³⁹⁸ 4 R 1209 (29 Ekim 1794) *BOA. C.AS. 5044*. Ali Raik Efendi, baruthaneler nazırlığı görevinden uzaklaştırıldıktan kısa süre sonra hastalanarak vefat etmiştir. Sahâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Bağçe-i Safâ-Endûz, İnceleme ve Metin*, hzl. Rıza Oğraş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 124.

³⁹⁹ Gurre Ca 1252 (14 Ağustos 1836), *BOA. C.AS. 10122*; 18 Ra 1252 (3 Temmuz 1836), *BOA. C.AS. 10242*.

⁴⁰⁰ Gurre Ca 1252 (14 Ağustos 1836), *BOA. C.AS. 10122*; 18 Ra 1252 (3 Temmuz 1836), *BOA. C.AS. 10242*.

Daha sonraki tarihlere ait bir belgeden güherçilenin makul fire oranının %5 ile sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır. 100 vukıyye güherçile işlendiğinde geriye 95 vukıyye güherçile kalırsa bedelinin tam ödeneceği, 10 vukıyyeden daha fazla fire vermesi durumunda baruthanede yeniden işleme masraflarının üreticilerden tahsil edileceği ifade edilmişti. 1256 yılında gönderilen güherçilenin çoğunun numune ayarında olmadığı anlaşılmıştı. Yani 1250 (1834-1835) yılında yapılan düzenleme işe yaramamıştı. Karahisar-ı sahip'ten gönderilen güherçile % 47 oranında fire vermişti ki bu oldukça yüksek bir rakamdı. Taşradan gönderilen güherçilenin baruthanelerde tekrar işlenmesinden hasıl olacak masrafı ortadan kaldırmak için Ankara, Konya, Kayseri gibi güherçile üretilen yerlerde birer güherçile fabrikası kurulmasına karar verildi⁴⁰¹.

Mirî fiyat yerine cari fiyattan güherçile almaya ancak Tanzimat'tan sonra başlanabildi. Konuyla ilgili mayıs 1841 tarihli iki belgeye göre mirî fiyat yerine cari fiyattan güherçile alınmasıyla istenen fiyat 4 kuruş ila 16,5 kuruş arasında değişmiştir⁴⁰². Anlaşılacağı üzere güherçile temininde fiyat sorununu çözmek hayli zaman aldı.

Güherçile temininde yaşanan tek sıkıntı, mali kaynaklı da değildi. Savaşlarla paralel olarak devletin barut, dolayısıyla da güherçile ihtiyacı artıyordu. Bu nedenle mevcut kaynakların daha verimli kullanılması gerekiyordu. Mevcut kaynaklardan daha fazla güherçile temin etmek için Osmanlı Devleti neler yaptı?

---

⁴⁰¹ 26 Ra 1257 (18 Mayıs 18419, BOA. C.AS. 6112; 29 Ra 1257 (21 Mayıs 1841), BOA. C.AS. 21993; Birinci belgeyle ikinci belgede aynı bilgiler mevcuttur. Ancak birinci belge üzerinde bazı karalamalar ve düzeltmeler olduğundan, ikinci belgenin müsveddesi olabileceği akla gelmektedir. Karahisar'dan gönderilen güherçile hakkında bkz. 4 S 1247 (15 Temmuz 1831), BOA.C.AS. 45517.

⁴⁰² "...Muhâsebe-i Mâliye Meclisinin bir küt'a mazbatası meâlinde baruthâne-i 'âmireler lâzimesiyiçün fiyat-ı cüziyye ile 'aynen Rumili ve Anadolu'nun ba'zı kazâlarından müretteb olan güherçile ba'de izn Tanzîmât-ı Hayriyye usûl-i mu'adelet-i şümûlüne tevfikân rayicle mübâyâ'â olunacağına binâ'en bu taraftan gönderilen numune ve ta'rifnâmeler vechile zikr olunan kazalardan senevî ne kadar güherçile i'mâl ve ne kadar fiyat ve ücret ile irsâl olunacağıının istiş'ârına dâ'ir bundan akdem tastîr ve tasyîr buyrulan evâmîrnâme...meclis-i mezkûra havâle buyrulmuş olduğundan nâzir-ı müşârûnileyh hazretleri ve barutçubaşılar meclis-i mezkûra celb ile evrâk-ı mezbûre lede'l-kıraeten cümleten mealleri sâlifü'z-zikr kazâlardan ber vech-i muharrer senevî müretteb olan beş yük altmış yedibin dört yüz yirmi vukıyye güherçileye mukâbil bu def'â i'mâl olunan güherçilenin yekünü bir yük altmış yedi bin beş yüz vukıyyeden ve beher kıyyesi dörder guruştan on altı buçuk guruşa kadar fiyat ve ücret ile gönderileceği inha ve iş'ârından 'ibâret olub." 26 Ra. 1257 (18 Mayıs 1841), BOA. C.AS. 6112; 29 Ra 1257 (21 Mayıs 1841), BOA. C.AS. 21993. Güherçile temininde benzer nitelikte bilgiler için bkz. 14 Ca. 1256 (14 Temmuz 1840), BOA. C.AS. 17284.

III. Selim döneminde Şerif Efendi nazırken eskiden kalma çamurlaşmış/kullanılamayacak barutlar tekrar işlenerek güherçileleri çıkarıldı. Ayrıca güherçile işlenen mahallere sermaye gönderilerek ilave kazanlar kuruldu ve üreticiler madden memnun edilmeye çalışıldı⁴⁰³. III. Selim, bu durumdan duyduğu memnuniyeti şu şöyle ifade etti: “İşte me'mûru ben böyle isterim güherçile pek eyüdüdür buradaki olan fenâ barutları böyle güherçile itsün ve taşradakileri tedricen celb olunsun”⁴⁰⁴.

Kârhanelerin güherçile toprağını ve diğer ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü örülerinin (kârhanelere güherçile temin etmekle mükellef yerleşim birimleri) tespiti için 1793 yılı haziranında güherçile üretilen tüm yerleşim birimlerine gönderilen bir hükümle güherçile kârhanelerinin örüleri kayıt altına alındı. Ayrıca üretilen güherçilenin bir dirhemnin bile devlet dışında bir alıcıya satılmasının yasak olduğu hatırlatıldı. Güherçilenin yerinde işlenip baruthanelere teslimi hususunda ayanlar ve yerel ileri gelenler görevlendirilirken İzmir ve Rumeli sahilleri gibi yerlerde bulunan gümrüklerde güvenilir birer kişinin bu hususta görevlendirileceği belirtildi. Ayrıca güherçile örülerinin her birine yıllık üretim kotalarının belirleneceği, o yerleşim biriminden alınacak güherçile için fiyat tespit edileceği ifade edildi. Bu düzenlemeden önce taşrada işlenen güherçile, baruthane nazırlarının gönderdikleri mübayaacılar tarafından hak sahiplerine bedelleri nakden ödenerek satın alınırken yapılan değişikliklerle güherçile üretilmesinden sorumlu müteahhitlere bu görevin iltizam usulü verilmesine karar verildi. Ayrıca güherçile işlenen yerlerin yerel görevlileri güherçile örülerinin isimlerini, kârhanelerini, yıllık kotalarını ve üretimden sorumlu müteahhitlerin isimlerini yazılı olarak padişaha bildirmekle

⁴⁰³ “Ve geçen seneden berü yalnız işbu tertibâtı tedârikle iktifâ olunmayub ba'zı kal'âlarda müddet-i medîdeden berü çamur ve toprak gibi olmuş bir türlü perdaht ve ıslâh kabûl itmez barut ve bâ-husûs Ağrıboz Kal'âsında küffâr zamanından kalmış altı yüz kantar güherçileleri ihrâç olunmakda olub andan dahi şimdiye değin onbeşbin vukıyye mikdârı hâsıl olan güherçile başkaca başkaca fuçılara vaz' u hıfz olunmuşdur bir taraftan dahi çıkarılmaktadır ve Anadolu tarafından Çaparzâdenin me'mûr-ı mübâya'ası olduğu güherçileden mâ'adâ Karahisar-ı sâhib ve Bolvadin taraflarına dahi mahsûs mübâya'acı ve sermaye gönderülüb müceddeden kazganlar vaz'ıyla ve 'amelesi irzâ' ile ber-vech-i suhûlet güherçile i'mâl ve bu tarafa celb olunmaktadır. Aydın tarafından dahi muhassılı ma'rifetiyle beş altı bin vukıyye güherçile mübâya'a ve celb olunub muhâsebeyle idhâl olunmayarak başkaca hıfz ittirilmişdir ve masrafları dahi hesâba katılmayub hâric-ez-tertib tedârik olunmuş ve olunacak bu ma'küle güherçilelerin muhâsebesi başkaca görülmek iktizâ itmekle bunlar için dahi ale'l-hesâb olarak kadr-i vâfi akçe i'tâsı niyâzımdır.” 13 Z 1209, BOA. HAT. 1406/56948.

⁴⁰⁴ BOA. HAT. 1404/56766.

görevlendirildi⁴⁰⁵. Daha sonra bu düzenleme takip edildi ve Selanik Baruthanesinin güherçile temin ettiği Köprülü ve çevresinde özel şahıslara ait kazanların kaldırılmasını emredildi⁴⁰⁶.

Bunca gayretten ve masraftan sonra üreticilerin de üzerlerine düşeni yaparak devletin talebi oranında güherçile göndermesi gerekiyordu. Üreticiler bazen devletin ısrarlı talebi karşısında neden güherçile gönderemediklerine dair değişik bahanelerle haklı gerekçeler göstermeye çalışıyorlardı. Karaman Eyaleti üreticileri 1794-1796 yıllarında Konya Ovası'nı su basmasını gerekçe göstererek teslim etmeleri gereken güherçileyi işleyemediklerinden yakınıyorlardı. Zira su altında kalan topraktan güherçile toplamak mümkün değildi. Ancak onca masraf yapıldıktan sonra devlet bu bahaneyi kabul etme niyetinde değildi. Çünkü devlet su basma hadisesinin bahar aylarına mahsus olduğunu ve yaz aylarında ovada içmek için bile su bulunamadığını biliyordu⁴⁰⁷. Görüldüğü üzere böyle bir ısrar karşısında bahane bulmak kolay değildi. Devletin ısrarlı güherçile talebini Bor'daki üreticiler 1796 yılında karşılayamayınca çareyi evlerinin duvarlarını yıkarak kerpiçten güherçile üretmekte bulmuşlardı⁴⁰⁸.

Güherçile topraktan üretilmekle beraber ihtiyacın artmasıyla alternatif kaynaklar aranmıştır. Koyun gübresinin güherçile bakımından zengin olduğu anlaşılınca bu gübreden güherçile üretilip üretilmeyeceği araştırılmıştı. 1795-1796 yıllarında İstanbul Baruthanesi civarındaki Subaşı Köyü'nde nemli mağara duvarlarındaki güherçile tabakalarından ve koyun gübresinden 2 torba numune alınarak şerbeti çıkarılmış, şerbet 2 çeki (452 kg) odunla kâl edilerek toplam 300 dirhem (962,1 g) kaliteli güherçile üretilmişti. Yapılan hesapla, güherçilenin bir kıyyesinin devlete 35 paraya mal olduğu anlaşıldı. Bu masraf, Anadolu'dan getirilen güherçilenin maliyetine yakındı. Aynı tarihlerde Kayseri'den baruthaneye gönderilen güherçilenin bir kıyyesinin devlete maliyeti 25 para, Iğın'dan gönderilenin maliyeti ise 30 paraydı. Fakat Anadolu'dan gelen güherçile saf olmadığı için

---

⁴⁰⁵ 12 Za 1207 (21 Haziran 1793), *BOA. C.AS.* 1577; 12 Za 1207 (21 Haziran 1793), *BOA. C.AS.* 42033.

⁴⁰⁶ 14 L 1210 (22 Nisan 1796), *BOA. C.AS.* 18281.

⁴⁰⁷ *BOA. C.AS.* 5374; 19188.

⁴⁰⁸ “*Otuz bin vukıyye kâl-ı hâlisi itmâma güherçile tedârikinde hânelerinin divarlarına varıncaya kadar hedm ve süpürüb tedârik itdiklerini üzerlerine me'mûr adamlarım kulları takrîr iderler*” 13 R 1211 (16 Ekim 1796), *BOA. C.DRB.* 1832.

baruthanelerde tekrar işlenmekte ve yarı yarıya fire vermekteydi. Bu durumda koyun gübresinden üretilen güherçilenin -nakliye ve ikinci bir işleme masrafı olmadığı için- Anadolu'dan getirilen güherçileye göre daha düşük maliyetli olduğu ifade edilmiştir. Baruthane görevlileri yaptıkları incelemeyle Subaşı Köyü civarına 15 zir'a (11, 37 m) genişliğinde, 10 zir'a (7, 58 m) uzunluğunda bir sundurma inşa edilir, imaret kazanı büyüklüğünde 30 adet kazan konulursa üç yılda 500.000 vukıyye (yaklaşık olarak 641 ton) güherçile üretmenin mümkün olabileceğini tespit etmişlerdir. Böyle bir sundurmanın bütün ayrıntılarıyla 530 kuruşa mal olacağını saptamışlardır. İnşaat için gerekli malzemeler konusunda bir araştırma yapılmış, kârhane inşası için gereken kerestenin Çatalca bölgesindeki dağlardan kesilmesine karar verilmiş, odun ve gübre temini için bölgedeki reyanın görevlendirilmesi uygun görülmüştür. Üretime başlanabilmesi için yapılan incelemenin raporu padişaha sunularak onun onayı alınmıştır⁴⁰⁹. Ancak koyun gübresinden güherçile üretme düşüncesi uygulamaya geçirilemedi. Zira ortaya çıkan maliyetle zaten güherçile temin edilebiliyordu.

Artan güherçile ihtiyacıyla farklı maddelerin karıştırılmasıyla da barut üretilip üretilmeyeceği araştırıldı. Gelibolu Baruthanesinde muhtelif maddelerin karıştırılmasıyla elde edilen barutlardan alınan birer dirhem numune, cebhanede ateşlenerek ne kadar menzilleri (kerteleri) olduğu gözlemlendi ve kayıt altına alındı. İncelenen dört çeşit barutun kuvveti, yapılarının farklı olmasının sonucu olarak birbirinden farklı çıkmıştı. Buna göre arak, kafur ve nişadır karışımıyla yapılan barutun yarısı yanmış diğer yarısı ise yanmadan dışarı atılmıştı. Sadece arakla yapılan barutun kuvveti, gerek silahın ateşlenmesi sırasında gerekse yanma sırasında kafurlu ve nişadırlı baruttan daha fazla olduğu gibi menzili (kertes) de daha fazla olmuştur. Sadece suya karıştırılarak yapılan barutun kuvvetinin ise her halükârda işe yarar olduğu tespit edilmişti. Barutçubaşıyla konunun ehli kişilerden alınan bilgilere göre bir eczayla yapılan İngiltere perdahtı barutun kuvvetiyle kafurla ve nişadırla yapılan barutun kuvveti karşılaştırıldığında ikincisinininki fazla olsa da nişadır kullanılması çok zordu. Zira uçucu olması sebebiyle nişadırdan üretilen barutun

---

⁴⁰⁹ 1210 (1795- 1796), *BOA. MAD.* 10064, s. 494; *BOA. C.AS.* 3601, 21016. Yine hayvan gübresinden güherçile üretilip barut yapılması hakkında bkz. *BOA. DH.MKT.* 1919/97.

varillere konulduktan birkaç ay sonra kuvvetini kaybetmesi muhtemel görülmekteydi. Bu barutlarla geleneksel barutların kalitesinin karşılaştırılması için eski Baruthaneler Nazırı Ahmet Aziz Efendi tarafından üretilerek mahzene konan baruttan, mahzendeki İngiltere barutundan, donanma kalyonlarından ve Gelibolu Baruthanesinden gelen barutlardan alınan birer dirhem numuneler ateşlenerek tecrübeleri yapıldı⁴¹⁰:

Tablo 2: Muhtelif Maddelerle Yapılan Barut Numunelerinin Menzilleri

Barutun Yapıldığı Madde	İnce Perdaht (Kerte)	Kaba Perdaht (Kerte)
Arak, kafur ve nişadıyla karıştırılarak yapılan barut numunesi	26	24
Sade arakla karıştırılan barut numunesi	35	29
Sade suyla karıştırılan barut numunesi	31	24
İçine bir ecza (madde) karıştırılarak yapılan İngiltere barutu numunesi	34	
Baruthaneler eski Nazırı Ahmed Aziz Efendi tarafından yaptırılan İstanbul Baruthanesi barutu numunesi	25	20
İngiltereliden alınan barut numunesi	32	
Donanma kalyonlarıyla getirilen Gelibolu Baruthanesi barutu numunesi		6

Gelibolu Baruthanesinde arak, kafur ve nişadır gibi maddeler karıştırılarak üretilen barutla ilgili benzer bir rapor padişaha sunulmuş ve hangi baruttan üretim yapılması gerektiği konusunda takdir, padişaha bırakılmıştı. Padişah kafur ve nişadıyla yapılan numunelerden üretilmesini emrederse bu maddelerin temini çok zor olduğundan üretim için bu maddelerin temini talep edilmişti. Gönderilen numuneler şu şekildeydi:

Tablo 3: Muhtelif Maddelerle Yapılan Barut Numunelerinin Miktarı

Barutun Yapıldığı Madde	İnce perdaht	Kaba perdaht
Arak, kafur ve nişadıyla karıştırılarak üretilen barut	1 varil	1 varil
Sadece arak karıştırılarak üretilen barut	1 varil	1 varil
Sadece su karıştırılarak üretilen barut	1 varil	1 varil
Eczalı barut olarak ifade edilen İngiltere perdahtı mücella barut [Bu barutun içerisine 1,5 vukıyye miktarı bu maddeden ilave edilmekteydi.]	1 varil	
Kal-i hâlis kalem güherçile	1 kutu	
Baruta karıştırılan helva güherçile	1 kutu	

⁴¹⁰ Tarihsiz, BOA. C.AS. 19579.

Padişahın bu değişik tip barutlar hakkında yazdığı hatt-ı hümayun şöyleydi:

“Atûfettü defterdâr efendi iş bu deftere ba‘de‘l-nazar barut-ı mezkûrun numûnelerini getürdüb dikkat u vecihle her birini imtihan ve sâbıklarına tatbik ve kangı nev‘î isti‘mâle şayân olduğunu tahkîk birle rikâb-ı hümayuna ‘arz için her nev‘în mizâc ve keyfiyetini ve kertelerini ‘ale‘l-vech vazih beyân iderek iktizâsını takrîrinizle ifâde eylesin deyû buyruldu. ‘Atûfettü cebecibaşı ağa sâdır olan fermân-ı ‘âlî mücebince zikr olunan numûnelerin her nev‘îni sâbıklarına tatbik iderek imtihan idüb her birinin mizâc-ı keyfiyyetini ‘ale‘l-vech vazih ‘ilâm eylesün”⁴¹¹.

Yine aynı konudan bahsi muhtemel bir hatt-ı hümayununda da şu ifadeleri kullandı:

“İnşâallâh bu maddenin zuhûru ‘alâmeti hayr ve tevfikdir bunun nizâmı ve istikâmetine ve fi‘ile çıkarub i‘mâline ziyâde dikkat ve ihtimâm olunmak lâzımdır. Zirâ Eferencden ziyâde bahâ ile senede bu kadar bahâlı barut alınur bu nizâm bulur ise hâcet kalmaz ancak etrâfında olan kazâ u kurrâ ahâlislerine zulm u ta‘addî olunmasına bir vechle rızâm yokdur münâsibi u muktezâsı üzere nizâmına dikkat oluna”⁴¹².

Sadrazam tarafından III. Selim’e yazılan bir arz tezkiresine göre baruthanelerde bir süreden beri arak ve sair ecza ilave edilerek barut üretilmiştir. Yapılan incelemede bu şekilde farklı kimyevi maddeler ilave edilerek üretilen barutun ilk aşamada kalite olarak kertesinin İngiltere ve Felemenk barutu kalitesinde olduğu anlaşılmıştı. Sınır boylarındaki kalelere de bu baruttan gönderilmişti. Sadrazam, yeni usulle üretilen barutun kalitesinin/kertesinin zamanla azalıp azalmadığının anlaşılması için daha önce Bender ve İsmail gibi sınır boylarındaki kalelere gönderilen baruttan numune getirilerek kertesinin kaç zira geleceğinin ölçülmesine karar vermişti. Sadrazam, bir perşembe günü baruthaneye tebdil-i

⁴¹¹ 5 Za 1208 (4 Haziran 1796), BOA.C.AS. 2990.

⁴¹² BOA.HAT.1401/56553

kıyafet giderek sınır kalelerinden getirttiği kendisindeki barutlarla elçilerden temin ettiği İngiltere, Felemenk ve İsveç barutlarıyla, Azadlu Baruthanesinde üretilen barutların kertelerini ölçtürmüş ve bunları karşılaştırmıştı. Tüm bu barutların kerteleri ve ziraları kaydedilmişti. Sınır kalelerinden getirtilen barutların da yapıldıkları günkü hâlini muhafaza ettiği ve aynı kertede oldukları anlaşılmıştı. Bu durum sadrazamı ziyadesiyle memnun ettiğinden baruthane eminine ve diğer ilgililere daha kaliteli ve çok üretim yapmaları için hilatlar giydirilmiş, bahşişler ve atiyyeler dağıtılmıştı⁴¹³.

Tablo 4: İstanbul Baruthanesinde Bulunan Muhtelif Türdeki Barutlardan Alınan Numunelerin Denenmesi Neticesinde İngiltere Kertesiyile Elde Edilen Sonuçlar⁴¹⁴

Barutun Menşei	Kerte
İstanbul Barutnanesinde üretilen kaba perdaht barut	31
İstanbul Barutnanesinde üretilen cilalı/parlak (mücella) barut	28
İstanbul Barutnanesinde üretilen ince perdaht barut	40
Azadlu Baruthanesi barutu	36
Azadlu Baruthanesinde üretilen diğer ince perdaht barut	30
Asıl İngiltere barutu	37
Asıl Felemenk (Hollanda) barutu	27
On altı dirhem barut numunesi alınarak humbarada yapılan deneme sonuçları	Mesafe (Zira)
İstanbul Baruthanesinde üretilen kaba perdaht barut	130
İstanbul Baruthanesinde üretilen diğer kaba perdaht barut	144
İngiltere barutu	144
Sübût? barutu	139
Felemenk (Hollanda) barutu	137
Ali Raik Efendi tarafından üretilen barut	144
İsmail Kalesinden gelen barut	118
Bender Kalesinden gelen barut	119
Azadlu Baruthanesinde üretilen kaba perdaht barut	105
Azadlu Baruthanesinde üretilen orta perdaht barut	125
Azadlu Baruthanesinde üretilen ince perdaht barut	120

III. Selim bu çalışmadan duyduğu memnuniyeti şöyle ifade etmiştir: “*Pek güzel bir taraftan i‘mâl olunan barutları celb eyleyüb burada imtihân olunsun ve a‘lâ olduğu surette Bender ve İsmail’e irsâl oluna*”⁴¹⁵.

Barut üretiminde, mevcut hammaddelere alternatif madde arayışlarıyla mevcttan daha kaliteli barut üretilmeye çalışıldı. Bu düşünceyle mevcut üretim

⁴¹³ BOA. HAT. 1405/56867.

⁴¹⁴ BOA.HAT.1400/56392.

⁴¹⁵ BOA. HAT. 1432/58717.

teknîği dışında bir baruthaneye sahip olmak için Azadlu Baruthanesi inşa edildi. Bu baruthanenin inşaatı tamamlandıktan kısa bir süre sonra Gelibolu ve Selanik Baruthanelerinin hammadde temin ettiği yerler Azadlu Baruthanesine bağlandı. Özellikle Üsküp Kazası güherçile temininde bu baruthanenin en önemli güherçile kaynağıydı. Bu durum bir belgede şöyle ifade edilmişti: “...Azadlu Baruthânesinin layıkıyla ‘imâli Üsküb’den gelecek güherçileye muhtasar gibidir...”⁴¹⁶.

Azadlu Baruthanesine Üsküp cizye gelirlerinden 37.500 kuruş, Üsküp mukataası gelirlerinden 14.585 kuruş ve son olarak da Selanik bölgesinden güherçile bedeli olarak 15.415 kuruş ocaklık olarak gelir kaydedilmişti. Baruthane nazırları tarafından Üsküp nazırı olarak tayin edilen şahıs, bu üç gelir kaleminden elde edilen 67.500 kuruş karşılığında her yıl 135.000 vukıyye güherçile temin etmek mecburiyetindeydi⁴¹⁷. Bu güherçilenin 75.000 vukıyyesi Üsküp ve havalisinden temin edilirken geri kalan 60.000 vukıyye Selanik ve çevresinden temin edilirdi⁴¹⁸. Yine Tatarpazarı Kazası da baruthaneye her yıl 2.578,5 kuruş karşılığında güherçile temin etmekle mükellefti⁴¹⁹. Baruthanenin bir yılda kullandığı güherçile miktarı zamanla yıllara göre değişiklik gösterse de güherçile fabrikası açılıncaya kadar baruthanenin güherçile ihtiyacının yarısından fazlasını neredeyse Üsküp karşıladı⁴²⁰.

Üsküp’ten ocalık olarak gönderilecek güherçilenin gelmemesi üretimin devamına engel oluyordu. Nitekim Üsküp Nazırı Ali Bey, 1220 (1805-1806) ve 1221 (1806-1807) yıllarının her bir yılı için göndermesi gereken 135.000’er vukıyye güherçileyi o sırada meydana gelen bir ihtilal nedeniyle gönderemediğini belirterek affını talep etti. Dönemin padişahı III. Selim, Ali Bey’i haklı görse de yeterli miktarda güherçile temin edemeyen Azadlu Baruthanesinde üretim aksadığı için bu durum nazırın şikâyetine neden oldu. Neticede söz konusu güherçileyi bir an önce göndermesi hususunda kendine bir hüküm yazılarak soruna bir çözüm bulunmaya çalışıldı⁴²¹.

⁴¹⁶ 25 Ca 1244 (3 Aralık 1828), *BOA. C.AS.* 20199.

⁴¹⁷ *BOA.KKd.*, 6687, s. 4; 23 B 1230, *BOA.C.AS.*26611.

⁴¹⁸ 22 L. 1218 (4 Şubat 1804), *BOA. C.AS.* 45765; 13 Za 1214 (8 Nisan 1800), *BOA. C.AS.* 22068; 24 Ca 1224 (7 Temmuz 1809), *BOA. C.AS.* 22665; *BOA. HAT.* 111/4446.

⁴¹⁹ *BOA.KK.d.*6705, s. 4.

⁴²⁰ Konuyla ilgili olarak yıllık üretim tablosuna bkz.

⁴²¹ 13 Za 1221 (22 Ocak 1807), *BOA.C.AS.*48663.

Baruthaneler Nazırı Mehmed Necib Efendi 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yazdığı bir tahririnde, 1827 yılı için Üsküp'ten gönderilmesi gereken güherçilenin yarısı bile henüz gönderilmemişken Üsküp Nazırı Hıfzı Paşa'nın 3.500 askerle Vidin'de görevlendirildiğini, Paşa'nın Üsküp'ten 1.000 asker daha istediğini bu durumun da Azadlu Baruthanesi için yeterince güherçile üretilmeyeceği anlamına geldiğini belirtme ihtiyacı hissetti. Baruthanenin üretime devam edebilmesi için Üsküp'ten asker talep edilmemesini istedi.

II. Mahmud, her ne kadar baruthaneler nazırının bu talebini haklı gördüyse de ordunun askere ihtiyacı olması sebebiyle Üsküp'ten istenilen asker sayısını 500'e düşürdü ve talep edilen askerin süratle gönderilmesini emretti⁴²².

Yeterince güherçile temin edememe yanında karşılaşılan diğer bir sorun da temin edilen güherçilenin yeterince saf olmayışıydı. Taşradan güherçile teminiyle görevli şahıslara baruthanelere gönderilecek güherçilenin kâl-ı halis olarak yani işlenerek gönderilmesi yolunda devam uyarılarda bulunulurdu. Ancak her ne kadar işlenerek gönderilse de çoğu kez istenilen kaliteye erişilemiyordu. Bu yüzden güherçilenin baruthanelerde tekrar işlenmesi gerekiyordu. Güherçilenin baruthanelerde tekrar işlenmesi devlete mali yük getirdiği gibi vakit kaybına da neden oluyordu.

Sanayi devrimi, geçimlik üretim düşüncesini daha fazla, daha kaliteli ve daha ucuz üretmeye dayanan üretim anlayışı şeklinde değiştirmiş ve fabrikalaşmayı zorunlu hâle getirmişti. Osmanlı Devleti'nde de Tanzimat'ın ilanından sonra fabrikalaşmanın artması ve savaşlara paralel artan mühimmat-silah ihtiyacı, barut dolayısıyla da güherçile üretiminde profesyonelleşmeyi, seri üretimi ve kapasite artırımını mecburi hâle getirdi. Bu sebeple kârhane/kâlhane adı verilen imalathanelerde yapılan üretimin ihtiyacı karşılayamayacağı gerekçesiyle güherçile üretiminde fabrikasyona gidildi. Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de 29 Ra. 1257 (21 Mayıs 1841) tarihinde alınan bir kararla Konya, Kayseri, Ankara vb. gibi yerlerde güherçile fabrikaları kurulmasına karar verildi⁴²³.

---

⁴²² 25 Ca 1244 (3 Aralık 1828), *BOA. C.AS.* 20199.

⁴²³ *BOA. C.AS.* 6112, 21993.

Bu güherçile fabrikalarından biri de Üsküp'te kuruldu. Ali Hıfzı Paşa, Üsküp nazırlığı zamanında güherçilenin yerinde toplanıp işlenmesinde yoğun çaba harcadıysa da güherçile istenilen oranda saflaştırılmadığından baruthaneye teslim edildiğinde tekrar işlenmesi gerekiyor ve % 30 - % 35 oranında fire veriyordu. Bu durum da kaynak ve zaman israfı anlamına geliyordu. Barutçubaşı Ohannes Londra'ya gitmeden Üsküp'e uğramış, güherçilenin toplanması, saflaştırılması işlemlerini yerinde incelemişti. Ohannes, Londra'dan döndükten sonra daha saf güherçile üretilebilmesi için Üsküp'te bir *güherçile fabrikası* inşa edilmesinin gerekli olduğunu ifade etti. İnşaat tamamlandıktan sonra da baruthaneden gönderilecek *mütefennin* (işinin ehli) bir kâl ustası vasıtasıyla tasfiye/saflaştırma işleminin güherçile işleyen ahaliye öğretilmesini gerekiyordu. Böylece güherçilenin işleme/saflaştırılma masrafından tasarruf edilecekti. Ohannes Dadyan, tasarladığı fabrikanın bir resmini çizerek serasker paşaya sundu. Serasker paşa resmi ve bu konudaki öneriyi inceledikten sonra cevabını vereceğini ifade etti⁴²⁴. Anlaşıldığı kadarıyla paşanın cevabı müsbet olmuştu. Zira fabrikanın inşaatı 1839 yılında tamamlandı. Fabrikada numune olarak üretilen 3000 kıyye güherçileyle Ziver Efendi tarafından yazılan manzum tarih ve Üsküb, Koçana ve İştib taraflarında üretilen güherçileye dair kayıtları içeren bir defter padişaha takdim edildi⁴²⁵.

---

⁴²⁴ BOA. HAT. 1265/48964; BOA. HAT. 1265/48964-B.

⁴²⁵ 5 Ra 1255 (19 Mayıs 1839), BOA.HAT. 1620/9.

Güherçile fabrikalarının kurulması sırasında kaleme alındığı anlaşılan tarihsiz bir talimatnameden anlaşıldığı kadarıyla kaliteli güherçile üretmek için aşağıdaki aşamaları takip etmek gerekiyordu:

1- Önce tozla ve toprakla karışık hâlde bulunan güherçile, yıkanarak beyaz bir şerbet hâline getirilir, şerbet içindeki yabancı maddeleri ayırmak ve yoğunluğunu arttırmak için yaklaşık 18 dereceye ulaşıncaya kadar kaynatılırdı. Güherçile, bu birinci kaynatma işlemiyle içindeki yabancı maddelerin bir kısmından arındırılmış olurdu.

2- Isıtılan ve yoğunluğu arttırılan güherçile, tabanı toprak ya da taş döşeli bir havuza alınarak dinlendirilirdi.

3- Dinlendirilen güherçile, yoğunluğunun arttırılması için ikinci bir havuza alınır ve yeniden yıkanır. İkinci havuzda bulunan güherçilenin sıcaklığının alınmasından sonra suyu süzülürdü.

4- Burada bir iki gün bekletilen güherçile şerbeti, fıçılara alınır. Fıçılardaki güherçile sıcaklığının 9 ila 10 derece civarında olması gerekirdi. Fıçılara su doldurulup boşaltılarak şerbetin içindeki toz ve yabancı maddeler temizlenirdi. Su berraklaşınca kadar bu işleme devam edilirdi.

5- İkinci havuzdaki güherçile tekrar kazanlara alınarak 18 derece sıcaklığa ulaşıncaya kadar kaynatılırdı.

6- Kazanlarda iyice kaynatılan güherçile, yoğunluğu yeterli kıvama geldikten sonra üçüncü bir havuza alınarak soğumaya bırakılırdı. İşlenmiş güherçile, dört saat kadar dinlendirildikten sonra bir tortu hâlinde suyun dibine çöker, havuzun üst kısmındaki tıplar açılarak üzerindeki su boşaltılırdı.

7- Bir süzme işlemine daha tabi tutulan güherçile, dördüncü bir havuza alınır ve tulumlarla çekilerek kurşun borularla kazanlara aktarılır.

8- Bu kazanlarda 85-90 dereceye kadar ısıtılan güherçile, son olarak tulumlarla çekilerek ahşap bir havuza alınır. Havuzdaki güherçile toplanarak kalıplara yerleştirilir ve kalıplar hâlinde muhafaza edilirdi⁴²⁶.

---

⁴²⁶ BOA. HAT. 1265/48964-A

b- Odun Kömürü

Güherçile dışında barutun diğer bir bileşeni odun kömürüydü. III. Selim zamanına kadar barut karışımında birbirine yakın oranlarda kükürt ve odun kömürü kullanılırdı. Ancak bu dönemde odun kömürünün barut karışımı içindeki oranı kükürte göre fazlalaştırıldı⁴²⁷. Kömür, genelde fındık çubuğunun yakılmasıyla elde ediliyordu⁴²⁸. Baruthanelerin odun ve fındık çubuğu ihtiyacını karşılayan başlıca yerler Terkos ve Çatalca idi⁴²⁹.

Ohannes Dadyan'ın Londra'ya beraberinde götürdüğü barutu ve güherçileyi İngiliz ustalar incelendi. Bunlar kendisinden Osmanlı Devleti'nde güherçile ve barut üretim tekniğine/aşamalarına dair bilgiler aldılar. Osmanlı barutunun İngiltere barutu kalitesinde olmamasının başlıca sebeplerinden biri de üretimde kullanılan kömürün İngiltere'de kullanılanla aynı kalitede olmamasıydı. Kaliteli barut üretmek için kaliteli kömür tercih edilmeliydi. Kaliteli kömür üretmek için de İngiltere'de baruthane bahçesinde yetiştirilen ağaçların fidanları tercih edilmeli ve imbik aletleriyle bu iş için geliştirilmiş aletler kullanılmalıydı. Ohannes, bu fidanlar ve bunların yetiştirilme tarzı hakkında bilgi aldı. Bu fidanlardan aynı şekilde üretmek/kullanmak niyetindeydi. Bu ağaç cinsi bulunamazsa söğüt çubuğu kullanılmalıydı. Söğüt kömürü, top barutu üretmek için de idealdi. Fındık çubuğunun kabuğu soyulmadığından bu çubuktan üretilen kömürde kül kalıyor, bu da kömürün kalitesini düşürüyordu. Bu sebeple daha kaliteli kömür üretmek için fındık çubuğundan ziyade söğüt çubuğu tercih edilmeliydi⁴³⁰.

Azadlu Baruthanesinde yapılan denemeler de bu çıkarımı doğruluyordu. Bu yüzden Azadlu Baruthanesi çayırlarına söğüt çubuğu dikildi. Ancak buraya dikilen fidanlar yeterli görülmediği için söğüt fidanı sayısının 100.000 adede çıkarılması hedeflendi. Bitlipınar, Dipsizkuyu çayırlarına, Şamlar Köyü'ne bağlı Taşgiriye adlı mahalde baruthaneye su sağlayan harkların oluşturduğu çayırlara söğüt dikilmesi kararlaştırıldı. Devlete ait sazlıkların ve çayırların söğütlük hâline getirilmesi ve

---

⁴²⁷ 5 N 1208 (6 Nisan 1794), *BOA. C.AS.* 19849; 5 N 1208 (6 Nisan 1794), *BOA. C.AS.* 6329.

⁴²⁸ *BOA. HAT.* 1264/48956.

⁴²⁹ 27 S 1243 (19 Eylül 1827), *BOA. C.AS.* 22296.

⁴³⁰ *BOA.HAT.* 591/29016-B.

uygun arazi sınırlarının tespiti için, bazı memurlarla bir mühendisin görevlendirilmesi uygun bulundu⁴³¹.

Kömür üretilecek söğüt fidanı temin etme yanında yurt dışından getirtilen makinelerle ve aletlerle çağın gereklerine göre üretim yapılmaya çalışıldı. Barutçubaşızade Arakel tarafından Paris'ten alınan aletlerle, barut mengenesiyle söğüt çubukları bir boyda kesildi. Su buharıyla kömür üretilmeye çalışıldı⁴³².

Tablo 5: Baruthanede Çeşitli Yıllarda Kullanılan Odun Kömürü Miktarı

Tarih	Kıyye	Birim Fiyatı (Kuruş)	Fiyatı (Kuruş)	Kaynak
17 Za 1212-28 Za 1213 (3 V 1798- 3 V 1799)	23.324	18	419.832	BOA.C.AS.27827
11 L 1228-10 L 1229 (7 X 1813-25 IX 1814)	24.611	7,611	187.332	BOA.KKd, 6687, s. 6.
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	21.450	15	321.750	BOA.KKd, 6699, s. 5.
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	24.000	9,483	277.600	BOA.KKd, 6699, s. 32.
11 L 1231-Gurre Z 1231 (4 IX 1816-23 X 1816)	860	15	12.900	BOA.KKd, 6699, s. 20.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	30.600	15	459.000	BOA.MAD.18666, s. 3.
11 L 1232-26 Z 1233 (24 VIII 1817-27 X 1818)	21.346	15	320.190	BOA.MAD.18679, s. 3.
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	33.111	15	496.665	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 4.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	36.906	18	664.308	BOA.C.AS.40427.
1 Tem 1238-30 Haz 1239 (13 VII 1823-12 VII 1824)	45.300	21	951.300	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 4.
1 Tem 1239-30 Haz 1240 (13 VII. 1824-12 VII. 1825)	51.098	21	1.073.058	BOA.KKd.6705, s. 6.
1 Tem 1240-30 Haz 1241 (13 VII 1825-12 VII 1826)	47.913	21	1.006.173	BOA.KKd.6706, s. 6.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	4.521	32	189.882	BOA.C.AS. 3594.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	35.965	36	1.294.740	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 5.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	24.007	24	576.168	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 5.
1 Tem 1250-30 Haz 1251 (13 VII 1835-12 VII 1836)	24.004	-	-	BOA.D.BŞM.BRİ. 18340, s. 5.

⁴³¹ BOA.HAT. 588/28900.

⁴³² 16 L 1275 (19 Mayıs 1859), BOA. İ.MVL. 417/18252.

c- Kükürt

Barut karışımında kullanılan kükürt, genellikle diğer maddelere göre daha kolay temin edilebiliyordu. Ayrıca barut içindeki oranı da çok daha azdı. Selanik Baruthanesi kapatıldıktan sonra bu baruthanenin en önemli kükürt kaynağı olan Ohri Kazası'ndaki 5 köy, Azadlu Baruthanesine ocaklık olarak kükürt temin etmekle mükellef kılındı⁴³³. Aşağıdaki tabloda muhtelif tarihlerde satın alınan kükürt miktarı bulunmaktadır:

Tablo 6: Çeşitli Yıllarda Satın Alman Kükürt Miktarı

Tarih	Kantar	Fiyatı (Kuruş)	Kaynak
17 Za 1212-28 Za 1213 (3 V 1798-3 V 1799)	175	1.925	BOA.C.AS.27827
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	400	2.805	BOA.KKd, 6699, s. 32.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	325	2.275	BOA.MAD.18666, s. 3.
11 L 1232-26 Z 1233 (24 VIII 1817-27 X 1818)	242,5	3.901 (4001,25 olmalı)	BOA.MAD.18679, s. 3.
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	387	6.966	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 4.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	570	6.270	BOA.C.AS.40427.
1 Tem 1239-30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	500	7.500	BOA.KKd, 6705, s. 6.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII. 1829-12 VII. 1830)	294,5	14.136	BOA.C.AS. 3594
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	1.438,5	29.048	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 5.

d- Tuz

Baruthane hesaplarını içeren defterlerde fiçılarla tuz alındığı da görülmektedir. Tuzun bir miktarı güherçilenin işlenmesi için (*ifrâz-ı güherçile*) kullanılıyordu. Geriye kalanın yemek pişirmede ve at ve katır gibi havyanların beslenmesinde kullanılması muhtemeldir. Kullanılan tuz miktarı değişiklik göstermekle birlikte bir dönem hariç tuz fiyatı uzun süre sabit kalmıştır.

⁴³³ 25 Za. 1250 (25 Mart 1835), BOA.C.AS. 6404.

Tablo 7: Baruthanede Çeşitli Yıllarda Kullanılan Tuz Miktarı

Tarih	Fıçı (Adet)	Birim Fiyatı (Kuruş)	Ücreti (Kuruş)	Kaynak
11 L 1228-10 L 1229 (7 X 1813-25 IX 1814)	10	1.200	12.000	BOA.KKd, 6687, s.6.
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	13	1.500	19.500	BOA.KKd, 6699, s. 5.
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	12	1.800	21.600	BOA.KKd, 6699, s. 33.
11 L 1231-Gurre Z 1231 (4 IX 1816-23 X 1816)	2	1.800	3.600	BOA.KKd, 6699, s. 20.
Gurre M. 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	15	1.800	27.000	BOA.MAD.18666, s. 4.
11 L 1232-26 Z 1233 (24 VIII 1817-27 X 1818)	12.	1.800	21.600	BOA.MAD.18679, s. 4.
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	18	1.800	32.400	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 4.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	21	1.800	37.800	BOA.C.AS.40427.
1 Tem 1238-30 Haz 1239 (13 VII 1823-12 VII 1824)	8	1.200	9.600	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 4.
1 Tem 1239-30 Haz1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	20	1.800	36.000	BOA.KKd, 6705, s. 6.
1 Tem 1240-30 Haz 1241 (13 VII 1825-12 VII 1826)	12	1.800	32.400 (21.600 olmalı)	BOA.KKd, 6706, s. 6.

e- Odun

Baruthanedeki üretimin devamlılığı açısından ihtiyaç duyulan bir diğer madde de odundu. Odun, özellikle güherçilenin kaynatılmasında kullanılmaktaydı⁴³⁴. Odun ihtiyacı genellikle Terkos ve Çatalca gibi baruthaneye bağlı yerlerden temin edilirdi⁴³⁵. Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere kullanılan odun miktarı ve odunun fiyatı sabit değildi. Mesela 1830'lu yıllarda kullanılan odun miktarı azalırken odunun fiyatı 8 kat artmıştır. Daha sonraki rakamlar incelendiğinde kullanılan odun miktarının ve odun fiyatının normal seviyeye geldiği görülmektedir:

⁴³⁴ Gölen, *Baruthâne*, s. 145.

⁴³⁵ 27 S 1243/19 Eylül 1827, *BOA. C.AS. 22296*.

Tablo 8: Baruthanede Çeşitli Yıllarda Terkos'tan Temin Edilen Odun Miktarı

Tarih	Çeki	Birim Fiyatı (Kuruş)	Fiyatı (Kuruş)	Kaynak
11 L 1228-10 L 1229 (7 X 1813-25 IX 1814)	5.176	120	621.120	BOA.KKd, 6687, s. 6.
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	5.955	120	714.600	BOA.KKd, 6699, s. 5.
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	4.650	120	558.000	BOA.KKd, 6699, s. 33.
11 L 1231-Gurre Z 1231 (4 IX 1816-23 X 1816)	200	120	24.00	BOA.KKd, 6699, s. 20.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	7.140	120	856.800	BOA.MAD.18666, s. 4.
11 L 1232-26 Z 1233 (24 VIII 1817-27 X 1818)	4.981	120	497.760	BOA.MAD.18679, s. 3.
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	8.160	120	979.200	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 4.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	10.295	120	1.235.400	BOA.C.AS.40427.
1 Tem 1238-30 Haz 1239 (13 VII 1823-12 VII 1824)	10.720	120	1.286.400	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 4.
1 Tem 1239-30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	12.773	221,38 (ortalama)	2.827.800	BOA.KKd, 6705, s. 6.
1 Tem 1240-30 Haz 1241 (13 VII 1825-12 VII 1826)	11.230	112,86 (ortalama)	1.278.800	BOA.KKd, 6706, s. 6.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	1.205	120	144.600	BOA.C.AS. 3594
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	9.832	120	1.179.840	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 5.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	150	960	144.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 5. ⁴³⁶
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	150	960	144.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 5. ⁴³⁷
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	7.818	120	938.160	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 5.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	7.486	120	898.320	BOA.C.AS. 25384
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	150	1080	162.000	BOA.C.AS. 25384 ⁴³⁸

⁴³⁶ İşçilerin tayinatı olarak kullanılmıştır.

⁴³⁷ İşçilerin tayinatı olarak kullanılmıştır.

⁴³⁸ İşçilerin tayinatı olarak kullanılmıştır.

2- Malzeme Temini

a- Üretim Malzemesi/Araçları

Baruthanede kullanılan malzemelerin başında fiçı gelmekteydi. Barut, nem ve ısıdan çabuk etkilendiği için üretilen barut fiçılara yerleştirildikten sonra barut mahzenine kaldırılır, cebehaneye gönderilinceye kadar burada muhafaza edilirdi. Baruthanelerin fiçı tahtası temin ettiği yerlerin başında Gemlik vardı. Her yıl baruthaneler için buradan 20.000 adet hatta bazen daha da fazla fiçı tahtası talep ediliyordu⁴³⁹. Fiçuların ağız kısımlarına yine tahtadan bir kapak yapılır, barutun dökülmesini engellemek, hava ve nemden etkilenmesine mani olmak için fiçuların ağız kısımları deriyle kaplanırdı⁴⁴⁰. Fiçular, aralarına tahta konularak üst üste istiflenirdi. 22 Za. 1211 (19 Mayıs 1797) tarihinde bu amaçla tanesi 5,5 paraya 600 tahta alınmıştı⁴⁴¹.

Tablo 9: Baruthanede Çeşitli Yıllarda Kullanılan Fiçı Miktarı

Tarih	Adet	Birim Fiyatı (Kuruş)	Fiyatı (Kuruş)	Kaynak
17 Za 1212-28 Za 1213 (3 V 1798-3 V 1799)	7.000	120	840.000	BOA.C.AS.27827
11 L 1228-10 L 1229 (7 X 1813-25 IX 1814)	4.670	186	868.620	BOA.KKd, 6687, s. 6.
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	4.260	186	784.920	BOA.KKd, 6699, s. 5.
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	3.500	186	651.000	BOA.KKd, 6699, s. 33.
11 L 1231-Gurre Z 1231 (4 IX 1816-23 X 1816)	150	186	27.900	BOA.KKd, 6699, s. 20
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	4.620	198	914.760	BOA.MAD.18666, s. 3.
11 L 1232-26 Z 1233 (24 VIII 1817-27 X 1818)	3.363	189	665.874	BOA.MAD.18679, s. 3.
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	5.650	198	1.118.700	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 4.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	7.500	198	1.485.000	BOA.C.AS.40427.
1 Tem 1238-30 Haz 1239 (13 VII 1823-12 VII 1824)	7.000	198	138.600	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 4.

⁴³⁹ BOA.C.AS. 5588; 6345; 18810; 19268; 20691.

⁴⁴⁰ 24 Ca. 1212 (14 Kasım 1797), BOA.C.AS. 4197.

⁴⁴¹ 22 Za. 1211 (19 Mayıs 1797), BOA.C.AS. 48401.

1 Tem 1239-30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	6.922	198	1.370.556	BOA.KKd, 6705, s. 6.
1 Tem 1240-30 Haz 1241 (13 VII 1825-12 VII 1826)	6.042	198	1.196.316	BOA.KKd, 6706, s. 6.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	750	297	22.275	BOA.C.AS. 3594
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	5.793	297	1.720.521	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 5.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	5.020	339	1.701.780	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 5.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	4.500	540	2.430.000	BOA.C.AS. 25384

Baruthanede güherçile, kükürt gibi maddelerin işlenmesi sırasında muhtemelen kürek ve mala da kullanılıyordu. Bu yüzden hem ahşap küreğe hem de malaya ihtiyaç duyulmuştu.

Tablo 10: Baruthanede Çeşitli Yıllarda Kullanılan Ahşap Kürek Miktarı

Tarih	Adet	Birim Fiyatı	Fiyatı	Kaynak
17 Za 1212-28 Za 1213 (3 V 1798-3 V 1799)	300	30	9.000	BOA.C.AS.27827.
11 L 1228-10 L 1229 (7 X 1813-25 IX 1814)	170	60	10.200	BOA.KKd, 6687, s. 7.
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	180	60	10.800	BOA.KKd, 6699, s. 33.
11 L 1231-Gurre Z 1231 (4 IX 1816-23 X 1816)	20	60	1.200	BOA.KKd, 6699, s. 20.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	190	60	11.400	BOA.MAD.18666, s. 4.
11 L 1232-26 Z 1233 (24 VIII 1817-27 X 1818)	150	60	9.000	BOA.MAD.18679, s. 4.
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	200	60	12.000	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 4.
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	75	300	22.500	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 4. ⁴⁴²
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	280	60	16.800	BOA.C.AS.40427.
1 Tem 1238-30 Haz 1239 (13 VII 1823-12 VII 1824)	200	60	12.600	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 4.
1 Tem 1239-30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	200	75	15.000	BOA.KKd, 6705, s. 6.
1 Tem 1240-30 Haz 1241 (13 VII 1825-12 VII 1826)	200	75	15.000	BOA.KKd, 6706, s. 6.

⁴⁴² Bu yıl içerisinde yapılan masrafları gösteren defterde iki kez alım yapıldığı görülmektedir.

1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	200	150	30.000	BOA.C.AS. 3594.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	360	150	54.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 5.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	360	150	54.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 5.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Demir kürek	—	30.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 5.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Demir kürek	—	60.000	BOA.C.AS. 25384.

Tablo 11: Baruthanede Çeşitli Yıllarda Kullanılan Ahşap Mala Miktarı

Tarih	Adet	Birim Fiyatı (Kuruş)	Fiyatı (Kuruş)	Kaynak
17 Za 1212-28 Za 1213 (3 V 1798-3 V 1799)	200	60	12.000	BOA.C.AS.27827.
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	180	60	10.800	BOA.KKd, 6699, s. 5.
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	80	100	8.000	BOA.KKd, 6699, s. 33.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	75	100	7.500	BOA.MAD.18666, s. 4.
11 L 1232-26 Z 1233 (24 VIII 1817-27 X 1818)	65	100	6.500	BOA.MAD.18679, s. 4.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	75	300	22.500	BOA.C.AS.40427.
1 Tem 1238-30 Haz 1239 (13 VII 1823-12 VII 1824)	80	300	24.000	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 4.
1 Tem 1239-30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	85	300	25.500	BOA.KKd, 6705, s. 6.
1 Tem 1240-30 Haz 1241 (13 VII 1825-12 VII 1826)	80	300	24.000	BOA.KKd, 6706, s. 6.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	50	900	45.000	BOA.C.AS. 3594.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	55	1.200	66.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 5.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	35	1.200	42.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 5.

Baruthanede sürekli üretim yapılması binaların ve üretim araçlarının yıpranmasına neden oluyordu. Bu yüzden baruthanenin sürekli tamirata zaruri hâle geliyordu. Tamirat amacıyla muhtelif yıllarda birbirine yakın miktarda çivi kullanıldığı görülmektedir:

Tablo 12: Baruthanede Çeşitli Yıllarda Kullanılan Çivi Miktarı

Tarih	Kıyye	Birim Fiyatı (Kuruş)	Fiyatı (Kuruş)	Kaynak
17 Za 1212-28 Za 1213 (3 V 1798-3 V 1799)	280	165	46.600	BOA.C.AS.27827.
11 L 1228-10 L 1229 (7 VII 1813-25 IX 1814)	100	500	50.000	BOA.KKd, 6687, s.7.
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	100	500	50.000	BOA.KKd, 6699, s. 5.
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	120	450	45.000	BOA.KKd, 6699, s. 33.
11 L 1231-Gurre Z 1231 (4 IX 1816-23 X 1816)	10	450	4.500	BOA.KKd, 6699, s. 20.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	150	450	67.500	BOA.MAD.18666, s. 4.
11 L 1232-26 Z 1233 (24 VIII 1817-27 X 1818)	100	450	45.000	BOA.MAD.18679, s. 4.
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	150	450	67.500	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 4.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	250	450	112.500	BOA.C.AS. 40427.
1 Tem 1238-30 Haz 1239 (13 VII 1823-12 VII 1824)	250	450	112.500	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 4.
1 Tem 1239-30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	200	450	90.000	BOA.KKd.6705, s. 6.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	35	600	21.000	BOA.C.AS. 3594.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	120	600	72.000	BOA.C.AS. 25384.

Baruthanede güherçile ve kükürt gibi maddelerin işlenmesi sırasında, kazanlara su taşımak ya da kazanlara bu maddeleri taşımak için kısa ve uzun gerdel olarak adlandırılan iki çeşit kova kullanılmıştı:

Tablo 13: Baruthanede Çeşitli Yıllarda Kullanılan Kısa Kova (Gerdel-i Kısa) Sayısı

Tarih	Adet	Birim Fiyatı (Kuruş)	Fiyatı (Kuruş)	Kaynak
17 Za 1212-28 Za 1213 (3 V 1798- 3 V 1799)	620	75	42.500	BOA.C.AS.27827.
11 L 1228-10 L 1229 (7 X 1813-25 IX 1814)	65	150	9.750	BOA.KKd, 6687, s.7.
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	130	186	24.180	BOA.KKd, 6699, s. 5.

11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	180	186	30.240	BOA.KKd, 6699, s. 33.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	180	180	32.400	BOA.MAD.18666, s. 4.
11 L 1232-26 Z 1233 (24 VIII 1817-27 X 1818)	150	180	27.000	BOA.MAD.18679, s. 3.
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	250	180	45.000	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 4.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	320	180	57.600	BOA.C.AS.40427.
1 Tem 1238-30 Haz 1239 (13 VII 1823-12 VII 1824)	300	180	54.000	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 4.
1 Tem 1239-30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	300	180	54.000	BOA.KKd, 6705, s. 6.
1 Tem 1240-30 Haz 1241 (13 VII 1825-12 VII 1826)	280	180	50.400	BOA.KKd, 6706, s. 6.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	380	—	—	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 5 ⁴⁴³ .
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	113	600	67.800	BOA.C.AS. 25384 ⁴⁴⁴

Tablo 14: Baruthanede Çeşitli Yıllarda Kullanılan Uzun Kova (Gerdel-i uzun/Gerdel-i dest)

Miktarı

Tarih	Adet	Birim Fiyatı (Kuruş)	Fiyatı (Kuruş)	Kaynak
17 Za 1212-28 Za 1213 (3 V 1798-3 V 1799)	140	105	14.700	BOA.C.AS.27827.
11 L 1228-10 L 1229 (7 X 1813-25 IX 1814)	65	150	9.750	BOA.KKd, 6687, s.6.
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	620	120	74.400	BOA.KKd, 6699, s. 5.
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	600	120	72.000	BOA.KKd, 6699, s. 33.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	550	120	66.000	BOA.MAD.18666, s. 4.
11 L 1232-26 Z 1233 (24 VIII 1817-27 X 1818)	400	120	48.000	BOA.MAD.18679, s. 4.
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	600	120	10.800 (72.000 olmalı)	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 4.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	950	120	114.000	BOA.C.AS.40427.

⁴⁴³ Daha önceki kayıtlarda gerdel-i dest ve arka birlikte verilmişken burada ayrı ayrı verilmiştir. Rakamda birlikteliği sağlamak için verilen iki rakamın toplamı verilmiştir. 355 gerdel-i arka, 935 adet gerdel-i dest alınmıştır. 380 adet de gerdel-i uzun satın alınmıştır. Toplam 1.670 adet gerdel için 424.560 kuruş ödenmiştir.

⁴⁴⁴ Bu yıl içerisinde 113 adet gerdel-i uzun, 575 gerdel-i arka, 327 adet gerdel-i dest satın alınmış toplam 1015 adet gerdel için 515640 kuruş ödenmiştir.

1 Tem 1238-30 Haz 1239/13 VII 1823-12 VII 1824	900	120	108.000	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 4.
1 Tem1239-30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	900	120	108.000	BOA.KKd, 6705, s. 6.
1 Tem 1240-30 Haz1241 (13 VII 1825-12 VII 1826)	850	120	102.000	BOA.KKd, 6706, s. 6.
1 Tem1244-30 Haz1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	1.435	253,369 (ortalama)	363.585	BOA.C.AS. 3594.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	1.290	—	—	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 5 ⁴⁴⁵ .
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	1.579	303,565 (ortalama)	479.330	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 5.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	902	—	—	BOA.C.AS. 25384 ⁴⁴⁶ .

Baruthanede muhtemelen hammaddelerin ayrıştırılması işlemi için elek ve kabur kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 15: Baruthanede Çeşitli Yıllarda Kullanılan Elek ve Kalbur Miktarı

Tarih	Adet	Birim Fiyatı	Fiyatı	Kaynak
17 Za 1212-28 Za 1213 (3 V 1798-3 V 1799)	352	495	174.240	BOA.C.AS.27827.
17 Za 1212-28 Za 1213 (3 V 1798-3 V 1799)	171	500	85.500	BOA.C.AS.27827.
17 Za 1212-28 Za 1213 (3 V 1798-3 V 1799)	192	360	69.120	BOA.C.AS.27827.
Tem 1238-Haz 1239 (13 VII 1823-12 VII 1824)	90	603,3	54.300	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 5.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	280	960	268.800	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 5.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	287	1499 (ortalama)	430.320	BOA.C.AS. 25384.

Baruthanede kullanılan bir diğer malzeme de süngerdir. Süngerin hangi amaçla kullanıldığına dair bir kayda ulaşılamamakla beraber temizlik amacıyla kullanılmış olması muhtemeldir.

⁴⁴⁵ Daha önceki kayıtlarda gerdel-i dest ve arka birlikte verilmişken burada ayrı ayrı verilmiştir. Rakamda birliği sağlamak için verilen iki rakamın toplamı verilmiştir. 355 gerdel-i arka, 935 adet gerdel-i dest alınmıştır. 380 adet de gerdel-i uzun satın alınmıştır. Toplam 1.670 adet gerdel için 424.560 kuruş ödenmiştir.

⁴⁴⁶ Bu yıl içerisinde 113 adet gerdel-i uzun, 575 gerdel-i arka, 327 adet gerdel-i dest satın alınmış toplamda 1015 adet gerdel için 515640 kuruşluk bir ödeme yapılmıştır.

Tablo 16: Baruthanede Çeşitli Yıllarda Kullanılan Sünger Miktarı

Tarih	Kıyye	Fiyatı (Kuruş)	Kaynak
17 Za 1212-28 Za 1213 (3 V 1798-3 V 1799)	60	18.000	BOA.C.AS.27827.
11 L 1228-10 L 1229 (7 X 1813-25 IX 1814)	40	12.000	BOA.KKd, 6687, s.7.
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	40	16.000	BOA.KKd, 6699, s. 5.
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	40	16.000	BOA.KKd, 6699, s. 33.
11 L 1231-Gurre Z 1231 (4 IX 1816-23 X 1816)	10	4.000	BOA.KKd, 6699, s. 20.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	35	16.800	BOA.MAD.18666, s. 4.
11 L 1232-26 Z 1233 (24 VIII 1817-27 X 1818)	30	14.400	BOA.MAD.18679, s. 4.
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	45	21.600	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 4.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	45	21.600	BOA.C.AS.40427.
1 Tem 1239-30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	45	21.600	BOA.KKd, 6705, s. 6.
1 Tem 1240-30 Haz 1241 (13 VII 1825-12 VII. 1826)	45	21.600	BOA.KKd,6706, s. 6.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	36	86.400	BOA.C.AS. 3594

b- Barut Üretiminde Kullanılan Hayvanlar, Diğer Malzemeler/Araçlar ve Maddeler

Baruthanedeki taşıma işlerinde, perdaht ve cila çarklarının işletilmesinde, kükürt ve kömür değirmenlerinin çevrilmesinde ve diğer işlerde atlardan yararlanılıyordu.

Tablo 17: Baruthane İçin Çeşitli Yıllarda Satın Alınan Beygir Sayısı

Tarih	Adet	Birim Fiyatı (Kuruş)	Fiyatı (Kuruş)	Kaynak
17 Za 1212-28 Za 1213 (3 V 1798-3 V 1799)	4	--	--	BOA.C.AS.27827.
11 L 1228-10 L 1229 (7 X 1813-25 IX 1814)	4	338,75	1.355	BOA.KKd.6687, s. 8.
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	2	340	680	BOA.KKd, 6699, s. 6.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	2	335	670	BOA.MAD.18666, s. 5.

11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	5	265	1.325	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 5.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	4	375	1.500	BOA.C.AS.40427.
1 Tem 1238-30 Haz 1239 (13 VII 1823-12 VII 1824)	2	450	900	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 5.
Tem 1239-Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	5	413	2.065	BOA.KKd.6705, s. 7.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	4	545	2.180	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 5.

Baruthanede kullanılan atların beslenmesi için her yıl belli miktarda arpa ve saman alınması gerekmiştir.

Tablo 18: Baruthaneye Çeşitli Yıllarda Satın Alınan Arpa Miktarı

Tarih	Kıyye	Birim Fiyatı (Kuruş)	Fiyatı (Kuruş)	Kaynak
17 Za 1212-28 Za 1213 (3 V 1798-3 V 1799)	644	100	64.400	BOA.C.AS.27827.
11 L 1228-10 L 1229 (7 X 1813-25 IX 1814)	1.362,5	300	408.750	BOA.KKd, 6687, s.7.
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	1.532,5	270	413.775	BOA.KKd, 6699, s. 5.
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	1.472	260	382.850	BOA.KKd, 6699, s. 33.
11 L 1231-Gurre Z 1231 (4 IX 1816-23 X 1816)	686	270	185.200	BOA.KKd, 6699, s. 20.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	913	330	301.290	BOA.MAD.18666, s. 4.
11 L 1232-26 Z 1233 (24 VIII 1817-27 X 1818)	417,5	480	200.400	BOA.MAD.18679, s. 4.
11 L 1234-10 L 1235 (3.VIII. 1819-21. VII. 1820)	1.836,5	240	440.760	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 5.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	2.588,5	510	1.320.135	BOA.C.AS.40427.
1 Tem 1238-30 Haz 1239 (13 VII 1823-12 VII 1824)	2.671	390	104.129	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 5.
1 Tem 1239-30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	2.551	360	918.360	BOA.KKd.6705, s. 7.
1 Tem 1240-30 Haz.1241 (13 VII.1825-12 VII 1826)	2.188,5	360	787.860	BOA.KKd, 6706, s. 7.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII. 1829-12 VII 1830)	1.490,5	1.080	1.609.740	BOA.C.AS. 3594.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13.VII.1830-12.VII.1831)	4.620	1.080	4.989.600	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 5.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	4.675	720	33.366.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 5.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	6.475	1.080	6.993.000	BOA.C.AS. 25384.
1 Tem 1250-30 Haz 1251 (13 VII 1835-12VII 1836)	4.685	--	--	BOA.D.BŞM.BRİ. 18340, s. 6.

Tablo 19: Baruthaneye Çeşitli Yıllarda Satın Alınan Saman Miktarı

Tarih	Kantar	Birim Fiyatı (Kuruş)	Fiyatı (Kuruş)	Kaynak
17 Za 1212-28 Za 1213 (3 V 1798-3 V 1799)	207,5	100	20.850	BOA.C.AS.27827.
11 L 1228-10 L 1229 (7 X 1813-25 IX 1814)	202,5	420	85.050	BOA.KKd, 6687, s.7.
11 L 1228-10 L 1229 (7 X 1813-25 IX 1814)	441,5	900	397.350	BOA.KKd, 6687, s.7. ⁴⁴⁷
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	1.269	420	532.980	BOA.KKd, 6699, s. 5.
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	169	440	70.980	BOA.KKd, 6699, s. 33.
11 L 1231-Gurre Z 1231 (4 IX 1816-23 X 1816)	244	420	102.580	BOA.KKd, 6699, s. 20.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	657	420	275.940	BOA.MAD.18666, s. 4.
11 L 1232-26 Z 1233 (24 VIII 1817-27 X 1818)	484	420	203.280	BOA.MAD.18679, s. 4.
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	903,5	510	460.785	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 5.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	1.213	660	800.580	BOA.C.AS.40427.
1 Tem 1238-30 Haz 1239 (13 VII 1823-12 VII 1824)	1.126	540	608.040	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 5.
1 Tem 1239-30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	1.260	480	604.800	BOA.KKd, 6705, s. 7.
1 Tem 1240-30 Haz 1241 (13 VII 1825-12 VII 1826)	935	480	448.800	BOA.KKd, 6706, s. 7.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	748	900	673.200	BOA.C.AS. 3594
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	2.536	960	2.434.560	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 5.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	2.596	600	1.557.600	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 5.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	3.403,5	720	2.450.520	BOA.C.AS. 25384
1 Tem 1250-30 Haz 1251 (13 VII 1835-12 VII 1836)	3.595	--	--	BOA.D.BŞM.BRİ. 18340, s. 6.

⁴⁴⁷ Bu yıl içinde farklı meblağlarla iki kez saman alınmıştır.

Barut üretiminde hizmetinden yararlanan atların kayışlarının, koşumlarının ve nallarının devamlı yenilenmesi gerekiyordu. Bu nedenle baruthane giderleri arasında, koşumlar, nal ve mih bir yekûn teşkil etmiştir.

Tablo 20: Baruthaneye Çeşitli Yıllarda Satın Alınan Kayış, Koşum Takımı Miktarı

Tarih	Adet	Fiyatı (Kuruş)	Kaynak
17 Za 1212-28 Za 1213 (3 V 1798-3 V 1799)	6	2.400	BOA.C.AS.27827.
11 L 1228-10 L 1229 (7 X 1813-25 IX 1814)	6	2.400	BOA.KKd, 6687, s.6.
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	8	3.200	BOA.KKd, 6699, s. 5.
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	8	3.200	BOA.KKd, 6699, s. 33.
11 L 1231-Gurre Z 1231 (4 IX 1816-23 X 1816)	3	1.200	BOA.KKd, 6699, s. 20.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	8	3.200	BOA.MAD.18666, s. 4.
11 L 1232-26 Z 1233 (24 VIII 1817-27 X 1818)	7	2.800	BOA.MAD.18679, s. 3.
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	12	4.800	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 4.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	15	6.000	BOA.C.AS.40427.

Tablo 21: Baruthaneye Çeşitli Yıllarda Satın Alınan Nal ve Mih Miktarı

Tarih	Küfe (Adet)	Fiyatı (Kuruş)	Kaynak
17 Za 1212-28 Za 1213 (3 V 1798-3 V 1799)	16	2.112	BOA.C.AS.27827.
11 L 1228-10 L 1229 (7 X 1813-25 IX 1814)	40	9.600	BOA.KKd, 6687, s. 7.
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	45	10.800	BOA.KKd, 6699, s. 5.
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	45	10.800	BOA.KKd, 6699, s. 33.
11 L 1231-Gurre Z 1231 (4 IX 1816-23 X 1816)	8	1.920	BOA.KKd, 6699, s. 20.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	50	9.000	BOA.MAD.18666, s. 4.
11 L 1232-26 Z 1233 (24 VIII 1817-27 X 1818)	45	8.100	BOA.MAD.18679, s. 4.
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	90	21.600	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 4.

11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	90	21.600	BOA.C.AS.40427.
1 Tem 1238-30 Haz 1239 (13 VII 1823-12 VII 1824)	110	26.400	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 4.
1 Tem 1239-30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	120	28.800	BOA.KKd, 6705, s. 6.
1 Tem 1240-30 Haz 1241 (13 VII 1825-12 VII 1826)	140	23.600	BOA.KKd, 6706, s. 6.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	80	33.600	BOA.C.AS. 3594.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	490	294.000	BOA.C.AS. 25384.

Baruthane personeli için belli aralıklarla farklı miktarda sabun alınmıştır.

Tablo 22: Baruthaneye Çeşitli Yıllarda Satın Alınan Sabun Miktarı

Tarih	Kıyye	Fiyatı (Kuruş)	Kaynak
17 Za. 1212-28 Za 1213 (3 V 1798-3 V 1799)	250	27.000	BOA.C.AS.27827.
11 L 1228-10 L 1229 (7 X 1813-25 IX 1814)	158	23.700	BOA.KKd, 6687, s.7.
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	150	23.400	BOA.KKd, 6699, s. 5.
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	150	22.500	BOA.KKd, 6699, s. 33.
11 L 1231-Gurre Z 1231 (4 IX 1816-23 X 1816)	30	4.680	BOA.KKd, 6699, s. 20.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	150	28.800	BOA.MAD.18666, s. 4.
11 L 1232-26 Z 1233 (24 VIII 1817-27 X 1818)	140	26.880	BOA.MAD.18679, s. 4.
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	150	29.700	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 4.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	165	41.580	BOA.C.AS.40427.
1 Tem 1238-30 Haz 1239 (13 VII 1823-12 VII 1824)	180	45.360	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 4.
1 Tem 1239-30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	180	45.360	BOA.KKd, 6705, s. 6.
1 Tem 1240-30 Haz 1241 (13 VII 1825-12 VII 1826)	200	42.000	BOA.KKd, 6706, s. 6.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	265	67.380	BOA.C.AS. 3594

c- Aydınlatma, Yağlama vb. İhtiyaçlar İçin Alınan Yağ ve Mum

Baruthane çarklarının, atlarının yağlanmasında, caminin ve koğuşların aydınlatılmasında yağ ve mum kullanılıyordu. Bu nedenle baruthaneye muhtelif tarihlerde farklı türde yağlar ve bal mumu satın alınmıştır.

Tablo 23: Baruthanede Cami, Kule, Sofa ve Kâlhanelerin Aydınlatılması İçin Çeşitli Yıllarda Kullanılan Bal Mumu Miktarı

Tarih	Kıyye	Birim Fiyatı (Kuruş)	Fiyatı (Kuruş)	Kaynak
17 Za 1212-28 Za 1213 (3 V 1798-3 V 1799)	12	480	5.760	BOA.C.AS.27827.
11 L 1228-10 L 1229 (7 X 1813-25 IX 1814)	12	840	10.080	BOA.KKd, 6687, s.7.
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	12	840	10.080	BOA.KKd, 6699, s. 5.
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	12	840	10.080	BOA.KKd, 6699, s. 33.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	12	900	10.800	BOA.MAD.18666, s. 4.
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	15	1.200	18.000	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 5.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	15	1.200	18.000	BOA.C.AS.40427.
1 Tem 1238-30 Haz 1239 (13 VII 1823-12 VII 1824)	15	1.200	18.000	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 5.
1 Tem 1239-30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	15	1.200	18.000	BOA.KKd, 6705, s. 6.

Baruthanede bal mumu dışında revgan-ı şem adıyla anılan ve bir yağ da kullanılmıştır. Aslında revgan-ı şem de bal mumudur. Ancak hesap defterlerinde ayrı ayrı kaydedildikleri için burada da ayrı ayrı gösterilmiştir.

Tablo 24: Baruthanede Çeşitli Yıllarda Kullanılan Revgan-ı Şem Miktarı

Tarih	Kıyye	Birim Fiyatı (Kuruş)	Fiyatı (Kuruş)	Kaynak
17 Za 1212-28 Za 1213 (3 V 1798-3 V 1799)	185	78	14.430	BOA.C.AS.27827.
11 L 1228-10 L 1229 (7 X 1813-25 IX 1814)	185	174	31.320	BOA.KKd, 6687, s.7.
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	180	174	31.320	BOA.KKd, 6699, s. 5.
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	180	174	31.320	BOA.KKd, 6699, s. 33.
11 L 1231-Gurre Z 1231 (4 IX 1816-23 X 1816)	38	174	6.612	BOA.KKd, 6699, s. 20.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	140	174	31.320 (24.360)	BOA.MAD.18666, s. 4.

			olmalı)	
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	180	186	33.480	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 5.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	180	186	33.480	BOA.C.AS.40427.
1 Tem 1238-30 Haz 1239 (13 VII 1823-12 VII 1824)	180	180	32.400	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 5.
1 Tem 1239-30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	180	150	27.000	BOA.KKd, 6705, s. 6.
1 Tem 1240-30 Haz 1241 (13 VII 1825-12 VII 1826)	180	150	27.000	BOA.KKd, 6706, s. 7.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	480	210	108.000	BOA.C.AS. 3594.

Baruthanede çok fazla miktarda olmasa da don yağı olarak kaydedilen hayvansal yağ da kullanılmıştır.

Tablo 25: Baruthanede Çeşitli Yıllarda Kullanılan Don Yağı Miktarı

Tarih	Kıyye	Birim Fiyatı (Kuruş)	Fiyatı (Kuruş)	Kaynak
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	200	156	36.000	BOA.C.AS.40427.
1 Tem 1238-30 Haz 1239 (13 VII 1823-12 VII 1824)	200	156	31.200	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 4.
1 Tem 1239-30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	200	156	31.200	BOA.KKd, 6705, s. 6.

Baruthane camisindeki kandiller için zeytinyağı da kullanılmıştır.

Tablo 26: Baruthanede Çeşitli Yıllarda Tüketilen Zeytinyağı Miktarı

Tarih	Kıyye	Birim Fiyatı (Kuruş)	Fiyatı (Kuruş)	Kaynak
17 Za 1212-28 Za 1213 (3 V 1798-3 V 1799)	580	105	60.900	BOA.C.AS.27827.
11 L 1228-10 L 1229 (7 X 1813-25 IX 1814)	565	162	91.530	BOA.KKd, 6687, s.7.
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	565	165	93.225	BOA.KKd, 6699, s. 5.
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	565	165	93.225	BOA.KKd, 6699, s. 33.
11 L 1231-Gurre Z 1231 (4 IX 1816-23 X 1816)	115	165	18.975	BOA.KKd, 6699, s. 20.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	430	183	78.690	BOA.MAD.18666, s. 4.
11 L 1232-26 Z 1233 (24 VIII 1817-27 X 1818)	293	174	16.965	BOA.MAD.18679, s. 4.
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	565	220	118.650	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 5.
11 L 1236-10 L 1237	565	162	91.530	BOA.C.AS.40427.

(12 VII 1821-30 VI 1822)				
1 Tem 1238-30 Haz 1239 (13 VII 1823-12 VII 1824)	573	156	90.948	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 4.
1 Tem 1239-30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	565	156	88.140	BOA.KKd, 6705, s. 6.
1 Tem 1240-30 Haz 1241 (13 VII 1825-12 VII 1826)	565	156	88.140	BOA.KKd, 6706, s. 7.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	540	240	129.600	BOA.C.AS. 3594.

Baruthanede bu yağların dışında cinsini ve adını tespit edemediğimiz bir yağ da kullanılmıştır.

Tablo 27: Baruthanede Çeşitli Yıllarda Kullanılan ..? Yağı Miktarı

Tarih	Kıyye	Birim Fiyatı (Kuruş)	Fiyatı (Kuruş)	Kaynak
17 Za 1212-28 Za 1213 (3 V 1798-3 V 1799)	150	90	13.500	BOA.C.AS.27827.
11 L 1228-10 L 1229 (7 VII 1813-25 IX 1814)	200	150	30.000	BOA.KKd, 6687, s.7.
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	195	150	29.250	BOA.KKd, 6699, s. 5.
11 L 1231-Gurre Z 1231 (4 IX 1816-23 X 1816)	25	150	3.750	BOA.KKd, 6699, s. 20.
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	190	150	28.500	BOA.KKd, 6699, s.33.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	180	180	32.400	BOA.MAD.18666, s. 4.
11 L 1232-26 Z 1233 (24 VIII 1817-27 X 1818)	160	180	28.800	BOA.MAD.18679, s. 4.
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	200	180	36.000	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 4.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	200	420	84.000	BOA.C.AS. 3594.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	200	480	96.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 5.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	200	540	108.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 5.

B- SU TEMİNİ

Çarkları su gücüyle döndürülen bir baruthane yapma fikri akla geldiğinde Azadlu Köyü yakınlarında baruthanenin ihtiyacını karşılayacak kadar suyu bulunduğu için baruthane buraya inşa edilmişti. Ancak baruthane inşaatı tamamlandığında suyun beklendiği kadar çok olmadığı anlaşılmıştır. Hatta ilk olarak

200 tokmaklı çarkların ancak yarısı faaliyete geçirilebilmişti⁴⁴⁸. Su sorununa bir çözüm bulmak amacıyla daha sonra çalışmalara başlandığı anlaşılmaktadır. Azadlu Köyü suyuna ek kaynaklar bulma amacıyla önce Şamlar Köyü'ndeki suyun buraya getirilmesi düşünülmüştür.

Azadlu Baruthanesi inşaatı tamamlanıp eksiklerinin çoğu giderildikten sonra, suyun arttırılması gerekmiştir. Şamlar Köyü'ne 1,5 saat mesafede bulunan Şamlar suyu Azadlu'daki sudan daha çok olduğu için bu suyun baruthaneye getirilmesine karar verilmiştir. Suyun baruthaneye getirilmesi sırasında kullanılacak aletler için çok miktarda demir gerekeceğinden demirin ham olarak satın alınması ve kullanılacağı yerde işlenmesi uygun bulunmuştur. Suyun getirilebilmesi için 30 kantar ham demir gerekeceği hesaplanmıştır. Bu demir için gereken paranın irad-ı cedid hazinesinden karşılanarak demirin Cebhane-i Âmireden verilmesi ve bedelinin hesaplanması istenmiştir. Buna göre 30 kantar ham demirin bedeli 30.000 kuruş olarak hesaplanmıştır⁴⁴⁹.

Azadlu Baruthanesinin bir çok ihtiyacı karşılanarak Azadlu Köyü'nün suyu baruthaneye getirilmiştir. Ancak Şamlar Köyü'ne bir buçuk saat mesafede bulunan bir suyun Azadlu Köyü suyundan daha fazla olduğu tespit edilmiş, 30.000 kuruş masrafla ilkbaharda bu suyun baruthaneye getirilmesinin mümkün olduğu anlaşılmıştır. Daha sonra bu iş için baruthane nazırına bir takrirle 20.000 kuruş verilmesi kararlaştırılmıştır⁴⁵⁰.

Şamlar Köyü suyunu Azadlu Baruthanesi suyuna ilave ederek baruthaneye getirmek amacıyla su yolları açılmıştır. Bu su yolu güzergâhındaki büyük taşları parçalamada kullanılmak üzere İstanbul Baruthanesinden 90 kantar barut verilmiştir. Ragıb Efendi zamanında 1219 yılında ise kantarı 90 kuruştan 6 kantar barut verilmiş, toplam 540 kuruş tutan masraf baruthaneye irad kaydedilmiştir. Taşları parçalamak için 1220 yılında yine 90 kantar barut istenmiştir. Kantarı 90 kuruştan 90 kantar barut verilmesi ve toplam tutar 8.100 kuruşun baruthaneye irad olarak

---

⁴⁴⁸ BOA. C.AS. 2042; BOA. HAT. 200/10158.

⁴⁴⁹ 27 Za. 1218 (9 Mart 1804), BOA.C.AS. 3293.

⁴⁵⁰ 28 Ca. 1217 (26 Eylül 1802), BOA. C.AS. 3603.

kaydedilmesine karar verilmiştir. Bu kadar masrafla açılan su yolu Azadlu Baruthanesine yaklaşmıştır⁴⁵¹.

Padişah bir hatt-ı hümayununda “*Veli Efendi-zâdenin terekesinde bir Şamlar Çiftliği var vaktiyle Azadlu Baruthanesine bir Şamlar suyu gelecek idi. Bu çiftliklerin vesair baruthanelere lüzumu var mıdır? Bir kere Ragıb’dan sual oluna*” ifadesiyle Şamlar’dan bahsetmiştir⁴⁵². Ragıb Efendi cevaben yazdığı takririnde, Şamlar Çiftliği tarlasının ve arazisinin Sultan Bayezid vakfına ait olduğunu, Azadlu Baruthanesine bağlı yerlerden biri olması nedeniyle de baruthane çarkları için gerekli suyun buradan temin edildiği belirtilmiştir⁴⁵³.

Azadlu Baruthanesinde yeniden yapılacak çarkların döndürülmesi için gereken suyu tutacak bendin 22 zira (0,758 m) yükseklikte yapılması planlanmışsa da şimdilik 14 ziraya kadar çıkarılması kararlaştırılmıştır. Eski arığın tamiriyle mevcut çarklarla üretime devam edilmesi hâlinde hem masrafın az olacağı hem çarkların yeni tarz çarklara dönüştürülmesiyle önceki yıldan daha çok barut üretmenin mümkün olacağı anlaşılmıştır. Bu husus için Necib efendi ile Barutçubaşı Simon ve Kirkor Kalfa vezir-i azamla görüşmeye çağrılmış, her yıl baruthanelerde üretilebilecek barut miktarı sorulmuştur. Barutçubaşı Simon, İstanbul Baruthanesinde yıllık 3.500-4.000 kantar barut üretilmekteyken yeni yapılacak çarklarla yıllık 8.000 kantar barut üretilebileceğini belirtmiştir. Aynı şekilde Azadlu Baruthanesinde yıllık 5.000 -6.000 kantar barut üretiliyordu. Eski arığın tamiriyle yıllık üretimin 9.000 kantara ulaşacağı bildirmiştir. İki baruthanede üretilecek barut miktarı yıllık 17.000 kantarı bulacaktı. Nazır Necib Efendi’ye Baruthane-i Âmirede ne kadar güherçile bulunduğu sorulduğunda yıllık 16.000 kantar güherçile temin edilebildiği öğrenilmiştir. Yeni bendin tamamlanmasıyla bunun artacağı bildirilmiştir. Ancak eski bend ve çarklar tamir edilirse ihtiyaca cevap verecek kadar barut üretilebileceğinden şimdilik yeni bendin 14 zira yüksekliğe çıkarılması uygun görülmüştür⁴⁵⁴.

---

⁴⁵¹ 21 L 1220 (12 Ocak 1806), BOA. C.AS. 5379.

⁴⁵² BOA.HAT. 263/15228.

⁴⁵³ 29 Z 1220 (20 Mart 1806), BOA. C.AS. 40360.

⁴⁵⁴ BOA. HAT. 588/28914.

Azadlu Baruthanesi civarında Şamlar Köyü yakınında Domuzderesi içinde Sarpbayır önüne önce tabanına toprak sermek suretiyle kesme taştan bir bend yapılmasına karar verildi.

Baruthaneler Nazırı Necib Efendi, Babıaliye gönderdiği bir takririnde Asakir-i Mansure-i Muhammediye askerlerinin silah talimleri sebebiyle barut ihtiyacının arttığını belirtti. Artan ihtiyaca cevap verebilmek için Azadlu Baruthanesindeki üretimin de arttırılması gerekiyordu. Bu konuda neler yapılabileceği düşünüldüğünde Nazır Necib Efendi, şehremini, mimar halifelerinden Ahmed Efendi, Kırkor Kalfa, Yağcıoğlu Kalfa, Yolasığmaz Kalfa vd. Azadlu Baruthanesine gittiklerinde buraya 1,5 saat mesafede Şamlar Köyü yakınlarındaki Domuzderesi'nden eskiden beri baruthane tarafına akan suyun baruthaneye getirilmesinin uygun olacağına hükmettiler. Bunun için neler yapılması gerektiğini etraflıca müzakere ettiklerinde bir bend yapılarak baruthaneye kadar lağım inşa edilirse Şamlar Köyü suyunun baruthaneye gelen suya ilave edilebileceğine, baruthanede de 1 tokmak çarkı ve 1 de perdaht çarkı yapılırsa her yıl 14.000 kantar hatta daha fazla barut üretmenin mümkün olacağına kanaat getirdiler. Ayrıca bend yakına iki havanlı bir dink yapılarak bendin hemen ön kısmında da barut üretilebilecek ve burada üretilen barut da Azadlu Baruthanesi üretimine ilave edilebilecekti. İnşaat kalfaları, bu havanların masrafının yaklaşık 2.000 kuruş kadar olacağını hesaplamışlardı. Bendin, lağımın ve baruthanede yapımına karar verilen 1 tokmak çarkıyla 1 perdaht çarkının inşasına bir an önce başlanarak rûz-ı kasıma kadar tamamlanması gerektiği ifade edilmiştir. Bendin masrafına lağım, toprak doldurulması, havuz, çarkevi, çarkhane binası ve çark giderleri de eklenince toplam maliyetin 2.900 kese yi bulacağı ifade edildi⁴⁵⁵.

---

⁴⁵⁵ 8 M 1232 (28 Kasım 1816), *BOA. MAD.* 8958, s. 162-164. Bend yanında 2 dibek bulunması hakkında bkz. 27 Ra 1266 (10 Şubat 1250), *BOA. İ.MVL.* 161/4687; 3 Ca 1266 (17 Mart 1850), *BOA. C.AS.* 935.

Fotoğraf 4: Azadlu Baruthanesine Su Sağlayan Şamlar Bendinden Genel Bir Görünüm

Fotoğraf 5: Şamlar Bendinden Baruthaneye Su Getiren Kanal

Azadlu Baruthanesinin Şamlar Köyü yakınlarından gelen suyla döndürülen çarklarında, bazen doğal sebeplerle üretime ara vermek zorunda kalındı. Mesela baruthaneye su sağlayan arkların yakınındaki dağın bir tarafı 1825 yılında heyelan

neticesinde göçünce su yolu kapanmış, su temin edilemeyince de üretime ara vermek zorunda kalınmıştı. Baruthanelerin idaresinden sorumlu Mehmed Necib Efendi bu su yolunun açılması için iş gücünün baruthaneler idaresine bağlı Çatalca ve Terkos kazalarından temin edilmesini, masrafların ise devlet tarafından karşılanmasını talep etmiştir. Mehmed Necib Efendi, su yolunun tahminen 12.000 kuruş masrafla açılabileceğini ifade etmiştir. Ancak sadece su yolunun tamiriyle iş bitmediğinden ve heyelanla gelen toprağın da kaldırılması gerektiğinden yapılan masraf tahminin üzerinde olarak 29.996 kuruşu bulmuştur⁴⁵⁶.

Bazen yağmurun normalden az yağması da su temininde soruna sebep olabiliyordu. Nitekim Azadlu Baruthanesinde 1850 yılı için 2.400 kantar barut üretilmesi öngörülmüşken yağmurun normalden az yağması sebebiyle belirtilen miktardan 476 kantar noksan barut üretilmiş⁴⁵⁷.

Baruthane çarklarının işletilebilmesi için yeterli miktarda su yanında suyun belli bir yükseklikten akıtılması da gerekiyordu. Zira çarklardan yeterince hızlı vuruş gücü elde edebilmek için suyun belli bir yükseklikten akması şarttı. Ohannes Dadyan, Londra'da bulunduğu sırada Osmanlı baruthanelerinde kullanılan çarkların kuvveti hakkında İngiliz ustalara bilgi verdiğinde, bu ustalar mekanik hesabıyla su kuvvetinin az, çarkların kuvvetinin çok olduğunu ifade etmişlerdi. Çarklardan daha fazla vuruş gücü elde etmek için bend, 4 arşın yükseltilerek suyun kuvveti artırılır, İngiliz usulü çarklar kullanılırsa İngiliz barutu kalitesinde barut üretilbileceği gibi yıllık üretimde de 2.000 kantarlık artış sağlanabilecekti. Ancak Ohannes, İstanbul'a döndüğünde mevcut çarkların su dolaplarının tamiriyle yetinilmesine, bir müddet bu şekilde üretim yapılmasına karar verilmiştir⁴⁵⁸.

Azadlu Baruthanesi çarklarının dibek çarklarıyla değiştirilmesi fikri gündeme gelince bunun uygulanabilmesi için önce Şamlar bendinin yükseltilmesi gerektiği düşünülmüştür. Bendin yükseltilmesi için yaklaşık 5.000-6.000 kese akçe harcanması gerekecekti. Giderin sadece bununla sınırlı kalmayacağı ileride başka masrafların da çıkabileceği öngörülmüştür. Sonuçta bunca masraftan sonra çok da fazla bir yarar elde edilemeyeceği için daha önce kullanımı durdurulan tokmak çarklarının yerine 4

⁴⁵⁶ 22 R 1241 (4 Aralık 1825), *BOA.KK.d.* 6707, s. 4/1.

⁴⁵⁷ 23 Ra 1268 (16 Ocak 1852), *BOA. İ.MVL.228/7844* lef 1-2.

⁴⁵⁸ *BOA.HAT.* 591/29016-B.

adet dibek çarkı inşa edilerek kullanılan tokmakların da muhafaza edilmesinin daha yararlı bir icraat olacağı kanaatine varılmıştır. Azadlu Baruthanesi bendinin yükseltilmesi çok maliyetli olacak ancak getirisi fazla olmayacağı için bu düşünceden vazgeçilmiştir⁴⁵⁹.

C- İŞ GÜCÜ TEMİNİ

1- Şamlar ve Yarımburgaz Çiftliklerinin Baruthaneye Bağlanması

Azad Köyü'nden gelen su Azadlu Baruthanesi çarkları için yeterli olmayınca Şamlar Köyü'ndeki suyun baruthaneye getirilmesi gerekmiştir. Bu sırada su kaynağının içerisinde bulunduğu bazı çiftliklerin nasıl tasarruf edileceği meselesi gündeme gelmiştir. Şamlar Köyü'ndeki su, Azadlu Baruthanesine getirilirken baruthaneler yakınında bulunan bazı çiftliklerin baruthaneye bağlanmasına gerek olup olmadığının öğrenilmesi gerekince⁴⁶⁰ III. Selim, “*Veli Efendi-zâdenin terekesinde bir Şamlar Çiftliği var vaktiyle Azadlu Baruthanesine bir Şamlar suyu gelecek idi. Bu çiftliklerin vesair baruthanelere lüzumu var mıdır? Bir kere Ragıb'dan sual oluna*”⁴⁶¹ ifadesini içeren bir hatt-ı hümayun yazmıştır. Ragıb Efendi de cevaben bir takrir yazmıştır. Bu takririnde, aslında Şamlar Çiftliğinin tarlasının ve arazisinin Sultan Bayezid vakfına ait olduğunu, Azadlu Baruthanesine bağlı yerlerden biri olması nedeniyle baruthane çarkları için gerekli suyun buradan temin edildiğini belirtilmiştir. Bu nedenle çiftlik bir başkasının eline geçerse bunun Azadlu Baruthanesi için sıkıntı oluşturabileceğini ifade etmiştir. Bu çiftlik baruthaneye bağlanır ve baruthane adına kendi tarafından işletilirse bunun baruthaneye yararlı olacağını belirtmiştir. Müteveffa Rumeli Kazaskeri Veliyyüddin Mehmed Emin Efendi'den kalan bir çiftlikle, baruthaneler için söğüt ağacı dikilen çayırın ve suyu bulunan, arazisi Haremeyn-i Şerifeyn Evkafına bağlı Yarımburgaz Çiftliğinin de

⁴⁵⁹ 16 C 1256 (15 Ağustos 1840), *BOA.İ.DH.* 32/1495.

⁴⁶⁰ 29 Z 1220 (20 Mart 1806), *BOA. C.AS.* 40360.

⁴⁶¹ *BOA.HAT.* 263/15228. Zira bu sırada yazdığı bir başka hatt-ı hümayunundan öğrendiğimize göre III. Selim annesinin tasarruf edebileceği bir arazi içerisindedir. Nitekim hatt-ı hümayundan anlaşıldığı kadarıyla baruthanelere bazı çiftlikler bağlandıktan sonra bazı çiftlikler de III. Selim'in annesinin tasarrufuna bırakılmıştır. “*Benim vezîrim baruthâneye lüzûmu olmayan arâzileri vâlidem hazretlerine ihsân eyledim çiftliğine ilhâk olunsun ol havâlileri 'imâr ve ekdirüb bicdirmesine dikkat eylemelerini kethüdâları 'ağaya mahsûs tenbîh eyleyesin*” *BOA.HAT.*1415/57788.

baruthane için gerekli arazilerden biri olduğunu belirtmiştir. Her iki çiftliğin de tapu hakkı adı geçen vakıflara ait iken çiftliklerin tasarruf hakkı Veli Efendi'nin terekesinden satışa çıkarılmıştır. Ragıb Efendi gerek Şamlar ve Yarımburgaz Çiftliklerinin gerekse İstanbul Baruthanesi yakınlarındaki İncirli Çiftliğinin satılacak muaccelle ücretlerinin ya kendi ya da baruthane yakınlarında olan birileri tarafından baruthane için alınması, yine üç çiftliğe ait eşya, hayvan ve arazi ücretlerinin ödenmesi hususunda padişahın izni ve yardımı talep edilmiştir⁴⁶². Bu sırada esasen vakfa bağlı Şamlar Çiftliğinin baruthaneye bağlanmasında dinen bir sakınca olup olmadığının öğrenilmesi için şeyhülislam başvurulmuştur. Şeyhülislam cevabında her yıl bu çiftlikler için vakfa 150 kuruş öşür bedeli verilmesi şartıyla bu çiftliğin baruthaneye bağlanmasında bir sakınca görmemiştir⁴⁶³. Muhtemelen benzer bir uygulama Haremeyn-i Şerifeyn Evkafına bağlı Yarımburgaz Çiftliği için de uygulanmıştır. Çünkü Yarımburgaz Çiftliğinin de her yıl *bedel-i öşr* olarak 200 kuruşun emtia gümrüğü emini tarafından öşür bedeli olarak vakfa ödenmesi şartıyla 1220 yılı şevval ayından itibaren Azadlu Baruthanesine bağlanması gündeme gelmiştir⁴⁶⁴. Neticede III. Selim, Ragıb Efendi'nin isteğini yerinde bulmuş ve bu çiftliklerin Azadlu Baruthanesine bağlanmasını emretmiştir⁴⁶⁵.

Bu çiftlikler Azadlu Baruthanesine bağlandıktan sonra çiftliklerdeki eşya, hayvan, zahire demirbaş olarak seleften halefe devrolunmak üzere Baruthaneler Nazırı Ragıb Efendiye teslim edilmiştir. Ayrıca bu çiftliklerin tasarruf edilmesinden sağlanacak gelirin nazırlara irad kaydedilmesine karar verilmiştir. Bu çiftliklerin her yıl 3.400 kuruşa iltizama verilebileceği anlaşılmıştır⁴⁶⁶. Hatta Şamlar Çiftliğinin mültezimlerinden biri de Veliyyüddin Efendi'nin oğlu Mehmed olmuştur. Şamlar Çiftliği, Mehmed tarafından işletilmektedirken çiftlik içinde bulunan hayvan, eşya ve diğer malzemenin telef edildiği anlaşılmıştır. Bu nedenle 1234 yılında çiftçiler kethüdası ve diğer ileri gelenlerin de hazır bulunduğu bir ortamda çiftliğin (ve Mehmed'in) hesabı görülerek çiftliğin bir başkasına verilmesi kararlaştırılmıştır. Yapılan incelemede Mehmed'in 5.436 kuruş zimmeti olduğu anlaşılmıştır. Neticede

⁴⁶² 29 Z 1220 (20 Mart 1806), *BOA. C.AS.* 40360.

⁴⁶³ *BOA.HAT.*108/4325.

⁴⁶⁴ 22 Z 1231 (13 Kasım 1816), *BOA. C.AS.* 11498.

⁴⁶⁵ 29 Z 1220 (20 Mart 1806), *BOA. C.AS.* 40360.

⁴⁶⁶ 7 S 1221 (12 Ağustos 1796), *BOA. C.AS.* 37753.

1233 yılında üretilen mahsule el konularak zimmetinde bulunan para kendinden talep edildikten sonra, Mehmed çiftlikten çıkarılmak istendi. Ancak Mehmed çiftlikten çıkarılmadı ve bu konuda ileri gidilecek olursa işin kavgaya kadar varacağı anlaşılınca, bostancıbaşı bu hususta görevlendirildi. Bostancıbaşı, bu şahsı çiftlikten uzaklaştırıp zimmetindeki parayı tahsil etmek istediğinde Mehmed'in beş parasız bir hâlde öldüğü anlaşıldı. Bu nedenle Mehmed tarafından telef edilen eşya çiftlik demirbaşından düşülerek, yeni mültezim Mahmud'a devredildi⁴⁶⁷.

2- Baruthane İdaresine Bağlanan Yerleşim Birimleri

Azadlu Baruthanesi, İstanbul Baruthanesi gibi deniz kenarında inşa edilmediği için eşya, hammadde, malzeme ve üretilen barutun taşınması sırasında bazen ciddi sıkıntılar yaşanıyordu. Üretilen barut ayda bir kez İstanbul Baruthanesine oradan da Cebehâne-i Âmireye naklediliyordu. Ancak Küçükçekmece Boğazı'nın ara sıra kapanması gerek barutun gerekse diğer malzemelerin nakliyesinde sıkıntılara sebep oluyordu. Nakledilecek eşya baruthaneden Gölbaşı'ndaki iskeleye götürülüyor, oradan kayıklara yüklenerek gölün sonuna kadar taşınıyor, oradan da tekrar mavnalarla Küçükçekmece Boğazı sonuna kadar ulaştırılıyordu. Bunun için mavnaya ve hamallara ücret ödeniyor, boğazın açtırılması için masraf ediliyordu. Fıçıların arka hamallarıyla sahile kadar taşınması, ardından mavnaların sahile ulaştırılması gerekiyordu. Bunlar tekrar mavnalarla denizden İstanbul Baruthanesine kadar taşınıyordu. Barut, Azadlu Baruthanesinden İstanbul Baruthanesine kadar bu şekilde nakledilirken büyük zorluklara katlanılması gerektiği gibi taşıma maliyetinin fazlalığı da devlet bütçesine yük oluyordu. Gerek baruthane işçileri, gerek zabitler gerekse yeniçeriler nakliyenin zorluğundan şikâyet ediyorlardı. Bütün bu olumsuzluklar yanında gölden deniz kıyısına kadar taşınan barut fıçıları deniz yoluyla nakledilirken bazen fırtına sebebiyle bazı devriliyor ya da ıslanıyordu. Deniz yolu yerine kara yoluyla taşıma seçeneği de vardı. Ancak arabayla nakliye yüksek maliyetliydi. Ayrıca sarsıntı sebebiyle yolda barutun dökülme riski de vardı. Tüm bu masrafları ve güçlükleri azaltmak için Azadlu Baruthanesinde üretilen barut, 70- 80

---

⁴⁶⁷ 22 S 1234 (21 Aralık 1818), *BOA. C.ML.9034*.

fiçiyı bulduğunda bunların 30-40 deveyle ara ara kara yoluyla İstanbul Baruthanesine gönderilmesi, burada 1.000 fiçi olunca da Cebehaneye gönderilmesi ve tartılarak muhafaza edilmesi uygun görülmüştür. Üretilen barutun İstanbul Baruthanesine taşınması ve Azadlu Baruthanesine güherçile, odun, kömür ve barut nakli için gereken develerin ya İstabl-ı Âmireden ya da Kütahya vb. yerlerden temininin uygun olacağı bildirilince eski kayıtlar incelenerek bir çözüm bulunması kararlaştırılmıştır. Buna göre çıkartılan bir listede 29 Ekim 1800 tarihinde İstabl-ı Âmire adına Yeni İl Türkmenleri ve Mamalu Aşiretinden 22 katar, Konya'dan 7 katar, Akşehir'den 3 katar, Aksaray'dan 3 katar, Kayseri'den 7 katar, Niğde'den 3 katar, Beyşehir'den 2 katar, Kırşehir'den 1 katar ve Bozulus Türkmenlerinden de 2 katar olmak üzere toplam 50 katar deve temin edildiği görüldü⁴⁶⁸.

Azadlu Baruthanesi, İstanbul Baruthanesi gibi deniz kenarında olmadığından hammadde, eşya, malzeme vb.nin önce Gölbaşı'na buradan da baruthaneye getirilmesi gerekiyordu. Üretilen barut da baruthaneden Gölbaşı'na, oradan da cebehaneye taşınıyordu. Her yıl 8.000-10.000 çeki odun dağlardan kesildikten sonra arabalara yüklenerak Azadlu Baruthanesine naklediliyordu. Yine kömür temininde yaşanan sıkıntılar nedeniyle yüklü miktarda masraf gerekiyordu.

Tüm bu işlerin yürütülmesi için Azad Köyü dışında baruthaneye bağlı bir başka köy de yoktu. Ayrıca Azad Köyü, birkaç haneydi. Köy sakinleri, baruthanenin işlerini yürütmekte aciz kalıyor, baruthanedeki işçiler de barut üretimine yabancı olduklarından imalat dışında hammadde, malzeme, eşya tedariki ya da üretilen barutun nakliyesi gibi işlere vakit ayıramıyorlardı.

Hammadde, eşya, alet edevat ve üretime ait ikmal sistemindeki bu problem Şamlı Mehmed Ragıb Efendi'nin nazırlığı zamanında Arakel Kalfa ve diğer personelle müzakere edildi. Neticede muharrem 1218 (nisan-mayıs 1803) tarihinden itibaren Havas-ı Refia [Eyüp] Kazası'na bağlı Terkos Nahiyesi'nin Ayayorgi, Şamlar, Mihaliç, Boğazköy ve Ketetelli? köyleri, Azadlu Baruthanesi odununun, kömürünün tedarikiyle, üretilen barutun taşınması için araba ve baruthane için 50 işçi teminiyle görevlendirildi. İşçilerin ücretleri ve taamiye ücreti baruthane nazırları tarafından ödendi. Diğer masraflarının yöre ahalisi tarafından karşılanması

---

⁴⁶⁸ 4 Ra 1217 (5 Temmuz 1802), BOA.C.AS. 5813.

kararlaştırılmıştı. Bu köylerden Ayayorgi, şamlar, Mihaliç, Ketetelli? avarız ve nüzul gibi vergileri ödemekle yükümlüyken Hanekeş (Boğazköy), derbend muhafızlığı karşılığında bu tarz vergilerden muaftı. Bu köyler Sultan Bayezid Evkafına bağlı olmalarına rağmen, baruthane hizmetinde görevlendirilmeleri sebebiyle devlete ödemeleri gereken 500 kuruş verginin Terkos Nahiyesi'ne bağlı diğer köyler tarafından ödenmesi kararlaştırılmıştır. Yusuf Agah Efendi'nin nazırlığı sırasında, Terkos Nahiyesi'nin baruthaneye bağlı olmayan köylerinin ahalisi, çorak bir arazide geçimlerini temin edemediklerini ve kendi vergilerini bile ödemekte zorlanırlarken bu beş köyün hissesine düşen verginin kendilerinden alınmasının kabul edilemez olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca barut üretmenin padişahın işi olduğu için kendilerinin mağdur edilmemesine dair bir arzuhal sunmuşlardır. Buna göre ya bütün köylerin vergi vermesini ya da bütün nahiyenin baruthane hizmetiyle görevlendirilerek vergiden muaf tutulmasını talep etmişlerdir. Diğer köylülerin itirazları üzerine baruthaneye bağlanan beş köy, vakıf köyü olduğu için bunların oşur vergilerini vakıf işlerini yürüten subaşılara ödemeleri, avarız ve nüzul vergileri için ödeyecekleri 500 kuruş verginin ise baruthane nazırları tarafından ödenmesine karar verilmiřtir⁴⁶⁹. Sonuçta Azad Köyü dışında bu köyler de 1218 yılında baruthaneye bağlanmıştır. Baruthaneye bağlanan köylerin ahalisine, muafiyetlerini belirten bir berat verilmiştir. Baruthaneler Nazırı Mehmed Tahir Efendi, 1222 yılında Osmanlı tahtındaki değişlik nedeniyle bu köylere verilen muafiyet beratlarının yenilenmesini talep etmiştir. Padişahın iradesi nazırın isteği doğrultusunda olmuřtur⁴⁷⁰.

⁴⁶⁹ 25 şevval 1224. BOA. C.ML. 4224.

⁴⁷⁰ 23 R 1222. BOA. C.AS. 46910. "Azadlı Baruthanesine merbüt Terkos Nahiyesine tâbi Ayayorgi ve Ketetelli? ve şamlar ve Hacı Mihaliç ve Boğazköy nâm beş aded karyelerin 'avarız ve nüzul akçeleri ve tekâlif sa'ireden ber vech-i maktu' senevi beşyüz guruş baruthâne nâzırları tarafından 'ahz ve cânib miriye edâ ve kurra-i merkûme fi'l-asl vakf karyeleri olduğundan 'aşâr-ı şer'iyyesi cânib-i vakfa 'itâ olunarak taraf-ı âherden müdâhele olunmak üzere kurra-i merkûmenin muâfiyetlerini müş'ir mukaddemâ bâlâsı hatt-ı hümayûnla muveşşah ısdâr kılınmış olan emr-i şerif cülûs-ı hümayûn meymenet makrûn-ı şâhâneleri vukû'una mebni tecdid olunmağla bâlâsına 'atiki misillü hatt-ı hümayûnlarla tevşihi zımnında ma'rûz-ı 'atabe-i 'ulyâ-yı mülükâneleri kılınmağın 'ünvân-ı mezkûr mucibince 'amel oluna deyû mübârek hatt-ı hümayûn mehâbetmakrûn cihândârileriyle tevşihi ve tezyîn buyurulursa emr-ü fermân şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü veli ni'metim efendim padişâhum hazretlerininindir." IV Mustafa, hatt-ı hümayununda şunu yazmıştır: "Takdim olunan berât hatt-ı hümayûnumla tezyin olunmuştur tarafına gönderildi". BOA. HAT. 1354/52897.

Baruthane idaresine bağlanan yerleşim birimlerinin vergi muafiyetleri, civardaki diğer yerleşim birimlerinin de baruthane idaresine bağlanmak istemelerine neden olmuştur. Bu yerleşim birimlerinin istekleri üzerine bu bölgedeki hassa çiftliklerin ve baruthanenin korunması için 100 kır serdarı tayin edilmesi gerekli görülmüştür. Bu askerlerin 25.000 kuruş tutan maaşları dört taksitte ödenecekti. Terkos Nahiyesi naibi bir ilamla diğer köyler gibi baruthane idaresine bağlanmak istediklerini bildirmiştir. Yapılan incelemede Terkos Nahiyesi'nin Istranca, Arnavutköy, Yeniköy ve Ormanlı adlı dört köyünün mandıra, derbend, köprü hizmetleri mukabilinde avarız ve nüzul vergisinden muaf oldukları görülmüştür. Terkos Nahiyesi'nin geriye 38 köyü kalıyordu. Bu 38 köyün 67,5 avarız ve nüzul hanesi bulunuyor bu miktar hanenin de 735,5 kuruş 33 akçe vergi ödemesi gerekiyordu. Bu köylerin de devlete ait otlakların idarecisine (hasssa otlak eminine) ocaklık geliri sağlamak amacıyla tayin edildiği görülmüştür. İstanbul-Silivri yolu üzerindeki hassa çiftliklerinin haydut, eşkıya ve hırsızlardan korunması için adı geçen bölgenin Azadlu Baruthanesini korumakla görevli kır serdarları tarafından korunması gerekiyordu. Babialide yapılan incelemede bu köyler; kır serdarlarının masraflarını ödedikten sonra avarız ve nüzul vergilerini ödemek, baruthanenin odun kömür ihtiyacını temin etmek, barut nakli ve diğer işlerini görmek, öşür vergilerini Sultan Bayezid vakfı tarafından tayin edilecek subaşıya vermek, hassa otlak eminine yılda bir kez buğday nakli için 1500 kutu araba vermek ve son olarak da tüm işlerinden baruthane nazırı sorumlu olmak ve barış zamanlarında diğer tüm vergilerden muaf olmak şartıyla baruthane idaresine bağlanmışlardır⁴⁷¹.

Baruthane idaresine bağlı köylerin bulunması, bu durumdan kâr elde etmek isteyen bazı art niyetli kişilerin çıkar amaçlı suç işlemelerine neden olmuştur. Bu amaçla bir araya gelen beş kişiden biri, kendini ayan, diğer dört arkadaşını da zabıt olarak takdim ederek baruthaneye vergi topladıklarını söyleyerek baruthane köylerinden para talep etmeyi huy edinmeleri padişaha kadar ulaşan bir şikâyet konusu olmuştur. Baruthaneler Nazırı Seyyid Said Efendi'nin bu konudaki takriri padişaha sunulunca padişah, hatt-ı hümayununda "*bu Terkos Nahiyesi'nin sızlandısı hiç eksik olduğu yokdur asıldan ne vecihle idare olunur imiş ve baruthaneye ne*

---

⁴⁷¹ 4 N 1223 (24 Ekim 1808), BOA. C.AS. 30444.

vecihle rabt olunmuş ve rabt olunduktan sonra ahali yedine ferman virilmiş mi ve bu bostancıbaşı ve etrafında olan ustalar niçün mübaşir tayin iderler imiş cümlesinin kayıtları derkenâr olunub hülasa vecihle bir takrir olarak tekrar taraf-ı hümayunuma 'arz olunub keyfiyeti ma'lûm-ı hümayûnum olduktan sonra iktizasına bakılır' şeklinde bir ifade kullanmıştı. Ayrıca ayanlık nizamı ortadan kaldırıldığı için baruthane yakınlarındaki yerleşim birimlerinin baruthane nazırlarının tayin edeceği adamları vasıtasıyla idare edilmesi, ahaliye yapılan bu zulmün önüne geçilmesi emredilmiştir⁴⁷².

Terkos Nahiyesi'nin Azadlu Baruthanesi işlerini yürütmekte yetersiz kalması nedeniyle Baruthaneler Nazırı Necib Efendi, bir takririnde barut üretiminin aksamaması için yine baruthane yakınlarında olmakla birlikte herhangi bir yere bağlı olmayan Çatalca Kazası'nın Azadlu Baruthanesine bağlanmasını ve Terkos Nahiyesi'nin yararlandıkları imtiyazlardan buranın da yararlandırılmasını talep etmişti. Durum defterdara havale edilmişti. Defterdar da gerekli kayıtları derkenara çıkartarak padişaha sunmuştur. Padişah durumun bir kez daha görüşülmesi için meclise göndermiştir. Neticede konu bab-ı fetvâ-ı penahide görüşülmüştür. Terkos Nahiyesi'ndeki ahali baruthanenin gereksinim duyduğu bazı işleri yerine getirmekte aciz kaldığı için Çatalca Kazası ahalisinin de Azadlu Baruthanesine bağlanmasının bir sakıncası olmadığı yönünde karar verilmiş, bu karar padişah tarafından da uygun görülmüştür⁴⁷³.

Çatalca'dan sonra Azadlu Baruthanesine bağlanan bir diğer yerleşim birimi de Küçükçekmeceydi. Havass-ı Refia [Eyüp] Kazası Küçükçekmece Nahiyesi 12 su yolcu köyünün 213 reayası eskiden beri Azadlu Baruthanesi bendinin, su kemerlerinin ve su yollarının temizlenmesi işinde istihdam olunmaktaydı. Bu hizmetleri karşılığında da bazı vergilerden muaf tutulmuşlardı. Bu 12 köyün baruthane için çalışan 213 ahali dışında kalanlar nahiyedeki diğer ahali gibi vergi ödemekle mükellefti. Su yolcu köyleri dışında kalan ahalinin vergi yükü bununla da sınırlı değildi. Nahiye çevresinde güvenlik için 1235 yılından itibaren istihdam edilen 1 hasekiyle 10 hassa bostancısına aylık ve taamiye olarak her yıl 10.800 kuruş

---

⁴⁷² BOA.HAT. 1264/48957.

⁴⁷³ BOA. HAT. 1318/51383; BOA.HAT.1319/51389.

ödemekle de yükümlüydüler. Küçükçekmece Nahiyesi ahalisi ekonomik bakımdan zor durumdayken 1237 (1821/1822) yılında kendilerinden 5.000 kuruş imdadiye vergisi istenmesi nahiye için ciddi bir problem olmuştu. Nahiyenin 12 su yolcu köyün bu köylerde yaşadığı hâlde baruthane hizmetinde çalışmayan ahalisi, kendi hisselerine düşen imdadiye vergisini vermedikleri gibi askerlere ödenecek parayı da ödemeyince nahiyenin geri kalan ahalisi hem askerlerin ücretlerini hem de imdadiye vergisini ödemek zorunda kalmıştır. Bu maddi sıkıntıya sefer döneminde gelip geçen askerlerin ve devlet adamlarının masrafları da eklenince nahiye ahalisi, artan vergi yükü yüzünden ekonomik sıkıntıya düşmüştür. Neticede nahiye ahalisi bir mahzar, naib de bir ilamla devlet merkezine başvurarak vergi hususundaki haksızlığın çözülmesini talep etmişlerdir. Ekonomik sıkıntılarla uğraşan ahali, Azadlu Baruthanesi işleriyle de gereği gibi ilgilenemeyecekleri için barut üretiminde aksamaların olabileceği gerekçesiyle su yolcuların muafiyetleriyle 12 köyün su yolcu olmayan diğer ahalisinden imdadiye vergisi alınmamasını, 1 haseki ve 10 bostancının maaşlarının nahiye ahalisinden tahsil edilmemesini talep etmişlerdir. Azadlu Baruthanesinin işleriyle kemerlerin ve bendlerin tamiri, temizlenmesi gibi işlerin tüm nahiye ahalisi tarafından yapılması talep edilmiştir. Ahalinin talepleri incelendikten sonra, gerekli düzenlemenin yapılabilmesi için kayıtlar incelenmiştir. Terkos ve Çatalca Kazaları, Azadlu Baruthanesine bağlanmazdan önce yıllık üretim 6.000 kantarken bu kazaların da bağlanmasıyla yıllık üretimin 10.000 kantar seviyelerine çıkarıldığı hatta bazen daha fazla üretim yapmanın dahi mümkün olduğu anlaşılmıştır. Baruthanenin ilk dönemlerinde bu üretim yeterli gelmekle birlikte Asakir-i Mansure-i Muhammediye askerlerinin sayısının artması ve talimlerde daha fazla barut kullanılmaya başlanmasıyla üretilen barut, ihtiyacı karşılayamamıştır. Üretimin 20.000 kantara çıkarılması durumunda ihtiyacın karşılanabileceği anlaşılmıştır. Bu miktarda üretim için 40.000 çeki odun ve 15.000 çeki findık çubuğuna gereksinim duyulmaktaydı. Ancak Terkos ve Çatalca Kazaları tüm bu yükümlülüğü yerine getiremeyeceği için Saray, Büyükçekmece ve Küçükçekmece Kazaları da Azadlu Baruthanesine bağlanmıştır. Saray, Büyükçekmece ve Küçükçekmece ahalisi, gereken miktarda odun ve findık çubuğu kesmekten, bunların taşınmasından ve findık çubuğunun yakılarak kömür üretilmesinden sorumlu

tutulmuşlardır. Ayrıca odunla kömürün baruthaneye nakli için araba ve amele temini vb. hususlarda da bu ahali görevlendirilmiştir. Yapılan yeni düzenlemeyle 12 su yolcu köyündeki 213 reyanın muafiyetleriyle nahiye ahalisinden talep edilen imdadiye vergisinin ve 1 hasekiyle 10 bostancı neferin maaşının nahiye ahalisinden alınmasından vazgeçilmiştir. Su yollarının, bendlerin, kemerlerin vb. tamiri, temizlenmesi ve baruthane işlerinin görülmesi hususunda hem su yolcu köyleri hem de diğer kaza reayası görevlendirilmiştir⁴⁷⁴.

Tanzimat'ın ilanından sonra imparatorluk dâhilinde vergi alanında yapılan düzenlemeyle tüm vergilerin muhassıl olarak adlandırılan görevliler tarafından toplanmasına karar verilmiştir. Bu çerçevede baruthaneye bağlı yerleşim birimlerinin bazı vergi muafiyetleri karşılığında baruthane hizmetinde çalışma zorunlulukları da ortadan kaldırılmıştır⁴⁷⁵.

⁴⁷⁴ 21 R 1244 (29 Aralık 1828), BOA. C.BLD. 5125.

⁴⁷⁵ “Tanzîmât-ı Hayriyye cümlesinden olmak üzere bu def’â kâffe-i memâlik-i mahrûsaya taraf-ı saltanat-ı seniyyeden mahsûs muhassıllar me’mûr ve ta’yîn buyrulmakda olub bi’l-cümle vâridât-ı hazâ’in-i şâhâne ve mürettebât-ı sâ’ire zikr olunan muhassıllar ma’rifetlerle bi’t-tahsîl Hâzine-i ‘Âmireye irsâl ve tavsîl ve hâzine-i merkûmeden hazâ’in-i sâ’ire ve mahal-i mürettebesine takdîm ve tesyîl olunacağı ve bu sûretle tahsîl olunacak mürettebâtdan mâ’adâ gerek ‘aynen ve gerekse bedelen kimesneden zinhâr bir akçe ve bir habbe istenilmeyeceği cihetlerle...fi’l-asl baruthâne-i mezkûrelere merbût Çekmece-i Sagîr ve [Çekmece-i] Kebîr ve Çatalca ve Terkos ve Saray Nâhiyeleriden hazîne-i merkûme ve hâzâin-i sâ’ireye ‘aid olub nâzır bulunan bendeleri tarafından me’mûr-ı tahsildârân ma’rifetle tahsîl ve mahâl-i mürettebesine irsâl ve tesyîr oluna gelen bedelât ve mâl-i mukata’ât ve sâ’ir mürettebât bâ’de izin me’mûr kılınacak muhassıl ma’rifetle tahsîl olunacağı derkâr olub ancak hazîne-i merkûmeye müretteb bedelât-ı ma’lûmeden başka olarak nevâhî-i mezkûre ahâlîsi muktezâ-yı şerâ’it merbûtiyet ve serbestiyetleri üzere angarya sûretiyle yani meccânen değil ise de pek cüz’î ücret i’tâsı ile İstanbul’dan Azadlu ve Azadlu’dan Baruthânelerine ve nevâhî-i merkûme havâlîsinden kezâlik baruthâne-i mezbûrelere vakitlî vakitsiz araba ve hayvanât ile barut ve güherçile ve kükürd ve kömür ve hatab ve söğüt çubuğu ve arpa ve saman ve kiyah ve eşyâ-yı lâzime-i sâ’ire nakli Dersa’âdetden ve İstanbul Baruthânesinden Azadlu’ya eşya naklinde mavnaların müruriçün icâbına göre beş on günde bir kerre Çekmece Boğazı’nın küşâdı ve senede bir yahud iki def’â Azadlu Bendi’nin tathîri nevâhî-i merkûmenin ba’zı mahallerinde magrûs söğüd eşcârının vakt-i zamânı ile kat’ ve bir taraftan dahi gars olunarak teksîri ve sâ’ir bunlara şîbh fenni çok hizmetlerde müstahdem ve bundan böyle ahâlî-i merkûmeye bu makûle hîdmet teklîf olunmayub hüsn-i rızâ ve ücret-i vâfiye i’tâsı ile şuradan buradan ‘amele ve araba tedârik ve istikrâ’ olunarak rü’yeti lâzım geleceği vâreste-i kayd-ı rakam ve zikr olunan hîdmetlerin hiç birinin terki câiz olmadığından ‘alâ eyyi-hâl gördürülmek lâbüd ve elzem olduğu ve nevâhî-i hamse-i mezkûreden başka akdemce baruthâneye rabt ve ilhâk buyurulan Silivri Nâhiyesinden henüz hazîne-i merkûmeye bir şey terettüb olunmamış olduğundan nâhiye-i mezbûreden dahi emsâline tatbîkan münâsibi ve irâde buyrulduğu mikdâr ve edevât tertîbi icâb ideceği...” 1 B 1256 (29 Ağustos 1840), BOA.İ.MVL.8/116, lef 1.

D- MALİ KAYNAK TEMİNİ

Baruthane için devlet her yıl baruthane nazırlarına seferiye akçesi adlı gelir kaleminden 150.000 kuruş ödüyordu⁴⁷⁶. Bunun dışında baruthanenin farklı gelir kalemleri de vardı.

1- Aynı Gelirler

Baruthaneye ocaklık olarak tahsis edilen yerleşim birimlerinden her yıl belli miktarda güherçile temin ediliyordu. Osmanlı Devleti'nde, savaş gibi olağanüstü durumlarda devletin nakit ihtiyacını karşılamak için alınmaya başlayan ancak daha sonra devamlı bir vergi kalemi hâline getirilen avarız vergisi karşılığında bu yerleşim birimlerinden güherçile alınıyordu⁴⁷⁷.

Tablo 28: Muhtelif Tarihlerde Ocaklık Olarak Temin Edilen Güherçile

Tarih	Yer	Güherçile (Kıyye) ⁴⁷⁸	Kaynak
11 L 1228-10 L 1229 (7 X 1813-25 IX 1814)	Gelibolu	3.791 (3.686)	BOA.KKd, 6687, s. 5.
11 L 1228-10 L 1229 (7 X 1813-25 IX 1814)	Biga	4.400 (4.300)	BOA.KKd, 6687, s. 5.
11 L 1228-10 L 1229 (7 X 1813-25 IX 1814)	Karasi	3.623 (3.387)	BOA.KKd, 6687, s. 5.
11 L 1228-10 L 1229 (7 X 1813-25 IX 1814)	Selanik	12.862 (12.867,5)	BOA.KKd, 6687, s. 6.
11 L 1228-10 L 1229 (7 X 1813-25 IX 1814)	Paşa	(15.666,5)	BOA.KKd, 6687, s. 6.
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	Gelibolu	3.686 (3.791)	BOA.KKd, 6699, s. 3.
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	Biga	4.401 (4.400)	BOA.KKd, 6699, s. 3.
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	Karasi	3.397 (3.623)	BOA.KKd, 6699, s. 4.
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	Selanik	12.864 (12.867,5)	BOA.KKd, 6699, s. 4.
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	Paşa	12.966,5 (15.666,5)	BOA.KKd, 6699, s. 4.
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	Gelibolu	3.686 (3.791)	BOA.KKd, 6699, s. 31.

⁴⁷⁶ BOA.C.AS. 12560; 45077; BOA.HAT.111/4446.

⁴⁷⁷ Gölen, *Baruthane*, s. 108-109.

⁴⁷⁸ Tabloda parantez içinde verilen rakamlar bu yerleşim birimlerinden toplanan toplam güherçileyi göstermektedir. Parantezden önce verilenler, bizim hesapladığımız rakamlardır. Topamlar birbirini tutmadığı için böyle gösterilmesi uygun bulunmuştur.

11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	Biga	4.401 (4.400)	BOA.KKd, 6699, s. 31.
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	Karasi	3.397 (3.623)	BOA.KKd, 6699, s. 31.
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	Selanik	12.864 (12.867,5)	BOA.KKd, 6699, s. 32.
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	Paşa	15.666,5 (15.661,5)	BOA.KKd, 6699, s. 32.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	Gelibolu	3.686 (3.791)	BOA.MAD.18666, s. 2.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	Biga	4.401 (4.400)	BOA.MAD.18666, s. 2.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	Karasi	3.397 (3.623)	BOA.MAD.18666, s. 2.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	Selanik	12.864 (12.867,5)	BOA.MAD.18666, s. 3.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	Paşa	15.666,5 (15.661,5)	BOA.MAD.18666, s. 3.
11 L 1232-26 Z 1233 (24 VIII 1817-27 X 1818)	Gelibolu	3.686 (3.791)	BOA.MAD.18679, s. 2.
11 L 1232-26 Z 1233 (24 VIII 1817-27 X 1818)	Biga	4.401 (4.400)	BOA.MAD.18679, s. 2.
11 L 1232-26 Z 1233 (24 VIII 1817-27 X 1818)	Karasi	3.397 (3.623)	BOA.MAD.18679, s. 2.
11 L 1232-26 Z 1233 (24 VIII 1817-27 X 1818)	Selanik	12.864 (12.867,5)	BOA.MAD.18679, s. 3.
11 L 1232-26 Z 1233 (24 VIII 1817-27 X 1818)	Paşa	15.666,5 (15.661,5)	BOA.MAD.18679, s. 3.
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	Gelibolu	3.686 (3.391)	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 3.
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	Karasi	3.397 (3.623)	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 3.
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	Biga	4.401 (4.400)	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 4.
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	Selanik	12.864 (12.867,5)	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 4.
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	Paşa	15.666,5 (15.661,5)	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 4.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	Gelibolu	3.685 (3.791)	BOA.C.AS.40427.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	Biga	4.400 (4.341)	BOA.C.AS.40427.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	Karasi	3.397 (3.623)	BOA.C.AS.40427.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	Selanik	12.864 (12.867,5)	BOA.C.AS.40427.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	Paşa	15.666,5 (15.661,5)	BOA.C.AS.40427.
1 Tem1238-30 Haz 1239 13 VII 1823-12 VII 1824)	Gelibolu	3.685 (3.791)	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 3.
1 Tem1238-30 Haz 1239 13 VII 1823-12 VII 1824)	Biga	4.400 (4.341)	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 3.

1 Tem1238-30 Haz 1239 13 VII 1823-12 VII 1824)	Karasi	3.397 (3.623)	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 3.
1 Tem1238-30 Haz 1239 13 VII 1823-12 VII 1824)	Selanik	12.864 (12.867,5)	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 4.
1 Tem1238-30 Haz 1239 13 VII 1823-12 VII 1824)	Paşa	15.666,5 (15.661,5)	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 4.
1 Tem 1239-30 30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	Gelibolu	3.685 (3.791)	BOA.KKd,6705, s. 5.
1 Tem 1239-30 30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	Biga	4.400 (4.341)	BOA.KKd,6705, s. 5.
1 Tem 1239-30 30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	Karasi	3.397 (3.623)	BOA.KKd,6705, s. 5.
1 Tem 1239-30 30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	Selanik	12.864 (12.867,5)	BOA.KKd,6705, s. 6.
1 Tem 1239-30 30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	Paşa	15.666,5 (15.661,5)	BOA.KKd,6705, s. 6.
1 Tem 1240-30 Haz 1241 (13 VII 1825-12 VII 1826)	Gelibolu	3.185 (3.791)	BOA.KKd,6706, s. 5.
1 Tem 1240-30 Haz 1241 (13 VII 1825-12 VII 1826)	Biga	4.341 (4.400)	BOA.KKd,6706, s. 5.
1 Tem 1240-30 Haz 1241 (13 VII 1825-12 VII 1826)	Karasi	3.397 (3.623)	BOA.KKd,6706, s. 5.
1 Tem 1240-30 Haz 1241 (13 VII 1825-12 VII 1826)	Selanik	12.864 (12.867,5)	BOA.KKd,6706, s. 6.
1 Tem 1240-30 Haz 1241 (13 VII 1825-12 VII 1826)	Paşa	15.666,5 (15.661,5)	BOA.KKd,6706, s. 6.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Gelibolu	3.185 (3.791)	BOA.C.AS. 3594
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Biga	4.341 (4.400)	BOA.C.AS. 3594
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Karasi	3.397 (3.623)	BOA.C.AS. 3594
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Selanik	12.864 (12.867,5)	BOA.C.AS. 3594
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Paşa	15.666,5 (15.661,5)	BOA.C.AS. 3594
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Gelibolu	3.185 (3.791)	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 3.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Biga	4.311 (4.400)	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 3.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Karasi	3.393 (3.623)	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 3.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Selanik	12.864 (12.867,5)	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 4.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Paşa	15.666,5 (15.661,5)	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 4.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Gelibolu	3.185 (3.791)	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 3.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Biga	4.311 (4.400)	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 3.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Karasi	3.393 (3.623)	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 3.

1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Selanik	12.864 (12.867,5)	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 4.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Paşa	15.666,5 (15.661,5)	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 4.

Her yıl Üsküp cizyesi malından 37.500 kuruş, Üsküp mukataasından 14.858 kuruş olmak üzere Selanik dâhil tahsili kararlaştırılan bedel-i güherçile vergilerinin toplamı 67.500 kuruşu buluyordu. Ancak bu vergiler, nakden tahsil edilmiyor karşılığında güherçile alınıyordu. Yine de bu miktarın bedeli kaydediliyordu. Bu yerleşim birimlerinden bunun karşılığında her yıl 135.000 vukıyye güherçile isteniyordu⁴⁷⁹. Aynı şekilde Tatarpazarı'ndan her yıl toplanması gereken 2.578,5 kuruş vergi de nakden kaydediliyor bu vergi karşılığında güherçile talep ediliyordu⁴⁸⁰.

Tablo 29: Çeşitli Yıllarda Avarız Vergisi Karşılığı Olarak Alınan Bedel-i Güherçile Vergisi

Tarih	Bölge	Kuruş	Kaynak
11 L 1228-10 L 1229 (7 VII 1813-25 IX 1814)	Selanik vd.	15.415	BOA.KKd, 6687, s. 4.
11 L 1228-10 L 1229 (7 VII 1813-25 IX 1814)	Filibe	3.688	BOA.KKd, 6687, s. 4.
11 L 1228-10 L 1229 (7 VII 1813-25 IX 1814)	Tatarpazarı	2.578,5	BOA.KKd, 6687, s. 4.
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	Selanik vd.	15.415	BOA.KKd, 6699, s. 2.
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	Filibe	3.688	BOA.KKd, 6699, s. 2.
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	Tatarpazarı	2.578,5	BOA.KKd, 6699, s. 2.
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	Selanik vd.	15.415	BOA.KKd, 6699, s. 30
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	Filibe	3.688	BOA.KKd, 6699, s. 30
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	Tatarpazarı	2.578,5	BOA.KKd, 6699, s. 30
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	Selanik vd.	15.415	BOA.MAD.18666, s.1.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	Filibe	3.688	BOA.MAD.18666, s.1.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	Tatarpazarı	2.578,5	BOA.MAD.18666, s. 1.

⁴⁷⁹ BOA.KKd, 6687, s. 4; 23 B 1230, BOA.C.AS.26611.

⁴⁸⁰ BOA.KK.d.6705, s. 4; BOA.C.AS.3594.

11 L 1232-26 Z 1233 (24 VIII 1817-27 X 1818)	Üsküp ve Selanik	15.415	BOA.MAD.18679, s. 1.
11 L 1232-26 Z 1233 (24. VIII. 1817.-27. X. 1818)	Filibe	3.688	BOA.MAD.18679, s. 1.
11 L 1232-26 Z 1233 (24 VIII 1817-27 X 1818)	Tatarpazarı	2.578,5	BOA.MAD.18679, s. 1.
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	Selanik vd.	15.415	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 2.
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	Filibe	3.688	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 2.
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	Tatarpazarı	2.578,5	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 2.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	Selanik	15.415	BOA.C.AS.40427.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	Filibe	3.688	BOA.C.AS.40427.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	Tatarpazarı	2.578,5	BOA.C.AS.40427.
1 Tem 1238-30 Haz 1239 (13 VII 1823-12 VII 1824)	Selanik	15.415	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 2.
1 Tem 1238-30 Haz 1239 (13 VII 1823-12 VII 1824)	Filibe	3.688	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 2.
1 Tem 1238-30 Haz 1239 (13 VII 1823-12 VII 1824)	Tatarpazarı	2.578,5	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 2.
1 Tem 1239-30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	Üsküp ve Selanik	15.415	BOA.KKd,6705, s. 4.
1 Tem 1239-30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	Filibe	3.688	BOA.KKd,6705, s. 4.
1 Tem 1239-30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	Tatarpazarı	2.578,5	BOA.KKd,6705, s. 4.
1 Tem 1240-30 Haz 1241 (13 VII 1825-12 VII 1826)	Üsküp ve Selanik	15.415	BOA.KKd,6706, s. 4.
1 Tem 1240-30 Haz 1241 (13 VII 1825-12 VII 1826)	Filibe	3.688	BOA.KKd,6706, s. 4.
1 Tem 1240-30 Haz 1241 (13 VII 1825-12 VII 1826)	Tatarpazarı	2.578,5	BOA.KKd,6706, s. 4.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Selanik	15.415	BOA.C.AS. 3594.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Filibe	3.688	BOA.C.AS. 3594.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Tatarpazarı	2.578,5	BOA.C.AS. 3594.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Yenişehir- Fener	30.000	BOA.C.AS. 3594.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Selanik	15.415	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Filibe	3.688	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Tatarpazarı	2.578,5	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 2.

1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Yenişehir- Fener	30.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Selanik	15.415	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Filibe	3.688	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Tatarpazarı	2.578,5	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Yenişehir- Fener	30.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Selanik	15.415	BOA.C.AS. 25384.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Filibe	10.188	BOA.C.AS. 25384.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Tatarpazarı	2.578,5	BOA.C.AS. 25384.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Yenişehir- Fener	30.000	BOA.C.AS. 25384.
1 Tem 1250-30 Haz 1251 (13 VII 1835-12 VII 1836)	Üsküp	240.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18340, s. 2.
1 Tem 1250-30 Haz 1251 (13 VII 1835-12 VII 1836)	İştîp	75.200	BOA.D.BŞM.BRİ. 18340, s. 2.
1 Tem 1250-30 Haz 1251 (13 VII 1835-12 VII 1836)	Köprülü	96.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18340, s. 2.
1 Tem 1250-30 Haz 1251 (13 VII 1835-12 VII 1836)	Zecine?	20.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18340, s. 2.
1 Tem 1250-30 Haz 1251 (13 VII 1835-12 VII 1836)	Yenişehir- Fener	30.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18340, s. 2.
1 Tem 1250-30 Haz 1251 (13 VII 1835-12 VII 1836)	Siroz	80.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18340, s. 2.
1 Tem 1250-30 Haz 1251 (13 VII 1835-12 VII 1836)	Selanik	40.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18340, s. 2.
1 Tem 1250-30 Haz 1251 (13 VII 1835-12 VII 1836)	Vodina	20.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18340, s. 2.
1 Tem 1250-30 Haz 1251 (13 VII 1835-12 VII 1836)	Yenice-i Vardar	40.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18340, s. 2.
1 Tem 1250-30 Haz 1251 (13 VII 1835-12 VII 1836)	Filibe	100.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18340, s. 2.
1 Tem 1250-30 Haz 1251 (13 VII 1835-12 VII 1836)	Pirlepe	12.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18340, s. 2.
1 Tem 1250-30 Haz 1251 (13 VII 1835-12 VII 1836)	Manastır	80.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18340, s. 2.
1 Tem 1250-30 Haz 1251 (13 VII 1835-12 VII 1836)	Demirhisar	20.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18340, s. 2.

2- Nakdî Gelirler

Osmanlı Devleti'nde savaş gibi olağanüstü durumlarda devletin nakit ihtiyacını karşılamak için alınan ancak daha sonraları devamlı bir vergi kalemi hâline getirilen avarız vergisi, merkezî hazine gelirleri içinde önemli bir gelir kalemi oldu. Baruthane gelirleri arasında avarız vergisi de vardı⁴⁸¹.

Tablo 30: Baruthaneye Muhtelif Tarihlerde Aktarılan Avarız Gelirleri

Tarih	Bölge	Toplam (Kuruş)	Kaynak
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Bolu	16.344,5	BOA.C.AS. 3594.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Menteşe	12.531,5	BOA.C.AS. 3594.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Bolu	16.344	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Menteşe	12.531,5	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Bolu	16.344,5	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Menteşe	12.531,5	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Bolu	16.344,5	BOA.C.AS. 25384.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Menteşe	12.531,5	BOA.C.AS. 25384.

Cizye, Osmanlı Devleti'nde can güvenliklerini sağlama karşılığında gayrimüslim tebaadan alınan vergiydi⁴⁸². Baruthaneye, cizye gelirlerinden belli miktarda kaynak ayrılıyordu.

Tablo 31: Çeşitli Yıllarda Cizye Bedelleri Karşılığı Olarak Baruthaneye Teslim Edilen Para Miktarı

Tarih	Bölge	Kuruş	Kaynak
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Gümlüçine	34.012	BOA.C.AS. 3594.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Tatarpazarı	38.755,5	BOA.C.AS. 3594.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Kozana?	4.598,5	BOA.C.AS. 3594.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Tırnova	85.118	BOA.C.AS. 3594.
1 Tem 1244-30 Haz 1245	Ziştovi	44.353	BOA.C.AS. 3594.

⁴⁸¹ Gölen, *Baruthane*, s. 108-109.

⁴⁸² Gölen, *Baruthane*, s. 115-116.

(13 VII 1829-12 VII 1830)			
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Arla?	12.695	BOA.C.AŞ. 3594.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Filibe	60.686,5	BOA.C.AŞ. 3594.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Fethülislam	4.098,5	BOA.C.AŞ. 3594.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	İzmir	27.778	BOA.C.AŞ. 3594.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Tire	2.994	BOA.C.AŞ. 3594.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Midilli	45.868	BOA.C.AŞ. 3594.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Adana	11.684	BOA.C.AŞ. 3594.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Ahyolu	10.128	BOA.C.AŞ. 3594.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Edirne	160.933	BOA.C.AŞ. 3594.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Gelibolu Nezaretı	20.500	BOA.C.AŞ. 3594.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Gümölcine	34.012	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Tatarpazarı	38.755,5	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Kozana?	4.598,5	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Tırnova	85.119	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Ziştovi	44.353	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Arla?	12.695	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Filibe	60.686,5	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Fethülislam	4.098,5	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	İzmir	28.778	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Tire	2.994	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Midilli	45.868	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Adana	11.684,5	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Ahyolu	10.128	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Edirne	160.933	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Gelibolu Nezaretı	20.500	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Üşküp	37.500	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247	Gümölcine	34.012	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337,

(13 VII 1831-12 VII 1832)			s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Tatarpazarı	37.755,5	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Kozana?	4.598,5	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Tırnova	85.119	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Ziştovi	44.353	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Arla?	12.695	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Filibe	60.686,5	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Fethülislam	4.098,5	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	İzmir	27.778	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Tire	2.994	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Midilli	45.868	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Adana	11.684,5	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Ahyolu	10.128	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Edirne	160.933	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Gelibolu Nezaretı	20.500	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Gümülcine	34.012	BOA.C.AS. 25384.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Tatarpazarı	38.755,5	BOA.C.AS. 25384.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Kozana?	4.598,5	BOA.C.AS. 25384.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Tırnova	85.119	BOA.C.AS. 25384.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Ziştovi	44.353	BOA.C.AS. 25384.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Filibe	60.686,5	BOA.C.AS. 25384.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Fethülislam	4.098,5	BOA.C.AS. 25384.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	İzmir	27.778	BOA.C.AS. 25384.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Tire	2.994	BOA.C.AS. 25384.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Midilli	45.868	BOA.C.AS. 25384.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Adana	11.684,5	BOA.C.AS. 25384.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Gelibolu Nezaretı	20.500	BOA.C.AS. 25384.

Baruthanenin bir diğler geliri de mukataa gelirlerydi. Mukataa, hazineye gelir sağlayan bir ya da birden fazla aynı ya da farklı vergi kaynağının birleştirilmesiyle oluşturulan gelir kaleminin adıydı. Bu vergi kaynakları iltizam sistemi içinde mültezimlere açık artırma usulünce sözleşmeyle belli bir süre için verilirdi⁴⁸³. Baruthane gelirleri arasında muhtelif tarihlerde baruthaneye tahsis edilmiş mukataa gelirleri de vardı.

Tablo 32: Çeşitli Yıllarda Baruthaneye Aktarılan Mukataa Gelirleri

Tarih	Bölge	Meblağ (Kuruş)	Kaynak
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Midilli Nezareti	20.000	BOA.C.AS. 3594.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Tırnova Voyvodalığı	5.000	BOA.C.AS. 3594.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Sermanalu Voyvodalığı?	5.000,5	BOA.C.AS. 3594.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Gelibolu gümrüğü ve iskelesi mukataası	5.000	BOA.C.AS. 3594.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Bolu Muhassılığı	17.400,5	BOA.C.AS. 3594.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Hamidili Voyvodalığı	20.000	BOA.C.AS. 3594
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Diyarbakır Voyvodalığı	33.000	BOA.C.AS. 3594.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	ankırı Voyvodalığı	17.114	BOA.C.AS. 3594.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Garova?	3.200	BOA.C.AS. 3594.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Midilli Nezareti	20.000	BOA.D.BşM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Tırnova Voyvodalığı	5.000	BOA.D.BşM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Sermanalu Voyvodalığı?	5.000,5	BOA.D.BşM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Gelibolu gümrüğü ve iskele mukataası	5.000	BOA.D.BşM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Bolu Muhassılığı	17.400,5	BOA.D.BşM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Hamidili Voyvodalığı	20.000	BOA.D.BşM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Diyarbakır Voyvodalığı	33.000	BOA.D.BşM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	ankırı Muhassılığı	17.114	BOA.D.BşM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Garova?	3.200	BOA.D.BşM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1245-30 Haz 1246	Tokat Voyvodalığı	12.375	BOA.D.BşM.BRİ.

⁴⁸³ Gölen, *Baruthane*, s. 120-121.

(13 VII 1830-12 VII 1831)			18335, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Midilli Nezareti	20.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Tırnova Voyvodalığı	5.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Sermanalu Voyvodalığı?	5.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Gelibolu gümrüğü ve iskele mukataası	5.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Bolu Muhasıllığı	17.400,5	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Hamidili Voyvodalığı	20.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Diyarbakır Voyvodalığı	33.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Çankırı Muhasıllığı	17.114	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Garova?	3.200	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Tokat Voyvodalığı	13.275	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Midilli Nezareti	20.000	BOA.C.AS. 25384.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Tırnova Voyvodalığı	5.000	BOA.C.AS. 25384.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Sermanalu Voyvodalığı?	5.000,5	BOA.C.AS. 25384.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Gelibolu gümrüğü ve iskele mukataası	5.000	BOA.C.AS. 25384.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Bolu Muhasıllığı	17.400,5	BOA.C.AS. 25384.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Hamidili Voyvodalığı	20.000	BOA.C.AS. 25384.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Çankırı Muhassıllığı	17.114	BOA.C.AS. 25384.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Garova?	3.200	BOA.C.AS. 25384.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Tokat Voyvodalığı	12.375	BOA.C.AS. 25384.

Baruthane için her yıl 1 çekisi 2 kuruştan Lapseki'den 1.500 çeki odun ücreti olarak 3.000 kuruş para toplanırdı⁴⁸⁴.

Tablo 33: Çeşitli Yıllarda Odun Bedeli Olarak Baruthaneye Teslim Edilen Meblağ

Tarih	Bölge	Odun Bedeli (Kuruş)	Kaynak
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	Lapseki	6.000	BOA.KKd, 6699, s. 2.

⁴⁸⁴ 17 Ş 1222 (20 Ekim 1807), BOA.C.AS. 4430.

11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	Lapseki	3.000	BOA.KKd, 6699, s. 30.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	Lapseki	3.000	BOA.MAD.18666, s. 1.
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	Lapseki	3.000	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 2.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	Lapseki	3.000	BOA.C.AS.40427.
1 Tem 1238-30 Haz 1239 (13 VII 1823-12 VII 1824)	Lapseki	3.000	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 2.
1 Tem 1239-30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	Lapseki	3.000	BOA.KKd.6705, s. 4.
1 Tem 1240-30 Haz 1241 (13 VII 1825-12 VII 1826)	Lapseki	3.000	BOA.KKd.6706, s. 4.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Lapseki	3.000	BOA.C.AS. 3594.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Lapseki	3.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Lapseki	3.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Lapseki	3.000	BOA.C.AS. 25384.

Baruthane idaresine bağlanan Yarımburgaz ve Şamlar Çiftlikleri iltizam usulünce bir mültezime ihale edilerek birer gelir kalemine dönüştürülmüştü. Bu yolla bu çiftliklerden de baruthane için gelir temin ediliyordu⁴⁸⁵.

Tablo 34: Baruthaneye Bağlı Çiftliklerden Çeşitli Yıllarda Alman İltizam Gelirleri

Tarih	Çiftlik	Kuruş	Kaynak
11 L 1228-10 L 1229 (7 VII 1813-25 IX 1814)	Şamlar	1.000	BOA.KKd, 6687, s. 4.
11 L 1228-10 L 1229 (7 VII 1813-25 IX 1814)	Yarımburgaz	1.700	BOA.KKd, 6687, s. 4.
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	Şamlar	1.300	BOA.KKd, 6699, s. 2.
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	Yarımburgaz	700	BOA.KKd, 6699, s. 2.
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	Şamlar	700	BOA.KKd, 6699, s. 30.
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	Yarımburgaz	1.250	BOA.KKd, 6699, s. 30.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	Şamlar	800	BOA.MAD.18666, s. 1.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	Yarımburgaz	1.400	BOA.MAD.18666, s. 1.
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	Şamlar	800	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 2.

⁴⁸⁵ 7 S 1221 (26 Nisan 1806), BOA. C.AS. 37753.

11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	Yarımburgaz	1.700	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 2.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	Şamlar	1.000	BOA.C.AS.40427.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	Yarımburgaz	1.700	BOA.C.AS.40427.
1 Tem 1238-30 Haz 1239 (13 VII 1823-12 VII 1824)	Şamlar	1.000	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 2.
1 Tem 1238-30 Haz 1239 (13 VII 1823-12 VII 1824)	Yarımburgaz	1.700	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 2.
1 Tem 1239-30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	Şamlar	1.000	BOA.KKd,6705, s. 4.
1 Tem 1239-30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	Yarımburgaz	1.700	BOA.KKd.6705, s. 4.
1 Tem 1240-30 Haz 1241 (13 VII 1825-12 VII 1826)	Şamlar	1.000	BOA.KKd,6706, s. 4.
1 Tem 1240-30 Haz 1241 (13 VII 1825-12 VII 1826)	Yarımburgaz	1.700	BOA.KKd,6706, s. 4.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Şamlar	1.000	BOA.C.AS. 3594.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	Yarımburgaz	1.700	BOA.C.AS. 3594.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Şamlar	1.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	Yarımburgaz	1.700	BOA.D.BŞM.BRİ. 18335, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Şamlar	1.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Yarımburgaz	1.700	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Şamlar	800	BOA.C.AS. 25384
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Yarımburgaz	2.200	BOA.C.AS. 25384
1 Tem 1250-30 Haz 1251 (13 VII 1835-12 VII 1836)	Şamlar	3.000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18340, s.
1 Tem 1250-30 Haz 1251 (13 VII 1835-12 VII 1836)	Yarımburgaz	6.0000	BOA.D.BŞM.BRİ. 18340, s.

Baruthane sınırları içinde bulunan bağlar ve dükkânlar kiraya verilerek çok olmasa da her yıl bunlardan bir miktar kira geliri sağlanıyordu.

Tablo 35: Baruthaneye Bağlı Dükkân, Bakkal, Değirmen ve Bahçelerin Çeşitli Yıllardaki Kira Gelirleri

Tarih	Kuruş	Kaynak
17 Za 1212-28 Za 1213 (3 V 1798-3 V 1799)	120	BOA.C.AS.27827.
11 L 1228-10 L 1229 (7 VII 1813-25 IX 1814)	180	BOA.KKd, 6687, s. 4.
11 L 1229-10 L 1230 (25. IX. 1814-15 IX 1815)	180	BOA.KKd, 6699, s. 2.

11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	180	BOA.KKd, 6699, s. 30.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	180	BOA.MAD.18666, s. 1.
11 L 1232-26 Z 1233 (24 VIII 1817-27 X 1818)	90	BOA.MAD.18679, s. 1.
11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	180	BOA.D.MKF.d. 31463, s. 2.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	410	BOA.C.AS.40427.
1 Tem 1238-30 Haz 1239 (13 VII 1823-12 VII 1824)	410	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 2.
1 Tem 1239-30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	410	BOA.KKd,6705, s. 4.
1 Tem 1240-30 Haz 1241 (13 VII 1825-12 VII 1826)	150	BOA.KKd,6706, s. 4.

E-ÜRETİM

Osmanlı Devletinde kara barut, yapımında uzun yıllar % 75 güherçile (KNO₃), % 12,5 kükürt (S) ve % 12,5 odun kömürü (C) karışım oranı kullanıldı⁴⁸⁶. Bu karışım oranı 8'lik sistemle 6 vukıyye kal-i halis güherçile, 1 vukıyye kükürt ve 1 vukıyye söğüt kömürü karışımına denk gelmekteydi. Nizâm-ı Cedîd reformları çerçevesinde Osmanlı baruthanelerinde kapsamlı bir ıslahata gidildiği dönemde barutu oluşturan maddelerin karışım oranlarında da değişikliğe gidilmişti. Buna göre yapılan değişiklikle İngiltere ve Felemenk perdahtı barut üretmek için 6 vukıyye kal-i halis güherçile (% 75), 300 dirhem kükürt (% 6,25) ve 1,5 vukıyye findık kömürü (% 18, 75) kullanılması kararlaştırılmıştı⁴⁸⁷.

Güherçile içerisinde bulundurduğu oksijen nedeniyle mermi çekirdeği gibi kapalı bir alanda yanmayı sağlarken, odun kömürü içerisinde barındırdığı karbon nedeniyle yanıcı, kükürt ise yanmayı hızlandırıcı özelliği sahiptir. Barut ateşlendiğinde meydana gelen yanma neticesinde ortaya çıkan karbon dioksit (CO₂) ve karbonmonoksit gazları açığa çıkar. Tüm kara barutlarda % 0,5 ila 1,5 arasında değişen oranlarda nem bulunur. Barutun içerisinde hiç olmazsa kömür hava ile temas

⁴⁸⁶ Mehmed Niyazi b. Ata, *Dumanlı ve Dumansız Barutun Havassı Hakkında Mütalaa ve Dâhili Balistike Aid Malumat-ı Nazariye*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Nu: T 4738, s. 3-4.

⁴⁸⁷ 5 N 1208 (6 Nisan 1794), *BOA. C.AS.* 19849; 5 N 1208 (6 Nisan 1794), *BOA. C.AS.* 6329; Halil Nuri, *Tarih*, v. 72b-73a. Bu konuda Mehmed Niyazi b. Ata, 1870 yılında karışım oranının değiştiğini ve yeni karışım oranının % 75 güherçile, % 15 odun kömürü, % 10 kükürttten ibaret olduğunu ifade etmektedir. Mehmed Niyazi b. Ata, *Dumanlı ve Dumansız Barut*, s. 10.

ettiğinde hemen yanar, belirtilen miktardan daha fazla nem olması durumunda da güherçile özelliğini kaybedeceği için barut bozulur. Nem barutun en büyük düşmanıdır ve kaliteli barut üretmek kadar önemli olan bir diğer hususta muhafaza edebilmektir⁴⁸⁸. Barutun kullanım amacına göre karışımda kullanılan hammadde oranları ülkeden ülkeye değişiklik göstermekteydi. Yine zaman içerisinde ideal karışım oranını bulmak için yapılan denemelerde muhtemelen bu değişikliğin bir diğer sebebiydi. Aşağıda çeşitli tarihlerde muhtelif ülkelerde kullanılan karışım oranları verilmiştir.

Tablo 36: Osmanlı İmparatorluğunda ve Bazı Avrupa Ülkelerinde Kullanılan Barut Karışımları (1560-1795)⁴⁸⁹

Tarih	Ülke	Güherçile	Kömür	Kükürt
1560	İsveç	% 66,6	% 16,6	% 16,6
1595	Almanya	% 52,2	% 26,1	% 21,7
1598	Fransa	% 75	% 12,5	% 12,5
1608	Danimarka	% 68,3	% 23,2	% 8,5
1649	Almanya	% 69	% 16,5	% 14,6
1650	Fransa	% 75,6	% 10,8	% 13,6
1673	Osmanlı İmp.	% 69	% 15,5	% 15,5
1686	Fransa	% 76	% 12	% 12
1696	Fransa	% 75	% 12,5	% 12,5
1696-1697	Osmanlı İmp.	% 75	% 12,5	% 12,5
1697	İsveç	% 73	% 17	% 10
1699-1700	Osmanlı İmp.	% 75	% 12,5	% 12,5
1700	İsveç	% 75	% 9	% 16
1742	İngiltere	% 75	% 12,5	% 12,5
1793-1794	Osmanlı İmp.	% 77,1	% 12,5	% 10,4

⁴⁸⁸ Mehmed Niyazi b. Ata, *Dumanlı ve Dumansız Barut*, s. 11-14.

⁴⁸⁹ Gábor Ágoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, M. Fatih Çalışır, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 148-149.

1794-1795	Osmanlı İmp.	% 75,8	% 13,7	% 10,5
-----------	--------------	--------	--------	--------

Osmanlı Devletinde kara barut nasıl üretiliyordu? Kara barut üretmenin en önemli püf noktalarının başında kaliteli hammadde özellikle de güherçile temini gelmekteydi. Bunun dışında hammaddelerin çok iyi bir şekilde karıştırılmaları gerekirdi. Üretim aşamasında değirmenlerdeki çalışma prensibine yakın şekilde işleyen makineler kullanılmaktaydı. Her madde barut içerisine konulacak miktara göre tartılır, ayrı yerlerde öğütülüp toz haline getirilir ve üretim sırasında meydana gelebilecek tozlaşma kaynaklı kazaları önlemek ve hammaddelerin daha iyi şekilde karışımını sağlamak için ıslatılırdı. Ayrı yerlerde hamur kıvamına getirilen hammaddeler bir araya getirilerek barut haline getirilirdi. Karışım bir havuz ya da tekne içerisinde çarklar vasıtasıyla önce yavaş daha sonra daha hızlı olmak üzere döndürülürdü. Dönme kuvveti gittikçe artırılırdı. Bu işlemin uzunluğu hammaddelerin daha iyi karışmasını bu da daha kaliteli barut üretimi sağlardı. Daha sonra barut hamuru önce tokmaklar tarafından ufalanır daha sonrada eleklerden geçirilerek büyüklüğüne göre ayrılır ve tozundan temizlenirdi. Bu aşamadan sonra da sergihane bölümüne alınan barut burada kurutulurdu. Üretim safhasının son aşamasını cilama işlemi oluşturmaktaydı. Bu safhada kurutulan barut yatay olarak dönen dolaplara konulan barutun köşeli kısımları dolapların hızla dönmesi neticesinde meydana gelen sürtünmeyle pürüzsüz/oval hale gelirdi. Üretimi tamamlanan barut varillere konularak mahzenlerde muhafaza edilirdi⁴⁹⁰.

Aşağıda çeşitli tarihlerde Azadlu Baruthanesinde üretimde kullanılan hammadde zayıf ve üretim miktarları verilmiştir.

---

⁴⁹⁰ Çetin, *Barut Sanayi*, s. 85; Gölen, *Baruthane*, s. 218-219.

Tablo 37: Muhtelif Tarihlerde Kullanılan Hammadde ve Üretilen Barut Miktarı

Tarih	Güherçile (Kıyye)	Kükürt (Kıyye)	Kömür (Kıyye)	Karışım Miktarı (Kıyye)	Zayıt (Kıyye)	Üretilen Barut (Kıyye)	Üretilen Barut (Kantar)	Kaynak
1208-1214	--	--	--	--	--		12.639,5	BOA.CAS.3 6455.
L 1214 -M 1217 II-III 1800.-V-VI 1802	--	--	--	--	--	--	7.511	BOA.CAS.3 6455.
17 Za. 1212- 28 Za. 1213 (3 V 1798-3 V 1799)	202 .83 4	27. 410	27. 374	268.61 8	27.506	241.1 12	5479,5	BOA.C.AS. 27827
M 1217-1219? (V/VI. 1802-1804- 1805)	--	--	--	--	--	--	6.047	BOA.CAS.3 6455.
11 L 1225-10 L 1226 (IX. 11. 1810-28. VIII. 1811)	--	--	--	--	--	--	3.210	BOA.C.AS. 45077
11 L 1228-10 L 1229 (7 X 1813-25 IX 1814)	112 .97 8	15. 690	18. 828	147.49 6	9.424	138.0 72	3.138	BOA.KKd, 6687, s. 4.
11 L 1229-10 L 1230 (25 IX 1814-15 IX 1815)	82. 890	11. 512	13. 815	108.21 7	6.907	101.3 10	2.302,5	BOA.KKd, 6699, s.2
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	108 .00 6	15. 000	18. 000	141.00 6	9.006	132.0 00	2.990	BOA.KKd, 6699, s. 35
11 L 1231-Gurre Z 1231 (4 IX 1816-23 X 1816)	3.6 00	500	600	4.700	300	4.400	100	BOA.KKd, 6699, s.21.
Gurre M 1232-10 L 1232 (21 XI 1816-23 VIII 1817)	127 .55 0	17. 850	21. 420	167.82 0	10.710	157.1 10	3.307	BOA.MAD. 18666, s. 6
11 L 1232-26 Z 1233 (24 VIII 1817-27 X 1818)	89. 640	12. 452	14. 943	117.03 5	7.470	109.5 65	2.490	BOA.MAD. 18679, s. 5.

11 L 1234-10 L 1235 (3 VIII 1819-21 VII 1820)	145 .08 0	20. 150	24. 180	189.41 0	12.090	177.3 20	4.030	BOA.D.MK F.d. 31463, s. 2.
11 L 1236-10 L 1237 (12 VII 1821-30 VI 1822)	197 .01 0	27. 362	32. 835	257.20 7	16.417	240.7 90	5.472,5	BOA.C.AS. 40427.
1 Tem 1238-30 Haz 1239 (13 VII 1823-12 VII 1824)	190 .26 5	26. 425	31. 710	248.39 5	15.815	232.5 80	5.285	BOA.DBŞ M.d. 8992, s.2.
1 Tem 1239-30 Haz 1240 (13 VII 1824-12 VII 1825)	214 .61 4	29. 807 ,5	35. 769	280.19 0,5	17.884, 5	262.3 06	5.961,5	BOA.KKd.6 705, s. 4.
1 Tem 1240-30 Haz 1241 (13 VII 1825-12 VII 1826)	201 .24 0	27. 950	33. 540	262.73 0	16.770	245.9 60	5.590	BOA.KKd.6 706, s. 4.
1 Tem 1244-30 Haz 1245 (13 VII 1829-12 VII 1830)	18. 990	2.6 37, 5	3.1 65	24.792 ,5	1.582,5	23.21 0	502,5	BOA.C.AS. 3594
1 Tem 1245-30 Haz 1246 (13 VII 1830-12 VII 1831)	151 .05 6	27. 973	25. 176	197.21 2	12.588	184.6 24	4.161	BOA.D.BŞ M.BRİ. 18335, s. 7.
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	115 .23 6	16. 005	19. 206	150.44 7	9.603	140.8 44	3.166	BOA.D.BŞ M.BRİ. 18337, s. 7.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	109 .26 0	15. 175	18. 210	142.64 5	9.105	133.5 40	3.035	BOA.C.AS. 25384; BOA.MAD. 8941, s. 105
1 Tem 1250-30 Haz 1251 (13 VII 1835-12 VII 1836)	230 .40 0	36. 000	37. 400	300.80 0	19.200	281.6 00	6.400	BOA.D.BŞ M.BRİ. 18340, s. 5.

Tabloda da görüldüğü üzere baruthanenin kuruluşundan 1819-1820'li yıllara kadar üretim miktarının 2.500 kantar ile 3.000 kantar arasında değiştiği nadiren 3000 kantarın biraz üzerine çıktığı görülmektedir. Zira bu dönemde baruthane nazırlarından İstanbul Baruthanesi ile birlikte toplamda 5.000 kantar barut üretmeleri talep edilmekteydi. Bu zaman aralığı içerisinde bulunan 4 Eylül 1816-23 Ekim 1816 arası dönemde (yaklaşık 50 günlük bir zaman dilimi) nazırın görev süresine bağlı olarak 100 kantar gibi en düşük üretim gerçekleşmiştir. Baruthaneler nazırlarının

hesap defterleri içerisinde bu zaman aralığının neden dahil edildiği hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak söz konusu zaman aralığı 1 ay 19 günlük bir zaman dilimine denk gelmektedir. Baruthaneler nazırı tayin edilen şahısların en az 1 yıl gibi bir zaman için tayin edildiği düşünüldüğünde bu rakam (100 kantar) anlamlı hale gelmektedir.

Ancak daha sonraki yıllarda gelişen olaylara bağlı olarak devletin ihtiyacının arttığı görülmektedir. Zira 1819-1820 yılları sonrasında 1821-1823 Osmanlı-İran Savaşı, 1821-1829 Yunan İsyanı, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı gibi hadiseler hatırlandığında devletin baruta duyduğu gereksinimin neden arttığı daha iyi anlaşılacaktır. Ayrıca 1826 yılında Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra Yeniçeri Ocağının yerine kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun da asker sayısının her geçen gün artmasına paralel olarak devletin barut ihtiyacı da artmıştır. Baruthane suyunun üretim için yeterli gelmemesi neticesinde Şamlar Köyü arasındaki bazı çiftliklerin baruthane idaresine bağlanıp, buradaki suyun önüne bir bend yapılmasından sonra hem bu bendin bulunduğu alanda da üretim yapılmış, hem de baruthanenin suyunun artması neticesinde baruthanede daha fazla barut üretmek mümkün olmuştur. Ancak üretimin arttığı bu zaman aralığı içerisinde 13 Temmuz 1829-12 Temmuz 1830 tarihleri arasında baruthanede 502,5 kantar barut üretildiği görülmektedir. Zira 1244 (1828/1829) yılında meydana gelen büyük bir patlamada baruthanede çok büyük bir yıkım meydana gelmiştir. Toplamda 400 insanın ölmesine neden olan patlama neticesinde baruthanede de büyük bir yıkım meydana gelmişti. İşte bu yıkım sonrası yürütülen tamirat ve inşaat faaliyetlerinden dolayı baruthanede yeterince üretim yapılamamıştır.

Her nazırın ürettiği barutun bir kantarının devlete maliyeti hesaplanırdı. Toplam üretimde hedeflenen miktara ulaşıp ulaşılamaması kadar önemli olan bir diğer husus da barutun ne kadar maliyetle üretildiğiydi:

Tablo 38: Muhtelif Tarihlerde Üretilen Barutun Bir Kantarının Maliyeti

Tarih	Maliyet	Kaynak
1210-1211	39,5 kuruş	BOA.C.AS.1442
1211-1212	34 kuruş	BOA.C.AS.1442 ⁴⁹¹
17 Za 1212-28 Za 1213	33,5 kuruş 6 para	BOA.C.AS.27827
1225	30,5 kuruş	BOA.KKd.6699, s. 7.
1227	29,5 kuruş	BOA.KKd.6699, s. 7.
1228	30 kuruş 2 para	BOA.KKd.6699, s. 7.
11 L 1229-10 L 1230	29 kuruş	BOA.KKd.6699, s. 7.
11 L 1230-10 L 1231	30 kuruş	BOA.KKd. 6699, s. 35
11 L 1234-10 L 1235	29 kuruş 19 para	BOA.D.MKF.d. 31463, s.6
11 L 1236-10 L 1237	29,5 kuruş	BOA.C.AS. 40427.
Tem 1238-Haz 1239	29 kuruş 19 para	BOA.DBŞM.d. 8992, s. 7.
Tem 1239-Haz 1240	29 kuruş 10 para	BOA.KKd.6699, s. 7.
Tem 1240-Haz 1241	29,5 kuruş	BOA.KKd.6706, s. 9; BOA.KKd.6705, s. 9.
1 Tem 1244-30 Haz 1245	29 kuruş	BOA.C.AS.3594.
Mart 1277 (Mart-Nisan 1861)	277,5 kuruş 50 akçe	BOA.C.AS.38261

Yukarıdaki tabloda 1210 (1796) yılında imal edilen barutun diğer yıllarla karşılaştırıldığında oldukça yüksek bir maliyetle üretildiği görülmektedir. Zira bu döneme kadar baruthane nazırları mirî fiyattan hammadde alırken III. Selim zamanında baruthane nazırlarına carî fiyattan alım yapma hakkı tanınmıştır. Ancak ilk baruthaneler nazırı Ali Raik Efendi görevini yerine getiremediği için görevinden azledilerek yerine Mehmed Şerif Efendi tayin edilmişti. Bu dönem de barut üretim masrafının kademeli olarak 39,5 kuruştan 29 kuruşa kadar düştüğü görülmektedir. Zira sistemin oturması zaman almıştır. Ancak 1 Temmuz 1244 (13 Temmuz 1829) - 30 Haziran 1245 (12 Temmuz 1830) tarihinde bir kantar barut 29 kuruşa üretilirken, tablaonun son satırında görüldüğü üzere Mart 1277 (Mart-Nisan 1861) gelindiğinde baruthanede bir kantar barut üretmenin maliyeti 10 kata yakın oranda artmıştır. Tanzimattan sonra hammadde alımının tamamen piyasa fiyatından yapıldığı hatırlandığında ve Kırım Savaşının hemen akabinde devletin baruta aşırı talebi sonrasında, muhtemelen arz-talep dengesi çerçevesinde hammadde fiyatları

⁴⁹¹ Bu belgede Baruthaneler Nazırı Mehmed Şerif Efendi'nin N 1208 ile Ruz-ı Hızır 1212 tarihleri arasında İstanbul ve Azadlu Baruthanelerinde ürettiği barutun muhasebesine dair bilgiler verilirken İstanbul Baruthanesinde 4 yıl zarfında üretilen barutun masrafının dökümü verilmiştir. Ancak Azadlu Baruthanesi için 2 yıla ait masraf kaydı bulunmamaktadır. Bu kayıtların hangi yıla ait olduğuna dair herhangi bir ibare olmamakla beraber Azadlu Baruthanesinin inşaatı 1210 yılında tamamlandığı bilgisinden hareketle burada verilen masraf kayıtlarının tarihi olarak 1210-1211 ve 1211-1212 yılları aralığı kabul edildi.

artmıştır. Bu dönemdeki enflasyon oranı da düşünüldüğünde maliyetdeki bu artış daha anlamlı hale gelmektedir.

Bu açıklamalardan sonra esas meseleye gelirsek baruthane İngiltere barutu kalitesinde barut üretilebildi mi? Baruthanenin inşaatı 17 Temmuz 1796 tarihinde tamamlanmıştı⁴⁹². Baruthane inşa edildikten sonra Reşid Efendi ve defterdar efendinin de aralarında bulunduğu devlet ricali tarafından yapılan ziyarette Arakel tarafından yapılan su gücü ile döndürülen çarklar oldukça beğenildi. Osmanlılar daha önce Kağıthane Baruthanesinde de su gücü ile döndürülen çarklara sahip olmuşlardı yani bu teknolojiye yabancı değillerdi. Ancak Arakel'in icat ettiği çarklar gerçekten çok etkilenmişlerdi. Ziyaret yaz aylarına denk gelmişti ve su yetersizliği nedeniyle çarkın ancak yarısı kullanılarak barut üretilebilmesine rağmen ziyaretçiler gördükleri manzara karşısındaki hayranlıklarını ifade etmekten kendilerini alamamışlardı⁴⁹³. Suyun yetersizliği üretimin kalitesini etkilemekteydi. İnşaatın tamamlanmasından bir müddet sonra yapılan denemede üretilen barutun İngiltere barutunun kalitesine yaklaştığı anlaşılmıştı⁴⁹⁴. Yine bu sırada sadrazam huzurunda yapılan bir denemede üretilen barut ile bazı Avrupa devletleri tarafından üretilen barutun karşılaştırması yapılmıştır. Burada verilen rakamlara göre baruthanede üretilen barut yaklaşık 171 kerte mesafe kat edebilirken İngiltere barutunun kertesini 140'da kalmıştı. Yani baruthanenin barutu 31 kerte daha uzağa ulaşmıştı⁴⁹⁵. Ancak bir başka deneme sonucuna göre 16'şar dirhem barut numunesi alınarak muhtelif Osmanlı barutlarıyla muhtelif cins ve kalite İngiltere ve Felemenk (Hollanda) barutları karşılaştırılmıştı. Azadlu Baruthanesinde üretilen kaba perdaht barutun 105 zira, ince perdaht barutun 120 zira, orta perdaht barutunsa 125 zira menzili olduğu anlaşılmıştı. Buna karşın Felemenk (Hollanda) barutu 137 zira menzile sahip iken, İngiltere barutu 144 zira menzile sahipti⁴⁹⁶. Bu durumda hangi deneme sonucuna itibar etmemiz gerekir? Ya da hangi deneme sonucu daha muteberdir? Eğer birinci deneme sonucunu doğru

---

⁴⁹² 21 S 1211 (26 Ağustos 1796), *BOA. C.DRB.* 391

⁴⁹³ *BOA. HAT.* 205/10701.

⁴⁹⁴ [Tarihsiz] *BOA. C.AS.* 2042; *BOA. HAT.* 200/10158.

⁴⁹⁵ *BOA. HAT.* 1264/48956.

⁴⁹⁶ *BOA.HAT.*1400/56392.

kabul edecek olursak ikinci sonuç nasıl açıklanabilir? Yok eğer ikinci sonuç doğru kabul edilirse ilk sonuç nasıl açıklanabilir?

İlk deneme sonuçlarında sadrazam Azadlu Baruthanesi inşa edilmezden önce yıllık 1.500 kantar barutun zor imal edildiğini ancak bu baruthanenin inşasıyla birlikte kalitenin arttığı gibi yıllık üretimin 15.000 kantara ulaşacağını ifade etmişti⁴⁹⁷. Bu baruthane inşa edildikten sonra Osmanlı Devletinin barut ihtiyacını İstanbul Baruthanesi ve Azadlu Baruthanesi karşılıyordu. Bu durumda her bir baruthanede yıllık yaklaşık 7.500 kantar barut üretilmesi gerekirdi. Ancak baruthanenin muhtelif yıllardaki üretimini gösteren yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere kuruluşundan 1836 yılına kadar hiçbir zaman yıllık 7.000 kantar barut üretilmedi. Azadlu Baruthanesinde yıllık en düşük 2.490 kantar üretim yapılırken en fazla 6.400 kantar üretim yapılabilirdi. Üstelik sadrazamın baruthaneyi ziyareti baruthane inşaatının hemen sonrasında gerçekleşmişti. Bu sırada yeterli su olmadığından büyük çarkın yarısı işletilememekteydi. Fiziki şartların üretim için tam olarak olgunlaşmadığı bir sırada daha kaliteli üretim yapılması ancak şartların daha uygun olduğu bir zaman dönemde üretimin kalitesinin düşmesi düşük bir ihtimaldir.

Daha öncede değinildiği üzere Osmanlı topraklarında barut ticareti yapmak oldukça karlıydı. Muhtemelen bu şekilde kâr elde etme düşüncesinde olan tüccarlar yalnızca İngilizler değillerdi. Yani Osmanlı topraklarında İngiltere barutu olarak satılan her barutun İngiltere barutu olmama olasılığı mevcuttu. İlk denemede kullanılan barutun İngiltere barutu olmaması muhtemeldir. Bu ihtimali görmezden gelsek dahi başka bir ihtimal daha bulunmaktadır.

Barutun ısı ve nem karşısında oldukça hassas bir madde olduğuna ve belli bir nem ve ısı altında muhafaza edilmesi gereğine değinilmişti. Uygun şartlarda muhazafa edilmeyen barut içerisindeki güherçile özelliğini kaybettiği için kuvvetini yitirmekteydi. İlk denemede kullanılan barutun İngiltere barutu olduğu kabul edilse dahi gemiyle getirilirken pekala nem ve fazla ısı altında kalıp özelliğini kaybetmiş olması muhtemeldir.

---

⁴⁹⁷ BOA. HAT.1264/48956.

Eğer bu tahmini/açıklamayı da makbul olarak görmez isek ve gerçekten baruthane daha yeni inşa edildiği tarihte İngiltere barutundan daha kaliteli barut üretildiyse II. Mahmud zamanında, padişah neden aksini iddia ediyordu. II. Mahmud bir hatt-ı hümayununda da belirttiği üzere Simon Dadyan zamanında üretilen barut defalarca denemeye tabi tutulmuştu. Buna göre üretilen barut Fransa barutundan daha kaliteli olsa da İngiltere barutu kalitesine ulaşamamıştı⁴⁹⁸. Eğer bu Simon Dadyan'ın şahsî yetersizliği olarak değerlendirilirse devlet daha sonra neden barutun kalitesini İngiltere barutu kalitesine çıkarma çalışmaları içerisine girdi ve Ohannes Dadyan'ı Avusturya, Fransa ve İngiltere'ye gönderdi? Ohannes Dadyan'a Londra'dan bir çok alet-edevat, makine getirtti? Ohannes Dadyan niçin İngiliz teknisyenlerin/ustaların verdiği bilgiler doğrultusunda ayrıntılı bir rapor hazırladı?

Tüm bu açıklamalardan sonra şunu söylemek mümkündür. Her ne kadar baruthanenin inşasıyla beraber üretimde miktar ve kalite bakımından büyük bir artış olmuşsa da hatta İngiltere seviyesine yaklaşmış dahi olsa, İngiltere seviyesinin yakalandığını tam olarak söyleyemeyiz. Özellikle 1796-1836 yılları arasında durumun bu şekilde olduğunu gözlemlemekteyiz. Zira bu tarihten sonraki gelişmeler bu yargıyı teyit etmektedir. Daha sonraki süreçte baruthanenin su gücünden buhar gücüne geçişi için yine İngiltere teknolojisinin esas alınması, teknoloji transferi çalışmalarında merkez olarak Londranın görülmesi bu durumun bir göstergesidir.

---

⁴⁹⁸ Çetin, *Barut Sanayi*, s. 117.

“Baruthaneler bu zimmî üzerine bırakılacak maslahattan değildir. Gayet ehemmdir. Hâlâ nâzıra ekîden tenbih oluna peyder pey i ‘mâl ittirdesin”⁴⁹⁹.

II. Mahmud

“Bâreka ‘llâh hazret-i Sultân Selim-i dâd-ger
Eyledi himmetle inşâ böyle **bünyâd-ı lâtif**
Oldu gevher-pâş Gâlib âsmân târîhine
Çarh-ı bârût-ı felek-pîrâye îcâd-ı latif”⁵⁰⁰

Şeyh Galib

III. BÖLÜM

BARUTHANENİN BÜROKRATİK YAPISI VE BİNALARI

A- BÜROKRATİK YAPI

1- Baruthaneler Nezaretinin Kurulması

Daha önce de bahsedildiği gibi III. Selim döneminde İstanbul, Gelibolu ve Selanik Baruthanelerinin her birine ayrı nazırlar tayininden vazgeçilerek bunların hepsine bir baruthaneler nazırı tayin edildi. Bu uygulamada devletin üretimde standardizasyon isteği, hammadde ve mali kaynakların tek elden idaresinden elde edilecek fayda etkili oldu. Baruthaneler nazırı tayin edilen ilk kişi Ali Raik Efendi oldu. Ancak Azadlu Baruthanesinin inşası, Gelibolu ve Selanik Baruthanelerinin kapatılmasıyla nazırın yöneteceği baruthane sayısı ikiye düştü. Her ne kadar bu dönemden sonra baruthaneler nezaretine bir kişi atansa da baruthane nazırları her iki baruthaneyi vekilleri vasıtasıyla idare etmeye devam etti.

⁴⁹⁹ BOA. HAT. 588/28903.

⁵⁰⁰ Bu şiir divanın matbu nüshasında bulunmamaktadır. Şeyh Galib, *Şeyh Galip Divanı & Hayatı-Edebi Kişiliği-Eserleri-Şiirlerinin Umumi Tahlili*, II, yay. hzl. Naci Okcu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 938

2- Baruthanelerin Mühimmat-ı Harbiye Nezaretine Bağlanması

Baruthane-i Âmire hazinesinin diğer hazineler gibi bir düzene konulması amacıyla bir düzenleme yapılmasına karar verildi. Mansure defterdarı bu hususa dair 3 kısımdan oluşan bir tahrir yazdı. Baruthanelerde yeterince kaliteli ve bol miktarda barut üretilmemesi üzerine baruthanelerin bir düzene konulması amacıyla Baruthaneler Nezaretinin kaldırılmasına ve baruthaneler idaresinin 1250 (1834/1835) yılından itibaren Mühimmat-ı Harbiye Nezaretine bağlanmasına karar verildi⁵⁰¹. Böylece baruthanelerin idaresi de Baruthaneler Nazırı Said Efendi'den alınarak Mühimmat-ı Harbiye Nazırı Emin Efendi'ye törenle devredildi. Babıalide yapılan törende kendine hilat giydirilen Emin Efendi yeni görevine başladı⁵⁰². Ancak Emin Efendi, baruthanelerin idaresini gereği gibi yerine getiremediği, Londra'dan getirilen alet ve edevatın yerleştirilmesi amacıyla inşa edilecek bina için kendine verilen parayı gereği gibi sarf etmediği, ayrıca İstanbul ve Azadlu Baruthanelerini kapalı tutarak ihtiyacın karşılanmasına engel olduğu gerekçesiyle görevinden alındı. Emin Efendi'nin yerine Ali Necib Bey tayin edildi. Emin Efendi'nin muhasebesinin görülmesi halefi Ali Necib Bey vasıtasıyla darphane defterdarı tarafından gerçekleştirildi. Bu sırada barutçubaşı, baruthane-i amire memurları ve diğer ilgililer de hazır bulunmuşlardır. Emin Efendi görevden alındıktan sonra bir memuriyetle Kütahya'da görevlendirildi⁵⁰³. Ancak anlaşıldığı kadarıyla bu bir sürgündü.

Emin Efendi'nin görevden uzaklaştırılmasının ardından icraatları ve hesapları hakkında ayrıntılı bir soruşturma yapıldı. Mansure defterdarı, baruthane defterdarları ve mühimmat-ı harbiye nazırı tarafından müştereken Sadaret'e gönderilen bir takrire göre sabık Mühimmat-ı Harbiye Nazırı Emin Efendi'nin hesapları incelendiğinde baruthane hesaplarında usulsüzlükler tespit edilmişti. Muhasebe defterlerinin özetleri

---

⁵⁰¹BOA. HAT. 587/28878. Baruthanelerin yönetimi 1250 yılında alınan bir karar gereğince Baruthaneler Nezaretinden Mühimmat-ı Harbiye Nezaretine bağlanmıştır. “*ma'lûm-ı 'âlileri buyurulduğu üzere Baruthâne-i Âmireler iki yüz elli tarihine gelince nezâret-i müstakile ile idâre olunmak ve tarih-i merkûmeden hazine ittihâzile harbiyeye iltihâk kılınmak mülâbesesesiyle*” ifadesinden de anlaşılacağı üzere İstanbul ve Azadlu Baruthanelerinin yönetimi 1250 yılında birleştirilerek Mühimmat-ı Harbiye Nezaretine bağlanmıştır. 21 Safer 1256 (24 Nisan 1840) BOA. İ.MVL. 8/116, lef 2-3. *Baruthâne nezâretinin mühimmât-ı harbiyye nezâretine kalbiyle Baruthâne Nâzırı Sa'îd Muhib Efendi mün'azil ve Harbiye Nâzırı Emin Efendi barut maslahatıyla dahi müştagil olmuştur*” Ahmed Lütü Efendi, *Tarih*, IV-V, s. 857.

⁵⁰²BOA, HAT. 587/28884.

⁵⁰³ [Tarihsiz] BOA.C.AS.27844.

(icmallari) incelenerek konuyla ilgili olarak barutçubaşılara diğer görevlilerin görüşüne baş vurulduğunda hesapların oldukça karışık tutulduğu görülmüştü. Ayrıca Emin Efendi'nin yaklaşık 2.000 küsür kese parayı zimmetine geçirdiği anlaşıldı. Emin Efendi, söylentilere göre bu paralarla baruthanelerin yakınında satın aldığı 3 çiftlik ve arazide yaptırdığı tamirat ve bakım masraflarını baruthane için yapılmış gibi göstererek devleti zarara uğratmıştı. Hatta bu çiftliklerin de sahiplerinden zorla satın alındığı söyleniyordu. Ayrıca İstanbul ve Azadlu Baruthanelerinin tamiri için her iki baruthanede bazı binaları yıktırılmış ancak tamiratı/bakımı bitiremediği için de üretim durmuştu. Normalde önce bir baruthanenin bakımına alınması ve bu sırada diğer baruthanede üretime devam edilmesi, bu baruthanede tamirat tamamlandıktan sonra diğer baruthanede bakıma başlanması gerekirken her iki baruthanede tamiratın başlatılması üretimi durdurmuştu. Tam bu sırada kış mevsiminin gelmesi ve tamiratın iki baruthanede birden tamamlanma mecburiyeti sıkıntıyı daha da arttırmıştı. Barutçubaşılar ve diğer görevlilerle yapılan müzakerede, deniz kenarında bulunması ve bundan dolayı da hammadde temininin daha kolay olması nedeniyle önce 4 ay zarfında İstanbul Baruthanesindeki inşaatın tamamlanmasına, daha sonra Azadlu Baruthanesindeki tamiratın tamamlanmasına karar verildi. Emin Efendi'nin suçu sabit görüldüğünden zimmetine geçirdiği paranın tahsiline karar verildi. Baruthanelerdeki tamiratın tamamlanması için çiftliklerinin satılması durumunda 1.500 keseden fazla para tahsil edilebileceği anlaşıldı ve bu paranın baruthaneler hazinesine aktarılması kararlaştırıldı. Paranın tahsilinin ardından baruthanelerdeki inşaatın tamamlanması için yeni Mühimmat-ı Harbiye Nazırı Ali Necib Bey görevlendirildi⁵⁰⁴. Daha sonra Emin Efendi'nin konağının 3000 kese bedelle Saruhan eski mütesellimi Hacı Eyüb Ağa'ya satılmasına ve bu satıştan elde edilecek gelirin baruthaneler hazinesine aktarılmasına karar verildi⁵⁰⁵.

Emin Efendi'nin Mühimmat-ı Harbiye nazırlığı döneminde çok para harcanmasına rağmen istenilen kalitede ve miktarda barut üretilemeyince padişah şöyle bir hatt-ı hümayun kaleme almıştı: *“Harbiye nazırının iş bu bend sürhile işaret olunarak arz olunan takriri ve diğer tahrîriyle defâtir-i mezkûre cümleten manzûr ve*

---

⁵⁰⁴ BOA. HAT. 541/26724.

⁵⁰⁵ BOA.HAT. 1342/52452.

ma'lûm-ı hümayûnum olmuşdur bu barut 'imâli maddesi edevât-ı harbiyenin pek ileride mu'tenâ maslahatı olduğundan hâlâ nâzırı bulunan Emin Efendi'nin müddet-i me'mûriyetine değin bu husûs için çok akçeler sarf ve i'tâ olunmuş ise de yine merkez-i lâyıkında hiçbir semeresi şâhide olunamıyarak el'ân güya bu husûs yeni başdan yapılmış sûretinde tutulmuş doğrusu pek garib keyfiyettendir artık her ne ise her biri bir senbebe mebnî olub bitmiş farz ideyim ancak bundan böyle yine böyle fi'ilen meydana çıkarılamayub da yalnız ebniyesiyle uğraşılarak beyhûde vakit geçecek ise orasını artık me'mûru bulunanlar mülâhaza etsinler husûsât-ı mezkûre bervech-i meşrûh sürhde beyân ve isti'zân olduğu vechile tanzîm ve icrâsına mübâşeret olunsun”⁵⁰⁶.

Baruthanelerin Mühimmat-1 Harbiye Nezaretine bağlanması Emin Efendi'nin icraatları nedeniyle önceleri istenilen faydayı sağlamasa da baruthanelerin Mühimmat-1 Harbiye Nezaretine bağlanmasının ardından baruthaneler idaresinde bu dönemde ciddi değişikliklere gidildi.

Bu dönemden önce İstanbul Baruthanesinin hesapları ve yazışmaları Başmuhasebe Kalemî tarafından tutulurken Azadlu Baruthanesi kayıtları Mevkufat Kalemînde tutuluyordu. İstanbul ve Azadlu Baruthanelerinin yönetimi için bir kişi baruthaneler nazırı olarak tayin ediliyor ancak baruthaneler nazırı her iki baruthaneyi buralara tayin edeceği vekilleri vasıtasıyla idare ediyordu. Ancak 1250 (1834/1835) yılında yapılan bir düzenlemeyle baruthanelerin idaresi Mühimmat-1 Harbiye Nezaretine bağlandı. Yeni düzenleme, pek çok yenilik getirmekteydi. Önce baruthanelerin idare sistemi değiştirildi. Buna göre baruthaneler hazinesiyle ilgili tüm eski düzenleme, kanun vb. incelenerek mali konularda bir düzenlemeye gidildi. Bir yıl içinde baruthanelerin elde ettiği tahmini gelir ve yapılan masraflar kayıt altına alındı. Baruthaneye bağlı yerleşim birimlerinin bir kısmının her yıl temin etmekle mükellef olduğu güherçile yerine bu yerleşim birimlerinden bazılarından güherçile bedelinin talep edilmesine karar verildi. Böylece aynî toplanan güherçilenin bir kısmının bedelinin talep edilmesiyle baruthanelere nakit para temini sağlandı. Bu düzenlemelerden sonra her yıl gelirlerinin zamanında tahsil edilmesiyle baruthanelerin ihtiyaçları karşılandığı gibi ayrıca baruthaneler hazinesi fazladan 500

⁵⁰⁶ BOA. HAT. 541/26725

kese akçe gelir edebilecekti. Bu fazla paranın da gereği hâlinde barut ithalinde, veya baruthanenin modernizasyonu için ithal edilecek alet edevat ve makinelerin temininde ya da baruthanelerin tamiratında kullanılmasına karar verildi⁵⁰⁷.

Bu mali düzenlemeler dışında idari bazı düzenlemeler de yapıldı. Baruthanelerin yönetim değişikliğinde yapılan devir teslim usulünün yeniden düzenlenmesine karar verildi. İstanbul ve Azadlu Baruthaneleri için her birinde ayrı kâtipler istihdam edilmesinden vazgeçilerek her iki baruthanenin hesaplarının birlikte tutulması ve ayrı katip kadroları istihdam edilmemesi uygun bulundu. Her iki baruthane hesaplarının düzenli tutulması için bu baruthanelerde istihdam edilen kâtiplere, Mevkufat, Başmuhasebe, Zimmet ve Ruznamçe-i Evvel ile diğer kalemlerdeki görevlilere harç-ı aklam adıyla yıllık 55.500 kuruş ödeme yapılıyordu. Baruthane yönetimleri birleştirilince yalnız bir kâtip kadrosuyla hesapların ve kayıtların 7.500 kuruş harç karşılığında yapılması uygun bulundu. Böylece hem personel giderlerinden hem de bürokratik işlemlerden kaynaklanan masraflardan tasarruf yapıldı. Kâtiplere ve kalem memurlarına ramazaniyye ve abdiyye adı altında veya başka adlarla ödeme yapılmaması, kararlaştırılan harç ödemesinin de ancak yıl sonunda, baruthane hesaplarının icmalleri düzenlendikten sonra yapılması uygun görüldü⁵⁰⁸.

Baruthanelerin tüm gelirinin, giderlerinin, tahsilatlarının ve teslimatlarının Mühimmat-ı Harbiye Nezaretine bağlanmasından sonra baruthaneler hazinesinin sarraflar vasıtasıyla idare edilmesi durumunda her yıl sonunda baruthane hesaplarının incelenmesi sırasında sarraflara oda masrafı veya başka adlarla 10.000 - 12.000 kuruş hatta daha fazla ödeme yapılması gerekecekti. Bu sebeple baruthaneler hazinesini sarraflar vasıtasıyla idare ettirmek yerine, sergi halifesine ve veznedarbaşına baruthaneler hazinesinden iki yüz ellişer kuruş aylık tahsis ederek bu memurlar tarafından idaresi kararlaştırıldı. Baruthaneler hazinesi hasılatının da diğer hazine gelirleri gibi veznedar başına teslim edilmesi, sergi halifesi tarafından düzenlenecek bir senedin veznedarbaşı tarafından mühürlenerek harbiye ruznamçesine gönderilmesi kararlaştırıldı. Veznedarbaşıyla sergi halifesinin ayda bir kez ruznamçe

---

⁵⁰⁷ BOA. HAT. 1597/89.

⁵⁰⁸ BOA. HAT. 1597/89.

odasına gelerek ruznamçe defterleriyle gelirleri, giderleri karşılaştırması istendi. Böylece birinin diğerine verdiği mühürlü senetlerin karşılaştırılmasıyla teslimat ve masraf hesaplarda hata yapılması önlenmeye çalışıldı⁵⁰⁹.

Baruthaneler idaresine bağlı Havass-ı Refia (Eyüp), Küçükçekmece, Büyükçekmece, Çatalca, Terkos ve Saray Kazalarının idaresine dair bazı düzenlemeler yapıldı. Buna göre bu yerleşim birimlerinin baruthaneler için yaptıkları hizmetler karşılığında kendilerine verilen muafiyetler bir kez daha kayıt altına alındı. Bu kazalardan istenen yükümlülükler dışında herhangi bir vergi talep edilmesi yönünde karar alındı. Ayrıca bu kazalar dâhilindeki yerleşim birimlerinde baruthaneler nazırlarının haberi olmaksızın bazı mültezimlerin ellerindeki mukataaları başka mültezimlere ihale etmeleri yasaklandı⁵¹⁰.

Baruthaneler, büyük binalardan müteşekkil olduğundan ocak, kazan gibi mahallerinde tamirat eksik olmuyordu. Perdaht çarkları gibi sürekli devreden bu çarklar yıpranmakta ve belli aralıklarla tamirat gerekmektedir. Tamirat için önce keşif yapılıyor sonra tamirat tamamlanıncaya kadar üretime ara veriliyordu. Küçük tamiratlar, mühimmat-ı harbiye nazırının bilgisi dâhilinde yapılabilecekken daha kapsamlı ve fazla masraf gerektiren tamiratların ancak padişahın onayı alındıktan sonra yapılması uygun görüldü⁵¹¹.

Baruthanelere bağlı kazalardaki köylerin ve çiftliklerin uzun süre arazi ve emlak sayımı (tahriri) yapılmadığından buraların vergisi sağlıklı toplanamıyordu. Ayrıca bu köylerin ve çiftliklerin bir kısmı mamurken bir kısmı haraptı. Dolayısıyla adaletli bir vergi sisteminin oluşturulabilmesi için bu vergi kaynaklarında arazi ve emlak sayımı yapılması kararlaştırıldı. Bu hususta o sırada görevi olmayan Azadlu Baruthanesi eski kâtibi Raşid Efendi görevlendirildi⁵¹².

Baruthaneler yönetiminin Mühimmat-ı Harbiye Nezaretine bağlanmasından da istenilen netice elde edilemeyince buraların idaresinin Osmanlı Devleti'nin son döneminde tüm askerî tesislerin idaresinden sorumlu Tophane-i Âmire Müşiriyetine bağlanmasına karar verildi.

---

⁵⁰⁹ BOA. HAT. 1597/89.

⁵¹⁰ BOA. HAT. 1597/89.

⁵¹¹ BOA. HAT. 1597/89.

⁵¹² BOA. HAT. 1597/89

3- Baruthanelerin Yönetiminin Tophane-i Âmire Müşiriyetine Bağlanması

Baruthanelerin yönetimi Mühimmat-ı Harbiye Nezaretine bağlandıktan kısa süre sonra buradan ayrılarak 1839 yılında Tophane-i Âmire Müşiriyetine bağlanmıştır. “*Baruthane-i ‘Âmire Nezareti, Harbiye Nezaretinden bi’t-tefrîk ‘İzzetlü Sa’îd Beğ Efendi bendelerine ihâle kılınmış*”tı. Bu atamayla Said Efendi’nin maaşının düzenlenmesi gerekti. Said Efendi, mesleki kıdemi bakımından ulya rütbesinin sani derecesindeydi. Mevkii gereği 15.000 kuruş maaş verilmesine, Tophane-i Âmire yönetimi, müdürlükten nazırlığa dönüştürüldüğü için de ayrıca 15.000 kuruş maaş tahsisine 1 C 1255 (12 Ağustos 1255) tarihi itibariyle karar verildi⁵¹³.

4- İdari Personel

Baruthanelerdeki personeli; idari personel ve üretim personeli olarak ikiye ayırmak mümkündür. İdari yapının başında ise baruthaneler nazırı tayin edilen kişi bulunmaktaydı.

a- Baruthane Nazırları

III. Selim döneminden önce Selanik, Gelibolu ve İstanbul Baruthanelerinin her biri müstakil nazırlar tarafından yönetilirken bu dönemde yapılan bir düzenlemeyle baruthanelerin yönetimi birleştirilerek *Baruthaneler Nezareti* kuruldu. Yine bu dönemde Azadlu Baruthanesi kurulup, verimlilikleri azalan Selanik ve Gelibolu Baruthaneleri kapatılınca baruthane nazırı, bu iki baruthanenin yönetiminden sorumlu oldu. Baruthane Nazırı tayin edilen şahıs, kendine hilat giydirilme töreninin ardından görevine başlandı⁵¹⁴.

İstanbul, Gelibolu ve Selanik Baruthaneleri nezaretinin Ali Raik Efendi’den alınıp bir başkasının tayini gerekince bu göreve kimin tayin edilmesi gerektiği düşünülmüştür. Baruthaneler Nazırı tayin edilecek şahsın *erbâb-ı idareden, sahib-i nüfuz* ve *ashâb-ı rütbeden* olması gerektiği belirtilerek Başmuhasabe kaleminde

⁵¹³ 21 C 1255 (1 Eylül 1839), *BOA.İ.DH.* 1/45; 28 C 1255 (8 Eylül 1839), *BOA. İ.DH.* 2/57.

⁵¹⁴ *BOA.HAT.* 1261/48804.

görev yapmış, defterdarlık görevinde bulunmuş Mehmed Şerif Efendi'nin bu göreve tayini uygun görülmüştür⁵¹⁵. Baruthaneler nezareti oluşturulduktan sonra, barut üretiminde yapılan düzenlemelerle önemli bir mesafe alınmıştır. Ancak Mehmed Şerif Efendi, kethüdalık görevini de yürüttüğünden baruthanelerin idaresinde sıkıntı yaşadığı için mümkün mertebe kendi de ilgilenmek kaydıyla İstanbul ve Azadlu Baruthanelerinin yönetimi, onun adamlarından Mükellefzâde Mustafa Efendi'ye nezaret olarak değil emanet ve mansıp olarak şevval ayında verilmiştir. Fakat Mustafa Efendi bu görevi yerine getirememiştir. Kimin bu göreve tayin edileceği hakkında bir araştırma yapılmış, Tophane ve Hasköy dökümhanelerinde görevli bazı devlet adamları akla gelmiştir. Ancak bu şahıslar her ne kadar barut üretme bilgisine sahip olsalar da asıl görevlerinden alınarak baruthanelerin idaresine tayin edildiklerinde tophane işlerinin aksayacağı düşüncesiyle bu fikrin uygulamasından vazgeçilmiştir. Konunun nihai çözümü III. Selim'e bırakılmıştır. III. Selim, hatt-ı hümayununda çözüm için şu sözleri sarf etmiştir: “ *Benim vezîrim baruthanelerin böyle olmasına kethüdân Şerif Efendi sebebdir ben ânı nezâretten çıkarmam Mükellefzâde'yi 'azl eyleyüb yine emânet olunmak üzere bir rütbesiz adam nasb eylesiz Şerif Efendi'nin adamlarından bir ehliyetli adamı var ise nasb olunsun yine nezâreti kendüsü itsün velhâsıl barut maslahatını Şerif Efendi'den bilüb ana su'âl iderim*”⁵¹⁶. Padişahın bu iradesinden sonra İstanbul Baruthanesine normalde de baruthaneyi Şerif Efendi yerine idare eden, kethüdası gibi hizmet eden İsmail Rasih Efendi'nin, Azadlu Baruthanesine ise mühürdârı Seyyid Abdülfettah Efendi'nin tayin edilmesi, Selanik Baruthanesine ise herhangi bir atama yapmaya gerek olmadığı ancak daha sonra zaruret olursa Selanik Baruthanesinde görev yapan Hasan Efendi'nin de bu baruthaneye tayin edilebileceği ifade edilmiştir. III. Selim de bu öneri doğrultusunda atamaların yapılmasını emretmiştir⁵¹⁷.

Karaman Valisi Ragıp Paşa bir takririnde, kethüdalık görevinin kendine verilmesiyle daha önceden yürüttüğü baruthaneler nazırlığı görevinin oğlu Mehmed Tahir Efendi'ye verilmesini; baruthane işlerinin sahipsiz kalmaması için, barut üretiminin ayrıntılarına vakıf olduğu gerekçesiyle yıl sonuna kadar oğlunun asaleten

⁵¹⁵ BOA.HAT. 254/14437.

⁵¹⁶ BOA.HAT. 199/10091.

⁵¹⁷ BOA. HAT. 199/10133; 11 Ra 1211 (12 Kasım 1796), BOA. C.AS. 1265

atanmasını istemiştir. III. Selim cevaben yazdığı hatt-ı hümayununda şu cevabı vermiştir: “*Kâimakâm Paşa vakı‘â barut bize begâyet lâzım seri‘an ‘acilen tabh ve ‘imâline ziyâde ihtimâm isterim husûsân külliyyetlü güherçile celbine say‘ olunub ‘Abdurrahman Paşa’nın ‘azliyle güherçile maslahatına zinhar ve zinhar sekte gelmesün şimdi baruthâneler kime ihâle olunmalıdır ve kimler güzel idâre ider ben ânı bilmem ancak çok barut ‘imali ve çok güherçile celbini isterim bunun tarîki ne ise ve kimileri muktedir ise intihâb olunsun nizâmına ve hüsn-i idâresine dikkat olunub tebeddülât münâsebetiyle sekte gelmesün söyleşesin*”⁵¹⁸.

Baruthaneler nezareti için kimlerin münasip olduğu hakkında bir araştırma yapılmıştır. İlk olarak rütbeli devlet adamlarından Selim Sabit Efendi, daha önce cizye muhasebeciliği görevinde bulunan İbrahim Efendi, daha önce mevkufatçılık görevinde bulunan Tahir Ağazâde Emin Efendi gibi devlet adamlarının isimleri akla gelmiştir. Ancak bu devlet adamlarının muhtelif görevlerde önemli hizmetleri olsa da barut üretimine dair bilgileri olmadığından kimin atanmasının uygun olduğuna dair son karar padişaha bırakılmıştır. III. Selim de önerilen kişilerin baruthane nazırı olarak tayin edilmesi durumunda işlerin yoluna konulması için zaman geçeceğini belirterek Ragıb Paşa’nın oğlunun bir başkası tayin edilinceye kadar asaleten baruthaneler nazırı olarak tayin edilmesini emretmiştir⁵¹⁹. Ancak IV. Mustafa’nın bir hatt-ı hümayununda Ragıbpaşazâde Mehmed Tahir Efendi’nin barut üretim işini hakkıyla yerine getiremediği için yerine Seyyid Mehmed Efendi’nin tayin edildiği görülmektedir⁵²⁰.

Baruthane Nazırlarından görevde oldukları süre içinde kendilerinden İngiltere ve Felemenk (Hollanda) barutu kalitesinde barut üretmeleri istenirdi. Kendilerine bir yıl içinde 75.000 kuruşu peşin, 75.000 kuruşu da daha sonra verilmek üzere seferiye akçesinden 150.000 kuruş ödenir, görev sürelerinin sonunda da hesapları incelenirdi. Alacakları varsa kendilerine ödenir, devletin nazırdan alacağı varsa kendinden tahsil edilirdi. Nazıra, zamanında ürettiği barutun her bir kantarı için ondalık bedeli olarak beşer kuruş ek ödeme yapılırdı. Nitekim 11 L 1237 (1 Temmuz 1822) ile 4 Za. 1238 (13 Temmuz 1823) tarihleri arasında baruthaneler nazırı tayin edilen Mehmed Necib

⁵¹⁸ BOA.HAT.40/2029; Ragıp Paşa’nın arzuhali için bkz. BOA.HAT. 668/32604-A

⁵¹⁹ BOA.HAT.110/4357.

⁵²⁰ BOA.HAT. 1358/53332.

Efendi'nin görev süresi sonunda bu işlem uygulanmıştı⁵²¹. Yeni nazırla eski nazır arasında devir teslim işlemi yapılmadığı, baruthanedeki mevcut barut, güherçile, kükürt ve kömür miktarı tespit edilir; at, katır gibi hayvanların ve demirbaş eşyanın sayımı yapılırdı. Bu işlemin ardından yeni nazır söz konusu barutu, hammaddeyi, hayvanları ve demirbaş eşyayı teslim alarak görevine başlardı⁵²².

Tablo 39: Çeşitli Yıllarda Görev Yapmış Baruthane Nazırları

Görev Süresi	Adı	Kaynak
22 N 1207-1 N 1208 (3 V 1793-2 IV 1794)	Ali Raik Efendi	BOA.C.AS.5044; BOA.C.AS.6329; BOA.C.AS. 7462; BOA.C.AS. 19849; 42033; 50053.
2 N 1208- L 1214 (3 IV 1794-III 1800)	Mehmed Şerif Efendi	BOA.DBŞM.BRİ. 18319, s. 2; 18321, s. 2; BOA.C.AS.1442; 3993; 5023; 19849; 36455.
5 L 1214-2 M 1217 (2 III 1800-5 V 1802)	Ahmet Aziz Efendi	BOA.C.AS. 36455; 54485; BOA. DBŞM.d. 6671, s. 2, 9; BOA.KK, 6698, s. 1; BOA. C.AS.26405.
3 M 1217-1221 (6 V 1802-1806)	Mehmed Ragıb Efendi	BOA.KK.6698, s. 3; BOA. C.AS. 7703; 40469; 54485.
27 S 1222- R 1222 (6 V 1807-VII 1807)	Mehmed Ragıb Paşazade Mehmed Tahir	BOA.D.MKF.d.3193, s. 8.
R 1222- N 1223 (VII 1807- X-XI 1808)	Seyyid Mehmed Efendi	BOA.D.MKF.d.3193, s. 8; BOA.HAT. 1358/53332; BOA.C.AS. 19444.
10 N 1224-11 L 1225/19 X 1809-9 XI 1810	Yusuf Agah Efendi	BOA.DBŞM.d.7687, s. 6.
11 L 1225-10 L 1226 (9 XI 1810-28 X 1811)	Seyyid Abdurrahman Beğ	BOA.DBŞM.d.7816, s. 2, 8; BOA.C.AS. 45077.
1226-1227- 1228(1811/1812- 1812/1813-1813/1814)	Seyyid Abdurrahman Beğ	BOA.KKd, 6687, s.9.
11 L 1228-10 L 1229 (7 VII 1813-25IX1814)	Seyyid Mehmed Said Efendi	BOA.KKd, 6687, s. 5/1.
11 L 1230-10 L 1231 (16 IX 1815-3 IX 1816)	Sadullah Efendi	BOA.KKd, 6687, s. 5/1; BOA.C.AS.17369.
27 Z 1233-10 L 1234 (28 X 1818-2.VIII.1819)	Seyyid Mehmed Said Efendi	BOA.DBŞM.BRİ. 18329, s. 2.
10 L 1234-10 L 1235 (2VIII1819-21VII1820)	Mehmed Ataullah	BOA.KK, 6702, s. 5; BOA.D.MKF.31463, s. 6/1.
11 L 1236-10 L 1237 (12VII1821-30VI.1822)	Mehmed Necib Efendi	BOA.C.AS.40427.
11 L 1237-4 Za. 1238 (1VII 1822-13VII 1823)	Mehmed Necib Efendi	BOA.C.AS. 12560
5 Za. 1238-L Za. 1239	Mehmed Necib Efendi	BOA.C.AS. 12560; BOA.KK,

⁵²¹ 11 M 1239 (17 Eylül 1823), BOA.C.AS. 12560; Benzer nitelikte belgeler için. Bkz. BOA.C.AS. 45077; BOA.HAT.111/4446.

⁵²² BOA.C.AS. 9625; 17369; 26568; 54485.

(14 VII/VIII1823-VI/VII 1824)		6704, s. 8/1; BOA.DBŞM. 8992, s. 2.
1240-1241 (1825-1826)	Mehmed Necib Efendi	BOA.KK, 6705, s. 4.
Z 1241-Z 1242 (VII 1826-VII 1827)	Mehmed Necib Efendi	BOA.D.BŞM. 9269, s. 2.
M/S 1245-Z 1245/M 1246 (VI-VII. 1829-VI/VII. 1830)	Said Mehmed Efendi	BOA. C.AS. 3594
1 Tem 1246-30 Haz 1247 (13 VII 1831-12 VII 1832)	Said Mehmed Efendi	BOA.D.BŞM.BRİ. 18337, s. 2.
1 Tem 1247-30 Haz 1248 (13 VII 1832-12 VII 1833)	Said Mehmed Efendi	BOA.D.BŞM.BRİ. 18339, s.2.
1 Tem 1249-30 Haz 1250 (13 VII 1834-12 VII 1835)	Said Mehmed Efendi	BOA.C.AS. 25384

Her nazırın görev süresi sonunda kendine verilen paranın ve ürettiği barutun muhasebesi yapılırdı.

b- Barutçubaşılar

Baruthanelerin idaresinde ikinci derecede sorumlular, barutçubaşılardı. Azadlu Baruthanesinin kuruluş aşamasının anlatıldığı bölümde de değinildiği üzere barutçubaşılık görevi Arakel Dadyan ve onun neslinden gelenlerce yürütüldü. Daha önce bu ailenin fertlerine ve baruthane tarihçesinde oynadıkları role değinildiği için tekrara düşmemek için burada aile fertlerinden bahsedilmedi.

Tablo 40: Muhtelif Tarihlerde Barutçubaşılar ve Maaşları

Tarih	Barutçubaşı	Maaşı	Kaynak
12 N 1211 (10 Mart 1797)	Arakel Dadyan	750 kuruş	BOA.C.AS.25570.
Safer 1211	Arakel Dadyan	750 kuruş	BOA. HAT.197/9838.
___?	Arakel Dadyan	500 kuruş ⁵²³	BOA.HAT.288/17274.
Safer 1211	Arakel Dadyan	650 kuruş	BOA. C.AS. 5407; 49148; 53556.
___?	Arakel Dadyan	1.000 kuruş	BOA.HAT. 295/17521.
29 L 1247 (1 Nisan 1832)	Simon Dadyan	1.000 kuruş	BOA. C.AS.8660.
Gurre-i Rebiülahir 1254	Ohannes Dadyan	7.500 kuruş	BOA. C.AS. 35483.
1 B 1256 (29 Ağustos 1840)	Ohannes Dadyan	10.000 kuruş	BOA.İ.MVL.8/116, lef 1.

⁵²³ Arakel Dadyan, ölümünden sonra yerine evlatlarının barutçubaşı olmaları şartıyla maaşından 250 kuruş kesinti yapılmasını talep etmiştir. Bu isteği kabul edilmiş ve maaşı 500 kuruşa düşürülmüştür. Ancak daha sonra maaşının yetmediği bundan dolayı tekrar eski maaşının ödenmesini talep edince, maaşına 150 kuruşluk daha zam yapılarak 650 kuruş maaş ödenmiştir.

c- Ruznamçeci

Azadlu Baruthanesinin inşasından sonra bir ruznamçeci tayin edilmesi gerekti. Ancak yeni bir ruznamçeci tayin etmek yerine İstanbul Baruthanesi Ruznamçecisi Ömer Efendi'nin Azadlu Baruthanesinin işlerini de yürütmesine karar verildi. Ömer Efendi'nin yıllık 800 kuruş olan maaşına 150 kuruş zam yapılarak 950 kuruş maaş almasına, bu paranın da İznikmid Gümrüğü malından karşılanmasına karar verildi. Bunun karşılığında güherçile, kükürt, kömür, odun, arpa vb. gibi alınan maddelerin, diğer ihtiyaçların ve personelin hesaplarını tutmakla; nazırların görev süreleri bitince devir teslim için hesaplar incelenirken bunlar hakkında bilgi vermekle mükellef kılındı⁵²⁴.

Baruthane gelir gider hesaplarının ruznamçeci tarafından tutulması uygulaması 1250 (1834/1835) yılındaki düzenlemeye kadar devam etti. Bu tarihten sonra tüm gelirlerin, giderlerin, tahsilatların ve teslimatlarının Mühimmat-1 Harbiye Nazırı tarafından idare edilmesine karar verildi. Baruthaneler hazinesinin sergi halifesine ve veznedarbaşına baruthaneler hazinesinden iki yüz ellişer kuruş aylık tahsis edilerek bu görevliler tarafından idaresi uygun bulundu. Baruthaneler hazinesi hâsılatının da diğer hazine gelirleri gibi veznedarbaşına teslim edilmesi; sergi halifesi tarafından düzenlenecek senedin veznedarbaşı tarafından mühürlenerek harbiye ruznamçesine gönderilmesi, veznedarbaşıyla sergi halifesinin ayda bir kez ruznamçe odasına gelerek ruznamçe defterleriyle, gelirleri, giderleri karşılaştırması, birinin diğerine verdiği mühürlü senetleri alarak teslimat ve masraflarla ilgili hesaplarda hata yapılmasının önüne geçilmesi kararlaştırıldı⁵²⁵. Görüldüğü gibi baruthane idarelerinin Mühimmat-1 Harbiye Nezaretine bağlanmasıyla baruthaneler ruznamçeciliği görevi de ortadan kalktı.

5- Üretim Personeli ve Diğer Personel

Baruthane nazırlarının hesaplarını içeren defterlerde -Azadlu Baruthanesi için tutulmuş defterlerde- marangoz ve aşçı dışında personel sayısına ve bu personele

---

⁵²⁴ 11 L 1211 (9 Nisan 1797), *BOA.C.AS.* 4959.

⁵²⁵ *BOA. HAT.* 1597/89.

ödenen maaşa değinilmediği görülmektedir. Baruthane personeliyle ilgili perakende belgelerde de yalnız barutçubaşı, imam, müezzin gibi birkaç görevli zikredilip ardından da bu görevlilere ödenen maaşın toplam tutarı verilmiştir. Bu durum, personelin yıllara göre gerek sayısını gerek yaptığı işlerin değişikliğini takip etmemizi kısmen zorlaştırmaktadır. Ancak yine de baruthanenin kuruluşundan hemen sonra baruthane personeli sayısı ve görevlilerin yaptıkları işler hakkında bilgi sahibiyiz.

12 N 1211 (10 Mart 1797) tarihi itibariyle Azadlu Baruthanesi personeline ramazan ayı için toplam 2.330 kuruş maaş ödenmiştir⁵²⁶. Baruthanede bu sırada aşağıdaki personel vardı:

Tablo 41: 12 N 1211 (10 Mart 1797) Tarihindeki Üretim Personeli ve Maaşları

Görevli	Personel Sayısı	Bir Kişinin Maaşı (Kuruş)	Toplam Maaş (Kuruş)
Barutçubaşı	1	750	750
Seraş?	4	60	240
Çarkçı	10	30	300
Usta-i kükürtçü	1	30	30
Bevvab	1	20	20
Usta-i kömürcü	1	30	30
Usta-i perdahtçı	1	30	30

Tablo 42: 12 N 1211 (10 Mart 1797) Tarihinde İstihdam Edilen İşçiler ve Maaşları

Görevi	Personel Sayısı	Bir Kişinin Maaşı(kuruş)	Aldığı Maaş
Amele-i kalcı	20	—	—
Amele-i perdahtçı	20	—	—
Amele-i mükerrerci	2	—	—
Amele-i kükürtçü	3	—	—
Amele-i kömürcü	8	—	—
Arabacı?	4	—	—
Saknal?	2	—	—
Salis?	1	—	—
Toplam	60		480 kuruş

⁵²⁶ 22 L 1211 (20 Nisan 1797), BOA.C.AS. 4008; 12 N 1211/10 Mart 1797, BOA.C.AS. 25570.

Üretim personeli dışında baruthane kadrosunda imam, müezzin, aşçı, marangoz vb. gibi bazı görevliler de vardı. Ancak belgelerde ve baruthane nazırlarının hesaplarını içeren defterlerde aynen üretim personelinde olduğu gibi bu personele değinilmediği görülmektedir.

Maaşlar, önceleri barutçubaşılar tarafından personele dağıtılırken Ahmed Aziz Efendi baruthaneler nazırıyken 18 Kasım 1800 tarihinde alınan bir kararla⁵²⁷ işçilerin ve diğer personelin maaşlarının barutçubaşı vasıtasıyla dağıtılmasına son verildi. Yeni düzenlemeyle maaşların baruthaneler nazırının huzurunda dağıtılmasına karar verildi. Böylece önceleri her işçiye 15,5 kuruş aylık ödenirken yeni düzenlemeyle taamiye ücreti dâhil 18 kuruş ödenmesi kararlaştırıldı. Barutçubaşı Arakel dâhil birinci kalfa, ikinci kalfa, üçüncü kalfa, 1 marangoz, 5 kömürcü, kalcıbaşı, imam, müezzin gibi personelle işçilere ödenecek bir aylık toplam ücret 1.985 kuruştur. Maaşların üç aylık toplamı 5.955, yıllık toplamı ise 23.820 kuruşu buluyordu. Bu meblağın aynen İstanbul Baruthanesinde olduğu gibi İstanbul cizyesi malından karşılanması uygun bulundu⁵²⁸. Maaşlar uzun süre belirlen bu meblağ üzerinden ödendi⁵²⁹.

Baruthaneler Nazırı Es-seyyid Mehmed Tevfik Efendi'nin görevdeyken 10 Ra. 1223 (6 Mayıs 1808) tarihi itibarıyla Azadlu Baruthanesinde Barutçubaşı Arakel imam, müezzin, kalfalar, işçilerle diğer görevlilerin üç aylık maaşı/yevmiyesi aylık 2.130 kuruştan 3 aylık 6.405 kuruşu buluyordu. Baruthaneler nazırı, maaş giderinin eskisi gibi İstanbul cizyesi malından karşılanmasını talep etti⁵³⁰. Yine 1 B 1242-30 N 1242 tarihleri arasında baruthane personelinin maaşları aylık 2.635 kuruştan üç aylık 7.905 kuruşa yükselmişti. Bu dönemde de maaş ödemeleri İstanbul cizyesinden karşılanmaya devam etti⁵³¹. Baruthanelerin yönetimi Mühimmat-ı Harbiye

⁵²⁷ 13 N 1218 (27 Aralık 1803), *BOA.C.AS.* 5723; 16 N 1217/10 Ocak 1803, *BOA.C.AS.* 1848.

⁵²⁸ R 1215 (Ağustos-Eylül 1800), *BOA.C.AS.* 49148; 17 Ş 1215 (3 Ocak 1801), *BOA. C.AS.* 5407.

⁵²⁹ *BOA.C.AS.* 5723; 17507;

⁵³⁰ 10 Ra. 1223 (6 Mayıs 1808), *BOA. C.AS.* 41470.

⁵³¹ 27 Ş 1242 (26 Mart 1827), *BOA. C.AS.* 12187. Bu ücret artışı, baruthanelerin Mühimmat-ı Harbiye Nezaretine bağlanmasına kadar devam etti. *BOA. C.AS.* 14982; 21541; 54087.

Nezaretine bağlandığı sırada baruthane personeline 1 B 1251 ile 30 N 1251 tarihleri arasında aylık 2.635 kuruştan 3 aylık 7.905 kuruş maaş ödenmekteydi⁵³².

Tablo 43: Baruthanede 1259/1843/1844 Yılında İstihdam Edilen Personel ve Maaşları⁵³³

Görevi	Personel Sayısı	Aylık Maaşı (Kuruş)
İmam	1	300
Bevvab	1	200
Kahya-i evvel	1	700
Muhafız-ı bend	1	300
Bevvab-ı daire-i bekçi-i gece	2	150
Hamamcı	3	223
Cerrah	1	250
Terzi	1	220
Tulumbacı-yı harik ve sekban ve odacı-yı kasr	3	200
Kantari ve kertehaneci ve odacı-yı daire	3	180
Bevvab-ı daire-i bekçi	3	143
Amele-i kalhane	7	170
Amele-i dibekhane	10	167
Amele-i silindirhane	6	175
Amele-i tekne	4	140
Amele-i dibek-i kömür, kükürt ve güherçile	9	140
Su bendlerine tayin kılınan amele	8	143
Amele-i kalburhane	2	170
Amele-i elek-i toz	5	140
Amele-i sergihane	7	190
Amele-i marangozhane	6	202
Amele-i kalburhane	5	206
Amele-i dökümhane	4	255
Odacı-yı koğuş	1	140
Amele-i temurhane	4	190
Amele-i seyisan	8	95
Arabacı	1	130
Amele-i çilingirhane	3	273
Toplam	110	5.792

⁵³² 20 Za. 1251 (8 Mart 1836), BOA.C. AS. 54087.

⁵³³ Çetin, *Barut Sanayi*, s. 109.

B. BARUTHANE BİNALARİ

1- Üretimde Kullanılan Binalar

a- Kalhane

Her türlü madeninin işlenerek saflaştırıldığı mekân olarak tanımlanan kalhane;baruthanelerde güherçile, kükürt gibi hammaddelerin işlendiği binaları adlandırmak için kullanılırdı. Baruthanede esas üretim burada gerçekleştirildiğinden en fazla personel de kalhanelerde istihdam edilirdi⁵³⁴.

Kalhane binasının boyu 35 zira 15 parmak, eni 24 zira 16 parmaktı. Burada, güherçile işlemek için demir kapaklı 3 adet büyük kazan, 3 adet mükerrer kazanı, 1 adet mükerrer teknesi, 1 adet süzğü teknesi, 100 adet bakır havan kullanılıyordu. Kükürt işlemek için de 3 adet demir kazan kullanılıyordu. Muhtemelen kazanlarda kaynatılan güherçileyi ve kükürdü başka bir yere taşımak için 3 adet bakır kepçe de vardı. Kalhane, baruthanede inşa edildiğinde aşağıdaki kalemelerde harcama yapıldı⁵³⁵. Bir zira 0,758 m ve 1 parmak 0,031 m olarak kabul edilirse kalhane binası yaklaşık 90 m² idi.

---

⁵³⁴ Gölen, *Baruthane*, s. 42-43.

⁵³⁵ 20 S 1211 (25 Ağustos 1796), *BOA. C.AS. 27701*.

Görsel 17: Azadlu Baruthanesinin Kalhane Mahallinin Üç Boyutlu Modellemesi

Tablo 44: Kalhâne ve Müştemilatı İçin Yapılan Masraf

İnşaatın Adı (veya malzeme)	Boyu	Eni	Yükseklği	Masrafı (Akçe)
Kalhane mahalli	35 zira 15 parmak	24 zira 16 parmak	---	910.170
Kalhane bacası	---	---	---	12.000
Kârgir kalhane temeli inşası	14 zira 6 parmak	10 zira	5 zira	342.000
Ocak mahalli etrafına som paye inşası?	3 zira 6 parmak	1 zira 15 parmak	4 zira	160.200
Som faka? Tahtası	---	---	---	40.200
Som duvar	1 zira 18 parmak	1 zira	3 zira	12.600
2 adet kapı	---	---	---	39.000
Demir kiriş inşası	---	---	---	46.080
Kârgir kemer	---	---	---	36.000
8 adet bakır pencere ve kârgir kenarlarının inşası				151.600
Kârgir 3 adet kazan mahalli	9 zira 6 parmak	5 zira	3 zira	416.250
Kazanlara su sağlamak için 3 adet çeşme gibi küçük zamk taşı ve 3 tunç musluk	---	---	---	3.000
Duvarlarda sıva ve horasan yenilemesi	4 zira	2,5	3	36.000

2 adet 6 basamaklı merdiven	6 zira	2 zira 2 parmak	1,5 zira	43.600
Fırın önüne küfeki taşından döşeme inşası	5 zira	4 zira 6 parmak	---	12.750
Döşeme kısmında mermerden zamk taşı ve tunç musluk	1 zira 1 parmak	15 zira	---	1.380
Zamk taşı önüne küfeki taşından 1 adet tekne inşası	1 zira	1	1	1.200
Mükerrer teknesi	7 zira	3 zira 6 parmak	---	28.200
Süzgü teknesi	3 zira	1,5 zira	---	5.400
Havan yerleştirmek için ahşap oluk	110 zira	1,5 zira	---	46.200
Saçak inşası	94 zira	1 zira 6 parmak	---	42.300
3 adet büyük bakır kazan	---	---	---	910.042
3 adet demir büyük kazan kapağı	---	---	---	31.500
3 adet bakır mükerrer kazanı	---	---	---	188.550
Toplam	3.516.222 akçe/29.301,85 kuruş			

Azadlu Baruthanesi havanlarının, mükerrer kazanlarının vb. yapımı için bakıra ihtiyaç duyulduğunda bu bakırın elli iki kuruşa çarşı esnafından alınması hâlinde tekrar işlenmesi gerekecekti. Bu durumda da bakırın yarısı fire vereceğinden bu düşünceden vazgeçildi. Baruthaneler nazırı, ihtiyaç duyulan 4.000 vukıyye bakırın Yalı Köşkü'ndeki bakırdan verilmesini talep etti. Her biri 65 vukıyye bakırdan yapılan 61 adet havan, 250 vukıyye bakırdan yapılan 2 adet mükerrer kazanı; 1 kal kazanı?, 8 adet demir mükerrer küreği, 100 barut kovası, 100 su kovası, 4 şerbet taşı, 50 ağaç karavana, 50 ağaç kürek, 2 şerbet teknesi yapılması planlanmıştı. Bunlar için kullanılacak bakır, yaklaşık 5.000 kuruştu⁵³⁶. Ancak bakırın temin edilmesi gereken zaman geçmişti. Bu nedenle bakırın baruthane nazırı tarafından bedeli ödenerek gümrük emini aracılığıyla bakırcı esnafından satın alınması uygun bulundu. Gümrük emini, bakırcı esnafıyla görüşüğünde, esnaf ellerinde hiç bakır olmadığını ifade etti. Neticede ihtiyaç duyulanın yarısı 2.000 vukıyye bakırın darphane mevcudundan verilmesi kararlaştırıldı⁵³⁷.

⁵³⁶ 6 S 1211 (11 Ağustos 1796), *BOA.C.AS.23003*.

⁵³⁷ 23 S 1211 (28 Ağustos 1796), *BOA.C.AS. 11384*.

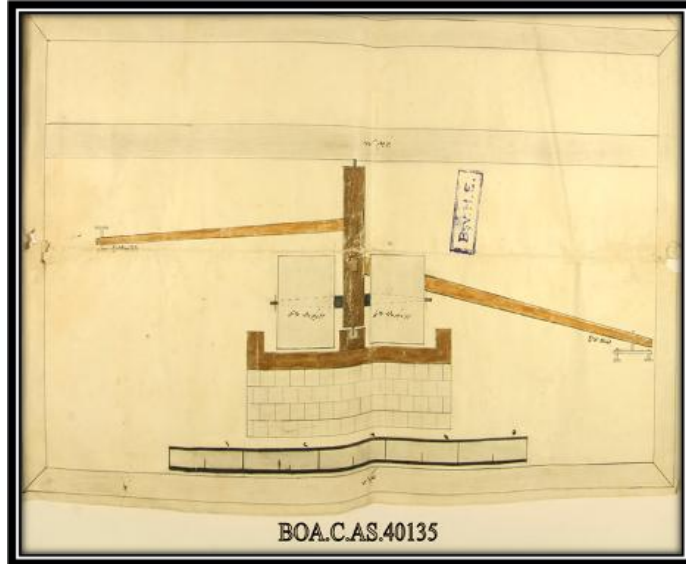

b- Kükürt ve Kömür Değirmeni Mahalli

Baruthane içinde kükürt öğütmek amacıyla yapılmış bir çark ve bir değirmen vardı. Çark, 24 zira 15 parmak uzunluğunda, 16 zira 10 parmak genişliğindeydi. Değirmen 14 zira 15 parmak uzunluğunda, 10 zira 12 parmak genişliğindeydi. Her ikiisinin toplam maliyeti 1.003.950 akçe / 8.366,25 kuruştu⁵³⁸. Kükürt değirmeni 42.000 akçe/350 kuruş masrafla inşa edildi. Bunun yanında kömür öğütmek için de 42.000 akçe/350 kuruş masrafla mermer taşlı bir değirmen yapılması öngörüldü⁵³⁹.

Baruthaneler Nazırı Vekili Ahmed Şükrü Efendi, 1826 yılında yazdığı bir takririnde baruthanedeki kükürt değirmeni kullanılmadığı için 9 aydır kükürtün kol kuvvetiyle ezildiğini ifade etti. Barutçubaşı Simon, 2 taşlı yeni bir kükürt değirmeni ve yeni bir barut mahzeni yapılmasını aksi takdirde üretimin aksayacağını ifade etti. Simon, tasarladığı kükürt değirmeninin bir resmini padişaha sundu. Yapılan incelemede 12.672 kuruş masrafla bu değirmenin tamamlanabileceği anlaşıldı. Resim, padişah tarafından da beğenildi ve değirmenin yapılması emredildi⁵⁴⁰.

Görsel 9: Barutçubaşı Simon Tarafından Çizilmiş Kükürt Değirmeni Resmi

⁵³⁸ 20 S 1211 (25 Ağustos 1796), BOA. C.AS. 27701.

⁵³⁹ 17 C 1211 (18 Aralık 1796), BOA.C.AS. 19804.

⁵⁴⁰ 5 B 1241 (13 Şubat 1826), BOA.C.AS. 40135.

Resim 10: Barutçubaşı Simon Tarafından Çizilmiş Kükürt Değirmeni Resminin Üç Boyutlu Modellemesinin Üstünden Bir Kesit

Resim 11: Barutçubaşı Simon Tarafından Çizilmiş Kükürt Değirmeni Resminin Üç Boyutlu Modellemesinin Yandan Bir Kesit

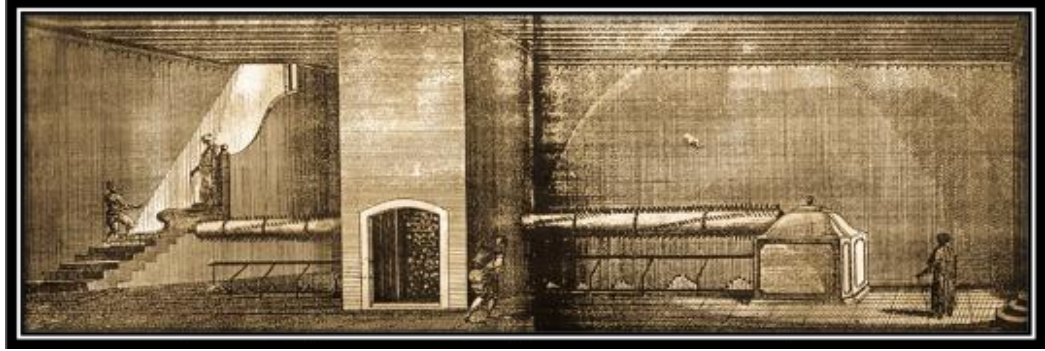

c- Çarkhane

Azadlu Baruthanesinde Arakel usta tarafından yaptırılan 200 tokmaklı barut çarkı tamamlandığında çok övüldü. Başta kaymakam olmak üzere defterdar efendi, Reşid Efendi, mimar ağa ve Yani Kalfa'dan oluşan bir heyet, çarkı incelediklerinde oldukça beğenmişlerdi. Elek ve perdaht çarklarıyla kükürt değirmeninin yapılabilmesi için padişaha başvurulduğunda III. Selim, durumdan duyduğu memnuniyeti: “*Benim vezirim pek güzel, gidilüb bakılsun sen dahi gidesin münâsib ise suhûlet ve menfaât varsa öbür şeyler dahi yapılsun elli bin guruş dahi*

darbhaneden bilâ-taviz olub kethüdana viresin” şeklinde ifade etti⁵⁴¹. Büyük çark tunçtan yapıldı⁵⁴² ve yapımı için 59.228 kuruş harcandı⁵⁴³.

Resim 12: Azadlu Baruthanesinin Büyük Çark Mahalli⁵⁴⁴.

Resim 13: Azadlu Baruthanesinin Büyük Çark Mahallinin Üç Boyutlu Modellemelerinden Bir Kesit

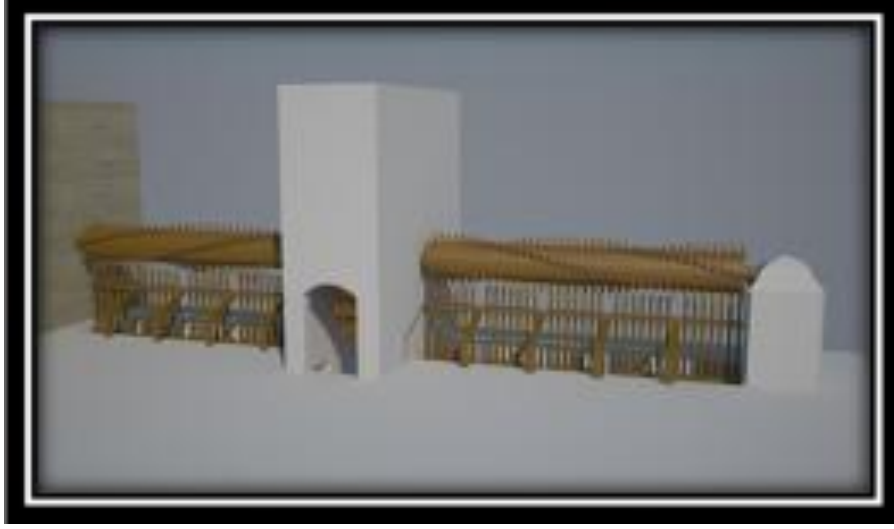
⁵⁴¹ BOA. HAT. 203/10571

⁵⁴² Nitekim büyük çarkın ve tokmaklarının tamiriyle diğer bazı alanların tamiri için 27 R 1217 (27 Ağustos 1802) tarihinde 400 kıyye mayalık tunç verilirken 5 Ra 1227 (6 Temmuz 1802) tarihinde de 10 kantar tunç verildi. 5 Ra 1227 (19 Mart 1812), BOA.C.AS. 33587.

⁵⁴³ 28 Ca 1218 (15 Eylül 1803), BOA. C.AS. 3603.

⁵⁴⁴ Beydilli-Şahin, *Mahmud Raif Efendi*, s. 192.

Resim 14: Büyük Çark Mahallinin Üç Boyutlu Modellemesinin Genel Görünümü

Azadlu Baruthanesi inşa edilirken su gücüyle döndürülen elek, cila, perdaht ve kükürt çarkları yapılması planlanmış olmakla daha fazla masraf yapmamak için elek çarkının yapılması ertelenmiş; cila, perdaht ve kükürt çarklarının da hayvan gücüyle döndürülmesi kararlaştırılmıştı⁵⁴⁵. Perdaht ve cila çarkların 15-20 gün içinde bitirilebilmesi için 500 vukıyye Samakov demirine ihtiyaç duyuldu. Baruthane Nazırı Vekili Abdülfettah Efendi, demir bedelinin baruthaneye tahsis edilen paradan düşülerek demirin teminini istedi. Ancak Cebhanede yeterli miktarda demir bulunmadığından ihtiyacın piyasadan satın alınarak temin edilmesi kararlaştırıldı⁵⁴⁶.

Perdaht çarkının yerleştirileceği perdahtane binası 30 zira 15 parmak boyunda, 13 zira 8 parmak enindeydi. Perdahtane 735.000 akçe/6.125 kuruş masrafla inşa edildi⁵⁴⁷. Buradan perdahtane binasının 66,615 m² olduğu anlaşılmaktadır. Binanın tamamlanmasından sonra burada perdaht ve cila çarklarının yerleştirilmesi için 30 zira boyunda, 10 zira 6 parmak eninde bir çarkhanenin 461.250 akçeye/3.843,75 kuruşa yaptırılması düşünüldü. Perdaht ve cila çarkları için öngörülen rakam 300.000 akçeydi/2.500 kuruştur⁵⁴⁸.

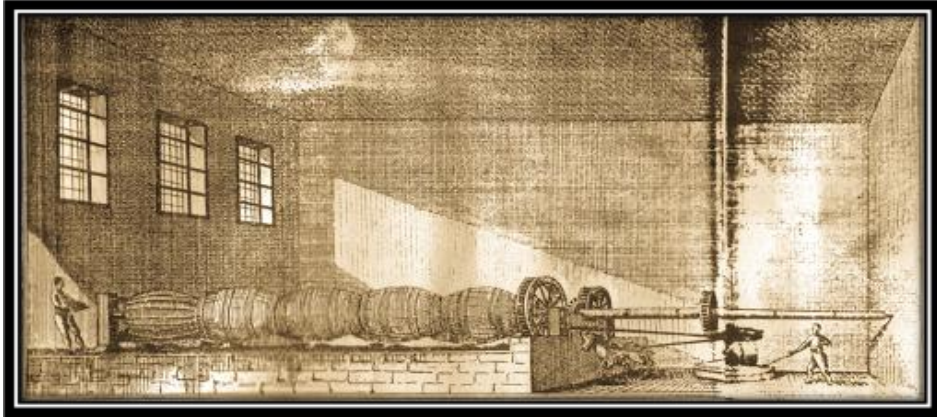
⁵⁴⁵ 17 C 1211 (18 Aralık 1796), *BOA.C.AS.* 19804.

⁵⁴⁶ 4 B 1211 (3 Ocak 1797), *BOA. C.AS.* 1559

⁵⁴⁷ 20 S 1211 (25 Ağustos 1796), *BOA. C.AS.* 27701.

⁵⁴⁸ 17 C 1211 (18 Aralık 1796), *BOA.C.AS.* 19804.

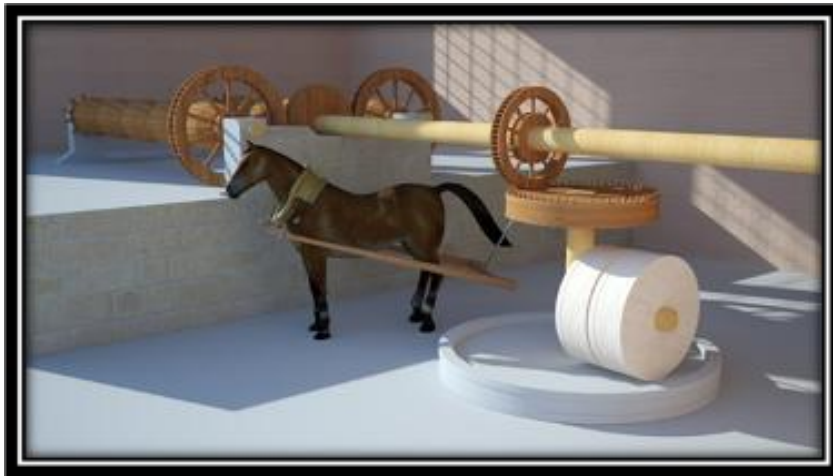
Resim 15: Azadlu Baruthanesinin Perdaht Çarkı⁵⁴⁹

Resim 16: Azadlu Baruthanesinin Perdaht Çarkının Üç Boyutlu Modellemesinden Bir Kesit

Resim 17: Azadlu Baruthanesinin Perdaht Çarkının Üç Boyutlu Modellemesinden Yakından Bir Görünüm

⁵⁴⁹ Beydilli-Şahin, *Mahmud Raif Efendi*, s. 192.

XVIII-XIX. yüzyıl Osmanlı şairlerinden Antepli Aynî'nin divanında isim vermeksizin “*Devr-i Selîm-i Hânî’de Bârûthânedede İcâd Olunan Çarhlara*” başlığıyla birbiri ardınca verdiği 4 manzum tarihin Azadlu Baruthanesine ait olması muhtemeldir⁵⁵⁰. Zira burada da belirtildiği gibi bu çarkların icat edildiği ifade

---

⁵⁵⁰ *Devr-i Selîm-i Hânî’de Bârûthânedede İcâd Olunan Çarhlara*

Şeh-i çarh-âsitân İskender-i devrân Selîm Hân kim

Görüp re’y-i münîrin mihr-i enver yüz sürer hâke

Nizâm-ı ‘askerin tertîb-i divânın gören kimse

Güler dârât-ı Efrîdûn’a ağlar hâl-i Dahhâk’a

Hâkimâne niçe âsâr u hayrât eyledi ibdâ’

Tahayyürde kalur ‘akl-ı Aristû böyle idrâke

Husûsâ darb-ı bârûta idüb bir çifte çarh icâd

Düşürdi top sadâsından gürûh-ı düşmeni hâke

Ne çarh-ı u ‘cûbe dehr-i âsumân-devr ü hîred-fersâ

Söz olmaz böyle icâd-ı gârîbe san‘ât-ı pâke

İrişmez evc-i tâk-ı vasfına bu çarh-ı vâlânın

Felekde âşiyân olsa hüma-yı ‘akl-ı çâlâke

İçinde yapılan bârût ile toldukça mahzenler

Ola her dânesi dâg-ı dil a‘dâ-yı elem-nâke

Görüp kerrûbiyân ‘Âynî Süreyyâ dir bu târihe

“Yapıldı çarh-ı bârût-ı musanna ‘döndü eflâke” (1217-1802/1803). Antepli Aynî, *Antepli Aynî Divanı*, hzl. Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004, s. 328.

Kezâlik Hadde Çarhına

O mehdî-i zamân sâhib-kırân Sultân Selîm Hân kim

Yeniden devlet ü dünyâ vü dîni eyledi âbâd

Bi-hamdiillâh cihâd esbâbı tekmîl oldı devrinde

Firengistânı eyler zûr ile fermânına münkâd

Sadâ-yı tûp-ı kahrı gûş-ı hûş-ı hasmı patlatdı

Bu bârûthâneyi ihyâ idince ol himmem-mu‘tâd

Hakîmâne kodı her cânibe yıldız kadar âlât

Rasad-gâha anı teşbîh ider erbâb-ı isti‘dâd

Husûsâ bu mu‘allâ çarh-ı hoş-devri binâ eyledi

Temâşâ eyleyeler bir dahi gerdûni itmez yâd

On altı san‘atı var birden eyler hükmüni icrâ

Ne mümkün yaptığı bârûtun itmek vasfını ta‘dâd

Sürûşân âsumânda yerde insân eyledi tahsîn

İki târih-i encüm-dârın itdim ‘Aniya inşâd

“Yapıldı çarh-ı hadde her cihetten döndü eflâke” (1218-1803/1804)

“Kılındı Şeh Selim’in devr-i lutfında bu çarh icâd” (1218-1803/1804). Antepli Aynî, *Divan*, s. 329.

Elek Çarhına

Şah-ı İskender-haşem Sultân Selîm-i Cem-himem

Şark u garbı zabt ider gönderse cündin lek-be-kek

Bir vezîrin hasma ta‘yîn itse ol encüm-sipâh

Pür-tanîn eyler sipihri kûs u tabl u dümbelek

Başına şâhân-ı dehrin sâye salmuştur ezel

Şeh-per-i murg-ı hüma-yı devletinde bir yelek

Bir nice âsâr bünyâd itdi kim misli ‘adîm

Tâc-dârân-ı selef sarf itseler de mâ-melek

edilmektedir. Arakel Dadyan'ın icadı çarklarının kastedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Manzum tarihlerin ikisi hicrî 1217 (1802/1803), ikisi de hicrî 1218 (1803/1804) tarihlidir. Baruthane inşaatının 1211 (1796) yılında tamamlandığından daha önce bahsedilmişti. O hâlde bu manzum tarihlerdeki yıllar nasıl anlamlı olabilir?

Azadlu Baruthanesinde 11 Ş 1217 (8 Aralık 1802)⁵⁵¹ çarşamba günü saat iki buçukta elek çarkı tahtalarının tamiri sırasında barut tozunun şiddetli sıcaklıktan alev almasıyla bir yangın çıktı. Yangında elek çarklarının bulunduğu binayla perdahthane binası yandı. Arakel ve diğer memurlar yangının söndürülmesinde fedakârlık gösterdiler. Tüm personelin gayretleri sayesinde barut çarkı, sergi mahalli ve diğer mahaller kurtarılabildi. Yangında yaklaşık birkaç bin kuruşluk zarar meydana geldiği anlaşıldı. Durum padişaha bildirildiğinde, III. Selim: “*benim vezirim neden zuhûr eyledi gereği gibi tahkîk [olunsun] ma'zallah bir düşman ateşi olmasun muhterik*

---

*Bâ-husûs itdi **elek çarhun** binâ bârût için
Asumâna döndigin ikrâr ider ins ü melek
Bir devirde itmede icrâ on altı san'atı
Sür'atı devrin görüp hayretde kaldı nüh felek
Âb-ı şemşîri Kızılemaya dek icrâ ide
Kelle-i a'dâ ola Bağçeserây içre kelek
Kudsiyân-ı 'arş ider târihimî 'Aynî pesend
“Oldı bâlâ tâk asdı hâleye bu **çarh-ı elek**” (1218-1803/1804). Antepli Aynî, *Divan*, s. 329-330.*

*Cilâ Çarhuna
Devr-i Sultân Selîm-i sâlisde
Döndi gerdûna şu **cilâ çarhu**
Kâr-ı bârût-hâne buldı nizâm
Yapılaldan beru **cilâ çarhu**
Devr-i ferle sipihr ü hurşîdi
Eyledi ser-fürû **cilâ çarhu**
Başladı fuçılarla tevhîde
Çekiyor ism-i Hû **cilâ çarhu**
Kıldı bârûtü eyleyüp perdâht
Düşmeni çâre-cû **cilâ çarhu**
'Ayniyâ kudsiyân didi târih
“İrdi eflâke bu **cilâ çarhu**” (1217-1802/1803). Antepli Aynî, *Divan*, s. 330.*

⁵⁵¹ Belgede tarih bulunmamakla birlikte olayın şaban ayının 11. çarşamba günü saat iki buçukta meydana geldiği ifade edilmektedir. Buradan hareketle Türk Tarih Kurumunun internet ortamındaki tarih çevirme kılavuzunda bir hesaplama yapıldığında hicrî 11 Ş 1217 tarihi, miladi 7 Aralık 1802 salı gününe denk gelmektedir. Ancak söz konusu sayfada da ifade edildiği gibi hicrî ve miladî takvim arasındaki farklılıklar nedeniyle bazen gün aralığı bir gün oynayabilmektedir. Dolayısıyla bu yangın hadisesi 8 Aralık 1802 tarihinde vuku bulmuş olmalıdır.

olan mahaller yapılub tanzim olunsun” ifadeleriyle yanan mahallerin tamiratını emretti⁵⁵².

Azadlu Baruthanesinde III. Selim zamanında çıkan bir yangında yanan perdahthane ve elek çarkının tamiratının tamamlanmasının ardından IV. Mustafa zamanında tamirat tarihini belirtmek için yazılan manzum tarih padişaha sunulduğunda padişah, hatt-ı hümayununda çark üzerine bir tuğrayla manzum tarih işlenmesini emretti⁵⁵³. Azadlu Baruthanesi çarklarının III. Selim zamanında yandığı ve tamir edildiği kabul edilirse 21 Ra 1221 (8 Haziran 1806) tarihinde tahta çıktığı bilinen IV. Mustafa’nın emriyle yazılan manzum tarihlerle birlikte padişah tuğrasının bu çarklara nakşedilmesini nasıl izah edilebilir? Bilindiği üzere III. Selim’in Kabakçı Mustafa isyanıyla haledilip yerine IV. Mustafa’nın tahta çıktığı dönemde, İstanbul uzun süre büyük bir kargaşaya maruz kalmıştı. Bu kargaşa ortamı, Alemdar Mustafa Paşa’nın III. Selim’i tekrar tahta çıkarmak için İstanbul’a yürüyüşünden ve IV. Mustafa taraftarları tarafından III. Selim’in öldürülmesinden kaynaklanıyordu. Sonuçta Alemdar Mustafa Paşa vasıtasıyla II. Mahmud’un tahta çıkarılmasına kadar bu karışıklık devam etti. Bu manzum tarihlerin III. Selim’in son zamanında yazılması, devrin kargaşa ortamından dolayı padişaha sunulamaması dolayısıyla da çarklara işlenememesi muhtemeldir.

d- Büyük Havuz

Baruthanelere taşradan gönderilen güherçilenin işlenmesi, içindeki yabancı maddelerden arındırılması için büyük bir havuzda yıkanarak içindeki yabancı maddelerin çöktürülmesi gerekiyordu. Bu sebeple baruthanede bir büyük havuz vardı.

Azadlu Baruthanesinde bu havuzun ve müştemilatının inşası için aşağıdaki masraf kalemlerinde harcama yapıldı⁵⁵⁴.

---

⁵⁵² BOA. HAT. 262/15142

⁵⁵³ “*Tecdîd olunan mahalline tuğrâ ile bu târih vaz ‘olunsun*” BOA. HAT. 1357/53241. Bu belgede tarih olmamakla birlikte yazının kaligrafisinden IV. Mustafa’ya ait olduğu anlaşılmaktadır.

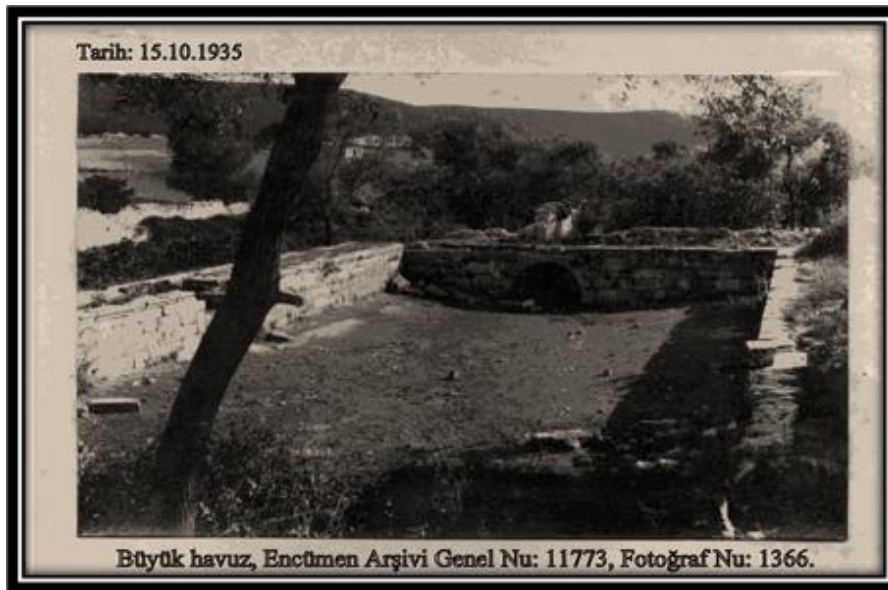
⁵⁵⁴ 20 S 1211 (25 Ağustos 1796), BOA. C.AS. 27701. Havuz kenarına 120.000 akçe masrafla bir kasır yapılması planlanmışsa da sonradan bu düşünceden vazgeçildiği için hesaplamaya dâhil edilmemiştir.

Tablo 45: Büyük Havuz İnşasında Masraf Kalemleri ve Masraf Miktarı

İnşaattın adı	Boyu	Eni	Derinliği	Masrafı
Havuz mahallinin kazılması	44,5 zira	28 zira	5 zira	636.000
Dört kat ıskara inşası	44,5 zira	28 zira	5 zira	2.242.800
Zemine 3 kat tuğla döşeme, taş oluk inşası, zemin inşası	37,5 zira	21 zira	—	472.500
Tuğla zemin üzerine horasan ve kireç karışımıyla rıhtım inşası	37,5 zira	21 zira	18 zira (yükseklik)	177.187
Havuz etrafına duvar inşası	131 zira	3,5 zira	3 zira 9 parmak (yükseklik)	1.756.700
Duvar tahtalı üzerine döşeme inşası	—	3,5 zira 3 parmak	146 zira (alan/çapı)	317.550
Duvar üzerine demir payandalı korkuluk inşası ve boyanması	146 zira	—	1,5 zira	131.400
Havuz yanında toprak saklamak için set duvarı inşası	20 zira	1 zira	1,5 zira	5.400
Havuz içine küfeki taşından 6 merdiven	2,5 zira	2 zira 13 parmak	—	6.000
Havuz su sağlayacak lağım yapımı	170 zira	3 zira	2 zira	170.000
Su kaynağının muhafazası için üzeri kapaklı alan inşası	27,5 zira (çapı)	1,5 zira	4 zira 18 parmak	82.215
Muhafaza alanın etrafına duvar inşası	15,5 zira	1,5 zira	2,5 zira	24.360
Duvar önüne konulmak üzere 2 tekne yapımı	—	—	—	2.400
Fazla suyu tahliye için lağım inşası	14 zira	1,5 zira	1 zira	8.400
Taşıma giderleri, alet alımı vb. gibi diğer masraflar	—	—	—	561.691
Toplam	6.594.603 akçe/54.955,025 kuruş			

Fotoğraf 6: Baruthanenin Büyük Havuz Mahalli

Baruthanede büyük havuz haricinde, kalhaneden perdahthaneye, sergihaneye barut ve güherçile nakledilirken dökülen barut ve güherçile toprağını tekrar işlemek için 2.000 kuruşluk bir harcamayla İstanbul Baruthanesinde olduğu gibi tavanı kiremit örtülü 2 küçük havuz yapılması kararlaştırıldı⁵⁵⁵.

e- Sergi Yeri

Baruthanede üretilen barut veya işlenen güherçile, güneş altında kurutuluyordu. Bu durum çok soruna sebep oluyordu. Mesela havanın kapalı olduğu günlerde barut kurutulamıyor, üretim aksıyordu. İşlenmesi için güherçile 15 gün bile bekletilecek olsa uçucu özelliği sebebiyle güherçilenin büyük bir kısmı buharlaşıyor, geriye kalan güherçile de güneşin etkisiyle bozuluyordu. Bu durumun önlenmesi için İngiltere’de camekânlar yapılmıştı. Kışın camekânın pencereleri açılarak madde rüzgârla kurutulur, yazın da pencereler kapatılarak güneşin zararlı etkileri önlenir, güneş ısıyla kurutma işlemi gerçekleştirilirdi. Bu nedenle baruthanede benzer mahallerin yapılması planlanmıştı⁵⁵⁶. Azadlu Baruthanesinde boyu 56 zira, eni 14 zira 2 parmak olan sergi yeri 1.892.800 akçe / 15.773,3 kuruş harcanarak yapıldı⁵⁵⁷. Sergi yeri yaklaşık 106,12 m² idi. Önce ahşap olarak yapılan sergi yeri, 1802 yılında Baruthaneler Nazırı Ragıb Efendi tarafından kârgir olarak inşa edildi⁵⁵⁸. Ancak bu sergi yerinden istenilen verim alınamadı. Sergi yerine barut sermekte yaşanan sıkıntı bitmedi. III. Selim, baruthaneyi ziyareti sırasında konuyu yerinde mütalaa edince sergihane yakınlarındaki boş bir yere barut sermek için tabanı taş döşeli bir alan inşasını emretti. Baruthaneler Nazırı Abdurrahman Efendi de inşaat tamamlandıktan sonra keşfinin yapılması hususunda görevlendirildi⁵⁵⁹.

Barut hamurunun ve güherçilenin kurutulmasında mevsime ve hava şartlarına bağlı kalma mecburiyeti bazen sıkıntılara neden olabiliyordu. Mısır seferi [1798-1801] sırasında elde barut hamuru olduğu hâlde kurutulamayınca soba şeklinde bir yer yapılarak biriken hamur burada kurutulmuştu. Barutu kurutma soruna bir çözüm bulmak için kaymakam paşa, baruthaneler nazırı, cebehane nazırı, mimar ağa,

⁵⁵⁵ 10 L 1226, *BOA. C.AS.* 25986.

⁵⁵⁶ 28 Ca 1208 (1 Ocak 1794); *BOA.C.AS.* 24850

⁵⁵⁷ 20 S 1211 (25 Ağustos 1796), *BOA. C.AS.* 27701

⁵⁵⁸ 25 Ca 1218 (12 Eylül 1813), *BOA.C.AS.* 5358.

⁵⁵⁹ 10 R 1221 (27 Haziran 1806), *BOA. C.AS.* 26389.

Barutçubaşı Simon, ve Kirkor Kalfa bir araya gelerek konuyu müzakere etti. Daha önce soba benzeri bir yer yapılması ve barut hamurunun burada kurutulması fikri işe yaradığından İstanbul Baruthanesi yakınlarındaki Makrihora Köyü'ndeki sarnıç şeklindeki kârgir bir binanın soba şekline getirilerek üzerine kaygan taş döşenmesine karar verildi. Bu bina kullanılmayacak olursa ilkbaharda yine baruthaneye yakın bir yere benzer bir yapı inşa edildiği takdirde günlük 10 kantar barut kurutulabilecekti. Barutçubaşı Simon, bu soba yeri yapılırsa bir kaza durumunda baruthanenin zarar görmeyeceğini, sadece kurutulmak için serilen barutun zayi olacağını ifade ederek bu düşünceyi destekledi. Kirkor Kalfa da bu kârgir yerin soba yerine dönüştürülebileceğini, olmazsa da yaklaşık 30.000 kuruş masrafla yeni bir yer yapılabileceğini söyledi. Kaymakam paşa, toplantıya katılanları bu kârgir mahalın ufak bazı tadilatlarla kurutma yerine dönüştürülüp dönüştürülemeyeceğinin tespiti ve bu yapılamayacaksa baruthaneye yaklaşık aynı mesafede bulunan bir başka yerde kurutma yeri inşası hususunda görevlendirdi⁵⁶⁰.

Daha sonraki gelişmelerden bu toplantıda müzakere edildiği gibi bir karar alındığı anlaşılmaktadır. Zira daha sonraki döneme ait belgelerden anlaşıldığı kadarıyla barut hamuru, soba kullanılarak kurutulmuştur. İstanbul Baruthanesi ve Azadlu Baruthanelerinde barut yazın sergilerde kurutulurken kışın sobalara naklolunarak kurutuluyordu. İstanbul Baruthanesinde yapılan barut iki adet sandıklı mühimmat arabasıyla sobaya nakledilmekteydi⁵⁶¹. Üretimde sürekliliği sağlamak için sobalar devamlı olarak kullanılmaktaydı. Yoğun kullanımdan dolayı sobalarının ve yerleştirildikleri yerlerin 1249 (1834) yılında tamiri gerekti. Yapılan incelemede sobaların tamirâtı için 61.512 kuruşluk bir masraf yapılması gerektiği anlaşıldı⁵⁶².

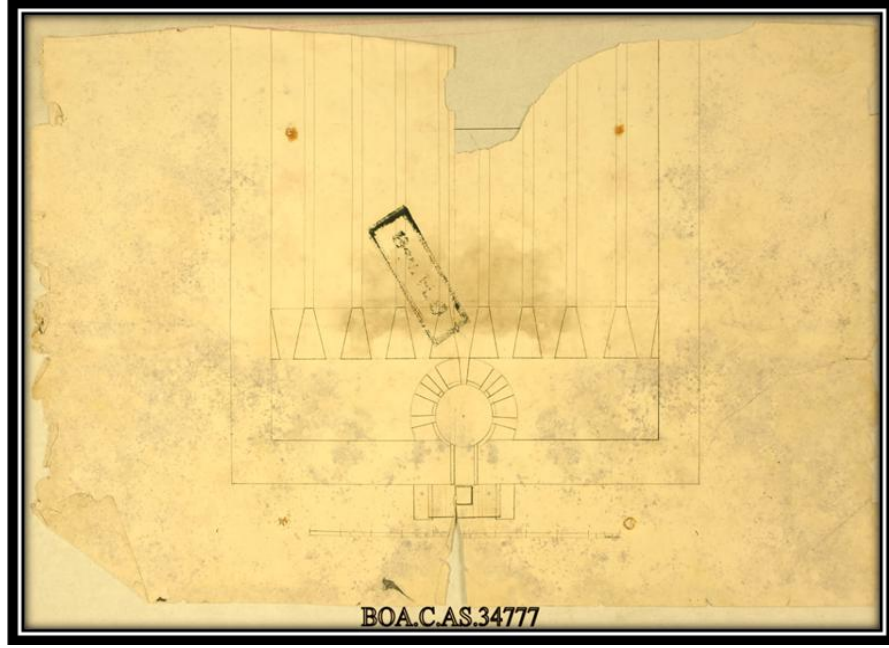
---

⁵⁶⁰ BOA. HAT. 588/28919.

⁵⁶¹ 2 C 1247. BOA.C.AS. 52320.

⁵⁶² 15 L 1249 (25 Şubat 1834), BOA.C.AS.34777.

Belge 3: 1834 yılında Baruthanelerde Kullanılan Soba Mahalline Dair bir Çizim

Her ne kadar barut hamurunun kurutulmasında sergi yerinden soba kullanımına geçilmesi önemli bir değişiklik olmuşsa da Ohannes Dadyan, Londra’da bulunduğu sırada İngilizler, barutun güneşte kurutulmasını kesinlikle kabul etmiyordu. Kaliteli barut için su buharıyla ısıtılmış sobaların kullanılmasını zaruri görüyorlardı. Bu işlem için kullanılacak aletler, bakırdan imal edilmeliydi. İngiltere’de bakır oldukça pahalı olduğundan bunların İstanbul’da daha ucuza yapılması mümkündü. Ohannes, İngiliz mühendislerin bu tesisatın nasıl yapılacağına dair verdikleri talimatları ve yapım aşamasını gösteren bir planı kaydetmişti. İngiliz uzmanlar tesisat kazanına ve buharı taksim edecek borular yapılmasına özellikle dikkat çekmişlerdi. Boruların yerleştirilmesi için sobaların ve binaların değiştirilmesine de gerek yoktu. Sadece boruları yerine takarak döşemenin iki kat yapılması gerekiyordu⁵⁶³. *f- Kükürthane*

Baruthaneye getirilen işlenmemiş kükürdün burada depolanmış olması muhtemeldir. Boyu 6 zira 10 parmak, eni 7,5 zira olan ve içerisinde 2 ocak bulunan

⁵⁶³ BOA. HAT. 591/29016-B

bir kükürthane, 48.125 akçe/ 01,041 kuruş harcanarak yapıldı⁵⁶⁴. Kükürthane binası yaklaşık 20,776 m² idi.

g- Güherçilehane

Güherçilehane, 24 zira 20 parmak boyunda ve 21 zira 18 parmak enindeydi. 648.150 akçe/5.401,25 kuruş masrafla inşa edilmişti⁵⁶⁵. Güherçilehane yaklaşık 70,576 m² idi.

h- Güherçile Ambarı

İşlenmek üzere baruthaneye getirilen güherçile burada muhafaza edilmiş olmalıdır. Devren 19 zira 18 parmak bir alanda 3 zira 6 parmak boyunda, 4 zira enindeydi. Güherçile ambarı 35.550 akçe/296,25 kuruş harcanarak yapıldı⁵⁶⁶. Yaklaşık 15 m² idi.

ı- Ambar

Ambarın baruthanedeki muhtelif eşya ve malzemenin muhafazası için kullanılmış olması muhtemeldir. Baruthanede 25 zira boyunda, 17 zira eninde; 765.000 akçe/6.375 kuruş masrafla bir ambar inşa edildi⁵⁶⁷. Ambar yaklaşık 63,672 m² idi.

i- Barut Mahzeni

Baruthanede üretilen barut miktarı 1.000 kantara ulaştığında cebahaneye teslim ediliyordu⁵⁶⁸. Miktarı bu kantara ulaşınca kadar üretilen barut, muhtemelen mahzende muhafaza ediliyordu. Boyu 20 zira 16 parmak, eni 16 zira 10 parmak, yüksekliği 13 zira olan barut mahzeninin işaası için 2.035.500 akçe/16.962,5 kuruş harcandı⁵⁶⁹. Kârgir barut mahzeni yaklaşık 56,188 m² idi.

⁵⁶⁴ 20 S 1211 (25 Ağustos 1796), *BOA. C.AS. 27701*.

⁵⁶⁵ 20 S 1211 (25 Ağustos 1796), *BOA. C.AS. 27701*.

⁵⁶⁶ 20 S 1211 (25 Ağustos 1796), *BOA. C.AS. 27701*.

⁵⁶⁷ 20 S 1211 (25 Ağustos 1796), *BOA. C.AS. 27701*.

⁵⁶⁸ 2 N 1211 (1 Mart 1797), *BOA.C.AS. 4730*.

⁵⁶⁹ 20 S 1211 (25 Ağustos 1796), *BOA. C.AS. 27701*.

2- Diğer Binalar

a- Cami

İnşa edilen cami 14 zira 20 parmak buyunda ve 12 zira 8 parmak enindeydi. Cama toplam 439.200 akçe/3.660 kuruşa mal oldu. Ayrıca 3,5 zira boyunda, 3 zira 6 parmak eninde ve 24 zira yüksekliğinde bir de minare yapıldı. Minare 360.000 akçelik/3.000 kuruşluk bir maliyetle tamamlandı⁵⁷⁰. Caminin alanı yaklaşık 41,152 m² idi. Minare ise yaklaşık 10,226 m² lik bir alanı kaplıyordu ve boyu 18,192 m idi.

Fotoğraf 7: Baruthane Camii Kalıntısı

b- Hamam

Baruthane içinde; 2 mermer kurnalı, zamk taşlı, 4 pirinç musluklu, kârgir su hazneli, 75 vukıyye bakır kazanlı, çatısı kurşun kaplamalı, kârgir bir hamam da mevcuttu. Boyu 12 zira 8 parmak, eni 5,5 zira olan hamam 488.400 akçeye/4.070 kuruşa inşa edildi. Hamam yaklaşık 27, 026 m² idi. Hamamın arka kısmına 4 zira 5 parmak boyunda, 2 zira 15 parmak eninde, 16 500 akçe/ 137,5 kuruş maliyetle bir de külhân inşa edildi⁵⁷¹. Külhân 10,336 m² idi.

c- Padişah Dairesi (Kasr-ı Hümayun)

⁵⁷⁰ 20 S 1211 (25 Ağustos 1796), BOA. C.AS. 27701.

⁵⁷¹ 20 S 1211 (25 Ağustos 1796), BOA. C.AS. 27701.

Baruthane içinde 416.000 akçe/3.466,6 kuruş masrafla 13 zira 8 parmak boyunda, 13 zira eninde bir daire yaptırıldı⁵⁷². Daire yaklaşık 39,912 m² idi. Bu daire muhtemelen padişah dairesiydi. Baruthane inşa edildiğinde nazır dairesi ve padişahın ikameti için kullanılacak dairenin mefruşatı için 240.000 akçe harcanmıştı⁵⁷³. Padişah dairesi, II. Mahmud zamanında baruthanede yapılan bir dizi tamiratta yenilendi. II. Mahmud, bu tamirat yapılırken padişah dairesi üzerine bir tuğra ve Keçecizade İzzet Molla tarafından düşürülen manzum tarihin yerleştirilmesini emretti⁵⁷⁴.

Padişahlar, baruthaneyi ziyaretlerinde bu dairede kalırlardı⁵⁷⁵. Daire içerisinde çok fazla eşya yoktu. Gerek 28 L 1214 (25 Mart 1800)⁵⁷⁶ gerek 3 M 1217 (6 Mayıs 1802)⁵⁷⁷ tarihi itibarıyla dairede ikisi siyah kadife, ikisi kırmızı atlas kılbadanlı Selanikkâri 4 şilte; dördü siyah kadife, dördü kırmızı atlas kılbadanlı Selanikkâri 8 yastık, 1 bogasi (ince bezden) kılıf ve 1 sandalye vardı.

⁵⁷² 20 S 1211 (25 Ağustos 1796), BOA. C.AS. 27701.

⁵⁷³ 20 S 1211 (25 Ağustos 1796), BOA. C.AS. 27701.

⁵⁷⁴ *“Azadlu Baruthâne-i Âmireleri binâ emîni Kapucubaşı Mustafa Ağa kullarının takrîridir. İnhâsı vechile me'mûr-ı inşâsı olduğum dâ'ire-i hümayûn-ı şâhâneleri tekmile karib olarak kapusu üzerine hakk'ı lâzım gelen tuğra-yı garrâ-yı şâhâneleri resmiyle tarihinin intihâb ve i'tâsı husûsunu inhâ eylemiş olduğundan târîh-i mezkûrun inşâdî husûsı 'İzzet Molla Efendi dâîlerine sipariş olunarak ol dahi bir kıt'a târîh irşâd ve takdîm itmiş olmağla manzûr-ı meâl-i mevfur-ı mülûkâneleri buyrulmak için 'arz ve takdîm kılındı târîh-i mezkûrun mahall-i merkûma hakk'ı muvâfık-ı irâde-i seniyye-i şâhâneleri buyrulur ise tuğra-yı garrâ-yı mülûkâneleriyle berâber hakk'ı husûsları Haşim Efendi kullarına havâle olunacağı muhat-ı 'ilm-i 'âlîleri buyruldukda emr-ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir.” “Manzûrum olmuştur, 'İzzet Molla'nın inşâd eylediği târîhî selis ve herkesin anlayacağı gibi olmuş tuğra ile hakk'ı husûsları mûmâileyh Haşim Efendi'ye sipariş oluna” BOA. HAT. 596/ 29283.*

*Târîh-i Tecdîd-i Şüden Baruthâne-i Âzâdlu
Mahmûd Hân Cem-zafer kasd-ı cihâd etse eger
Bârûtuna şems ü kamer iki kedûdur sîm u zer
Şâh-gazâ-ı endîşedir hâkâ-ı nusret-pîşedir
Serkîsine bir şişedir mînâ-yı çarh-ı şu 'lever
Yaptırdı her vîrâneyi ez-cümle Bârûthâneyi
Bu himmeti-i şâhâneyi görmüş değil çeşm-i beşer
Bir çarh-ı nev icâd edip mihverlerin pülâd edip
Gerdûn gibi bünyâd edip oldu sipîhr-i muhtasar
Yâ Rab ilâ-yevmi 'l-kuyâm eyle o şâhî ber-devâm
Alsın 'adûdan intikâm tâ kim ola sulh ü sefer
Yazdı der-i zîbendeye İzzet kulu târîhini*

Sultân-ı Dârâ-bendeye Âzâdlu oldu eser (1233-1817/1818) Keçecizâde İzzet Molla, Hazana Sürgün Bahar/Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr, İbtidâ-yı Tevârîh, hzl. Ömür Ceylan-Ozan Yılmaz, Sahafılar Kitap Sarayı Yayınları, İstanbul 2005, s. 231.

⁵⁷⁵ Halil Nuri, *Tarihi*, v.73a-75a; Abdülhak Molla, *Abdülhak Molla ve Tarihi-i Livası Tahlil ve Tenkildi Metin*, hzl. Mehmet Yıldız, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, s. 41, 115-116.

⁵⁷⁶ 28 L 1214 (25 Mart 1800), BOA. C.AS. 26568.

⁵⁷⁷ 4 M 1217 (7 Mayıs 1802), BOA. C.AS.54485.

d- Nazır Dairesi

Baruthane nazırlarının ikameti için içinde 5 oda, kahve ocağı, tuvalet, abdesthane, müstakil bir ahır, kârgir mutfak ocağı, kapıcı odası ve merdiveni bulunan; boyu 19 zira, eni 13,5 zira olan bir bina, 751.500 akçe harcanarak yapıldı⁵⁷⁸. Bu daire yaklaşık 49,27 m² idi. 28 L 1214 (25 Mart 1800) tarihi itibarıyla nazır dairesinde, yün doldurulmuş 15 minder, 27 Kıbriskâri yastık, 7 kadife yastık, 9 Kıbriskâri minder, 2 çuka minder, 9 adet beyaz pencere perdesi, 1 kapılı beyaz perde, 1 aba kapı perdesi vardı⁵⁷⁹.

e- Barutçubaşı Dairesi

Baruthanede üretimin devamlı kontrol altında tutulması gerekiyordu. Bu nedenle barutçubaşların baruthane yakınında ikamet etmesi gerekiyordu. Arakel için baruthane arazisi dışında merhume Mihrişah Valide Sultan'a ait alanda bir ev yapılması kararlaştırıldı. Ancak yeni çarkların ve diğer önemli yapıların inşasına hâle gelmemesi için bu iş daha sonraya bırakıldı. Arakel Dadyan da durumun farkında olduğundan baruthane yakınlarında Sipahi Tepesi'nde kendi imkânlarıyla bir ev yapmak için izin istedi. İsteği III. Selim tarafından yerinde bulunarak Arakel'in ölümünden sonra barut üretiminde çalışacak evlatlarına geçmek kaydıyla avlusuyla birlikte 1500 zira alana bir ev yapmasına izin verdi⁵⁸⁰.

f- İmam ve Müezzin Daireleri

Baruthane camiinde görevli imamın ve müezzinin ikameti için imam ve müezzin daireleri yapıldı. Biri 264.600 akçe olmak üzere toplam 529.200 akçe/4.410 kuruş harcanarak her biri 12 zira boyunda, 7,5 zira eninde 2 daire inşa edildi⁵⁸¹. Bu dairelerden her biri yaklaşık 29,562 m² idi.

---

⁵⁷⁸ 20 S 1211 (25 Ağustos 1796), BOA. C.AS. 27701.

⁵⁷⁹ 28 L 1214 (25 Mart 1800), BOA.C.AS. 26568.

⁵⁸⁰ BOA. HAT.288/17274.

⁵⁸¹ 20 S 1211 (25 Ağustos 1796), BOA. C.AS. 27701.

g- Ekmek Fırını

Baruthanenin devamlı üretim yapabilmesi için sayıları dönem dönem değişmekle birlikte pek çok şahıs baruthanede istihdam ediliyordu. Bu sebeple burada çalışan personelin iaşesinin temini için bir ekmek fırını bulunması şarttı. 900.000 akçe/7.500 kuruş harcanarak 25 zira boyunda, 20 zira eninde bir ekmek fırını yapıldı⁵⁸². Fırın yaklaşık olarak 68,22 m² idi.

h- İşçi Koğuşu

Baruthanede çalışan işçilerin ikameti için bir koğuş gerekiyordu. Bu nedenle baruthane içinde biri 299.150 akçe masrafla 3 odalı, içinde 1 mutfak, 1 tuvalet, merdiven bulunan, 29 zira 1 parmak boyunda, 13 zira 9 parmak eninde *neferat kışlağı* ile diğeri 51.600 akçe masrafla 21,5 zira boyunda, 8 zira eninde *amele koğuşu* yapıldı⁵⁸³. Kışlak olarak yapılan bina, yaklaşık 64, 292 m², işçi koğuşu ise yaklaşık 44,772 m² idi.

ı- Ahır

Baruthanede perdaht ve cila çarklarının döndürülmesinde katır ve at gibi hayvanlardan yararlanılıyordu. Ayrıca taşıma işlerinde de kullanılan hayvanların barındırılması için bir ahıra ihtiyaç duyulmuştu. Ahır 89.475 akçe/745,625 kuruş masrafla 16 zira 3 parmak boyunda, 9 zira 6 parmak eninde inşa edildi⁵⁸⁴. Ahır yaklaşık 38,458 m² idi.

i- Berber, Fıçı ve Demirci Dükkânları

Azadlu Baruthanesi, İstanbul'dan uzakta inşa edildiğinden bulunduğu alanda kendi iaşesinin ve teçhizatının hiç olmazsa önemli bir kısmını karşılamak durumundaydı. Muhtemelen bu nedenle, baruthanede ihtiyaç duyulabilecekler için dükkânlar yapılması gerekli görülmüştü. Zira fıçılarının tamiri gerektiğinde, bir

---

⁵⁸² 20 S 1211 (25 Ağustos 1796), BOA. C.AS. 27701.

⁵⁸³ 20 S 1211 (25 Ağustos 1796), BOA. C.AS. 27701.

⁵⁸⁴ 20 S 1211 (25 Ağustos 1796), BOA. C.AS. 27701.

demirciye ihtiyaç duyulduğunda ya da personelden biri tıraş olmak istediğinde İstanbul'a gidilmesi gerekmeyecekti.

Fıçı dükkânı, muhtemelen baruthanede muhtelif depolamada kullanılan fıçıların tamiri ve üretimi için yapılmıştı, 12,5 zira boyunda ve 8 zira enindeydi. İnşaat için 72.000 akçe/600 kuruş harcanmıştı. Fıçı dükkânı yaklaşık 31,078 m² idi.

Baruthanedeki muhtelif tamirat, inşaat vb. gibi işler için 8 zira boyunda, 6 zira eninde demirci dükkânı inşa edildi ve 14.400 akçe/120 kuruş harcandı. Demirci dükkânı 21,224 m² idi.

Ayrıca muhtemelen baruthanenin bakkaliye ihtiyaçlarını temin etmek amacıyla 15 zira boyunda, 11 zira 6 parmak eninde bir bakkal dükkânı inşa edildi ve 60.750 akçe/506,25 kuruş harcandı⁵⁸⁵. Bakkal dükkânı yaklaşık 39,788 m² idi.

j- Üç Adet Kule

Bu kuleler güvenlik amacıyla inşa edilmişti. Zira barut üretilen bir yerin normal bir imalathane veya fabrikadan daha fazla korunmaya ihtiyacı vardı. Bu nedenle baruthane civarında avlanmak da yasaklanmıştı⁵⁸⁶. Baruthane etrafını çevreleyen dış duvarın 3 köşesine 1.360.800 akçe/11.340 kuruş harcanarak 15 zira 6 parmak boyunda, 8 zira 18 parmak eninde kârgir duvarlı 3 kule inşa edildi⁵⁸⁷. Kulelerden her biri yaklaşık 36,356 m² idi.

---

⁵⁸⁵ 20 S 1211 (25 Ağustos 1796), *BOA. C.AS. 27701*.

⁵⁸⁶ *BOA.HAT. 588/28893; 588/28893-A*.

⁵⁸⁷ 20 S 1211 (25 Ağustos 1796), *BOA. C.AS. 27701*.

“Kimdir bilâd-ı garbı iden şimdi müstenâr
Oldı nerden sanayi ‘-i gencîne Avrupa

Dünyâyı titreten Bonapart oldı nâ-bedîd
Bir an içinde yandı bütün şehr-i Moskova

Kimdir veren buhâra bu âsâr-ı hayreti
Kimdir eden şimendiferi böyle tîz-pâ

Nereden alır bu sür‘at-i bî-misli telgraf
Vapurât gibi nice olmuş yem-i âşına

Gerçi ‘ayân tebâyi ‘-i eşyâda bile havâs
Haysiyeti kim eyledi eşyâda ihtifâ”⁵⁸⁸

Ali Emiri

IV. BÖLÜM

BARUT ÜRETİMİ VE ETKİLERİ

A- BARUTHANENİN OSMANLI BARUT ÜRETİMİNE KATKISI

Daha önce II. Mahmud döneminde İran’ın Osmanlı Devleti’nden barut üretimi alanında teknoloji transferi konusunda bazı taleplerde bulunduğu değinilmişti. Peki Osmanlı Devleti’nin teknolojik olarak İran’dan üstün olması barut üretiminde yeterince ileri bir seviyeye ulaştığına delalet eder mi? Barut üretiminde ulaşılmak istenen nihai hedef olarak görülen İngiltere barutu kalitesinde barut üretilebilmiş midir? Ya da Osmanlı barut üretim tekniği, İngiltere barut üretim tekniğiyle karşılaştırıldığında hangi seviyede bulunmaktadır? Bu konuda bazı ilginç verilere sahibiz. Arakel Dadyan’dan sonra iş başına gelen oğlu Ohannes Dadyan, daha kaliteli barut üretmenin inceliklerini öğrenmesi için devlet tarafından Londra’ya gönderildiğinde (1835)⁵⁸⁹ ayrıntılı yazdığı bir layihada Osmanlı Devleti ile

⁵⁸⁸ Ali Emiri, *Diyarbakırlı Ali Emiri Divânı, İnceleme-Metin*, hzl. Sefer Serin, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Gaziantep 2007, s. 15-16.

⁵⁸⁹ BOA. HAT. 588/28921-A; BOA. HAT. 588/28921

İngiltere’yi barut üretim tekniği bakımından kıyaslamaktadır: İngiltere barut üretimi General Lord Konrovin?’in marifetiyle 1805 ya da 1810 yıllarında en mükemmel şeklini almıştır. Osmanlı Devleti’nin kullandığı barut üretim tekniğini Fransa, 1823 yılında terk etmişti⁵⁹⁰. Anlaşılacağı üzere Arakel Dadyan vasıtasıyla Azadlu Baruthanesini inşa edilip Osmanlı baruthanelerinin yeni bir düzenlemeye tabi tutularak İngiltere barutu kalitesinde barut üretilmeye çalışıldığı bir dönemde, İngiltere barut üretim tekniğini değiştirmiştir. Üstelik modernleşme de durağan bir süreç değildir. Yani Osmanlı Devleti, İngiltere seviyesine ulaşmak için çabalarken İngiltere’nin de mevcut teknolojisini geliştirme/inovasyon çabasında olacağı muhakkaktır. Bu nedenle her ne kadar Ohannes Dadyan zamanında İngiltere’den alınan buhar makineleri vasıtasıyla modernleşme çabası içinde olursa da arada kapatılması oldukça zor görünen bir fark vardı.

Zira Ohannes Dadyan’ın 1836 yılında İstanbul’a döndüğünde yazdığı layihalarla, İngiltere’den ithal edilecek alet edevat ve buhar makineleriyle baruthanelerdeki üretim tekniği değiştirilmeye çalışılmıştır. Ancak bir belgede de açıkça ifade edildiği üzere İngiltere’den baruthane alet edevatının satın alınması için 7-8 aylık bir zaman gerekmektedir. Bu aletler satın alındıktan sonra bunların yerlerine yerleştirilmesi için de ayrıca 7-8 aylık zamana ihtiyaç vardı⁵⁹¹. Dolayısıyla İngiltere’den ithal edilen alet edevat ve buhar makineleriyle üretime başlanması için en az 1,5 yıllık bir zamana ihtiyaç duyulmuş olmalıdır. Buna göre büyük masraflarla İngiltere’den temin edilen alet edevat ve buhar makineleriyle Osmanlı baruthanelerinde İngiltere usulü barut üretmek ancak 1838 yılından sonra mümkün olmuş olabilir.

Ancak Osmanlı Devleti’nin baruthanelerini İngiltere teknolojisine göre yeniden düzenleme çabası içine girdiği dönemin hemen ardından barut üretiminde dünyada ciddi değişimler yaşandığı bilinmektedir. Nitekim 1833 yılında nitroselüloz icat edilirken Torino Üniversitesi’nde İtalyan bilim adamı Ascanio Sobrero 1860 yılında nitrogliserini icat etmiştir. Alfred Nobel de 1860’lardan itibaren yaptığı çalışmalarla

---

⁵⁹⁰ BOA.HAT. 591/29016-B. Ohannes Dadyan 1835 yılında Londra’da bulunduğu İngiltere’nin ve Fransa’nın barut üretim tekniği ile ilgili olarak verilen “yirmi beş-otuz sene önce” ya da “on iki yıl önce” gibi geçmişe dair göndermeler için 1835 yılı referans alınarak bir hesaplama yapılmıştır.

⁵⁹¹ BOA. HAT.588/28899.

bunların kullanılabilirliğini sağlamıştır. Nitrogliserin darbeye ve çarpmaya karşı çok hassas olduğundan kullanımı sınırlı kalmıştır. Alfred Nobel, 1866 yılında diyamote adlı küçük deniz canlılarının iskeletlerinden oluşan ve kendi ağırlığından çok daha fazla patlayıcı yağı emme özelliğine sahip bir maddeyi (*kizelgur*) keşfetmiştir. *Kizelgura* emdirilen nitrogliserin taşınabilir ve kullanılabilir hâle gelmiştir⁵⁹². Buradan da anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nin teknoloji değişikliğine giderek İngiltere barutu kalitesinde *kara barut* üretmeye çalıştığı dönemden bir müddet sonra dünyada barut üretimi için kullanılan hammadde de değişmiştir. Aslında Osmanlı Devleti dünyadaki gelişmelerden habersiz değildi. Nitekim Avrupa'da dumansız barut üretiminin başladığı dönemde, 1846 yılında Osmanlı Devleti numune de olsa dumansız barut üretmeyi başarmıştı. Osmanlılar gazetelerdeki haberlerden Avrupa'da pamuktan barut üretilmesine dair bir icat yapıldığını öğrenmekle birlikte bunun hangi hammaddelerin karışımından ve nasıl yapıldığıyla ilgili herhangi bir şey öğrenememişlerdir. Ancak barutçubaşılar padişahın sağladığı imkânlarla tahsil ettikleri bilgiyle pamuktan barut yapmayı başarmışlardır. Tüfek kullanılarak sadrazam huzurunda yapılan denemede gayet olumlu sonuçlar alınmıştır. Sadrazamın sunduğu arz tezkiresiyle devlet için bir iftihar vesilesi olan bu başarının Dersaadet Gazetesinde yayınlanacak bir haberle dünyaya duyurulmasını hususunda padişahın onayı talep edilmiştir⁵⁹³

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla dumansız barut icat edildikten hemen sonra Osmanlı Devleti'nde kullanılmaya başlanmış ve bu yeni barutun gücünün anlaşılması, bu barut için önlem alınmasını gerektirmiştir. Nitekim yeni icat edilen pamuk barutu, tiz-âb (kezzap) ve zaç yağı (yani sülfirik asit H₂SO₄) gibi maddelerden imal edildiğinden isteyen herkesin bu baruta ulaşmasının doğacağı mahzurlar sebebiyle satışının sınırlandırılması kararlaştırılmıştır. Tophane müşiri bu amaçla, pamuk barutunun ahalinin elinde dolaşmaması için zaç yağı ve kezzabın kimliği belirsiz kişilere satılmamasına karar vermiş, İstanbul ve bilâd-ı selâsedeki

---

⁵⁹² Zeki Tez, *Bilimde ve Sanayide Kimya Tarihi*, Nobel Yayınları, Ankara 2000, s. 255.

⁵⁹³ 18 Z 1262 (8 12 1846), *BOA.İ.HR.* 38/1757.

(Eyüp Galata ve Üsküdar) eczacılar, kimyagerler, hekimler gibi meslek erbabı dışındaki kişilere bunların satışına dışında sınırlama getirmiştir⁵⁹⁴.

Osmanlı Devleti dumansız barut üretmeye ne zaman başlamıştır? Osmanlı memleketi dâhilinde bulunan torpidolar için yurt dışından pamuk barutu satın alınıyordu. Bu suretle dışarıdan alınan pamuk barutu fazlaca masraflı oluyordu. Bunun önüne geçebilmek için 1883 yılında pamuk barutunun yurt içinde üretilmesine karar verilmiştir. Pamuk barutu üretimi için Azadlu Baruthanesinin konumu uygun görülmüştür. Üretim tesisinin kurulması için gerekli yerin hazırlanması, alet ve edevatın temini için öncelikle yerli kaynakların kullanılmasına karar verilmiştir. Temin edilebildiği kadarıyla Osmanlı sınırları içinden sağlanması, bulunamayanların da yurt dışından satın alınması kararlaştırılmıştır. Yurt dışından getirilecek alet ve edevatla yaklaşık 364.350 kuruş masrafla 24 saatte 110 kıyye pamuk barutu üretebilecek bir fabrika kurulabileceği anlaşılmıştır. Belirlenen miktarı aşmamak şartıyla masrafı 1299 yılı bütçesinden karşılanmak üzere pamuk barutu fabrikası inşasına başlanması kararlaştırılmıştır. Bu fabrikanın kurulmasıyla pamuk barutunun asıl hammaddesi olan zacyağının da kolayca temin edileceği ifade edilerek Tophane-i Âmire Müşiriyeti Meclisinde bu fabrikanın kurulmasına dair karar alınmıştır⁵⁹⁵.

Muhtelif devletlerin dumansız barut fabrikalarından getirtilen barutlar incelenerek bir rapor hazırlanmış ve daha sonra da dumansız barut fabrikasının Baruthane-i Âmirede kurulmasına karar verilmiştir. İnşaatı birkaç yıl süren dumansız barut fabrikası Baruthane-i Âmirede (Bakırköy'de) 1896 yılında üretime başlamıştır⁵⁹⁶. Dumansız barut fabrikasında nitroselüloz yapımında kullanılan pamuğun asitlendikten sonra defalarca yıkanması gerekmektedir. Bu işlemde bir kez kullanılan suyun tekrar kullanılması da mümkün değildi. Baruthane-i Âmirenin bulunduğu yerde yeterince su olmaması, yeteri kadar suyu bulunan başka mahaller arayışına neden olmuştur. Bu süreçte Beykoz yakınlarındaki Tokat Kasrı, Akbaba Deresi, Riva Nehri gibi İstanbul dâhilindeki yerlerle, İzmit ve Hereke gibi yerlerde

⁵⁹⁴ 11 M 1263 (30 12 1846), *BOA. İ.DH.* 134/ 6901.

⁵⁹⁵ 26 S 1300 (9 Ocak 1883), *BOA. İ.DH.* 871/69611.

⁵⁹⁶ 1311 (1893-1894), *BOA.Y.PRK.SGE.* 6/29. İbrahim Sezgin, "Osmanlı İmparatorluğunda Dumansız Barut Üretme Çabaları", *Eskiçağdan Modern Çağa Ordular -Oluşum, Teşkilât ve İşlev-*, ed. Feridun Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 336.

dumansız barut fabrikası kurulması fikri gündeme gelmiş olmakla birlikte⁵⁹⁷ bu süreçte Azadlu Baruthanesinin adı gündeme gelmemiştir. Bu tarihten sonra büyük bir kısmı metruk hâldeki baruthane binaları kısmen depo olarak kullanılsa da burada barut üretilmediği anlaşılmaktadır⁵⁹⁸.

1- Barut Üretiminde Yönetim Yanlılıkları

Azadlu Baruthanesinin kurulmasında şüphesiz en önemli kişi III. Selim'di. İstanbul Baruthanesine tebdil-i kıyafet yaptığı ziyaretlerde üretilen barutun kalitesizliği ve yetersizliği⁵⁹⁹, karşısında yeni bir şeyler yapma fikri⁶⁰⁰, Azadlu Baruthanesinin hikayesinin de başlangıcı oldu. Baruthanenin daha kuruluş aşamasında çarkları çevirebilecek yeterli suyu olup olmadığı⁶⁰¹, arazinin satın alınmasını⁶⁰², binalarının, alet edevatının tamamlanıp tamamlanmadığını⁶⁰³, denetlemek adına defalarca baruthaneyi ziyaret etti⁶⁰⁴. Baruthanenin inşaat masraflarının bir kısmını kendi özel hazinesinden (ceybi hümayundan) karşıladı⁶⁰⁵. Baruthanenin inşaatı tamamlanıp üretime başladığında çarklarının üzerine çıkararak baruthanenin başarısı karşısında duyduğu memnuniyetten ötürü şükrecek kadar barut üretimi ile ilgiliydi⁶⁰⁶.

⁵⁹⁷ 18 Z 1310 (3 Temmuz 1893), *BOA.YPRK.SGE.* 5/41. İzmit'te dumansız barut fabrikası kurulması planıyla ilgili olarak bkz. 21 S. 1311 (3 Eylül 1893), *BOA.YPRK.ASK.* 94/30.

⁵⁹⁸ Azadlu Baruthanesinin dinamit deposu olarak kullanılması hakkında bkz. 24 N 1329 (18 Eylül 1911), *BOA.DH.-İD.* 94-1/27 lef 1-2; Muhtemelen yine baruthanenin bir depo olarak kullanılmasından dolayı baruthaneye yakın yerlerde ziraat faaliyeti yapılması engellenmek istenmiştir. 11 L 1317 (12 Şubat 1900), *BOA.DH.MKT.* 2304/1. Baruthane yakınlarında yangın eksik olmadığından tedbir alınması ve etrafının boş tutulmasına çalışılmıştır. *BOA. DH. MKT.* 2244/81, lef 1-2; *BOA. DH. MKT.* 2268/51; *BOA. DH. MKT.* 2234/35.

⁵⁹⁹ *BOA. HAT.* 180/8171; *BOA. HAT.* 1411/57455.

⁶⁰⁰ *BOA. HAT.*190/9195.

⁶⁰¹ “Benim vezirim, gidip baksunlar, ben geçen de gitmiş idim. Bakdım suyu menba ‘ından ark ile köyün bir kenarına çıkarub baruthâneyi hâlî mahalle yapmak ile köyü mahallinden kaldırmamak olur zannederim bir kerre söyleşsinler ve masârifini dahi muvâzene eylesünler bakalım.”*BOA. HAT.* 1433/58768.

⁶⁰²“Şerif Efendi, işbu defterleri ve resimleri hıfz eyleyub takrîri mücebince arâzî iştirâsına ve taş kırdırmağa başlansun. İnşâallâh binâ ve inşâ itdiririz.”*BOA.HAT.* 1434/58919; Yine bu konuda bkz. Ahmed Efendi, *Rûznâme*, s. 232-233.

⁶⁰³ Ahmed Efendi, *Rûznâme*, s.178; 10 R 1221 (27 Haziran 1806) *BOA. C.AS.* 26389; Mehmet Ali Beyhan, *Saray Günlüğü (1802- 1809)*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2007, s. 194, 196.

⁶⁰⁴ III. Selim 3 Ra 1221 (21 Mayıs 1806) tarihinde İstanbul Baruthanesini ziyaret etti. Bkz. Beyhan, *Saray Günlüğü*, s. 196.

⁶⁰⁵ *BOA. HAT.* 1406/56948; 1433/58777.

⁶⁰⁶ Ahmed Efendi, *Rûznâme*, s. 232-233.

III. Selim kendisi baruthanelerle yakından ilgilendiği gibi sadrazamın da baruthanelerle yakından ilgilenmesini emretmişti⁶⁰⁷. İlgililerden kendisini devamlı olarak bilgilendirmelerini talep etmekteydi. Nitekim barut meselesiyle ilgili olarak yapılan düzenlemelerle ilgili alınan kararları inceleme isteğini şu şekilde ifade etti: “*Kâimakâm paşa; bundan akdem barut-ı siyâh nizâmına dâ’ir takrîr ve hatt-ı hümayûnum ve mücebince virilen nizâmın sûreti battalları ile tarafıma irsâl eylesün bir kere dahi görüb mülâhazâ eyleyeyim. Zirâ ol vakit pek de münâsib görmemişiniz ne sûretde olduğunu ‘arz idesin.*”⁶⁰⁸ Yine Baruthaneler Nazırı Ali Raik Efendi’den baruthanelerdeki düzen/işlerin gidişatı hakkında⁶⁰⁹, Mehmed Şerif Efendi’den de Azadlu Baruthanesinin inşaatı hakkında kendisine devamlı bilgi verilmesini emretmişti⁶¹⁰. Baruthanelenin üretim inşaatı konusunda Şerif Efendi’nin görevlendirdiği kişilerle işleri idare etmesinin yetmeyeceğini, işlerle bizzat ilgilenmesi gerektiğini ifade etmişti⁶¹¹. Hatta baruthane ile ilgili işlerde Arakel Dadyan’ın dahi hata yapmasına, devleti zarara uğratacak icraatlarda bulunmasına müsaade etmedi.

III. Selim barut üretimi ve baruthanelerin idaresi hususunda oldukça ilgiliydi. Nitekim İstanbul Baruthanesinde Arakel Dadyan vasıtasıyla yapılan barut çarkı istendiği şekilde çalışmayıp tamiri gerekince durumdan duyduğu memnuniyetsizliği şu şekilde ifade etmişti: “*‘Âtûfetlû mi‘mâr ağa mefsûr Arakil zımmînin bilâ-mûceb mîrîye hasârâtı müstelzîm olacak ifâdelerine i‘tibâr olunmayarak hakkı üzere keşf u mu‘âyene mikdâr-ı masârıfını müfredât üzere defter u ‘ilâma mübâderet eylesiz*”⁶¹² II. Mahmud da III. Selim gibi baruthanelerin idaresine dair oldukça ilgiliydi. Tahta çıktıktan bir süre sonra baruthaneler nazırı tayin ettiği Yusuf Agah Efendi’den ne kadar barut üretebileceği sormuştu. Eldeki mevcudu ve üretilebilecek miktarı öğrenince aldığı cevaptan memnun olmayarak baruthaneler nazırının üretimi

⁶⁰⁷ BOA. HAT. 121/4949

⁶⁰⁸ BOA.HAT. 193/9526.

⁶⁰⁹ BOA. HAT. 255/14553.

⁶¹⁰ BOA. HAT. 1406/56948.

⁶¹¹ BOA. HAT. 1434/58917.

⁶¹² 23 Ra 1211 (26 Eylül 1796), BOA. C.AS. 4412

artırması için sert bir şekilde uyardı⁶¹³. II. Mahmud, Yusuf Agah Efendi'nin görevi sona erdikten sonra ürettiği barutla ilgili hesapları incelemek istedi. II. Mahmud, bir hatt-ı hümayununda “*Baruthaneler bu zimmi [Arakel Dadyan] üzerine bırakılacak maslahattan değildir. Gayet ehemmdir. Hâlâ nâzıra ekiden tenbih oluna peyder pey i'mâl ittirdesin bu husususa kayın pederini teşrik suretine koyup taşradan gelecek güherçilenin celbi esbâbı gerek tahrîrât ve gerek husûs-ı sa'iresine mu'avenet itdirüb ikdâm olunmalıdır*” şeklinde konunun ehemmiyetine dikkat çekmişti⁶¹⁴. II. Mahmud, baruthanelerin yönetiminin barutçubaşılara bırakılmayacak kadar önemli gördüğü için/baruthanelerin yönetimiyle yakından ilgilenmek isteği için, gerek İstanbul⁶¹⁵ gerekse Azadlu Baruthanesini⁶¹⁶ pek çok kez ziyaret etti.

II. Mahmud 1254 (1838) yılına ait bir hatt-ı hümayununda ifade ettiği üzere barutun kalitesiyle yakından ilgilendi. Hatta bu konuda oldukça çok deneme de yaptırdı:“...Şimdiye dek bid-defaat huzur-u hümayunumda baruthane-i amirelerimde imal olunan barut ile İngiltere ve Fransa'da imal olunmuş olan barutları tecrübe ve imtihan ettirdim bu def'a Barutçubaşı Simon'un numunelik yaptığı barut İngiltere'de

---

⁶¹³ “*Kâ'imakâm Pâşâ baruthâneler mevcûduna dâ'ir takrîr ve telhisin meâlî ma'lûmum oldı mevcûdumuz akall-i kalîl olmağla baruthâneler nâzırına ekiden tenbih olunsun ben anı bu hizmetin 'uhdesinden gelür deyü me'mûr eyledim mevcûd güherçile var idi heman bir cânîbden i'mâl iddiresün husûs-ı ahire kıyâs değildir gayret eylesün bu hususu umûr-ı sa'iresine tekdîm eylesi matlûbundur.*” BOA. HAT. 1254/48523.

⁶¹⁴ BOA. HAT. 588/28903; 588/28913. Yusuf Agah Efendi 1809 tarihinde baruthaneler nazırı olarak tayin edip, 20 Ca 1224 (3 Temmuz 1809) tarihinde rikab kethüdası tayin edilinceye kadar bu görevde kaldı. Dolayısıyla Arakel Dadyan'ın 1812 tarihinde öldüğü düşünüldüğünde bu sırada Azadlu Baruthanesinin barutçubaşısı Arakel Dadyandır. Yusuf Agah Efendinin baruthaneler nazırı olmasıyla ilgili bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, V, Haz Nuri Akbayar, Kültür Bakanlığı Yayınları & Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 1685.

⁶¹⁵ II. Mahmud, 2 C 1228 (2 Haziran 1813) ve 25. C 1228 (25 Haziran 1813) tarihlerinde İstanbul Baruthanesini ziyaret etti. Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi (Târih-i Sultân Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sâni) Tahlil ve Tenkildi Metin*, II, Haz Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 983, 989. Ayrıca 15 Ca 1245 (12 Kasım 1829) tarihinde İstanbul Baruthanesini ziyaret etti. Abdülhak Molla, *Abdülhak Molla ve Tarih-i Livası Tahlil ve Tenkildi Metin*, Haz Mehmet Yıldız, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, s. 104. 20 S 1254 (15 Mayıs 1838), BOA.HAT. 587/28876; 21 S 1254 (16 Mayıs 1838), BOA. HAT. 587 /28871; BOA. HAT.587 / 28872.

⁶¹⁶ II. Mahmud 18 B 1244 (24 Ocak 1829) tarihinde Azadlu Baruthanesini ziyaret etmişti. Bkz. Abdülhak Molla, *Tarih-i Livası*, s. 41. Yine 23 B 1245 (19 Ocak 1830) Azadlu Baruthanesini ziyaret etti. Bkz. Abdülhak Molla, *Tarih-i Liva*, 115-116. 21 S 1253 (27 Mayıs 1837), BOA.HAT.1264/48937-C; 24 S 1253 (30 Mayıs 1837), BOA.HAT.1263/48925; 27 S 1253 (2 Haziran 1837), BOA.HAT.1263/48935.

'imâl olunan baruttan aşığı ise de Fransa barutundan eyücedir...⁶¹⁷' Görüldüğü üzere II. Mahmud döneminde İngiltere barutu kalitesinde üretim yapılamayınca Dadyan Ailesi üyeleri İngiltereye gönderilerek burada eğitim almaları sağlanmıştı.

Ancak Abdülmecid'in baruthane yönetimiyle III. Selim ve II. Mahmud kadar yakından ilgilenmediği görülmektedir. Nitekim III. Selim ve II. Mahmud muhtelif şekillerde baruthaneleri ziyaret etmişken, Abdülmecid döneminde padişahın ve dönemin üst düzey devlet ricalinin ziyaretlerinin çok daha az olduğu ve ancak açılış töreni gibi protokol icabı durumlarda gerçekleştiği anlaşılmaktadır⁶¹⁸. Bu dönemde baruthane için alınacak malzeme, alet-edevat, makine vb için Batılılar Dadyan ailesinin kefaletini talep eder hale gelmişlerdi. Hatta baruthane yönetimi büyük oranda Ohannes Dadyan'a bırakılmıştı. Ohannes Dadyan şüphesiz barut üretiminde yetenekliydi. Ancak devletin baruta en fazla ihtiyaç duyulduğu, savaşlar ortasında olduğu bir dönemde padişahın savaş sanayi ile yakından ilgilenmemesi yönetim adına büyük bir yanıltı.

Baruthanelerin yönetimiyle padişahların bizzat ilgilenmemesi neticesinde baruthanelerin idaresiyle görevli şahısların da bu hususta yetersiz kaldıkları anlaşılmaktadır. Azadlu Baruthanesinin ilk dönemlerinde baruthaneler nazırı tayin edilen Mehmed Şerif Efendi ve Mehmed Ragıb Efendi gibi şahıslar üretim, inşaat, tamirat gibi faaliyetlerle bizzat ilgilenirken sonraki baruthane nazırlarının onlar kadar etkin olmadığı görülmektedir. Baruthaneler nazırı tayin edilen kişiler her ne kadar baruthanenin daimi kadrosundan olmasalar da gayretli çalışmaları üretimde nitelik ve nicelik bakımından standardın yükselmesi bakımından önemliydi. Nazırlardan sonra baruthanelerin en önemli kadrosunda barutçubaşılar bulunmaktaydı. Barutçubaşılar baruthanenin daimi kadrosunda olmalarının yanı sıra üretimle sürecinin başında bulunuyorlardı. Dolayısıyla kaliteli ve bol miktarda üretim yapılabilmesi öncelikle barutçubaşılardan gayretlerine bağlıydı. Arakel Dadyan her ne kadar gerek İstanbul gerekse Azadlu Baruthanesinde bazı baruthane çarklarının mucidi olsa, hatta Azadlu Baruthanesinin inşasında önemli aktörlerden

⁶¹⁷ Çetin, *Barut Sanayi*, s. 117.

⁶¹⁸ 20 L 1261 (28 Mayıs 1847) tarihinde padişah maiyetinde devlet erkaniyla birlikte Baruthane-i Amireyi ziyaret etti. *BOA. İ.DH.* 146/7571.

birisi dahi olsa, baruthanenin yönetiminde nazırdan daha üstün değildi. Ancak geçen zamanla birlikte baruthanelerin idaresinde Dadyan Ailesinin öne çıkmaya başladığı görülmektedir. Özellikle baruthanelerin Mühimmat-ı Harbiye nezaretine bağlanmasının ardından Barutçubaşı Ohannes Dadyan baruthanelerin idaresinde büyük en önemli yetkili haline geldiği görülmektedir. Hatta Sultan Abdülmecid, dönemindeki sanayileşme çalışmalarının başına Ohannes Dadyan'ı getirmişti⁶¹⁹.

Baruthanelerin yönetiminin Mühimmat-ı Harbiye Nezaretine bağlanmasının ardından Mühimmat-ı Harbiye Nazırı Emin Efendi'nin keyfi idaresi ve zimmetine para geçirmesi neticesinde kısa bir süre sonra baruthanelerin yönetimi Tophane-i Amire Müşiriyetine bağlanmıştır. Ancak yönetim alanında yapılan yanlışlıklar kadar baruthanelerin üretimine etki eden dış faktörlerde bulunmaktaydı. Nitekim zaman zaman meydana gelen patlamalar ve devletin bozulan ekonomisine paralel olarak devam eden mali sıkıntılar bu dış etkenlerin başlıcalarıydı.

2- Yangınlar ve Mali Sıkıntılar

Osmanlı Devleti'nin İngiltere barutu kalitesinde üretim yapmak için büyük umutlar bağladığı Azadlu Baruthanesi, devletin içine düştüğü mali bunalımdan çok etkilenmiştir. Ağır borç yükü altında ezilen devlet, baruthanede gerekli tamirat ve yatırımı yapamayınca üretimin gerilediği anlaşılmaktadır. Nitekim Ohannes Dadyan, barut imaline dair bilgisini artırmak üzere İngiltere'ye gönderildiğinde, Osmanlı baruthanelerinde kullanılan çarkların kuvveti hakkında İngiliz ustalara bilgi verince bu ustalar mekanik hesabıyla su kuvvetinin az, çarkların kuvvetinin çok olduğunu ifade etmişlerdi. Bu sorunun giderilmesi için bendin 4 arşın yükseltilmesi ve suyun kuvveti arttırılarak altına İngiliz usulü çarklar yerleştirilmesi gerekiyordu. Böylece hem çarkların istenilen şekle getirileceği hem de yıllık üretimin 2.000 kantar arttırılabileceği ifade edilmişti. Önce mevcut çarkların su dolaplarının tamiriyle yetinilmesine karar verilmişti. İstanbul Baruthanesi bendinin duvarı yükseltilir, beygir çarkları yerine otomatik dibek çarkları kurulursa Baruthane-i Âmirelerde her

---

⁶¹⁹ Edward C.Clark, "Osmanlı Sanayi Devrimi", *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, Ed.Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1992, s. 45.

yıl 6.000 kantar barut ince av barutu ve 7.000-8.000 kantar savaş barutu üretmek mümkün olacaktı⁶²⁰.

Azadlu Baruthanesi bendi yanında bulunan fabrika içindeki çarkların İstanbul Baruthanesinde olduğu gibi dibek çarklarıyla değiştirilmesinin sağlayacağı yararlar düşünülmüştür. Bu dibek çarklarının inşa edilebilmesi için 5.000-6.000 kese akçelik bir masrafla baruthane bendinin yükseltilmesi gerekiyordu. İnşaat masrafı dışında ileride başka masraf kalemlerinin de ortaya çıkacağı tahmin edilmişti. Ancak bunca masraftan sonra fazla yarar elde edilemeyeceği öngörüldüğünden Azadlu Baruthanesine su sağlayan bendin yükseltilmesi düşüncesinden vazgeçilmiştir.

İstanbul Baruthanesinin bulunduğu mahal devlet merkezine daha yakın olması, üretilen barutun ve gerekli eşyanın nakliyesindeki kolaylık, devlet harcamalarında kesintiye gidilmesi zarureti gibi nedenlerden ötürü

“masârîfât-ı mîrîyede tasarrufât-ı lâzîmenin icrâsı fârizâ-i zimmet olub zikr olunan İstanbul Baruthânesinde yapılacak ebniye ve sâ'irenin masârîfâtında hiffet görüldüğüne binâ'en mâru'z-zikr Azadlu Baruthanesi şimdiki hâli üzere bırakılarak Tüfenkhânedede olan mezkûr çarhın İstanbul Baruthânesine nakli ve iki küt'a dibek dahi 'ilâvesiyle masârîfât-ı inşâiyesi ba'del keşf nâzır-ı müşârûnileyh mübâşeret sûreti 'itâ olunması”

şeklindeki ibarelerle mali sıkıntı yüzünden devletin Azadlu Baruthanesine kaynak tahsis edemediği, coğrafi olarak daha yakın olan İstanbul Baruthanesini tercih ettiği görülmektedir. Böylece barut ve hammadde taşınmasındaki kolaylık nedeniyle fazla masraf edilmeden barut temin edilecekti. Özellikle şehir dışında kurulmasına karar verilen Azadlu Baruthanesinin bir süre sonra bu özelliğinin nakliye güclüğü gibi nedenlerle aleyhine işlediği görülmektedir⁶²¹.

En az mali sıkıntılar kadar, baruthane üretimine ve çalışma şartlarına zarar veren bir diğer etken de yangınlar/patlamalardır. Azadlu Baruthanesinde 1825 yılında hastalar koğuşunda gece çıkan bir yangında Barutçubaşı Simon'un da

⁶²⁰ BOA.HAT. 591/29016-B.

⁶²¹ 16 C. 1256 (15 Ağustos 1840), BOA.İ.DH. 32/1495.

dinlendiği 7-8 oda yanmış ancak ateş mahzenlere sıçramadan söndürülmüştür⁶²². Baruthaneler Nazırı Necib Efendi baruthaneyi gezmiş, zarar hakkında bir fikir edinmiştir. Bir gün sonra da mimar ağa baruthaneye gönderilerek tamirat keşfi yaptırılması kararlaştırılmıştır.

Yeni yapılacak odaların muhtemel bir yangına karşı korunaklı kargir tarzda fazla büyük olmayacak şekilde inşası düşünülmüşse de kış mevsimi yaklaştığı için bu tarzda inşanın mümkün olamayacağı anlaşılmıştır. II. Mahmud, konuyla bizzat ilgilendiği için yanan odaların ahşap veya kargir yapılması hâlinde kaç mal olacağını gösteren ayrı ayrı keşif defterlerinin hazırlanmasını emretmiştir. Sergi mahallerine yakın ve tehlikeye karşı korunaksız olacağı endişesiyle yanan odalardan başka, daha önceden tamirine karar verilen padişah kasrıyla nazır dairesinin inşasından vazgeçilmiştir. Yanan odaların tamamının baruthane dışında Harmanyeri mahalline nakledilerek burada inşasına karar verilmiştir. Bu binalar taşınırken mevcut caminin yerinde kalması uygun bulunmuştur. Yapılacak binaların ahşap, yarı ahşap yarı kargir veya tamamen kargir inşası maliyet farklılıkları göstereceği için üç adet keşif defteri düzenlenmesi uygun görülmüştür. Buna göre düzenlenen üç ayrı defter padişaha takdim edilmiştir.

Baruthaneler Nazırı Necib Efendi, binaların Harmanyeri'ne naklinin doğru olacağını ancak yeni binaların ahşaptan yapılması hâlinde bunların yangın tehlikesinden tam olarak korunamayacağını ifade etmiştir.

Binalar tamamen kargir inşa edilirse 267.000 kuruşa mal olacaktı. Bu miktarın devlet hazinesinden karşılanması çok zor olduğu gibi kış yaklaştığı için kargir yapı tamamlanamayacaktı. Bu yüzden bu seçenek makul görülmemiştir. Binaların yarısı ahşap yarısı kargir olarak inşa edilirse 127.000 kuruşa ihtiyaç olacaktı. Hem muhtemel bir yangın tehlikesine karşı korunaklı binalar inşa etmek hem de inşaat masraflarını azaltmak için baruthane odalarının Harmanyeri'ne taşınması ve inşaatın yarı ahşap yarı kargir yapılması fikri gündeme gelmiştir. Devlet, yangından korumak için bu kadar masrafla baruthane müstemilatının bir kısmını taşınmaya karar vermişken yangın tehlikesi içeren tüm olasılıklardan uzak durmak istemiştir.

---

⁶²² BOA. HAT. 597/29308.

Bu nedenle havanın rüzgârlı olduğu bir günde baruthane binalarının üst kısmında bulunan Azadlu Köyü evlerinin bacalardan bir kıvılcımının baruthanenin sergi mahallindeki barutlara sıçrayabileceği akla gelmiştir. Hatta bunun yangın tehlikesinden daha kuvvetli bir ihtimal olduğu anlaşılmıştır. Bu yüzden toplam 6-7 hanelik bu köyün civardaki münasip başka bir mahalle taşınması gerekmiştir. Ancak köy ahalisi başka bir mahalde iskan edildiği takdirde kendilerine verilecek para dışında, arazilerindeki evlerinin enkazının da kendilerine verilip verilmeyeceği ya da yeni iskan merkezinde hak sahiplerine eski evleri gibi evler yaptırılması seçeneklerinden hangisinin daha uygun olacağına karar verilmesi gerekmişti. İkinci seçeneğin uygulanması hâlinde köylülerin evleri yıkılacak arazileri de kamulaştırılacaktı. Bu durumda izlenecek yolla ilgili nihai kararı vermesi için padişaha baş vurulunca II. Mahmud, baruthane binalarıyla birlikte köylülerin evlerinin de bina emini vasıtasıyla yaptırılmasını emretmiştir. İnşaatın başlayacağı sırada nakit sıkıntısı çekildiğinden bunu karşılayacak bir kaynak bulunması gerekmiştir. II. Mahmud'un emriyle bu probleme bir çözüm bulunmuştur. II. Mahmud, inşaat masraflarının darphanenin *zuhurat akçesi* gelirlerinden karşılanmasını ve daha sonra harcanan meblağın yine bu darphane gelirin e iadesini emretmiştir.

II. Mahmud, veziriazam vasıtasıyla kendine sunulan tahrir ve resim gereğince yangın tehlikesine karşı baruthane müstemilatının bir kısmının daha korunaklı bir mahalle taşınmasını gerekli görmekte beraber devlet hazinesinin sıkıntıda olmasıyüzünden binaların yarısının kargir diğer yarısının da ahşaptan yapılmasını ve köylülerin evleri yıkıldıktan sonra kendilerine evlerinin parasının ve ücretlerinin verilmesinin yeterli olmayacağını ifade ederek bu köy ahalisinin başka bir mahalde inşa edilecek evlere taşınmasını ve yeni evlerinin de devlet tarafından inşasını emretmiştir⁶²³.

Bu ilk kararın ardından bunun yeniden gözden geçirilerek değiştirildiği anlaşılmaktadır. Zira daha önce baruthane binalarının yarısının kargir yarısının da ahşaptan yapılmasına karar verilmişken daha sonraki aşamada tamamının kargir yapılması uygun görülmüştür. II. Mahmud, bu yangında harap olan kasr-ı hümayun

---

⁶²³ BOA.HAT. 596/29290.

ve nazır dairesinin çok fazla masraf edilmeden yapılmasını emretmiştir. Nazırların baruthanede buldukları sırada ikamet ettikleri nazır dairesi için ayrıca masraf edilmemesine karar verilmiştir. Nazırların padişah için yapılacak iki katlı kasrı hümayunun birinci katında kalmaları uygun görülmüştür. Diğer binaların da gereksinimi karşılayacak büyüklükte yapılması kararlaştırılmıştır. Yapılacak binaları gösterir bir resim padişaha sunulmuştur. Ayrıca bir nazır dairesi yapılmayacağı için toplam maliyetten 23.000 kuruş tasarruf edilmiştir. Tüm binalarla, su yolları vb. gibi yapılacak diğer yerlerle ilgili keşiften toplam maliyetin 2 yük 44.900 kuruş olacağı anlaşılmıştır. II. Mahmud, kış yaklaştığı için binaların etrafını çevreleyen duvarların yapılmasını, havalar müsaade ettikçe de inşaata devam edilmesini emretmiştir. Padişahın Azadlu Köyü ahalisi evlerinin yıkılarak başka mahalde kendilerine yeni evler yapılması yerine, rayiç fiyatla köy ahalisine ödeme yapılmasını talep edilince yıkılacak 7 hane için hak sahiplerine evlerinin ücretiyle araba bahası olarak ödenecek meblağın 18.350 kuruşu bulacağı hesaplanmıştır. Nihayetinde baruthane binalarının Harmanyeri'ne taşınmasına ve tam kargir yapılmasına karar verilmiştir. Bu inşaatın keşfi yapılmış ve toplam 244.000 kuruşa mal olacağı hesaplanmıştır. İnşaat masrafından tasarruf etmek amacıyla da hamam inşasından vazgeçilmiştir⁶²⁴.

Baruthanede yapılan bu kapsamlı inşaat faaliyetinden kısa süre sonra 1826 yılında Baruthaneler Nazırı Vekili Ahmed Şükrü Efendi, bir takririyle Azadlu Baruthanesinde yapılması planlanan inşaatlar için bazı taleplerde bulunmuştur. Azadlu Baruthanesindeki caminin barut serilen yere çok yakın olması endişeye sebep olmuştur. Kutsal günlerde ve gecelerde yakılacak fener ateşinden sıçrayacak bir kıvılcımın barutun ateş almasına, dolayısıyla da bir yangına ya da patlamaya neden olabileceği düşünülmüştür. Nazır vekili, patlama tehlikesine değindiği bu takririnde işçi koğuşlarının camiden uzak bir yere yapıldığını, bu koğuşların yakınına küçük yeni bir cami daha yapılmasını, duvarları kalın eski caminin de barut mahzeni olarak kullanılmasını istemiştir. Ayrıca kükürt dövmek/ezmek için yapılmış değirmen işe yaramaz hâle geldiği için yerine 2 taşlı yeni bir kükürt değirmeni yapılmasını talep etmiştir. Bunun yanında baruthane içinde bulunan binaların bazı sebeplerden dolayı baruthane yakınlarındaki dağın zirvesine taşınmasını talep etmiştir. Bu talepler

---

⁶²⁴ BOA. HAT. 652/31849; BOA.MAD. 7837, s. 329, 348.

padişah tarafından uygun görülerek yerine getirilmiş ve binalar dağın zirvesine taşınmıştır. Ancak baruthane işlerinin gereği gibi idare edilebilmesi için baruthane nazırının ve memurların zaman zaman baruthanede ikamet etmeleri gerekiyordu. Padişah tarafından inşasına izin verilen binalar, baruthane dışında olduğundan nazırın ve memurların gereğinde burada kalabilmeleri için baruthane içinde inşa edilen mahzenlerin bir ya da ikisinin kargir yapılmasını talep etmiştir. Ancak devlet maddi sıkıntıda olduğundan II. Mahmud, bu taleplerin lüzumlu olup olmadığının belirlenmesini, lüzumlu olanların da vakte göre icrasını emretmiştir.

Baruthanede söz konusu tadilat kapsamında Bina Emîni Tahir Efendi tarafından yaptırılan binalar için 87.900 kuruş ve Barutçubaşı Simon tarafından yaptırılan tokmakhane edevatı için de 39.000 kuruş harcanmıştır. Yine Tahir Efendi'nin halefi Hasan Efendi tarafından yaptırılan binalarla bunların içine yerleştirilen eşyaya 13.700 kuruş harcanmıştır. Bunlar dışında yapılması planlanan tadilatın ilk keşif bakayasası olarak 2 yük 11.000 kuruşa mal olacağı anlaşılmıştır.

Daha sonra baruthanede çıkan bir yangın sebebiyle işçilerin kaldığı odaların, padişah kasrının ve nazır dairesinin koruma amacıyla baruthane dışındaki Harmanyeri'ne taşınarak tam kargir inşası uygun görülmüştür. Yapılan keşifle inşaatın 2 yük 35.000 kuruşu bulacağı anlaşılmıştır. Binaların yapımıyla Şerif Ağa görevlendirilmiştir. Her iki inşaat için Şerif Ağa'ya toplam 393.000 kuruş ödenmesi için bunların tezkereleri verilmiştir. İlk keşfin bakayasası olarak yapımı istenen binalar tamamlanma aşamasına gelmiş, baruthane dışında yapılması planlanan kargir binaların da ilkbaharda tamamlanması için temelleri atılmıştır.

Ancak yangın tehlikesinden korumak için işçilerin, memurların ve nazırın ikameti için ayrılan odalar baruthane dışına taşınarak kargir inşa edilmişken baruthane içindeki bazı mahzenlerin memurların ve nazırın için ikamet edeceği odalara dönüştürülmesi isteği çelişkili bulunmuştur. Zira hem yangın tehlikesini önlemek hem bu tedbir için yüklüce masraf edildikten sonra bu önlem hilafına inşaat faaliyetine girişmek doğru bulunmamıştır. Devletin maddi sıkıntıda olduğu böyle bir dönemde art arda bu kadar bina yapılması uygun görülmemiştir. Bunun yanında yeni kükürt değirmeni yapılması ve caminin barut mahzenine dönüştürülmesi talepleri de kabul edilmemiştir. Zira kükürt değirmeni ve mahzen yapılması istenen cami,

baruthane sınırları içinde olmakla birlikte barut üretilen mahalle işçilerin koğuşları arasında epeyce mesafe olduğu için 8-10 işçinin namazlarını koğuşlarında kılmalarının herhangi bir mahsuru olmadığı belirtilmiştir. Yine Barutçubaşı Simon tarafından yapılması istenen kükürt değirmeni ve mahzen, tekrar yapılması kararlaştırılan binalar arasına alınarak keşfi yapılmıştır. Barutçubaşı Simon, bu gelişme karşısında düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: “İki taşlı kükürt değirmeni ve mahzeni elbette yapılmak lazımdır yapılmaz ise baruthane-i amirenin ta’tiline ba’di olur. Şimdi ifâdeden merâm kendimü ‘itâbdan vikâye ‘arzına mebânidir.”

Eskiyen kükürt değirmeni kullanılmadığı için 9 aylık bir zaman diliminde, kükürt el kuvvetiyle ezilmekteydi. Bu nedenle 12.672 kuruşa mal olacağı anlaşılan 2 taşlı kükürt değirmeninin önceden keşfolunduğu gibi mimar ağa tarafından, çarkının da belirlenen bedeli geçmemesi şartıyla Barutçubaşı Simon tarafından yapılmasına karar verilmiştir⁶²⁵.

Nitekim korkulan olmuş, 1828 yılında Azadlu Baruthanesinde çıkan yangında 700 kantar barutun birden yanmasıyla çok büyük bir patlama meydana gelmiştir. Patlama, sesi İstanbul’dan duyulacak kadar şiddetli olmuştur. Bu patlamada baruthane çalışanlarından 400 kişi hayatını kaybetmiş, birçok çalışan da yaralanmıştır⁶²⁶. Bu patlamadan sonra baruthanenin tamiri için yapılacak masrafi içeren defter incelendiğinde baruthanenin hemen hemen tekrar inşa edildiği görülmektedir. Zira toplam 5.024.637 kuruşluk bir tamir maliyeti ortaya çıkmıştır⁶²⁷.

Bu büyük yangından sonra meydana gelen yangınlar/patlamalar baruthaneye büyük oranda zarar vermiştir. Nitekim 1848 yılında meydana gelen patlama⁶²⁸ sonrasında büyük bir tamirat yapılması gerekmiştir. Tophane-i Âmire müşirinin 15 Kasım 1849 tarihli bir takirinde Azadlu bendinden baruthaneye kadar olan su bendleriyle baruthane su dolaplarının ve bazı yerlerinin tamiri için 82.023 kuruş harcanmıştır. Tamirat son aşamaya gelmişken baruthanede bir yangın çıktığından ve bu yangın sebebiyle, tamirâtı yapılan mahallerin büyük bir kısmının tekrar yandığından bahsedilmektedir. Yangından geriye kalan mahallerin ikinci bir keşfi

⁶²⁵ 5 B 1241 (13 Şubat 1826), BOA.C.AS. 40135.

⁶²⁶ Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih*, II-III, s. 414.

⁶²⁷ 21 N 1244 (27 Mart 1829), BOA.KK.b.d. 6701, s. 25.

⁶²⁸ Clark, *Sanayi Devrimi*, s. 48.

yapılmıştır. Buna göre adı geçen yerlerin 80.933 kuruşa tamir edilebileceği, bu meblağın 43.411,5 kuruşunun mevcut, 37.522 kuruşunun da yangında zarar gören yerlerin tamirat masrafı olduğu anlaşılmıştır. Tamirat masraflarının Harbiye Nezareti tahsisatından verilmesi hususunda padişahın onayı istenmiştir⁶²⁹.

Bu ikinci patlama, daha önce yapılan tamirat için sarf edilmiş çabaları boşa çıkarmış ve yeni bir masrafa sebep olmuştur. Ancak 1850 yılında meydana gelen patlamanın sebep olduğu hasar, tamiratla da giderilememiştir. Konuyla ilgili olarak Tophane-i Âmire müşiri tarafından gönderilen bir takirde Azadlu Baruthanesinde meydana gelen bir kazada baruthanenin büyük bir kısmının yandığı ve binalarının yıkıldığı ifade edilmiştir. Geriye kalan kısımlar da büyük oranda hasar görmüştür.

Barut sıkıntısı çekilmemesi için asgari bir tamiratın 7.000 ila 19.000 akçe arasında değişen bir rakama mal olacağı tahmin edilmiştir. Ancak devlet mali sıkıntıda olduğu için bu meblağın ödenemeyeceği anlaşılmıştır. Bu sebeple bend nezdinde bulunan 2 dibekle, baruthane içinde öncelikle yapılması gereken yerlerin bir defteri tutulmuştur. Buna göre öncelikli mahallerde yapılacak tamiratla Azadlu Baruthanesinde aylık 150 kantar barut üretmek mümkün olacaktı. Bu mahallerin tamirâtı için kaynak arayışına gidilmiştir. Önce ordunun mühimmatını temin için kullanılan harbiye tahsisatı akla gelmiştir. Normalde bu kaynak, böyle tamirat işleri için kullanılmamaktadır. Ancak mecburiyet sebebiyle bunun Azadlu Baruthanesi tamiratında kullanılmasına karar verilmiştir. Tamiratın yapılabilmesi için her hafta ödenen harbiye tahsisatının haftalığına 50.000 kuruş daha zam yapılması ve tamir edilecek yerlerin keşfedilerek işe başlanması tebliğ edilmiştir. Bunun gereği için Ticaret Nezareti kayıtlarına başvurulmuştur. Bina halifesi tayin edilmiş, yapılan keşifle toplam giderin 3 yük 85.973 kuruşu bulacağı anlaşılmıştır. Harbiye hazinesi haftalığına 50.000 kuruşluk bir ilave yapılarak buradan elde edilecek kaynakla tamiratın masrafının Tophane-i Âmire müşiri tarafından karşılanmasına karar verilmiştir⁶³⁰.

---

⁶²⁹ 29 Z 1265 (15 Kasım 1849), *BOA. C.AS.* 38599; 21 S 1266 (6 Ocak 1850), *BOA.İ.MVL.* 159/4589.

⁶³⁰ 27 Ra 1266 (10 Şubat 1850), *BOA. İ.MVL.* 161/4687; 3 Ca 1266 (17 Mart 1850), *BOA. C.AS.* 935.

Azadlu Baruthanesi çarkları için su sağlayan bendin arkı her yıl temizlenerek tamir edilmekteydi. Mutad olduğu üzere Tophane-i mire Nazırı 1266 (1849-1850) yılında da arkın tamiri için keşif yapılmasını istemiştir. Takririnde arkın her yıl tekrar tekrar tamirinin geçici bir çözüm olduğu belirterek kapsamlı bir tamirat talep etmiştir. Yapılan keşiften 113.120 kuruş masrafla tamiratın yapılacağı anlaşılmış ve keşif defteri padişaha sunulmuştur. Ancak tophane nazırı tarafından istenen para fazla bulunarak bunun ancak 23.120 kuruşunun verilebileceği geriye kalan 90.000 kuruşun verilemeyeceği belirtilmiştir. İstenilen paranın 90.000 kuruşuyla baruthanenin üretimine zarar vermeyecek şekilde genel bir tamirat yapılması kararlařtırılmıřtır⁶³¹.

Yangınlarda zarar gören yerlerin tam anlamıyla tamir edilememesi baruthaneyi atıl vaziyete getirmiştir. Azadlu Baruthanesinde 1859 yılı itibariyle barut üretilmediği görülmektedir. Nitekim Serasker Paşa tarafından yazılan tezkirede Azadlu Baruthanesi, barut üretilmediğinden ordudan gönderilen 1.400 varil kadar bozuk barut ve fişeğin her bir kantarının 300 kuruş masrafla bu baruthanede terbiye edilerek ıslah edilmesi istenmiştir⁶³².

3-İki Savaş Arasındaki Bir Hikâyenin Sonu: Doksan  Harbi (1877-1878)

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Rus askerlerinin Azadlu Baruthanesi yakınlarına kadar gelmesi ciddi bir endişeye sebep olmuştur. Baruthane memuru Miralay Sabit Bey'in gönderdiği ve Tophane Müşiriyeti vasiyasıyla sadarate arz edilen telgrafla baruthanenin işgal tehlikesi altında olduğu belirtilmiştir. Rus ordusunun ilerleyişi karşısında Osmanlı ordusu Azadlu Baruthanesinin muhafazası için 4 bölük asker bırakarak geri çekilmiş, şamlar Köyü ve etrafında 5 tabur Rus askeri konuşlanmıştır. Azadlu Baruthanesine olası ani bir Rus saldırısını önlemek amacıyla baruthanenin doğu tarafında bulunan Söğüt Karakoluna 1 zabıt ve 20 asker yerleřtirilmiştir⁶³³. Ancak çok geçmeden Yeşilköy'n Rus işgaline girmesiyle Azadlu

⁶³¹27 M 1267 (2 Aralık 1850), *BOA. C.AS.48331*.

⁶³²20 Za 1275 (21 Haziran 1859), *BOA.İ.DH.435/28754*.

⁶³³27 S 1295 (2 Mart 1878), *BOA. İ.DH. 764/62280-03*, lef 1, 2, 3. Tophane Meclisi tecrübe ve muayene azasından Miralay Sabit Bey terfi suretiyle görevinden ayrılan Arif Paşa yerine mirli va tayin edilmiştir. 8 Ca 129916 Mart 1298, *BOA. İ.DH. 851/68307*.

Baruthanesi de Rusların eline geçmiş ve Ruslar tarafından tahrip edilmiştir. Daha sonra da tamir edilmemiştir. Bu işgal sonrası baruthanenin kısmen faaliyet gösterebildiği, genellikle barut deposu olarak kullanıldığı görülmektedir⁶³⁴. Aslında baruthanenin yanı başına kadar gelen Rus kuvvetleri karşısında Osmanlıların bıraktıkları asker sayısı, korunmak istenen yapının baruthane olduğu düşünüldüğünde oldukça azdır. Bir devlet, baruta en fazla ihtiyaç duyduğu sırada, savaş esnasında neden bir baruthanesini korumak adına bu kadar az çaba göstermiştir? Osmanlı Devleti, İstanbul'un tehlike altında olduğu bir dönemde Azadlu Baruthanesinde barut üretilmediği/üretilemediği için burayı korumak için bu bölgede büyük bir askerî birlik bulundurmamış olmalıdır.

Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) sonrasında iki devletin ateşkes antlaşması imzaladığı günlerde yeni bir savaş çıkması hâlinde askerî sanayi tesislerinin düşman eline geçmemesi için baruthane, dökümhane, fişekhane gibi tesislerin Anadolu içlerine taşınması düşünülmüştür. Bu fabrikaların kurulacağı yerlerde taş ve kereste gibi yapı malzemeleriyle su ve maden kömürü gibi maddelere her an ulaşılabileceği için bu fabrikaların Anadolu'da İstanbul'a yakın bir mahalle taşınmasının faydalı olacağı düşünülmüştür. İlk yer Gemlik'e 2,5 saat uzaklıkta Gemlik Körfezi ile İzmit Gölü arasındaki dereydi. Diğer güzergâh da Küplü ve Vezirhan arasında bulunan Karasu Deresiydi. İlk olarak düşünülen mahal, denize yakındı. İznik ve Sakarya Gölleriyle İzmit Körfezi arasında bulunan büyük meşe ormanları kullanılabilirdi. Nakliye için de İznik Gölü'nden yararlanılabilecekti. Burası bu avantajları yanında denizden gelecek bir düşman saldırısına da açıktı. İkinci yer, düşman tehlikesine karşı korunaklı olmakla birlikte İstanbul'a ve bazı önemli şehirlere daha uzaktı. Ulaşım için araba ya da tren kullanılması gerekiyordu⁶³⁵.

Bu düşüncenin cumhuriyetin ilanından sonra Kırıkkale'de kurulan silah fabrikasıyla kısmen hayata geçirildiği söylenebilir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Yeşilköy, Rus askerleri tarafından işgal edildiğinde, Rus Orduları Komutanı Grandük Nikola, Dadyan ailesinden Arakel

⁶³⁴ Encümen Arşivi Genel Nu: 11773; Eyice, *Küçükçekmece*, s. 78-79.

⁶³⁵ 21 R 1295 (24 Nisan 1878), *BOA. Y.PRK.ASK.* 1/70, lef 1.

Sisak Dadyan'ın evinde kalmıştı⁶³⁶. Baruthanenin kuruluşunda doğrudan etkili bu ailenin baruthane tarihini bitiren gelişmede dolaylı da olsa etkisinin bulunması tarihin garip bir cilvesidir. Böylece III. Selim'in bir Osmanlı-Rus Savaşı (1787-1792) sonrasında hayata geçirdiği Nizâm-ı Cedîd reformları çerçevesinde kurulan Azadlu Baruthanesinin hikâyesi, yine bir Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) sonunda bitmiştir.

Her ne kadar bu işgal sonrasında baruthanenin tahrib edilmesi baruthanin sonu getirmişse de aslında baruthanenin sonu getiren asıl neden dumansız barut teknolojisinde yaşanan gelişmedir. Zira Osmanlı Devleti mali olarak borçlarını ödeyemeyeceğini ilan ettiği 1881 yılından sonra 1896 yılında dumansız barut fabrikası inşa etmeyi başarmışsa pekala baruthanenin tamiratını da zorda olsa yapabilirdi.

Ancak 1880'li yıllara gelindiğinde barut üretimi ile alakası olmayan halk şairleri dahi pamuktan elde edilen nitroselülozla barut üretildiği bilmekteydi ve bu durum şiirlerine dahi konu olmuştu⁶³⁷.

*“Vur kafama topuğu İshakpaşa kopuğu,
Ağu katar şerbete, barut yapar pamuğu.”*

Bu şiir dumansız barut kullanımının 1880'li yıllarda ne kadar yaygınlık kazandığını göstermesi bakımından anlamlıdır. Baruthanenin tahrip edilmesinin hemen sonrasına denk gelen bu tarihte dumansız barut kullanımı bu kadar yaygınlık kazanmışken Azadlu Baruthanesini tamir ederek kara barut üretmeye devam etmek ne kadar mantıklı olurdu? Aynı miktardaki kara barutun üçte biri oranında dumansız barutla aynı etkiyi elde etmek mümkünken⁶³⁸, şüphesiz artık kara barut üretmenin bir anlamı kalmamıştı. Dumansız barut hem daha fazla kuvvete sahipti, hem de ateşlendiğinde duman çıkarmadığı için ateşleyenin düşmanını görmesine engel olmuyordu. Bu şartlar altında kara barut üretme hususunda ısrarcı olmak nafi bir

⁶³⁶ Mınassian, *Ermeni Kültürü*, s. 106.

⁶³⁷ Üsküdarlı Razi, bir şiirinde Galib adlı dönemin yakışıklı delikanlılarından birisine aşık olan Şaziye adlı bir kadının aşkıdan bahsederken onun ağzından yukarıdaki ifadelere yer vermiştir Vâsıf Hiç, “Gâlib (Gülhâneli)”, *İstanbul Ansiklopedisi*, XI, İstanbul 1974, s. 5957.

⁶³⁸ Mehmed Niyazi b. Ata, *Dumanlı ve Dumansız Barut*, s. 23.

gayret olurdu. Tahrip edildikten sonra 1883 yılına gelindiğinde Azadlu Baruthanesinde dumansız barut üretilmesi gündeme geldi⁶³⁹, ancak dumansız barut fabrikasının 1896 yılında Baruthane-i Amire’de inşa edildi. Eğer Azadlu Baruthanesi bünyesinde bir dumansız barut fabrikası kurulması kararlaştırılsaydı baruthane tamir edilecek ve dolayısıyla da üretime devam edecekti. Dumansız barut kullanımının yaygınlaşmasından sonra kara barut üretimine gerek duyulmaması baruthanenin sonunu getirdi.

B- BARUTHANENİN OSMANLI SANAYİNE TESİRİ

Azadlu Baruthanesini kuran Arakel Dadyan’dan sonra iş başına gelen oğullarının ve torunlarının daha kaliteli barut üretmeyi öğrenmeleri için Avrupa’ya gönderilmeleri Osmanlı Devleti’nde bir sanayi atılımı da başlatmıştır. Zira bu amaçla yurt dışına gönderilen barutçubaşı ailesi fertleri barut imali dışında, demir fabrikaları, çuha fabrikaları, top imali, gemi yapımı vb. gibi çok farklı alanlarda da bilgilerini ve görgülerini arttırarak İstanbul’a dönmüşlerdir. Hemen ardından da Osmanlı Devleti’nde pek çok sanayi tesisinin kurulmasına öncülük etmişlerdir. Dadyan ailesinin ilk fertleri öncelikle barut üretme teknikleri öğrenmeleri için yurt dışına gönderildiğinden bunların İstanbul’a döndüklerinde giriştikleri sanayileşme çabalarının başında barut imali gelmektedir.

III. Selim döneminde 1790-1804 yılları arasında bazı fabrikaların kurulduğu bilinmektedir. Ardından II. Mahmud zamanında 1826-1830 yılları arasında ikinci bir fabrikalaşma hareketi başlamıştır. Tanzimat’ın ilanından sonra bu sürecin hızlandığı görülmektedir. Osmanlı Devleti, dışa bağımlılığı asgari seviyeye indirmek için ikameci bir sanayileşme anlayışı takip etmiştir. Bu amaçla özellikle askerî alanda fabrikalar kurma isteğiyle Avrupa’dan alet edevat, buhar gücüyle çalışan makineler ve teknisyenler getirtilmiştir. Tüm bu çabalar sonucunda isimleri “Fabrika-i Hümayunlar” adıyla anılan pek çok fabrika kurulmuştur⁶⁴⁰.

---

⁶³⁹ 26 S 1300 (9 Ocak 1883), *BOA. İ.DH.* 871/69611.

⁶⁴⁰ Rahmi Deniz Özbay-Yaşar Bülbül, “Osmanlı Devleti’nde Bir Teknoloji Transferi Yöntemi Olarak Yabancı İşgücü İstihdamı” *Tülin Aren Armağanı*, yay. hzl. İshak Keskin, Muhammet Hanefi Kutluoğlu, Sevil Pamuk, Pamuk Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 196.

Üsküp Nezaretinden Azadlu Baruthanesine her yıl adi ve gayriadi 159.800 vukıyye güherçile gönderiliyordu. Ali Hıfzı Paşa'nın Üsküp nazırlığı zamanında güherçilenin yerinde toplanıp işlenmesi hususunda çalışılmaktaysa da güherçile yeterince saflaştırılmadığı için % 30 - % 35 oranında fire vermekteydi. Güherçilenin iki kez işlenmesi devlet bütçesine zarar veriyordu. Barutçubaşı Ohannes, Londra'ya gitmeden Üsküp'e uğramış, güherçile toplanmasını, saflaştırılmasını yerinde incelemiştir. Londra'dan döndükten sonra Üsküp'te daha saf güherçile üretilebilmesi için bir *güherçile kalhane fabrikası* inşa edilmesi gerektiğini söylemiştir. İnşaat tamamlandıktan sonra baruthaneden gönderilecek *mütefennin* (işinin ehli) bir kal ustası vasıtasıyla saflaştırma işlemi ayrıntılarının oradaki şahıslara öğretilmesi gerektiğini ifade etti Böylelikle iki kez yapılan masraftan tasarruf edilebileceği bu durumun da devletin menfaatine olduğu belirtildi. Ohannes Dadyan, yapılmasını gerekli gördüğü fabrikanın resmini de yaparak serasker paşaya sundu. Serasker paşa resmi ve bu konudaki öneriyi inceledikten sonra cevap vereceğini ifade etti⁶⁴¹. Serasker paşanın teklifi beğenmesi durumunda inşaata başlanabilecekti⁶⁴². Fabrikanın inşaatı 1839 yılında tamamlandı. Fabrika girişinin tuğrayla süslenmesi gerekiyordu. Ziver Efendi tarafından yazılan manzum tarih, fabrikada üretilen 3000 kıyye numune güherçile ve Üsküp, Koçana, İştıp taraflarında üretilen güherçileyle ilgili tutulan defter padişaha takdim edildi⁶⁴³.

1- Demir Fabrikası

Ohannes Dadyan vasıtasıyla yapılan diğer bir fabrika da Zeytinburnu Demir Fabrikasıdır. Onannes Dadyan, İngiltere'de bulunduğu sırada yalnız barut ve baruthaneler hakkında bilgi edinmemiş, demir eritme tekniği, top dökümü gibi alanlarda da incelemelerde bulunmuştu⁶⁴⁴.

Osmanlı Devleti'nin sanayileşme çabaları çerçevesinde baruthane, tersane, tüfekhane gibi askerî sanayi tesislerinde buhar gücüyle çalışan makineler (vapour alatı) kullanılmaya başlanmıştır. Bu makineler zamanla yıpranıp yenilenmeleri

⁶⁴¹ BOA. HAT. 1265/48964

⁶⁴² BOA. HAT. 1265/48964-B

⁶⁴³ 5 Ra 1255 (19 Mayıs 1839), BOA.HAT. 1620/9.

⁶⁴⁴ 15 B 1252 (26 Ekim 1836), BOA. HAT. 1183/46703-H.

gerektiğinde tamirat için yurt dışına gönderilmeleri veya yurt dışından yedek parça getirilmesi gerekiyordu. Bu da büyük masraflara neden oluyordu. Ohannes Dadyan Avusturya, Fransa ve İngiltere gezisinden döndükten sonra İstanbul ve Azadlu Baruthanelerini buhar gücüyle çalışan makinelerle yeniden yapılandırmıştır. İstanbul Baruthanesindeki çalışmalar tamamlandığı, Azadlu Baruthanesindekiler de tamamlanma aşamasına geldiği sırada başvekil, yürütülen çalışmalarını yerinde görmek için İstanbul Baruthanesini ziyaret etmiştir. Barutçubaşı Ohannes, baruthanelere yerleştirilen alet edevat hakkında kendine bilgi vermiştir. Bu ziyaret sırasında başvekil, baruthanelerin başka bir eksiği olup olmadığını sorunca Ohannes bir demir fabrikasının gerekliliğine dair fikirlerini başvekil ile anlatmış, Londra’da bulunduğu sırada bu hususta görüşüğünü ifade etmiştir. Ona göre askerî sanayi tesislerindeki üretimin dışa bağımlı olmaksızın devam edebilmesi ve maliyetlerin daha asgari seviyeye çekilebilmesi için İstanbul’da bir demir fabrikası inşa edilmesi gerekmektedir. Ohannes, bu görüşmede fabrikanın inşasıyla ilgili sürecin nasıl işlenmesi gerektiğine dair ayrıntılara da yer vermiştir. İstanbul’da yapılması planlanan fabrika alet edevatının İngiltere’den temin edilerek inşasının görüşüğü fabrikatöre ihale edilmesini istemiştir. Bu fabrikanın yapılması için bir kontrat düzenlenmesi lazımdı. Bunun için Paris Sefiri Fethi Paşa ile Londra Sefiri Sarım Efendi’ye birer mektup gönderilmesi gerekiyordu. Fethi Paşa’nın maiyetinde olan Ohannes’in oğlu Arakel, bu fabrikatörü tanıyordu. Daha önce İngiltere’ye gönderilen Müşir Bekir Bey’in ve Arakel’in fabrikayı inşa edecek İngiliz’in yaşadığı Manchester şehrine giderek kendini İstanbul’da bir fabrika inşa etmeye ikna etmeleri ve gerekli alet edevatın ne kadar masrafla temin edilebileceğini, toplam maliyetin ne kadar olacağını öğrenmeleri lazımdı. Bu bilgiler İstanbul’a bildirildikten sonra cevaben yazılacak tahrirata göre kontrat yapılabilecekti. Vakit kaybetmemek için uygun yeri tespit etmeye fabrikayı inşa edecek şahsın ya da bir adamının gelmesi gerekiyordu Ohannes, ayrıca inşaat sırasında Bekir Bey’in orada bulunmasının yararlı olacağını ifade etmiş, kontrat yapıldıktan sonra fabrikatörün göndereceği adamıyla Bekir Bey’in de İstanbul’a gelmesi gerektiğine dikkat çekmiştir⁶⁴⁵. Bu görüşmeden sonra

---

⁶⁴⁵ 20 S 1254 (15 Mayıs 1838), *BOA.HAT.* 587/28876; 21 S 1254 (16 Mayıs 1838), *BOA. HAT.* 587 /28871; *BOA. HAT.*587 / 28872.

bir demir fabrikası yapılmasına karar verilmiş ve Ohannes Dadyan sürecin devamı için harbiye nazırıyla görüşmelerine devam etmiştir⁶⁴⁶.

Paris Sefiri Fethi Paşa ile Sarım Efendi tarafından müştereken yazılan bir şukkaya göre demir fabrikası hakkında bir defter gönderilmiştir. Bu defter İngilizce olduğundan tercüme ettirilmiştir.

Barutçubaşı Ohannes ile yapılan görüşmeye göre bu fabrika için gereken alet ve edevat masrafının fabrika inşa etmeye gelecek şahsın harcırahı dâhil toplam 13.000 keseyi bulacağı anlaşılmıştır. Londra'da bu tarz fabrikalar dört duvar üzerine bir sundurma şeklinde inşa edilmektedir. Ancak İstanbul'da yapılması planlanan fabrikanın daha büyük/gösterişli inşa edilmesi gündeme gelmiştir. Daha büyük bir bina inşa etmek de daha çok masraf demektir. Fethi Paşa ile Sarım Efendi, söz konusu şukkalarında fabrikanın nasıl inşa edilebileceğine dair farklı önerilerde bulunmuşlardır. Buna göre fabrika alet edevati bedeliyle inşaat giderlerinin fabrikayı inşa edecek şahıs tarafından karşılanması, fabrikayı nerede inşa etmek isterse oraya yapabileceği, belli bir süre tekel olarak geliri ve gideri kendine ait olmak üzere fabrikayı işletmesi, daha sonra başka şahıslara da fabrika inşa etme hakkı tanınması önerilmiştir. Diğer bir teklif ise bu şartlarla Londra'dan yüklenici şahıs getirilerek kendiyile mukavele yapılması ya da bu şartları kabul etmediği takdirde alet edevat parası devlet tarafından karşılanmak üzere fabrika yerinin onun nezaretinde tespiti ve fabrikayı devlet için kabul edilebilir şartlarla taahhütü hâlinde cari fiyat üzerinden masraflarının karşılanmasıydı. Yüklenici, fabrikayı kendi kaynaklarıyla yapmayı kabul ederse harcırah masrafı da olmayacaktı. Herhangi bir anlaşmazlık veya sıkıntı nedeniyle fabrika inşasından vazgeçerse gelirken kendine ödenen miktar kadar dönüşü için de ödeme yapılması gerekecekti. Konu, padişaha arz edilince padişah, o sırada hariciye nazırı olan Mustafa Reşid Paşa'ya tahrirat yazılarak görüşünün alınmasını ve paşadan gelecek cevaba göre hareket edilmesi kararlaştırdı⁶⁴⁷.

Mustafa Reşid Paşa, bu konuya dair arz tezkeresinde Avrupa'da Osmanlı topraklarında farklı sanayi alanlarında fabrikalar inşa etmek için hevesli pek çok yatırımcı bulunabileceğini ancak bu şahısların yapacakları fabrikalar kendi malları

---

⁶⁴⁶ 27 Ra 1254 (20 Haziran 1838), *BOA. HAT.* 587 /28875.

⁶⁴⁷ 27 B 1254 (16 Ekim 1838), *BOA. HAT.* 1184/46712.

olmazsa sadece fabrika yapmayı kabul etmeyeceklerini ifade etmiştir. Bu fabrikalar, onları yapacakların malı olursa bunlar Osmanlı Devleti tabiiyetine de girmiş olacaklardır. Aksi takdirde bunlar başka çalışma koşullarına alışık olduklarından inşaatı yapacak müteahhit firmanın devamlı şikâyet konusu olacağını ifade etmiştir. Tebaadan bazı şahısların bu müteahhit firma yetkililerine karşı çıkacakları ve bu şekilde Osmanlı tabiiyetine geçeceklerin tebaanın zihnini karıştıracığı söylentilerinin dikkate alınmamasını önermiştir. Fabrika inşaatı tamamlandıktan sonra fabrikayı yapanlar Osmanlı topraklarından gönderilirse bu durum İngiltere’de ciddi rahatsızlık yaratabileceğinden bu işe girişmeden etraflıca düşünülüp müzakere edilmesini salık vermiştir. Fabrikayı inşa edecek şahısla sadece fabrikanın alet ve edevatı hakkında kontrat yapılacağından bu şahıs, fabrikanın yapılacağı yere karışmamalıdır. Fabrikanın inşa maliyetinin İngiltere’deki yükleniciyle müzakere edilmesi de imkânsızdır. Zira İngiltere’deki yüklenicinin Osmanlıdaki fiyatlar ve usul hakkında bilgi sahibi olması mümkün değildir. Yüklenicinin bilmediği fiyat ve usul üzerinden taahhütte bulunması da mümkün değildir. Yüklenicinin İngiltere’den gelecek adamı sadece alet edevatın yerleştirilmesine nezaret edeceğinden inşaatın istenilen tarzda yapılması için İngiltere’de bu alanda eğitim görmüş Miralay Bekir Bey’in de İstanbul’a gelerek inşaat sırasında hazır bulunması ve inşaatı nezaret etmesi icap etmektedir. Miralay Bekir Bey, vereceği bilgilerle sürecin tüm yükünün İngiltere’den gelecek şahsın üzerinde kalmasına engel olacaktır. Böylece eksik ve fazla bir şey yapılmasının önüne geçilmiş olacaktır. Paşa, çok büyük bir fabrika yerine sonradan büyütülebilecek orta büyüklükte bir fabrika yapılmasının daha doğru olacağı kanaatindedir. Böylece fabrikanın alet edevat ve inşaat masrafları yarı yarıya azalacaktır. Mustafa Reşid Paşa, demir fabrikası yapma işinin müteahhit firmaya verilerek bina yanında makinelerin montajının da bu firma tarafından yapılmasının, masrafların yine bu firma tarafından karşılanmasının doğru olacağını ifade etmiştir. İş tamamlandıktan sonra ödeme yapılacak şekilde bir anlaşma yapılmasını tavsiye etmiştir⁶⁴⁸.

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla inşaat süreci uzun zaman almıştır. Zeytinburnu’nda yapılan demir fabrikasının üretime başlayabilmesi için eritme fırını

---

⁶⁴⁸ BOA. HAT. 629/31089.

ve dökümhane için kargir mahallin birkaç ay içinde tamamlanması gerekiyordu. Büyükada'da bulunan demir madeninin yeniden açılmasıyla çok miktarda demir cevheri çıkartılmıştır. Bu madenden çıkartılan demir, eritme fırınında eritildikten sonra dökümhaneye ve oradan da demirhaneye gönderildikten sonra burada işlenecekti. Fabrika gittikçe büyüyecek, eritme fırını, dökümhane yapıldıktan sonra inşaat tamamlanacaktı. Demir cevherini fabrikada eritmek için Ereğli'den taş kömürü, Silivri ve havalisinden ise meşe kömürü sağlanacaktı. İşçi ve madenden de demir cevheri teminine o sırada başlanmıştır. Gereğine daha sonra bakılmak üzere 6 aylık tertip icarı (kirası) şimdiden hazır olmak üzere seraskerlikte merbut pusula gereğince 6.200 kese sermaye akçesinin verilmesi için gereken müracaat serasker paşa tarafından yapılmıştır. Paranın darphaneden verilmesi yine serasker paşa tarafından istenmiştir⁶⁴⁹.

2- Vapur İnşası

Osmanlı Devleti, demir fabrikası inşasının ardından bir sorunla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Demir ancak çok yüksek sıcaklıkta eritilebiliyordu. Erime sıcaklığı için odun ya da odun kömürü gibi geleneksel ısı kaynakları yeterli olmadığından taş kömürüne ihtiyaç vardı. Taş kömürü daha önce İngiltere'nin Newcastle şehrinden ithal edilirken⁶⁵⁰ Dadyanların girişimiyle Ereğli kömür havzasından taş kömürü çıkartılmaya başlanmıştır. Ancak dönemin bir İngiliz gözlemcisi Dadyanların entrikaları yüzünden Ereğli'den çıkarılan yerli kömürün Newcastle'dan ithal edilen kömürden daha pahalıya mal olduğu iddiasındaydı⁶⁵¹.

Demir fabrikası yapılp cevheri eritmek için gereken enerji kaynağı tespit ve temin edilmeye başlandıktan sonra Dadyan ailesi vapur imali işine girişmişlerdir. Dadyanlar, Mr. Philips adlı bir İngiliz teknisyen, birkaç Türk ve Ermeni demirci vasıtasıyla zırhlı bir gemi yapmışlardır. Her ne kadar Mr. Philips, gemiyi Haliç tersanesinde yapmanın uygun olacağı önerisini ve gemi makineleri için üç plan sunmuşsa da Dadyanlar'ın planı kabul edilmiştir. Onların önerisiyle gemi bir dere

⁶⁴⁹ 18 B 1261 (23 Temmuz 1845), *BOA. C.A.S.* 4570.

⁶⁵⁰ Charles Mac-Farlane, *Kismet; or, The Doom of Turkey*, London 1853, s. 297-317.

⁶⁵¹ Mac-Farlane, *Kismet*, s. 315-318.

ağzında yapılmıştır. Mr. Philips, bu gemi İngiltere'den alınmış olsa beşte bir oranında daha kârlı olunacağı iddiasında bulunmuştur. Geminin demiri İngiltere'den temin edilmiştir. Geminin inşası Ohannes Dadyan, Bogos Dadyan ile onların oğulları ve yeğenleri tarafından yapılmıştır. Sultan, bu demirin Osmanlı fabrikalarında işlenen demir olduğu kanaatindeydi⁶⁵². Bu gemiye Eser-i Hadid adı verilmiştir⁶⁵³.

3- Tüfek ve Top

Dadyan ailesi fertlerinin faaliyet gösterdiği bir diğer askerî sanayi alanı da top imaliydi. Barutçubaşı ailesinin ilk ferdi Arakel'in bir top imali için çalıştığı bilinmektedir. Arakel yapacağı top burgusu çarkı için 30 kantar Samakov demiriyle 20 kantar mayalık tunç verilmesini talep etmiştir. Demirin İrad-ı Cedid mahzeni mevcudundan, mayalık tuncun da Tophaneden verilmesi kararlaştırılmıştır⁶⁵⁴.

Arakel Dadyan'dan sonra oğlu Ohannes Dadyan da Londra'da bulunduğu sırada top dökümü için demir eritmenin inceliklerine dair incelemelerde bulunmuş, bu husustaki bilgisini arttırmıştır⁶⁵⁵. İstanbul'a döndükten sonra bir döküm top üretme teşebbüsünde bulunmuşsa da bunu başaramamıştır⁶⁵⁶.

Dadyan ailesi, tüfek çarkı yapımı alanında da faaliyet göstermiştir. Barutçubaşı Simon ve kardeşi Ohannes, iplikhanede bir tüfek çarkı yapmışlardır. II. Mahmud, söz konusu çark hakkında bilgi almak ve onu görmek istediğinde tüfek çarkının 15-20 gün içinde tamamlanacağı, tamamlandığında padişaha sunulacağı ifade edilmiştir. Padişah da cevaben yazdığı hatt-ı hümayununda "*İş bu takrîrin manzûr-ı hümayûnum olmuşdur mersûm her ne vakit tekmîl idüb getirür ise taraf-ı*

---

⁶⁵² Mac-Farlane, *Kismet*, s. 74-75, 312-314 Osmanlı belgelerinde bu vapura dair ayrıntılı bir bilgi bulunmamakla birlikte bir belgede İstanbul Baruthanesi içindeki küçük demir fabrikasında yapılan demir vapurun tamamlanmasından sonra padişahın cumartesi günü Mecidiye Vapuru ile baruthaneye gelip vapurun denize indirilme törenine katılacağı ifade edilmektedir. Fethi Paşa, bir tezkire ile önde gelen devlet ricalinin de törende hazır bulunmasının padişahın bir emri olduğunu vurgulamıştır. 20 Z 1264 (17 Kasım 1848) *BOA.İ.DH.* 183/10101.

⁶⁵³ Pamukciyan, *Biyografilerleriyle Ermeniler- IV*, s. 197.

⁶⁵⁴ 17 S 1220 (17 Mayıs 1805), *BOA. C.A.S.* 51349.

⁶⁵⁵ 15 B 1252 (26 Ekim 1836), *BOA. HAT.* 1183/46703-H.

⁶⁵⁶ Mac-Farlane, *Kismet*, s. 311-312.

*hümâyûnuma 'arz idesin'*⁶⁵⁷. Barutçubaşı Simon ve kardeşi Ohannes tüfek çarkı yapımına başladıktan sonra, iplikhanede ayrıca yeni bir iplik çarkı geliştirmişlerdir. Simon ve Ohannes tarafından yapılan tüfek çarkı ve iplik çarkı numuneleri Babıali'de incelenmiş, her iki çarka dair padişaha verilen bilgide bunların hem oldukça sanatlı hem yapımlarının kolay olduğu ifade edilmiştir. Padişah bu hususta yazdığı hatt-ı hümayununda

*"Benim vezîrim, iş bu takrîrin ve numûnesi yaptırılan çarhlar manzûrî hümâyûnum vâkı'a gerek tüfek çarhı ve gerek iplik çarhının numûneleri gâyet musanna' olmuş ve mersûm Simon'un mukaddem yaptığı tüfenk çarhı dahi güzel olmağla cümlesi böylece yaptırılınsın ve mersûm Simon ile karındaşı bu husûsda hizmet itmiş olduklarından ne mikdâr 'atiyye virilmesi münâsib ise tarafî hümâyûnuma ifâde eyliyesin ve mukaddemâ tarafî hümâyûnumda tevkîf kılınmış olan çarh dahi tarafına i'âde olunmuşdur"*⁶⁵⁸.

Barutçubaşı Simon ve kardeşi Ohannes'in yaptıkları tüfek ve iplik çarkı numuneleri padişah tarafından da beğenilince her ikisi de hüner sahibi olduklarından daha şevkle hizmet etmeleri için kendilerine atiyye verilmesi kararlaştırılmıştır. Simon Dadyan'a 15.000 kuruş ve Ohannes Dadyan'a da 10.000 kuruş verilmesine dair bir telhise durum padişaha bildirilmiş, padişah da yazdığı hatt-ı hümayununda bu öneriyi uygun görmüştür⁶⁵⁹.

4- Dokuma ve Kumaş Sanayi

İki kardeşin geliştirdikleri bu çarklar dışında iplik üretiminde dışa bağımlılığı gidermek için de bazı icraatları olmuştur. Osmanlı donanma gemilerinin yelkenleri ve Asakir-i Mansure-i Muhammediye askerlerinin yazlık elbise kumaşlarının üretimi için iplik ithal ediliyordu. Dışa bağımlılığı ortadan kaldırılmak için İstanbul'un Eyüp semtinde İplikhâne-i Âmire adında bir devlet teşekkülü inşa edilmiştir. İplikhane Ustabaşısı Kevork tarafından yapılan dört numune incelenmiş ve daha kaliteli iplik üretmek için çarkların yapımına karar verilmiştir. Ahmed Efendi bu işe nazır tayin

⁶⁵⁷ BOA. HAT. 668/32580.

⁶⁵⁸ BOA. HAT. 667/32495

⁶⁵⁹ BOA. HAT. 679/33108.

edilmiştir. Daha sonra görev değişikliği yapılmış bu işe yeni bir nazır tayin edilmiştir. Eski nazırla yenisi arasında devir teslim töreni yapılmış ve daha önce Barutçubaşı Simon ve kardeşi Ohannes tarafından yapılan çarklarla, Ustabaşı Kevork tarafından icat edilen çarklar ve diğer alet edevat deftere kaydedilerek devir teslim tamamlanmıştır.

Dışarıdan satın alınan ipliğin İstanbul'da üretilmesi durumunda devletin yaklaşık 100.000 kuruştan fazla kâra geçeceği anlaşılmıştır. İplikhanenin inşası ve gerekli aletlerin temini Barutçubaşı Simon ile kardeşi Ohannes'e ihale edilmiştir. Ancak bu iki kardeş bu görevi yapamadıklarından Saatçi Kevork adlı ustabaşı bu göreve getirilmiştir. Kevork, yaptığı incelemede 8 adet çarkın müstemilatıyla birlikte kendi tarifi üzerine yeniden yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu şekilde bir yıl zarfında üretilecek 43.000 kıyye ipliğin Tersane-i Âmire ve Masarifat Hazinesi tarafından alınmaması durumunda, havlucu esnafına satılarak 128.000 kuruş kâr elde edileceğini bildirmiştir. Önce 4 adet iplik çarkı alınmıştır. Sonra 1 iplik çarkı, daha sonra da 2 iplik çarkı, 2 adet şilte çarkı, 3 adet fitil çarkı, 1 adet kaba hallaç çarkı, 1 adet emliye çarkı yapılması kararlaştırılarak 100.000 kuruş masraf edilmiştir. Bu çarklardan istenen randımanın sağlanması hâlinde 4 adet iplik çarkı daha temin edilmesine ve diğer aletlerin yapılmasına karar verilmiştir. İplikhanede yeni çarklar yapılmışsa da bunların işe yaramayacakları anlaşılmıştır. Çarkların yapımı için yaklaşık 2 yük 248.000 kuruş masraf edilmiş, iki yıl zarfında yapılacak masraflarla bu miktarın 425.000 kuruşu hatta 500.000 kuruşu bulabileceği tahmin edilmiştir. Üstelik üretilen ipliğin tersane ve Masarifat Hazinesinin de işine yaramayacak kalitede olduğu anlaşılınca yapılan tüm masraflar boşa gitmiştir. Yapımı ertelenen 4 çarkın inşasından vazgeçilerek iplikhane binasının kışlaya çevrilmesine karar verilmiştir⁶⁶⁰. Simon ve Ohannes Dadyan biraderlerin iplik üretime girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nde İngiliz dokumaları büyük üne sahipti. III. Selim dönemi ıslahat layihalarını tamamlar nitelikte kaleme alınmış bazı eserlerde, devletin dışa bağımlılığı azaltmak için İstanbul'da bir çuha

---

⁶⁶⁰ BOA. HAT. 594/29135.

imalathanesi kurulması gerektiğine işaret edilmiştir⁶⁶¹. Bunun için Arakel Dadyan'ın girişimleriyle Azadlu Baruthanesinde yerli çuha üretilmesi için tezgâhlar kurulmuştu. Burada çuha üretilmesi için yapağı temini gerekiyordu. Yapağı, Azadlu yakınlarındaki Terkos, Çatalca, Silivri ile Küçükçekmece ve Büyükçekmece gibi yerleşim yerlerinden rayiç bedelle satın alınmıyordu. Bazı üreticiler ellerindeki yapağıyı devletin verdiği fiyattan daha fazla fiyat veren Avusturyalılara satıyordu. Bu durum da çuha üretimine zarar veriyordu. Bu nedenle yapağı üreticilerinin ellerindeki yapağıyı devlet dışında bir alıcıya satmamaları için hüküm talep edilmiştir⁶⁶².

Mehmed Ragıb Efendi, baruthane nazırlığı döneminde Azadlu Baruthanesinde yeniden yapılan çuha kârhanesi için yapağının Terkos, Çatalca, Silivri, Büyükçekmece, Küçükçekmece, Bursa, Kirmastı, Mihaliç, Balıkesir, Bandırma, Ayrancık ve Hüdavendigar gibi yerleşim birimlerinden rayiç fiyatla satın alınarak İstanbul'a gönderilmesini talep etmiştir⁶⁶³.

Ancak bu üretim fazla sürmemiştir. Bir müddet sonra piyasa fiyatı üzerinde bir maliyetle üretim yapıldığı için çuha kârhanesi kapatılmıştır⁶⁶⁴.

III. Selim, Arakel'in ürettiği çuhadan yapılmış kaftan giyerek onu taltif etmişti⁶⁶⁵.

---

⁶⁶¹ Es-Seyyid Mehmed Emîn Behîc Efendi, *Sevânihü'l-Levâiyh* s. 62-64, 69-72. Ayrıca bu eserin ek kısmına hazırlayan tarafına konulan Topkapı Sarayı Müzesi E.1524/3 numaralı belgede Azadlu Baruthanesinde çuha üretiminin nasıl başladığına dair ilginç bilgiler mevcuttur. “*İrsâline inâyet buyurulan emir-nâme-i sâmilinde kâğıd mâddesinin fi'ile çıktığından memnûniyet izhârıyla çuka maslahatı istihsâr ve Azadlu'da çukaya me'mûrda fütûr-ı ihsâs buyrulmağla el-yevm yukarıda çuka husûsu ne sûretle olduğu ve Azadlu'da münâsib olmadığı hâlde bir mahalde kârhâne inşasıyla ikisi bir olarak âher me'mûr mu olursa yohsa ber-mekîde Ragıb Efendi'ye mi bırakılsa....Kâğıt oldu. Amma çuka olmaz demek âsândır. Velhâsil şurû' ve terakkî sıra ile olmak münâsibdir deyü emr buyrulduğuna binaen fi'l-hakîka muktezâ-yı maslahat tamam ve bu vechle olduğuna ibtinâ'en kulunuz dahî ol hengâmda külliyyen terke cesâret edemeyip re'âyâdan oldukça öğrenmiş birkaç nefer-zât ile iki üç destgâh alı koyup mâ'adasını ref ve Frenklerin dâhi aylıklarını kat' ile kendilerini def' eyledim birâz der-dest iplik olup kağıt için dahi çukanın lüzûmu olmağla” s. 83-84.*

⁶⁶² 2 Ra 1219 (11 Haziran 1804), BOA. C.AS. 7371.

⁶⁶³ 29 R 1219 (7 Ağustos 1804); BOA. C.İKTS. 2188.

⁶⁶⁴ “*Barûtcu Simon zimmîden su'al eyledikde bin ikiyüz on dokuz târihinde çuhâ i'mâli için masârifi barûtcubaşı tarafından virilerek bir iki destgâh binâ ve i'mâline mübâşeret ile eğerki birkaç parça çuhâ yapılub lakin masârifi hudûdu efzûn olduğundan ol vâkitden berü terk olunub elyevm metrûk olduğunu haber verdiklerini 'ilâm eyledikten sonra” 18 B 1231 (18 Haziran 1816), BOA. C.ML.11924.*

⁶⁶⁵ Pamukciyan, *Biyografilerleriyle Ermeniler- IV*, s. 189.

Arakel Dadyan'ın yerli çuha üretme hayali, oğlu Ohannes Dadyan'ın barutçubaşı olduğu dönemde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Barutçubaşı Ohannes, İngiltere'deyken çuha fabrikalarını gezmiş, gerekli tezgâhların numunelerini getirtmiştir. İstanbul'da çuha imaline dair kaleme aldığı bir layihayı da devlete sunmuştur. Kostaki adındaki Avrupalı bir tüccarla görüşmüş, çuha fabrikası kurulması gerektiği konusunda onunla mutabık kalmış ve ortak bir fabrika kurmayı kararlaştırmışlardır. Fabrika için yaklaşık 2.000 kese akçelik bir yatırım gerekiyordu. Ohannes Dadyan ve ortağı Kostaki, gider fazlalığını ve bu girişimin risklerini öne sürerek bu çuha fabrikasını yapma işinin kendilerine verilmesini talep etmişlerdir. Önce 4 ay içinde 300-400 kese akçelik bir yatırımla *Asakir-i Mansureye* verilen çuha kalitesinde numune üretmeyi taahhüt etmişlerdir. Üretilen numunenin istenilen kalitede olması hâlinde daha büyük ölçekli bir üretim tesisi kurmayı taahhüt etmişlerdir. Barutçubaşı Ohannes ve ortağı Kostaki bu hususta birer layiha yazmışlardır. Mühimmat-ı Harbiye Nazırının takriiriyle bu iki layiha padişaha sunulmuştur. Layihalarda özellikle memleket dâhilinde yerli çuha üretilmesinden pek çok fayda sağlanacağına dikkat çekilmiştir. Bu konu serasker, kaptan paşa ve defterdarla görüşülmüştür. İlk olarak bir tezgâh temini ve numune üretim yapılması için Ohannes ve Kostaki Efendilerin görevlendirilmelerinin uygun olacağına karar verilmiştir⁶⁶⁶.

Ohannes Dadyan, bir çuha fabrikası kurulması için Avrupa'da incelemelerde bulunmuş ve edindiği tecrübelerini bir layihada toplamıştır: Buna göre *Asakir-i Mansure* askeri için gereken çuha, Osmanlı topraklarında imal edilmediği için her yıl Avusturya ve Fransa gibi memleketlerden ithal edilmektedir. Bu durum her yıl 40.000-50.000 kese akçenin yurt dışına çıkması anlamına gelmektedir. Çuha imalatı memleket dâhilinde yapılırsa hatırı sayılır miktarda tasarruf yapılacaktır. Ayrıca İslam ahalisinden birkaç bin kişi bu işte istihdam edilebilecektir. Osmanlı Devleti'nin 40.000-50.000 kese akçesi yurt dışına çıkmayacaktır. *Kambiyo* tabir edilen Avrupa poliçesi de fiyatların yükselmesine neden olduğu için gerek devletin yurt dışından alacağı malların, gerekse halkın taşradan alacağı eşyanın fiyatı artmayacaktır. Avrupa'da çuha üretimi çarklar vasıtasıyla yapılmaktadır. Çarklar da buhar gücüyle

---

⁶⁶⁶ BOA.HAT. 1229/47954.

döndürülmektedir. Böylece 100 kişinin yaptığı iş, 15-20 kişiyle yapılabilen ve asgari maliyetle çuha üretilmektedir. Osmanlı memleketinde de çuha üretmek için mutlaka buhar gücüyle devir daim eden çarklar kullanılmalıdır. Bir yıl zarfında 50.000-100.000 zira çuha imal edebilecek bir fabrika yapılması, çarkların ve buhar makinelerinin ithal edilmesi gereklidir. Bu işlemlerin gerçekleştirilmesi için önce 4.000-5.000 kese akçelik bir masraf zaruridir. Daha önce denenmemiş bir işe yüklüce masraf edilmemesi için Selanik ve Edirne gibi memleket dâhilindeki yapağılardan askerlere çuha üretmek amacıyla Viyana'dan 50.000-60.000 kuruşluk çark aletleri satın alınmalıdır. Bir yıllık mukaveleyle dört muallim getirtilerek münasip bir yerde üretime başlanmalıdır. Üretilen çuha, İznikmid'deki Feshane-i Âmire'ye ait dikimhanede dikilmelidir. Buna göre yapağı bedeli, çark aletlerinin bedeli ve dört muallimle onların maiyetinde istihdam edilecek işçilere ödenecek bir yıllık maaşların toplam maliyeti yaklaşık 200.000 akçeye denk gelmektedir. Ohannes Dadyan yalnız devlete hizmet etmek niyetinde olduğundan bu parayı devletten talep etmeyerek kendi kesesinden sarf edecektir. Üretilen çuha bir yıl sonra istenilen kalitede olursa bunun Asakir-i Mansure ordusu için kullanılması uygun olacaktır. Fabrikanın inşası, çark ve buhar makinelerinin teminiyle numune üretim için harcayacağı paranın kendine ödenmesi ya da masrafların devlet tarafından finanse edilmesi durumunda 5-10 ortağıyla fabrikayı işletmelerine müsaade edilmesini talep etmiştir. İkinci teklif kabul edilirse on yıl zarfında başka bir çuha fabrikası kurulmasına izin verilmemesini, fabrika inşaatı için uygun bir yer verilmesini ve üretimi arttırması için çeşitli muafiyetler ihsan edilmesini talep etmiştir.

Ancak bu kadar masraf edildiğinde sağlanacak yarardan şüphe duyulduğu ve devlet boş yere para harcamak istemediği için Ohannes Dadyan'ın ortağı Kostaki çağırılmış ve onun görüşüne başvurulmuştur. Kostaki de Ohannes'in görüşleri doğrultusunda görüş beyan etmiştir. Neticede Ohannes'in ve Kostaki'nin taahhütleri doğrultusunda numune üretim yapmaları kararlaştırılmıştır. İstenilen neticenin elde edilmesi durumunda gereken masrafın yapılacağı, alet edevat temin edileceği ve üretime başlanacağı kendilerine bildirilmiştir⁶⁶⁷.

---

⁶⁶⁷ BOA. HAT. 1229/47954-A; BOA.HAT.1229/49954-B.

Ohannes Dadyan'ın bu girişimleri sonucunda 1843 yılında İzmit'te padişah namına bir çuha fabrikası kurulmuş ve 1856 yılında askeriye devredilmiştir⁶⁶⁸.

Ohannes Dadyan, İzmit çuha fabrikası dışında bir başka çuha fabrikası kurmak için eski serasker Rıza Paşa ile anlaşmıştır. Barutçubaşı Ohannes ve eski serasker Rıza Paşa tarafından 1843 yılında İzmit'in doğusunda, İzmit'ten 1,5 saat kadar uzaklıkta *Karakadılar* adlı mahalde inşa edilen kumaş fabrikası 50 adet pamuklu ve 25 adet ipekli dokuma tezgâhıyla üretime başlamıştır. Sultan Abdülmecid, 26 Mayıs 1844 tarihinde çıktığı yurt gezisinde 27 Mayıs sabahı Hereke fabrikasını ziyaret etmiştir. Padişah fabrikanın büyüklüğünden ve sağlamlığından memnuniyet duymuş, alet edevatın ve makinelerin düzenli çalışmasını takdir etmiştir. Daha sonra topluca, fabrikadan yarım saat uzaklıkta bulunan Kirazsuyu adlı mahale gidilerek burada fabrikaya su sağlayan bend incelenmiştir. Sultan Abdülmecid, memnuniyetinin ve takdirinin ifadesi olarak fabrikanın yapımında hizmeti bulunan Barutçubaşı Ohannes'e, Ebniye Kalfası Karabet'e, Bogos'a ve fabrikatör Bogos'a ihsanlarda bulunmuştur⁶⁶⁹. Hereke'de Rıza Paşa tarafından yaptırılan bez fabrikası 1845 yılında yine Rıza Paşa'nın isteğiyle arazisiyle birlikte padişaha devredilmiştir. Hereke Bez Fabrikasının yapım masraflarıyla diğer masraflarının Emtia Gümrüğü ile Darbhane-i Âmireden Rıza Paşa'ya ödenmesine karar verilmiştir⁶⁷⁰.

Ohannes Dadyan, kendi girişimleriyle kurulan çuha fabrikaları dışında diğer fabrikaların düzenlenmesi için de çalışmıştır.

İslimyeli Çalaskov (Jelaskov) 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında İslimye'yi terk ederek Rusya'ya göç etmiştir. Rusya'da bulunduğu süre zarfında çuha fabrikalarını gezen Çalaskov, bir çuha fabrikası kurmak için İslimye'ye geri dönmüştür⁶⁷¹. İslimye'de yapılan çuha fabrikasında daha düzenli üretim yapabilmek

---

⁶⁶⁸ Hilal Karavar, *Osmanlı'dan Cumhuriyete İzmit Çuha Fabrikası*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 28.

⁶⁶⁹ Şerif Korkmaz, "Sultan Abdülmecid'in İlk Memleket Gezisi 26 Mayıs-12 Haziran 1844", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 25, Ankara 2011, s. 86-87; Benzer bilgiler için bkz. Charles Mac-Farlane, *Kısmet*, 288-290.

⁶⁷⁰ 24 L 1261 (26 Ekim 1845), *BOA. İ.DH.* 111/5604; Ohannes Dadyan Avrupa'dan satın aldığı pahalı makinelerle bir pamuk fabrikasını ipek fabrikasına dönüştürmüştür. Viyana'dan alınan Alman malı alet edevatla fabrika donatılmıştır. Fabrikada İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya'dan ithal edilen pek çok makine birlikte çalışmaktadır. Mac-Farlane, *Kısmet*, s. 288-294.

⁶⁷¹ Karavar, *Çuha Fabrikası*, s. 28-29.

için bazı aletler ve edevat satın almak gerekiyordu. İslimye tarafına gönderilen Barutçubaşı Ohannes ile bunun için İstanbul'a çağrılan İslimye Voyvodası Mehmed Ağa ve çuha ustası Dobri Çalaskov da aynı fikirdeydi. Çuha ustası Dobri Çalaskov, İslimye'den yanında getirdiği 2 pastav (çuha kumaşının sarıldığı top) çuha numunesini padişaha sunmak üzere Masarifat Nazırı Salih Bey'e vermiş, o da bununla ilgili bir takrir yazmış ve numuneden bir miktar çuha alarak padişaha sunmuştur.

Bazı aletler almak ve tezgâh kurmak vb. için 36.000 kuruşa ihtiyaç vardı. Ayrıca Dobri Çalaskov tarak, çıkırcık vb. için harcadığı 20.000 kuruşun masarifat sergisinden verilmesini istemiştir. Ayrıca yapağı satın almak için de izin talep etmiştir⁶⁷². Ancak yerli koyunlardan elde edilen yapağının kalitesi çuha üretimi için yetersizdi. Bu nedenle İspanya koyunu yapağına ihtiyaç vardı. Bunun için Eflak ve Boğdan'dan İspanya koyunu getirtilerek çiftlik sahiplerine ve koyun besiciliği yapanlara damızlık dağıtılarak bu koyunların sayısının artırılması hedeflenmiştir. Bu sebeple Rumeli Valisi Yakup Paşa'ya bir yazı yazılmıştır. Yakup Paşa cevaben yazdığı tahririnde çiftlik ve koyun sahiplerinin bu koyunları temin etmelerinin çok zor olduğunu ifade ederek Sırbistan tarafında bu koyunların mevcut olduğunu belirterek her birine ayrı emirnamelerle koyunların bedeli gönderilirse Vodin valisi vasıtasıyla 1.500, Rumeli ve Silistre valileri vasıtasıyla da beş yüzer koyun temin edilebileceğini ifade etmiştir⁶⁷³.

Neticede 1836 yılında İslimye Çuha Fabrikasının inşaatı tamamlanmıştır. İspanya koyunlarından elde edilen yapağı, Rusya'dan ve Almanya'dan temin edilen aletlerle tezgâhlarda dokunarak numune üretim yapılmıştır. Numune beğenilince bu fabrikada Asakir-i Mansure için üretim yapılmasına karar verilmiştir⁶⁷⁴.

5- Fes

Dadyan ailesi, Asakir-i Mansure silahları, kıyafetleri üretme yanında dönemin diğer bir yeniliği fes için de çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde

---

⁶⁷² BOA. HAT. 528/25978.

⁶⁷³ 23 Ra 1258 (4 Mayıs 1842), BOA. İ.DH. 58/2869.

⁶⁷⁴ Karavar, *Çuha Fabrikası*, s. 28-29.

yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra bunun yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye kurulmuştur. Bu ordu modern silahlarla donatılmış ve askerlere dönemin yeniliği fes giydirilmiştir. Fesin Osmanlı'da başlık olarak kullanılmasının ilginç bir hikâyesi vardır:

Serasker Hüsrev Paşa, kaptanken bir Fransız subay tarafından talim yaptırılan, çoğunluğunu kölelerinin oluşturduğu Mısır Cihâdiye askeri gibi bir alay nizamiye askeri yetiştirmiştir. Serasker olduktan sonra da bu askerleri Bab-ı Seraskeriye götürmüştür. II. Mahmud, bu askerlerin talim şekillerini beğenince yeni kurulan ordunun böyle talim yapmasını ve bu askerler gibi fes giymesini uygun görmüştür⁶⁷⁵. II. Mahmud, tebaasına fes giydirmek için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamış, Tunus'tan ustalar ve işçiler getirterek⁶⁷⁶ İstanbul'da, Edirne'de, Bursa'da ve Selanik'te yerli üretim için çaba sarf etmiştir⁶⁷⁷. Asakir-i Mansure-i Muhammediye⁶⁷⁸ redif taburlarına⁶⁷⁹ fes giydirmiştir.

Feshane-i Âmire fabrikatörü Ohannes Dadyan, çuha imali konusunda takdim ettiği bir layihasında Feshane-i Amire'nin eski ve yeni binalarında bir çuha imalathanesi kurulması ve burada 300.000 kuruşluk bir yatırımla elböf? ismiyle atlandırılan bir cins çuha üretilmesi gereğine işaret etmiştir.

Bu çuhadan asker elbisesi yapılması planlanmaktaydı. Barutçubaşı Ohannes Dadyan, Feshane-i Âmire fabrikatörü olarak bu çuhanın imali için gereken aletleri temin edecekti. Hazinesden asker feslerinin temini için verilen 500 kese para muntazaman verilirse başka kaynağa gerek olmayacağı anlaşılmıştır.

Feshane-i Âmire Fabrikatörü Ohannes Dadyan, yapılacak bu yatırımla bir yılda 60.000 arşın çuha imal edilebileceğini ifade etmiştir.

---

⁶⁷⁵ Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih*, I, s. 187-190. *BOA. HAT.* 1303/50810.

⁶⁷⁶ *BOA. HAT.* 317/18671; 319/18748; 319/18748-A.

⁶⁷⁷ *BOA.HAT.* 317/18671; 318/18700; 318/18700-A; 318/18700-B; 319/18748; 320/18780; 324/18921; 324/18921-B; 324/18926; 324/18926-A; 324/18926-B; 326/18985; 327/19007-B; 328/19015; 328/19015-B; 328/19015-C; 328/19015-D; 328/19015-E; 328/19015-F; 328/19040; 328/19040-A; 328/19040-B; 455/22475; 455/22475-A; 455/22475-B.

⁶⁷⁸ *BOA. HAT.* 295/17584; 297/17647; 298/17678; 309/18286; 316/18589; 319/18719-A; 320/18780; 326/18985.

⁶⁷⁹ *BOA. HAT.* 304/17984-A; 313/18486-B; 314/18497-A; 314/18498; 320/18780; 324/18926-B; 326/18985; 327/18998-B; 327/19007; 327/19007-C; 328/19015; 328/19015-B; 328/19015-C; 328/19015-D; 328/19015-E; 328/19015-F; 328/19031; 328/19040; 328/19040-A.

Ohannes Dadyan'ın layihası Darphane-i Âmire nazırının bir takririyle Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliyyeye gönderilmiştir. Burada yazılan bir mazbata Meclis-i Umumide de müzakere edilmiş, feshanenin eski ve yeni binalarında kurulacak birer çuha imalathanesinin dış bağımlılığı azaltacağına ve sağlayacağı yararları dikkat çekilerek son karar için padişahın iradesi istenmiştir. Ayrıca İslimye'de kurulan çuha fabrikasının tamamlanmasıyla çuha temini için önemli bir fabrika da hizmete girecektir⁶⁸⁰.

Fes Nazırı Katipzâde Mustafa Efendi, üretilen feslerin numunelerini daha kaliteli, daha ucuz ve daha fazla fes üretebilmek için yapılması gerekenleri içeren bir takrifle padişaha sunmuştur. Buna göre gereken aletlerin temini, işçi ücretleri gibi giderler hesaplandığında bir fes 500 paraya mal olmaktadır. Beykoz'da bir su dinki yapılır ve iplikhanede yapımına devam edilen iplik çarkıyla hallaç çarkları tamamlanırsa Asakir-i Mansure-i Muhammediye askerinin giydiği büyük fesin adedi 9 kuruşa, küçük fesin adedi de 4,5 kuruşa imal edilebilecektir. Ayrıca her 10 günde 250 adet fes üretilenmektedir. İşçi sayısı arttırılırsa buna paralel olarak üretim de artacak ve fes ithaline gerek kalmayacaktır. El dinkiyle 10 günde 300 adet fes üretilenmektedir. Ancak Barutçubaşı Simon marifetiyle iplik çarkıyla hallaç çarkları temin edilirse 10 günde 1000 fes üretilenmektedir. Fakat bu çarklar temin edilinceye kadar 3 adet el dinki yaptırılarak 10 günde 500 fes üretmekle yetinilmesine karar verilmiştir. Su dinki ve iplik çarkıyla hallaç çarklarının tahminen 5.000-10.000 kuruş arasında bir maliyeti olacağı hesaplanmıştır⁶⁸¹.

Osmanlı Devleti'nde kılık kıyafet alanında II. Mahmud zamanında yapılan reformlar çerçevesinde baruthane personelinin de farklı kıyafetler giymelerine karar verilmiştir. Böylece onların diğer askerî personelden ve reayadan ayrılımları hedeflenmiştir. Buna göre İstanbul ve Azadlu Baruthanelerinde çalışan 2 zımmî barutçubaşı, 6 kalfa, 8 kahya ile kapıcılar, sekbanlarla Müslüman ve gayrimüslim işçiler için ayrı ayrı kıyafetler tasarlanmıştır. Tüm personelin, giyecekleri kıyafetlerin kendileri tarafından temin edilmesine karar verilmekle beraber bunların bir defaya mahsus olmak üzere devlet tarafından yaptırılması uygun bulunmuştur. Her iki

---

⁶⁸⁰ 29 B 1257 (1 Aralık 1834), *BOA. İ.MVL.* 27/455.

⁶⁸¹ *BOA. HAT.* 593/29067.

baruthanedeki 2 barutçubaşının imtiyazları gereğince feslerine ipek nişan takmalarına müsaade edilmişken 6 kalfa ve 8 kâhyanın sadece fes, şayak elifi mintan giymeleri kararlaştırılmıştır. İşçi kıyafetleri için iki numune hazırlanarak padişaha sunulmuştur. Müslüman işçilerin yeşil, gayrimüslimlerin ise siyah kalpakla şayak sokma, şayak mintan giymeleri kararlaştırılmıştır. Padişah bu numuneleri genel olarak beğenmesine rağmen Müslüman işçiler için tasarlanan kalpakların etrafındaki çevindirisi eski kalpaklara benzediği gerekçesiyle üzerinde yapılmasını istediği değişiklikleri bir kâğıtta belirttikten sonra bu kıyafetlerin giyilmesi için gerekli izni vermiştir. Padişah, ayrıca kapıcıların ve sekbanların eski kıyafetlerini muhafaza etmeleri önerisine (bu teklif onların bellerindeki silahları muhafaza etmeleri amacıyla yapılmışsa) karşı çıkararak kapıcıların ve sekbanların bir kılıç ve tabanca taşımalarının görevlerini yerine getirmelerinde yeterli olacağını ifade etmiştir⁶⁸².

Dadyanlar, Osmanlı sanayisinde başka alanlarda da faaliyet göstermişlerdir. Simon Dadyan, barutçubaşılık görevi yanında 1235 yılı zilkadesi guresinden 1236 yılı şevvali guresine kadar Beykoz yakınlarındaki Hünkar İskelesi alanında bulunan kâğıt kârhanesinin idaresiyle de görevlendirilmiştir⁶⁸³. Ayrıca Ohannes Dadyan'ın çabalarıyla Beykoz'da bir deri fabrikası inşa edilmiştir. Dadyanların gayretleriyle Zeytinburnu ve Bakırköy (Makriköy), içindeki fabrikalarla adeta Osmanlı Devleti'nin Birmingham'ı, Manchester'ı olmuştur. Buralarda bazı İngiliz uzmanlar çalışmakla birlikte yönetim Ermenilerin elindeydi. Fabrika çalışanlarının pek çoğu da Ermeniydi. Fabrikalarda İngiliz teknoloji esas alınarak buhar gücünden yararlanılan makineler çalıştırılıyordu. Zeytinburnu Fabrikasında Almanlar, Fransızlar ve Ermeniler bazı İngiliz uzmanların talimatları çerçevesinde çalışıyorlardı. Ancak yabancı uzmanlara fazla ücret ödememek için Ermeniler işlerin nasıl idare edileceğini öğrendikten sonra bu uzmanların işine son veriliyordu. Ohannes Dadyan'ın girişimiyle Zeytinburnu'nda Fransa'nın "*Ecole des Arts et Métiers*" adlı teknik öğretmen okuluna benzer tarzda bir okul kurulmuştur. Burada çoğunluğu Ermeni, ayrıca Osmanlı tebaasından gençlere de açık matematik, kimya, jeoloji, mineraloji, teknik resim, sivil mühendislik gibi dersler veriliyordu. Okul için Londra,

---

⁶⁸² BOA. HAT. 588/28918.

⁶⁸³ 2 Ra 1237 (27 Kasım 1831), BOA. C.ML. 143.

Paris, Viyana, Berlin gibi Avrupa kentlerinden muhtelif ders araç gereçleri getirtilmişti. Ayrıca okula bir kimya laboratuvarı yaptırılmış ve jeoloji dersi için örnekler içeren bir koleksiyon temin edilmiştir⁶⁸⁴.

Osmanlı Devleti'ne hizmetleri sebebiyle Dadyan ailesi üyeleri muhtelif unvanlarla ve nişanlarla ödüllendirilmişlerdir. Ohannes Dadyan'a *hocalık*⁶⁸⁵ ve *beğlik* unvanıyla rütbe-i evveli sınıf-ı sanisi, Ohannes'in büyük oğlu Arakel'e rütbe-i saniye ve sınıf-ı saniye, Nerses'e rütbe-i salise, Kirkor'a rütbe-i salise, diğer oğlu Babıali tercümanlığı memurlarından Artin'e rütbe-i salise nişanları⁶⁸⁶ verilmiştir. Ayrıca İstanbul Baruthanesi Barutçubaşısı Bogos'a da *hocalık* unvanı⁶⁸⁷ yanında *beğlik* unvanıyla rütbe-i evveli sınıf-ı sanisi verilmiştir. Bogos'un büyük oğlu Arakel'e rütbe-i saniye ve sınıf-ı saniye, Simon'a rütbe-i salise, Martiros'a rütbe-i salise, Agob'a rütbe-i salise, Mıgırdıç'a rütbe-i salise nişanları verilmiştir⁶⁸⁸.

İlaveten Dadyan ailesi mensuplarına kendi dönemlerinde dışarıdan gelen pek çok yabancı uzmanın alamadığı yüksek maaşlar ödendiği de bilinmektedir⁶⁸⁹.

Hatta Fabrika-yı Hümayunların idaresine bir dönem Ohannes Dadyan getirilmiştir. Ohannes, Avrupa'daki pek çok sanayi tesisini yerinde görüp incelemesi için mart 1263 (mart/nisan 1847) ile mayıs 1264 (mayıs/haziran 1848) tarihleri arasında yaklaşık 14 aylık bir dönem için 2. kez Avrupa'ya gönderilmiştir. Ancak bir müddet sonra Ohannes Dadyan bu görevden alınmıştır⁶⁹⁰.

Dadyan ailesi bir yandan muhtelif yerlerde çeşitli sanayi tesislerinin kurulmasına öncülük ederek Osmanlı modernleşmesinde önemli bir rol üstlenirken bir yandan da kendi servetlerini kazanma imkânı elde etmişlerdir⁶⁹¹. Tam da bu noktada Osmanlı sanayileşme çabaları içinde oynadıkları rolden ötürü Dadyan ailesine ciddi suçlamalar yöneltilmiştir. Bu fabrikaların kurulduğu dönemde, 1850'li yıllarda, Osmanlı topraklarında bulunmuş İngiliz Charles Mac-Farlane, Osmanlı

---

⁶⁸⁴ Mac-Farlane, *Kismet*, s. 303-304.

⁶⁸⁵ 23 B 1255 (2 Ekim 1839), *BOA. İ.DH.* 2/112.

13 R 1273 (11 Aralık 1856), *BOA.A/DVN.* 119/6.

⁶⁸⁷ *BOA. HAT.* 1172/46403.

⁶⁸⁸ 13 R 1273 (11 Aralık 1856), *BOA.A/DVN.* 119/6.

⁶⁸⁹ Mac-Farlane, *Kismet*, s. 307-308.

⁶⁹⁰ 15 Ş 1276 (8 Mart 1860), *BOA. A./MKT.NZD.* 307/189.

⁶⁹¹ Anahide Ter Minassian, *Ermeni Kültürü ve Modernleşme, Şehir, Oyun, Mizah, Aile, Dil, Aras* Yayınları, İstanbul 2006, s. 100.

Devleti'nin *kaderini* anlattığı eserinde sanayileşme çabalarına değinirken Dadyan ailesini ciddi şekilde eleştirmiştir. Özellikle yurt dışından alet edevat, makine alımı vb. ile sanayi tesislerinin idaresine dair Dadyanlara yönelik ağır eleştirilerde bulunmuştur. Ona göre; Osmanlı sanayileşme çabalarında büyük ağırlığı bulunan Ermeniler, bu süreci kendi yararlarına kullanmışlardır⁶⁹².

İngiltere'nin barut üretme teknolojisinde çok ileri olduğuna ve Osmanlı barut üretim teknolojisinde ulaşılacak istenen nihai noktanın İngiltere barutu kalitesinde barut üretmek olduğuna daha önce değinilmişti. Bu amacı gerçekleştirmek için önce Ohannes Dadyan, daha sonra da Arakel Dadyan barut üretimi alanında incelemelerde bulunmak üzere İngiltere'ye gönderilmiştir. Ohannes Dadyan, İngiltere'de bulunduğu dönemde barut üretimi dışında, demir eritme, kumaş imali, gemi inşası vb. gibi pek çok alanda bilgi edinerek İstanbul'a dönmüştür. Ohannes Dadyan'ın bu seyahatlerinde edindiği bilgiler ve kurduğu bağlantılar Osmanlı sanayileşme çabalarının şekillenmesinde etkili olmuştur. Fabrikaların inşası için ihtiyaç duyulan pek çok alet edevat ve makine Avrupa'dan özellikle de İngiltere'den ithal edilmiştir. Bu ticari işlerin yürütülmesinde Londra ve Paris sefaretlerinin önemli rol oynadıkları bilinmektedir.

Londra sefaretinde 1840'lı yıllarda görev yapan gayrimüslim Osmanlı tebaası içinde Ermeniler dikkat çekmektedir. Nitekim Âlî Efendi'nin 1841 yılındaki Londra elçiliği döneminde yanında bulunan 4 personelden Edward Zohrap ve İstefan, Ermeni kökenlidir. Aslen İran kökenli bir Ermeni olan Edward Zohrap, 1833 yılında Londra'ya gelerek ticaretle uğraşmaya başlamıştır. Edward Zohrap, İngiliz belgelerinde entrikacı ve kaba bir insan olarak nitelenmesine rağmen, iletişim becerisiyle ve dil konusundaki hüneriyle dikkat çeken bir şahıs olarak zikredilmektedir. Zohrap, 1838 yılında Londra şehbenderliğine, 1840 yılında da başşehbenderliğe getirilmiştir. Zohrap, bir süre ateşelik görevinde de bulunmuştur⁶⁹³.

---

⁶⁹² Mac-Farlane, eserinin Osmanlı sanayi yatırımlarına ayırdığı kısımda bu sanayi yatırımlarının gerçekleştirilmesinde Ermenilerin oynadığı role ve Dadyan ailesinin bu husustaki baskınlığına değinmektedir. Bkz. Mac-Farlane, *Kismet*, s. 282-318.

⁶⁹³ Musa Kılıç, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hariciye Nezâreti'nin Ermeni Memurları", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXXI/51, Ankara 2012, s. 119. (93-124)

Osmanlı Devleti sanayileşme/fabrikalaşma hamlesi çerçevesinde pek çok alet edevatı, malzemeyi ve makineyi İngiltere'den temin etmiştir. Her türlü malzeme, makine, alet edevat ve hammadde ithalatı için önce bir tüccar ve İstanbul'daki İngiltere elçisi vasıtasıyla işlemler yürütülürken daha sonra diğer devletler gibi Osmanlı Devleti de İngiltere'den alacağı her türlü eşya ve hammaddenin temini için Londra'da özel bir memur görevlendirmeye karar vermiştir. İngiltere'den eşya ya da hammadde alınması gerektiğinde birinin görevlendirilmesi büyük harcamalara neden oluyordu. Bu ithalat işlerini yürütecek daimi bir memur görevlendirilir ve Londra'da bulundurulursa en iyi eşyanın ve hammaddenin nerededen, hangi fabrikadan daha ucuza alınabileceği bilineceğinden daha ucuza eşya, hammadde temin etmek de mümkün olacaktı. Bu sebeple devletin kendi tebaasından birini bu işle görevlendirilmesi devlet menfaatine olacaktı. Nitekim bu hususta Londra Şehbenderi Edward Zohrap, ocak 1839 tarihinde bu görevin kendine verilmesini talep etmiş, bu hususta yazdığı Fransızca bir layihayı Mustafa Reşid Paşa'ya sunmuştur⁶⁹⁴. Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa, İngiltere'de diğer devletlerin işlerini yürüten ve alınması icap malları temin eden birer memurları olduğunu belirterek Londra Şehbenderi Edward Zohrap'ın görevlendirilmesinin, ihtiyaç duyulan alet edevatın onun vasıtasıyla temin edilmesinin uygun olup olmayacağını ve meselenin geri kalan kısımlarının Maliye Nazırı Nafiz Paşa'ya havale edilmesinin uygun olacağını ifade etmiştir⁶⁹⁵. Neticede Londra Şehbenderi Mösyö Edward Zohrap, bu göreve getirilmiştir⁶⁹⁶. Edward Zohrap 1854 yılına kadar başşehbender olarak görev yaptıktan sonra kendine sipariş edilen bazı malzemelerin parasının ödenmesi gecikince bunları Avusturya'ya satmıştır. Bu gelişme üzerine görevinden azledilmiştir. Bir müddet kendisine görev verilmemiş ancak 1859 yılında St. Petersburg sefaret müsteşarlığına tayin edilmiştir⁶⁹⁷. Dönemin gözlemcilerinden biri olan Charles Mac Farlane, tersane için muhtelif makine, alet edevat satın alınması gerektiğinde, bu alımın Ermeni sarrafları ve acenteleri vasıtasıyla yapıldığını, bu sarrafların ve acentelerin bu alış veriştin hatırı sayılır komisyonlar aldıkları

---

⁶⁹⁴ BOA. HAT. 629/31089-B; 629/31089-C; 629/31089-D; 629/31089-E; 629/31089-J.

⁶⁹⁵ 23 Za 1254 (7 Şubat 1839), BOA. HAT. 628/31066.

⁶⁹⁶ Mac-Farlane, *Kısmet*, s. 304.

⁶⁹⁷ Kılıç, *Ermeni Memurlar*, s. 119.

iddiasındadır⁶⁹⁸. Mac-Farlane'nin iddiaları bununla da sınırlı değildir. Bu dönemdeki sanayileşme faaliyetleri ve bu faaliyetlerin başlıca aktörlerinden Dadyan ailesi hakkında oldukça ağır iddialarda bulunmaktadır. İddiasına göre, sanayileşme çabası dâhilinde İngiltere'den alınan bazı pahalı makineler, deniz kenarında paslanmaya terk edilmiştir. Makinelerin büyük bir kısmı da kırılmıştır. Bir çoğu da parçaları etrafa saçılmış hâlde kışın 3 fitlik bir çamur bulunan avluda durmaktadır. İngiltere'den satın alınan alet edevat ve makinelerin bir kısmı gerçekten kaliteliyken bir kısmı da çok kullanılmış ikinci eldir. Yeni alınmış bazı makineler daha montajı yapıldıktan bir hafta sonra kırıldığı hâlde kimse bu makinelerin neden kırıldığı hakkında hesap sormamaktadır. Tüm bu pahalı makinelerin finansmanı padişah tarafından yapılmaktadır. Mac Farlane, İngiltere'den alınan pek çok işe yaramaz döküntünün Ohannes Dadyan'ın talebi doğrultusunda Edward Zohrap vasıtasıyla alındığı iddiasındadır⁶⁹⁹.

Osmanlı sanayileşme serüveni hakkında kısa ancak analitik bir çalışma yapan Edward C. Clark'ın değerlendirmeleri Dadyan ailesinin sanayileşme sürecindeki rollerini daha iyi anlamamıza yardımcı olacak verilere sahiptir. Osmanlı Devleti'nde 1840'larda yabancı imalatçılara bağımlı olmanın mahzurlarının farkına varılması ve askerî alanda modernleşme gereksinimleri neticesinde bir dizi sanayileşme faaliyeti yürütülmüştür. Yaklaşık olarak 1840'lardan 1853 yılında Kırım Harbinin başlamasına kadar devam eden süreçte pek çok sanayi tesisinin inşası ve işletilmesi Gregorian bir Ermeni ailesi olan Dadyanlar tarafından yürütülmüştür. Fabrikaların büyük bir kısmı İstanbul merkezli kurulmuş, Edirne yoluyla Marmara sahili boyunca uzanan bölgede yoğunlaşmıştır. Bu ailenin bazı fertleri, bankacılık faaliyetlerinden devlet idaresine ve sanayi tesisleri kurulmasına kadar geniş bir yelpazede faaliyetlerde bulunmuşlardır. Aile üyelerinden Ohannes Dadyan 1820'lerde Beykoz kâğıt fabrikasına, 1826'da Eyüp dokuma fabrikasına müdür olmuştur. Nihai olarak 1832 yılında Azadlu Baruthanesine barutçubaşı tayin edilmiştir. Kuracağı fabrikalar hakkında daha fazla bilgi edinmek için 1835-1836 yıllarını kapsayan ilk Avrupa gezisine çıkmıştır. Sultan Abdülmecid, giriştiği sanayileşme çabasının fiili başkanı

---

⁶⁹⁸ Mac-Farlane, *Kismet*, s. 74.

⁶⁹⁹ Mac-Farlane, *Kismet*, s. 303-305.

olarak Ohannes Dadyan'ı görmüştür. Bu güvenin bir neticesi olarak İstanbul'da inşa edilen fabrikaların, numune çiftliğinin, İzmit yün dokuma fabrikasının, Bursa koyun çiftliğinin ve muhtemelen Hereke dokuma çiftliğinin kurulmasında onun çabalarının büyük katkısı olmuştur. Ohannes Dadyan 1842 yılında tekrar Avrupa gezisine çıkmıştır. Bu gezi sırasında pek çok fabrikayı gezerek incelemelerde bulunmuş, sonrasında da çok miktarda malzeme almış, işçi getirtmiştir. Osmanlı sanayi yatırımlarının şekillenmesinde Ohannes Dadyan dış ilişkilerle, makine, teçhizat alımı gibi işlerle ilgilenmiş, Bogos Dadyan ise fabrikaların idaresiyle meşgul olmuştur. Ailenin diğer fertleri ya bir eğitmen ya da idareci sıfatıyla bazı fabrikalarda/sanayi tesislerinde görev almışlardır. Hatta sanayileşme çabalarında dışarıdan gelen uzmanlar/teknisyenler doğrudan Dadyan ailesine bilgi veriyor ve onlarla muhatap oluyorlardı. Bu anlamda bir dönem için Dadyan ailesi, sanayileşme çabalarının lokomotifini üstlenmiştir⁷⁰⁰.

Bazı yabancı gözlemciler, sanayileşme hamlesinde Dadyanların ve onlarla yakın münasebeti bulunan bazı paşaların çevirdikleri “*dalavereler*” nedeniyle Osmanlı sanayileşme çabalarından istenilen neticenin alınmadığı iddiasındadırlar. Onlara göre Dadyanlar ve bazı paşalar bu sanayileşme sürecini kendi zenginliklerini arttırmak için kullanmışlardır. Ancak meseleye bu şekilde yaklaşmak hatalı olur. Zira Osmanlı sanayileşme faaliyetleri çerçevesinde birbirinden çok farklı alanlarda girişimlerde bulunulmuştur. Bu kadar farklı alanda yürütülen sanayileşme hamlesini yürütebilmek için çok donanımlı bir kadroya, bol miktarda paraya ve yetişmiş insan gücüne gereksinim duyulmaktaydı. Ancak devlet, bunlardan çok azına sahipti. Üstelik sanayileşme çabalarını yürüten Ohannes Dadyan'ın Avrupa'da bulunduğu birkaç yıl içerisinde batının tüm gelişmişliğini çözümlenip uzun bir sürecin ürünü olan sanayi devrimine vakıf olarak bu tecrübesiyle Osmanlı Devleti'ne sanayileşmede birden sıçratması mümkün olamazdı. Sanayileşme çabalarında Dadyan ailesinin yetenekli fertleri görev almış olsalar da aslında bu aile üyeleri barut imalatı ve dokuma alanında bilgi sahibiydiler. Aynı şekilde onlarla koordineli olarak bu süreci yürüten Osmanlı paşaları da daha ziyade top imali gibi askerî bilgiye sahiplerdi. Sadece bu iki tarafın bilgisine dayanarak bir ülkenin tüm sanayileşme

---

⁷⁰⁰ Clark, *Sanayi Devrimi*, s. 40-46.

çabalarını yürütülebileceğini düşünmek elbette hata olur. Zira sanayileşme çabalarını yürütecek üst kadro ne kadar bilgili olursa olsun altta fabrikalarda/sanayi tesislerinde bu sürecin uygulayıcıları olan yetişmiş/donanımlı insan kaynağı mevcut değildi.

Üstelik bu sanayileşme çabasının hamisi, başlarda III. Selim gibi konuyla bizzat ilgilenip her fırsatta tebdil-i kıyafet sanayileşme faaliyetlerini denetleyen bir padişahken daha sonraları konuya ilgisi resmî açılış törenleriyle sınırlı Sultan Abdülmecid olmuştu. Dolayısıyla padişah tarafından yeterince desteklenmeyen bir çabadan istenilen verim elde edilemezdi.

Sanayileşme adına devamlı olarak dışarıdan makine teçhizat ithal edildi. Ancak ikameci anlayışla yürütülen sanayileşme faaliyetiyle gerçek bir başarı kazanılamazdı. Nitekim 1843 yılında İzmit'te bulunan Belçikalı bir işçinin bu konuda söyledikleri oldukça manidardır: *“en iyi İngiliz ve Fransız makinelerine sahip olduğumuzu, en iyi yünlerin Saksonya ve benzer yün üreten memleketlerden Trisete yolu ile ithal edildiğini ve bunların Fransız ve Belçikalılar tarafından işlendiğini göz önüne alırsak, yüksek kaliteli bir kumaş imal etmememiz çok garip olurdu. Buna Türk kumaşı diyemezsiniz, bu sadece Türkiye’de Avrupa makineleriyle, Avrupa malzemesi kullanılarak ve iyi Avrupa elleriyle yapılan bir kumaştır.”* Tüm bu ithalat süreci sırasında Osmanlı Devleti, Avrupa’dan pahalı haberleşme sistemleri, modern silahlar vb.ni almaya da devam etti. Neticede ağır borç yükü altında ezilen bir ülke bu süreci daha fazla sürdüremedi ve Duyun-ı Umumiye idaresi kurulmasıyla süreç bitti. Her ne kadar bu süreçte kısmi bir başarı kazanılmış olsa da Osmanlı Devleti’nin yıkılması ardından kurulan Cumhuriyet Türkiye’si’nin sanayileşme çabaları için tecrübe ve bir miktar yetişmiş insan kazanıldı⁷⁰¹.

Dadyanlar hakkındaki eleştiriler yalnız sanayi alanıyla ilgili değildi. Dönemin bir gözlemcisi Charles Mac-Fralane, bu aile fertlerinin keyfi uygulamalarıyla Osmanlı topraklarında modern tarımın gelişmesine engel oldukları iddiasındadır. İddiasına göre, sultan tarafından modern tarımın başlatması için görevlendirilen Dr. Davis adlı bir uzman, aylarca ülkedeki çiftçilere dağıtılması kararlaştırılan döküm makineler/aletler ve küçük pulluklarının demir iskeletleri için beklemiştir. Ancak Ohannes Dadyan ve Bogos Dadyan’ın bu konudaki kayıtsızlıkları nedeniyle talepleri

---

⁷⁰¹ Clark, *Sanayi Devrimi*, s. 48-52.

karşılanmamıştır⁷⁰² ve modern tarıma geçme adına yürütülen faaliyetler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Charles Mac Farlane, Ermenilerin yabancı uzmanları rakip olarak gördüklerini ve ilk fırsatta işten attırma çabasına düştükleri iddiasındadır⁷⁰³.

Dadyan ailesi hakkındaki bu iddiaların doğruluğu ya da yanlışlığı ancak bu aile tarafından kurulmuş sanayi tesislerinin tümü hakkında yapılacak araştırmalarla anlaşılabilir. Bu nedenle elde veri olmadan yapılacak tüm yorumlar hatalı sonuçlar doğurabilir.

---

⁷⁰² Mac-Farlane, *Kismet*, s. 310-311.

⁷⁰³ Mac-Farlane, *Kismet*, s. 303-304.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, ateşli silahların yayılmasından XVIII. yy'ın ilk yarısına kadar barut üretiminde üretim miktarı ve kalitesi açısından kendine yeterli seviyededir. Ancak bu dönemden itibaren eskisi kadar kaliteli ve ihtiyaca cevap verebilecek miktarda barut üretilmemiştir. Özellikle 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşında Osmanlı baruthanelerinde üretilen barutun oldukça kalitesiz olduğu anlaşılmıştır. Azadlu Baruthanesi, Osmanlı Devletinin kalite ve miktar olarak istenilen seviyede barut üretmediği bir dönemde böyle bir ortamda bu probleme çözüm olması için kurulmuştur. Her ne kadar daha önce Kağıthane Baruthanesinde su gücü ile döndürülen çarklar kullanılmış olsa da yeni baruthanede Arakel Dadyan tarafından farklı bir tarzda inşa edilen ve su gücü ile döndürülen çark sistemi Osmanlı Barut üretimi için bir yeniliktir. Bu baruthanenin inşa edilmesinin temel nedeni devrin barut üretimi hususunda en yüksek noktasını temsil eden İngiltere barutu kalitesinde barut üretmektir. Baruthanenin inşasından sonra barut üretiminde hem kalite hem de miktar bakımından artış meydana gelmiştir. Ancak her ne kadar üretilen barutun miktarında ve kalitesinde bir artış olmuş, hatta Fransa barutundan daha kaliteli barut üretilip, komşu İran, Osmanlı Devletinden barut üretiminde teknoloji transferinde bulunmak dahi istemişse de nihai hedef olan İngiltere kalitesine erişilememiştir. Bu nedenle II. Mahmud ve Abdülmecid döneminde Ohannes Dadyan başta olmak üzere Dadyan Ailesi fertlerinden bazıları İngiltere teknolojisini öğrenmeleri için Londra'ya gönderilmiş ve bu teknolojiyi Osmanlı baruthanelerinde tesis etmekle mükellef kılınmışlardır.

II. Mahmud'un, Ohannes Dadyan'ı baruthaneleri İngiltere usulüne göre teşkilatlandırmakla görevlendirirken, Sultan Abdülmecid de aynı şahsı Osmanlı sanayileşme çabalarının başına getirmiştir. Bu gelişme Azadlu Baruthanesini bir anlamda Osmanlı Sanayileşme çabalarının merkezi yapmıştır. Bu açıdan bakıldığında baruthanenin tarihçesi, Osmanlı Devletinde III. Selim ile başlatılan II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde hızlanan sanayileşme çabalarının tarihi ile pek çok bakımdan paralellikler arz etmektedir.

Osmanlı Devleti, savaş meydanlarında eskisi kadar parlak zaferler kazanamadığı hatta ağır yenilgiler aldığı XVII. yy'dan sonra eskisi kadar güçlü olmadığını farkına varmıştır. XVIII. yy'dan sonra da Batı sanayileşmesi ve teknolojisi karşısında var olabilmek/hayatîyetinin devamı adına ikameci bir sanayileşme modeli benimsemiştir. Yenilgi ilk olarak askeri alanda hissedildiğinden modernleşme/sanayileşme çabalarının ilk adresi de askeri alanlar olmuştur. III. Selim'den sonra devletin sanayileşme çabası daha gözle görünür ve dikkate değer bir hale gelmiştir. II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde sanayileşme çabaları daha da yoğunlaşmıştır. Bu dönemde yurt dışından getirilen alet edevat, makine, malzeme ve teknisyen/mühendis vb. ile sanayileşmeye çalışılmıştır. Ancak sanayileşme alanında yapılan bir dizi hata nedeniyle istenilen netice tam olarak elde edilememiştir.

Sanayileşme, İngiltere'de John Kay tarafından 1733 yılında, dokuma tezgahında kullanılmaya başlanan *uçan mekiğin* veya James Wat'ın 1780 ila 1800 yılları arasındaki çalışmalarıyla kullanılabilir hale getirdiği *buharlı makinelerin* ithal edilip Osmanlı topraklarında benzer tezgahları/makineleri/fabrikaları kurmaktan öte çok daha geniş bir tasavvur gerektirmektedir. İkameci bir anlayışla ithal ürünlere daha kısa süre zarfında ulaşılabilir, yeni makinelere hatta şekil itibarıyla büyük fabrikalara dahi sahip olunabilirdi. Ancak sanayileşme aslında bir alanda seri üretim yapan fabrika ya da makinelere sahip olmaktan ziyade top yekun bir değişimi ifade etmekteydi. Öncelikle Batının var olan teknolojisini almakla aynı seviye yakalanmış olamazdı. Zira değişim süreklilik arz eden bir süreçtir. Batı gelişmişliğinin sembol ülkesi olan İngiltere'den barut üretmek adına alet-edevat, makine ithal edildiğinde ve bu alet-edevat, makineler Osmanlı baruthanelerine yerleştirildiğinde artık İngiltere seviyesine erişilmiş olamazdı. Osmanlı Devleti barut üretim şeklini değiştirdiğinde ve yeni bir sistem benimsediğinde İngiltere'deki ve dünyadaki barut üretim sistemi/teknîği sabit/durağan kalmamıştır. Var olan sistem ve teknikten daha iyi daha fazla barut üretimi yapılabilecek sistem/tekniklerin araştırılması bitmeyen bir süreçtir.

Dünyada 1500-1750 yılları arasında fabrikasyon öncesi üretimde, geniş ölçüde su gücü ile devreden çarklar kullanılmıştır. Özellikle İngiltere’de bu tip çarkların geniş bir kullanım alanı vardı. Muhtemelen İngiltere’de su çarkları barut üretim alanında da kullanılmıştır. Ohannes Dadyan, İngiltere’de yaptığı gözlemlere dayanarak İngiltere’nin 1805/1810 yılları arasında üretim tekniğini değiştirdiğini (buhar gücünün kullanılmaya başlandığını) ifade etmekteydi. O’nun İngiltere’ye dair verdiği bu bilgiden anlaşılacağı üzere bu tarih buhar makinelerinin sağladığı döngüsel hareketin kullanılabilir hale getirilmesinden hemen sonraya denk gelmektedir. Bu yıl aralığı Osmanlı Devletinde barut üretimi alanında kapsamlı değişikliklere gidildiği bir dönemdir. Bu dönemde İngiltere barutu kalitesinde barut üretmek adına su gücüyle devreden çarklara sahip Azadlu Baruthanesi inşa edilmiş (1796), İstanbul Baruthanesi de yeniden teşkilatlandırılmıştır.

Osmanlı Devleti’nin sistem değişikliğine gittiği dönemden bir müddet sonra, İngiltere de sistem değişikliğine gitmişti. Neticede bu değişim süreci dumansız barut teknolojisinin bulunmasına kadar devam etti. Osmanlı Devletinin kara barut üretiminde özlemini çektiği İngiltere Barutu kalitesinde üretim yapma adına İngiltere’den alet-edevat, makine ithal etme çabası içerisinde olduğu yıllarda (1836-1838) dünyada dumansız barut teknolojisine dair pek çok gelişme yaşanmıştı.

Dumansız barut üretimine dair ilk gelişme, 1833 yılında nitroselülozun icat edilmesi olmakla birlikte, nitroselüloz ancak 1845 yılında kullanılabilir hale gelmiştir. Nitrogliserinin icadının ardından 1860’lı yıllardan sonra, bu madde üzerinde yapılan çalışmalar neticesinde kullanılabilir hale getirilmiştir. Dünyada hızla yayılan dumansız barut karşısında kara barut üretmenin anlamı kalmayınca, Osmanlı Devleti de dumansız barut ihtiyacını ithalatla karşılamak yerine kendi dumansız barut fabrikasını kurmaya karar vermiştir. Aslında Osmanlı baruthanelerinde 1846 yılında numune olarak dumansız barut üretilmiştir. Hatta bu gurur vesilesi gelişmenin gazete vasıtasıyla dünyaya duyurulması dahi kararlaştırılmıştır. Ancak bu teşebbüsün devamı getirilememiştir. Osmanlı Devleti’nde ilk kez Baruthane-i Amire bünyesinde 1896 yılında bir dumansız barut

fabrikası kurulmuştur. Bu fabrikada pamuktan elde edilen nitroselülozdan barut üretilmiştir.

Osmanlı dumansız barut üretiminde büyük oranda Almanya ve İngiltere örnek alınmıştır. Bu tercihte Almanya'nın öne çıkmasında dönemin siyasi şartları doğrultusunda kutuplaşan dünyada, artan Osmanlı-Alman ilişkilerinin etkili olmuş olması muhtemeldir.

Azadlu Baruthanesinin hikayesi; İnşaatının tamamlandığı 1796 yılından üretimine son verdiği 1878 yılına kadar devam eden üç bölüme ayrılabilir. İlk dönem olan 1796-1835 yılına kadar geçen dönemde kara barut üretiminde su gücü ile devreden çarklar kullanılmış, kalite ve miktar bakımından devletin ihtiyacı karşılanmıştır. Her ne kadar İngiliz perdahtı barut üretmek mümkün olmasa da oldukça kaliteli barut üretilmiştir. İkinci aşaması 1835 ila 1840 yılları arasında Ohannes Dadyan'ın çalışmaları sonucunda baruthanede su gücünden buhar gücüne geçiş dönemidir. Bu kısa dönem içerisinde İngiltere başta olmak üzere bazı Avrupa devletlerinden baruthaneler ile ilgili alet-edevat, makine getirtilmiştir. Ancak 1848 ve 1850 yıllarında meydana gelen patlamalar baruthaneye büyük zarar vermiştir. Bu patlamaların meydana getirdiği yıkım tam olarak giderilememişken patlak veren Kırım Harbi (1853-1856) baruthanede gerekli tamiratın yapılmasını engellemiştir. Yanı sıra baruthanede İngiliz mühendislerin/teknisyenlerin tavsiyelerini tamamıyla uygulamak da mümkün olmamıştır. Daha ilginç olan durumsa, Osmanlı Devleti'nin İngiltere'den buhar makineleri ithal ederek kara barut üretme çabası içerisinde olduğu dönemden bir müddet sonra, dünyada dumansız barut üretimiyle ilgili çalışmalar yoğunlaşmıştır.

Osmanlı Devletinde pek çok alanda sanayileşme çabaları çerçevesinde baruthanelerinin modernleştirilmesi amacıyla yürütülen çalışmalar devletin mali ve askeri alanda en sıkıntılı dönemini yaşadığı son yüz yılına denk gelmektedir. Bundan dolayı her ne kadar sanayileşme adına büyük bir şevkle adım atılsa da Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında alınmaya başlayan ve sonrasında da her fırsatta daha büyük meblağlarda alımı tekrarlanan dış borçlar devletin belini büken bir kambur haline gelmiştir.

Dünyada kara baruttan dumansız baruta geçilen dönem aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin mali olarak en sıkıntılı dönemine denk gelmektedir. Zira Osmanlı Devletinin ilk dumansız barut fabrikasını kurduğu 1893 yılı, 1881 yılı Muharrem Kararnamesi sonrası iflasını ilan ettiği dönemin sonrasına tekabül etmektedir. Artan borçlar karşısında Batılı devletlerin alacaklarını tahsil edememe kaygısına düşmeleri neticesinde, Duyun-ı Umumiye İdaresinin kurulmasıyla, devlet gelirleri ihtiyaçları karşılamak adına finansman sağlamaktan çok, borç ödemelerine aktarılmaya başlanmıştır. Bu durum Osmanlı sanayileşme çabalarına, dolayısıyla da barut üretimi alanındaki modernleşme çabalarına ağır bir darbe vurmuş olmasına rağmen, dumansız barut fabrikasının inşası, devlet iflasını açıklamış dahi olsa kaliteli barut üretme amacından vazgeçmediğinin bir göstergesidir.

Osmanlı-Rus Savaşında (1877-1878) Ruslar tarafından işgal ve tahrip edildikten sonra Azadlu Baruthanesinde bir daha barut üretilenmemiş olması, her ne kadar baruthanenin hikayesinin sonu olmuş gibi görünse de aslında hikayenin sonlanması bu gelişmeden çok daha önce dumansız barut teknolojisinin yaygınlaşması ile olmuştur.

Azadlu Baruthanesinde buhar gücü ile çalışan aletler alıncaya kadar İngiltere'nin barut üretim kalitesine erişilemese de Osmanlı Devletinin baruta çok ihtiyaç duyduğu bir dönemde üretilen kaliteli barutla bu ihtiyacın önemli bir kısmını temin etmiştir. Her ne kadar buhar gücü ile çalışan çarkların ithal edilip kullanılmaya başlanması barut üretimi adına önemli bir gelişme olsa da kısa süre sonra dumansız barutun icadı kara barutun önemini yitirmesine neden olmuştur.

Üretimdeki kalite ve miktar artışının yanı sıra baruthanenin getirdiği bir diğer fayda da standardizasyonun sağlanması olmuştur. Odun kömürü, kükürt ve güherçilenin mümkün olduğunca ezilip karıştırılmaması/karıştırılmaması durumunda barut içerisinde kalan iri bir kömür kitlesi barutun ateş almasına engel olabilmekteydi. Barut üretiminde değişkenlik gösteren hayvan gücü yerine, sabit bir güç üreten su çarklarının kullanılması sayesinde hammaddeler aynı oranda basınç ve güce maruz bırakılarak ezilebilmiştir. Böylece aynı yoğunluğa sahip bir karışım elde etmek mümkün olmuştur.

Baruthanenin ilk barutçubası Arakel Dadyan, baruthanede kurmayı amaçladığı çuha tezgahı, yaptığı top namlusu delme burgusu, gemilerin alt kısımlarını levhalarla kaplama makinesi, gemilerin içinde biriken suyu tahliye makinesi, metalleri levha haline getirmek için tasarladığı hadde makinesi, vb alanlardaki icatlar yapmıştır. Kendisinden sonra barutçubası tayin edilen oğulları Simon ve Ohannes de babalarının mucit özelliklerini devam ettirmiştir. Özellikle Ohannes Dadyan'ın barutçubası tayin edilmesinden sonraki sanayileşme alanındaki faaliyetleri ve devletin sanayileşme çabası çerçevesinde demir fabrikası inşasından, top ve tüfek imaline, vapur yapımından kumaş/dokuma fabrikası kurulması hatta fes üretimine kadar uzanan geniş bir yelpazede fabrikalaşmaya gidilmiştir. Bu çaba çerçevesinde kurulan bazı fabrikaların başarısız olduğu da olmuştur. Hatta ikameci anlayışla yürütülen sanayileşme çabaları ağır tenkitlerin hedefi de olmuştur. Ancak geç Osmanlı döneminde elde edilen tecrübe ve birikim genç cumhuriyetin sanayileşme çabalarına deneyim ve yetişmiş insan gücü sağlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

A- Arşiv Vesikaları*

Bab-1 Başmuhasebe Ek Kodları İstanbul Baruthanesi (D.BŞM.BRİ.)

Bab-1 Defteri Başmuhasebe (D.BŞM.)

Dahiliye Nezareti Tasnifi Mektubi Kalemî (DH.MKT.)

Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT.)

İrade Tasnifi Dahiliye Kısmı (İ.DH.)

İrade Tasnifi Hariciye Kısmı (İ.HR.)

İrade Tasnifi Meclis-i Vala (İ.MVL.)

Kamil Kepeci Tasnifi Defterleri (KK.d.)

Maliyeden Müdevver Defter Tasnifi (MAD.)

Muallim Cevdet Tasnifi Askeriye Kısmı (C.AS.)

Muallim Cevdet Tasnifi Belediye Kısmı (C.BLD.)

Muallim Cevdet Tasnifi Dahiliye Kısmı (C.DH.)

Muallim Cevdet Tasnifi Darbhane Kısmı (C.DRB.)

Muallim Cevdet Tasnifi Evkaf Kısmı (C.EV.)

Muallim Cevdet Tasnifi İktisat Kısmı (C.İKTS.)

Muallim Cevdet Tasnifi Maliye Kısmı (C.ML.)

Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Devair (A.MKT.NZD)

Yıldız Perakende Evrakı Saray Görevlileri (Y.PRK.SGE.)

Yıldız Tasnifi Perakende Askeriye Kısmı (Y.PRK.ASK.)

---

* Belge ve defter numaraları metin içerisinde verildiğinden tekrar gösterilmemiştir.

B- Kaynak Eserler

- 5 Numaralı Mühimme Defteri (973 / 1565 - 1566) “Özet ve İndeks”, (hzl. Hacı Osman Yıldırım vd.), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994.
- 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564–1565), “Özet-Transkripsiyon ve İndeks”, II, (hzl. Hacı Osman Yıldırım vd.), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995.
- 12 Numaralı Mühime Defteri (978- 979/1570–1572) “Özet-Transkripsiyon ve İndeks”, (hzl. Hacı Osman Yıldırım vd.), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- Abdulahak Molla, *Abdulahak Molla ve Tarih-i Livası Tahlil ve Tenkildi Metin*, hzl. Mehmet Yıldız, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.
- Agricola, Georgius, *De re Metallica*, (Translated From The Latin Edition 1556: Herbert Clark Hoover-Lou Henry Hoover), Dover Publications, Newyork 1950.
- Ahmed Asım, *Tarih-i Asım*, I, Ceride-i Havadis Matbaası, İstanbul 1282
- Ahmed Câvid, *Hadika-i Vekâyi*, hzl. Adnan Baycar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VI, XII, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1303.
- Ahmed Efendi, *III. Selim'in Sır Kâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*, Yay. hzl. V. Sema Arıkan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.
- Ahmed Lütü Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi*, II-III, IV-V, Yapı Kredi Yayınları & Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- Ali Emiri, *Diyarbakırlı Ali Emiri Divânı, İnceleme-Metin*, hzl. Sefer Serin, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Gaziantep 2007.
- Angiolello, Giovan Maria, *Fatih Sultan Mehmed*, çev. Pınar Gökpar, Profil Yayınları, İstanbul 2011.

- Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, hzl. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.
- Anonim Tevârih-i Âl-i Osman (1481–1512)*, hzl. Faruk Söylemez, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 1995.
- Anonim Tevârih-i Al-i Osman*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Nu: 1272.
- Anonim Zikr-i Müluk-ı Âl-i Osman*, hzl. Meral Pekmezci, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1988.
- Antepli Aynî, *Antepli Aynî Divanı*, hzl. Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004.
- Âşıkpaşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Âli Beğ Neşri, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332.
- Barbaro, Josaphat, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009.
- Hammer, Baron Joseph Von Purgstall, *Devlet-i Osmaniyye Tarihi*, Terc. M. Ata, IV, İstanbul 1335.
- Beydilli, Kemal - Şahin İlhan (hzl), *Mahmud Râif Efendi ve Nizâm-ı Cedîd'e Dâir Eseri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.
- Beyhan, Mehmet Ali (hzl), *Saray Günlüğü (1802- 1809)*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2007.
- Busbecq, Ogier Ghiselin de, *Türk Mektupları*, çev. Hüseyin Cahit Yalçın, Remzi Kitabevi, İstanbul 1939.
- Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi (Târih-i Sultân Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sâni) Tahlil ve Tenkildi Metin*, I, II, hzl. Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- Canikli Ali Paşa, *Canikli Ali Paşa'nın Risalesi "Tedâbirü'l- Gazâvat"*, hzl. Yücel Özkaya, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, VII/12-13, Ankara 1969, s. 153-170.
- Carbognano, Cosimo Comidas De, *18. Yüzyılın Sonunda İstanbul*, İtalyanca ve Latince aslından çev. Erdeniz Özbayoğlu, Eren Yayınları, İstanbul 1993.

- Craven, Elizabeth Lady, *A Journey Through to Crimea and Constantinople in Series of Letters*, London M DCC LXXXIX.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, hzl. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- Derschwam, Hans, *İstanbul ve Anadoluya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- Die Altosmanischen Anonymen Chronyken (Anonim Tevârih-i Âl-i Osman)*, nşr. Firedrich Giese, Tıpkıbasım Kısmı, Leipzig 1925.
- Dihkanîzâde Ubeydullâh Kuşmânî, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Bir Risâle Zebîre-i Kuşmânî Fî Tâ'rîf-i Nizâm-ı İlhâmî*, hzl. Ömer İşbilir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- Doukas, Michaël, *Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.
- Enderunlu Fazıl Hüseyin, *Divân-ı Fâzıl Beğ Enderûnî*, Mısır-Bulak 1258.
- Enderunlu Osman Vasıf, *Divân-ı Gülşen-i Efkâr-ı Vâsıf-ı Enderûnî*, Mısır Bulak 1257.
- Es-Seyyid Mehmed Emîn Behîc Efendi, *Es-Seyyid Mehmed Emîn Behîc Efendi'nin Sevânihü'l-Levâyah'i ve Değerlendirilmesi*, hzl. Ali Osman Çınar, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992.
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu*, I, çev. Orhan Şaik Gökyay, hzl. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996.
- Galland, Antonie, *İstanbul'a Ait Günlük Hâtıralar (1672-1673)*, I, yay. hzl. Charles Schefer, çev. Nihat Sami Örik, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, Dördüncü Rûkn, I, Tıpkıbasım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009.
- Graf Marsilli, *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti*, çev. M. Kaymakam Nazmi, Büyük Erkan-ı Harbiye Matbaası, Ankara 1934.

- Gravina, Federico, *İstanbul'un Anlatımı*, çev. Yıldız Ersoy Canbolat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
- Hâfız Hüseyin b. İsmâil Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, II, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1281.
- Halil Nuri, *Nuri Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü Nu. 5996.
- Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- Haşmet, *Haşmet Külliyyatı I Divan, II Senedü'ş-Şu'arâ, III Vilâdet-nâme (Sûr-nâme), IV İntisâbü'l-Mülûk (Hâb-nâme)*, hzl. Mehmet Arslan-İ. Hakkı Soyak, Sivas 1994.
- Hoca Sadeddîn Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, II, İstanbul 1279-1280.
- Hovhannesyan, Sarkis Sarraf, *Payitaht İstanbulu'nun Tarihçesi*, çev. Elmon Hançer, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.
- İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter (Transkripsiyon)*, hzl. Ahmet Uğur, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- İnciciyan, P. G., *18. Asırda İstanbul*, Tercüme Notlar: Hrant H. Andreasyan, İstanbul 1976.
- İpsilanti, Konstantin, *Tercüme-i Risale-i Fenn-i Harb*, hzl. Muhammet Yılmaz, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Bilim Anabilimdalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.
- Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-Ebrâr*, Mısır-Bulak 1248.
- Kâşif Yılmaz, *III. Selim (İlhâmî) Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divânın Tenkitli Metni*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2001.
- Kâtib Çelebi, *Kitâb-ı Cihânnümâ Tıpkıbasım*, I, hzl. Fikret Sarıcaoğlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2009.
- Keçecizâde İzeet Molla, *Hazana Sürgün Bahar/Divân-ı Bahâr-ı Efkâr*, hzl. Ömür Ceylan-Ozan Yılmaz, Sahaflar Kitap Sarayı Yayınları, İstanbul 2005.
- _____, *Keçecizâde İzzet Mollâ'nın Islâh-ı Devlete Dâir Risâle Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Edisyonu*, hzl. Lütfi Doğan, İstanbul Üniversitesi Sosyal

- Bilimler Enstitüsü Yakıçağ Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000.
- Kethüda Said Efendi, *Kethüda Said Efendi Tarihi ve Değerlendirilmesi*, hzl. Ahmet Özcan, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 1999.
- Kömürciyan, Eremya Çelebi, “Eremya Çelebi’nin Yangınlar Tarihi”, çev. H. D. Andreasyan, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 27, İstanbul 1973, s. 59-84.
- Kur’an-ı Kerim ve Meali*, Meal: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, İstanbul 2008.
- Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1341.
- Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî (Edirneli), *Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî (Edirneli)’nin Nuhbetü’t-Tevârih ve’l-Ahbâr’ı ve Târîh-i Âl-i Osmân’ı (Metinleri ve Tahlilleri)*, hzl. Abdurrahman Sağırlı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- Mehmed Edib Efendi, *Mehmed Edib Efendi’nin Hayatı ve Tarihi*, hzl. Ali Osman Çınar, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Türk Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999.
- Mehmed Halife, *Tarih-i Gilmanî*, hzl. Ertuğrul Oral, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- Mehmed Niyazi b. Ata, *Dumanlı ve Dumansız Barutun Havassı Hakkında Mütalaa ve Dâhili Balistike Aid Malumat-ı Nazariye*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Nu: T 4738.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, V, Haz Nuri Akbayar, Kültür Bakanlığı Yayınları & Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.
- Mehmet Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nüma Neşrî Tarihi*, yay. hzl. Faik Reşit Unat-Mehmed A.Köymen, II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- Mevlana Celaleddin-i Rumî, *Rubailer (Seçmeler)*, hzl. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1945.

- Mihailović, Konstantin Konstatinoviç, *Bir Yeniçerinin Hatıratı*, çev. ve yay. hzl. Kemal Beydilli, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.
- Moltke, Feldmareşal Helmuth Von, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969.
- Muhâsebe-i Evvel El-Hac İbrahim Efendi, "Muhâsebe-i Evvel El-Hac İbrahim Efendi Layihası", *III. Selim'e Sunulan Islahat Layihâları*, hzl. Engin Çağman, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s. 31-45.
- Muhyiddin Cemâlî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, hzl. Hasan Hüseyin Adalıoğlu, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990.
- Mustafa Kesbî, *İbretnü mâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, hzl. Ahmet Öğreten, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, IV, Uhuvvet Matbaası, İstanbul 1327.
- Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Câmiü'd-Düvel (II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim Deviri)*, hzl. Nuri Ünlü, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Medeniyeti ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı İslâm Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990.
- Nizâm-ı Cedîd'e Da'ir Islahat Lâyihaları*, hzl. Ahmet Öğreten, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989.
- Oliver, Guillaume-Antonie, *Voyage Dans L'empire Ottomane L'egypte Et La Perse*, Tome I, Paris.
- Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi-1288-1502]*, hzl. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008.
- Öz, Tahsin (hzl), "Selim III'ün Sır Kâtibi Tarafından Tutulan Ruznâme", *Tarih Vesikaları*, III/14, 1944, s. 116-126.
- _____, "Selim III'ün Sırkâtibi Tarafından Tutulan Ruznâme", *Tarih Vesikaları*, III/15, 1949, s. 183-199.
- Peçevî İbrahim Efendi, *Tarih-i Peçevî*, I, Matbaa-i Amire, İstanbul 1283.
- Petrusi, Agostino, (hzl.), *İstanbul'un Fethi Çağdaşların Tanıklığı*, I, çev. Mahmut Şakiroğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2004.

- Purgstall, Baron Joseph Von Hammer, *İstanbul ve Boğaziçi*, çev. Senail Özkan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, II, İstanbul 1282.
- Riccherio, Cristoforo, “1453 Mayısının 29. Gününde İstanbul’un Düşüşü”, *Yedi Çağdaş Rivayet 1453 İstanbul Kuşatması*, der. ve İng. çev. J.R. Melville Jones, çev. Cengiz Tomar, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008, s. 141-150.
- Sabuncuoğlu Şerafettin, *Amasyalı Hekim Sabuncuoğlu Şedrafettin’in Eseri Mücerrabnâme (873 H./1468 M.) (İnceleme-Metin-Transkripsiyon-İndeks)*, hzl. Ünal Şenel, Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp Tarihi ve Deontoloji Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1988.
- Sadrazam Koca Yusuf Paşa, “Sadrazam Koca Yusuf Paşa Layihası”, *III. Selim’e Sunulan Islahat Layihâları*, hzl. Engin Çağman, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s. 59-70.
- Sahâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es’ad Efendi, *Bağçe-i Safâ-Endûz, İnceleme ve Metin*, hzl. Rıza Oğraş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- _____, *Divân-ı Es’ad*, Süleymaniye Kütüphanesi Es’ad Efendi, Nu: 1748.
- _____, *Kevkebü’l- Mes’ûd fî Kevkebeti’l- Cünûd*, Süleymaniye Kütüphânesi, Es’ad Efendi Nu: 2363.
- _____, *Üss-i Zafer*, hzl. Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005.
- Said b. Halil İbrahim, *Tarih-i Sefer-i Rusya*, hzl. Abdullah Altun, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2006.
- Schedel, Hartmann, *Liber chronicarum*, Nürnberg 1493.
- Schweigger, Salamon, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, çev. S. Türkis Noyan, Kitap Yayın Evi, İstanbul 2004.
- Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, II, hzl. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Solak-zâde Mehmed Hemdemi, *Solak-zâde Tarihi*, İstanbul 1297.
- Şeyh Galib, *Şeyh Galib Divânı*, Mısır-Bulak 1252/ Şeyh Galib, *Şeyh Galip Divanı & Hayatı-Edebi Kişiliği-Eserleri-Şiirlerinin Umumi Tahlili*, II, yay. hzl. Naci Okcu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

- Şikârî, *Karamannâme [Zamanın kahramanı Karamanîler'in tarihi]*, hzl. Metin Sözen-Necdet Sakaoğlu, Karaman Valiliği-Karaman Belediyesi Yayını, İstanbul 2005.
- Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi, *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785- 1789)*, I, hzl. Feridun M. Emecen, Tabiat ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.
- Tevârih-i Âl-i Osman*, hzl. Ahmet Akgün, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1988.
- Tevârih-i Âl-i Osman*, hzl. Ali Birbiçer, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989.
- Tevârih-i Âl-i Osman*, hzl. Mustafa Karazeybek, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.
- Tevkii-El-Hac Mehmed Hakkı Bey Efendi, "Tevkii-El-Hac Mehmed Hakkı Bey Efendi Layihası", *III. Selim'e Sunulan Islahat Layihâları*, hzl. Engin Çağman, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s. 47-53.
- Tourneforth, Joseph Piton de, *Tourneforth Seyahatnamesi*, II. Kitap, çev. Ali Berktaş-Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.
- Türkiyenin Dört Yılı 1552-1556*, çev. A. Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, İstanbul (Tarihsiz).
- Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnâmeleri*, çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006.
- Venezuelalı General Miranda'nın Türkiye'ye Dair Hatıratı-Yazar ve Seyyah Jean Chardin'in Anlattığı Kalp Para Ticareti-Comp de Césy Dördüncü Murad Tarafından Atanan Fransız Elçisi*, hzl. Fuat Carım, Berksoy Matbaası, İstanbul 1965.
- Yücel, Yaşar, *Osmanlı Ekonomi-Kültür-Uygurluk Tarihine Dair Bir Kaynak Esar Defteri (1640 Tarihli)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- "Venedikli Bir Tüccarın Seyahatnâmesi", *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar Giovanni Maria Angiolello-Venedikli Bir Tüccar ve Vincenzo*

D'Alessandri'nin Seyahatnâmeleri, çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.

C- Araştırma ve İnceleme Eserler

- A Guide to The Sculptures of The Parthenon in The British Museum*, London 1908.
- Acar, Ahmet, *Mineroloji ve Petroğrafi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1974.
- Ágoston Gábor, “Gundpowder For The Sultan’s Army: New Sources On The Supply Of Gundpowder To The Otoman Army In The Hungarian Campaigns Of The Sixteenth And Seventeenth Centuries”, *Turcica*, XXV, Paris 1993, s. 79-96.
- _____, “XVI. Yüzyılda Macaristan’da Osmanlı Barut Üretimi: Budin Baruthânesi”, *Bellekten*, LXVII / 249, Ankara 2003, s. 541-552.
- _____, “15.Yüzyılda Batı Barut Teknolojisi ve Osmanlılar”, *Toplumsal Tarih*, S. 18, İstanbul 1995, s. 10-15.
- _____, “Avrupa’da Osmanlı Savaşları 1453-1826”, *Top, Tüfek ve Süngü Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, çev. Yavuz Alogan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2002, s. 128-153.
- _____, *Barut, Top ve Tüfek/Osmanlı İmparatorluğunun Askerî Gücü ve Silah Sanayisi*, çev. Mehmet Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.
- _____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450-1700)”, *Osmanlılar*, VI, Yeni Türkiye Yayınları, ed. Güler Eren-Cem Oğuz, s. 621-632.
- _____, *Osmanlı’da Strateji ve Askerî Güç*, çev. M. Fatih Çalışır, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.
- Alfred W.Crosby, *Ateş Etmek Tarihte Fırlatma Teknolojileri*, çev. Aybek Görey, Kitap Yayın Evi, İstanbul 2003.
- Anahide Ter Minassian, *Ermeni Kültürü ve Modernleşme, Şehir, Oyun, Mizah, Aile, Dil*, Aras Yayınları, İstanbul 2006.
- Anheger, Robert - İncalcık, Halil *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Müceb-i Örf-i Osmânî*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956.

- Arıkan, Zek, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İhracı Yasak Mallar” *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991, s. 279-306.
- Ayalon, David, *Gundpowder and Firearms Mamluk Kingdom. A Challenge to a Mediaval Society*, London 1956.
- Aydüz, Salim, *XV. ve XVI. Yüzyılda Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- Bloch, Marc “Avrupa Toplumlarının Karşılaştırmalı Tarihi İçin”, *Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde*, der. Ali Boratav, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2007, s. 33-81
- Bostan İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- Bölükbaşı, Ömer Faruk, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.
- Cippolla, Carlo M., *Silahlar ve Avrupa Sömürgeciliği*, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1998.
- _____, M., *Yelken ve Top*, çev. Aslı Kayabal, Kitap Yayın Evi, İstanbul 2003.
- Clark, Edward C. “Osmanlı Sanayi Devrimi”, *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1992, s. 37-52.
- Çarkıcıyan, Gomidas, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, Kesit Yayınları, İstanbul 2006.
- Çelik, Muazzez - Karakaya, Necati, *Sistemantik Mineroloji*, Konya 1998.
- Çetin, Birol *Osmanlı İmparatorluğunda Barut Sanayi 1700-1900*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Çoruhlu, Tülin, *Osmanlı Tüfek, Tabanca ve Techizatları (Askerî Müzedden Örnekler)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.
- Emecen, Feridun, “Ateşli Silahlar Çağı: Askerî Dönüşüm ve Osmanlı Ordusu”, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

- Eralp, T. Nejat, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.
- Erdoğan, Muzaffer, “Arşiv Vesikalarına Göre İstanbul Baruthâneleri” *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, II, İstanbul 1959, s. 115-138.
- Ergin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, III, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1995.
- Eton, William, *19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı İmparatorluğu*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.
- Eyice, Semavi, “Tarihte Küçükçekmece”, *İstanbul Üniversitesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6-7, İstanbul 1978, s. 57-123.
- Fidan, Giray, *Kanuni Devrinde Çin’de Osmanlı Tüfeği ve Osmanlılar*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005.
- Gölen, Zafer, *Osmanlı Devleti’nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- Grant, Jonathan, “Osmanlı ‘Gerilemesini’ Yeniden Düşünmek: 15-18. Yüzyıllardaki Askerî Teknoloji Yarışında Osmanlı İmparatorluğu’nun Konumu”, *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Gerileme Paradigmasının Sonu*, hzl. Mustafa Armağan, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 175-198.
- Günergun, Feza, *14. ve 16. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Anorganik İlaçlar*, İstanbul 1996.
- Hasan Tahsin, *Fenn-i Eslihâ*, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne Matba‘ası, İstanbul 1313.
- Hiç, Vâsıf, “Gâlib (Gülhâneli)”, *İstanbul Ansiklopedisi*, XI, İstanbul 1974, s. 5957-5958.
- Hodgson, Marshal G.S., *İslâm’ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, III, İz Yayıncılık, İstanbul 1993.

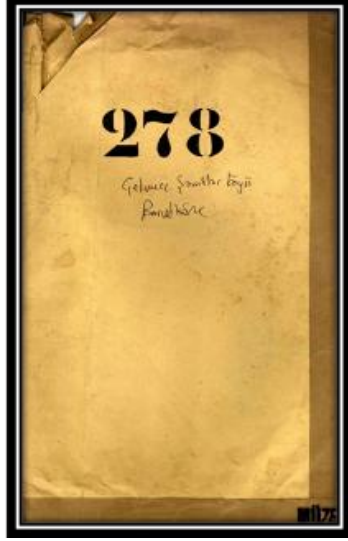
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Osmanlıların Batıda Gelişen Bazı Teknolojik Gelişmelerden Etkilenmeleri”, *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1992, s. 121-139.
- İlgürel, Mücteba, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ateşli Silahların Yayılışı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Ord. Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısından Ayrı Basım*, 32, İstanbul 1979, s. 301-318.
- _____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tüfeğin Halk Arasında Yayılışı”, *Birinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri, II*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 247-261.
- _____, “Osmanlı Topçuluğunun İlk Yılları”, *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul 1995, s. 285-293.
- İnalcık, Halil, “The Socio-Political Effects of Diffusion of Fire-arms in the Middle East”, *War, Technology and Society in the Middle East*, Edited by. V.J. Parry and M.E. Yapp, London-Newyork-Toronto 1975, s. 195-217.
- İnce, Yunus, “Kârâhânededen Baruthaneye Karaman Eyaleti’nde Güherçile Üretimi (18-19. Yüzyıllarda)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, XIII/1, İstanbul 2011, s. 11-30.
- İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1945.
- Karavar, Hilal, *Osmanlı’dan Cumhuriyete İzmit Çuha Fabrikası*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- Kılıç, Musa, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Hariciye Nezâreti’nin Ermeni Memurları”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXXI/51, Ankara 2012, s. 93-124.
- Korkmaz, Şerif, “Sultan Abdülmecid’in İlk Memleket Gezisi 26 Mayıs-12 Haziran 1844”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 25, Ankara 2011, s. 83-95.

- Krause, Keite, *Arms and The State: Patterns of Military Production and Trade*, Cambridge University Press, Cambridge 1992.
- Maslow Abraham H, “A Theory of Human Motivation”, *Motivation and Personality*, Harper&Row Publisher, New York 1987, s. 15-31.
- Mommsen, Theodor E., “The Venetians in The Athens and Destruction of The Parthenon”, *American Journal of Archeology*, Vol. 45/ Nu. 4, 1941, s. 544-556.
- Murphey, Rhoads, “Osmanlılar’ın Batı Teknolojisini Benimsemedeki Tutumları: Efrencî Teknisyenlerin Sivil ve Askerî Uygulamalardaki Rolü”, *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1992, s. 7-19.
- _____, *Osmanlı’da Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul 2007.
- Necipoglu, Nevra, “Osmanlı Fethinin Arefesinde Konstantinapolis”, *Bizantion’dan İstanbul’a Bir Başkentin 8000 Yılı*, 5 Haziran-4 Eylül 2010, Sabancı Üniversitesi- Sabancı Müzesi, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.
- Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1974.
- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- Öz, Mehmet, *Osmanlı’da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergah Yayınları, İstanbul 2005.
- Özbaran, Salih, “16.Yüzyılda Asya’da ve Afrika’da Ateşli Silahların Yayılmasında Osmanlıların Rolü”, *X. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 1473-1479.
- Özbay, Rahmi Deniz – Bülbül, Yaşar, “Osmanlı Devleti’nde Bir Teknoloji Transferi Yöntemi Olarak Yabancı İşgücü İstihdamı”, *Tülin Aren Armağanı*, yay. hzl. İshak Keskin, Muhammet Hanefi Kutluoğlu, Sevil Pamuk, Pamuk Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 189-218.
- Pamukciyan, Kevork, “İstanbul’da 1660 Yangını Hakkında Yeni Vesikalar”, *İstanbul Yazıları, Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar-I*, Aras Yayınları, İstanbul 2002.

- _____, “Meğrili Patrik İstebanos’un 1660 Yangını Tasvirnamesi”, *İstanbul Yazıları, Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar-I*, Aras Yayınları, İstanbul 2002.
- _____, *Biyografileriyle Ermeniler-Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar*, IV, Aras Yayınları, İstanbul 2003.
- _____, *Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar, Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar*, III, Aras Yayınları, İstanbul 2003.
- Parker, Geoffrey, *Askerî Devrim Batının Yükselişinde Askerî Yenilikler*, çev. T. Zorlu, Küre Yayınları, İstanbul 2006.
- Parry, Vernon J., “Barud-The Otoman Empire”, *EP*, I, Leiden, 1986, s. 1061-1066.
- _____, “Osmanlı İmparatorluğu 1566-1617”, çev. Necmi Ülker, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IV, 1989, s. 151-178.
- _____, “Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Harp Malzemesinin Kaynakları”, çev. Salih Özbaran, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 3, İstanbul 1972, s. 35-46.
- _____, “İslâm’da Harb Sanatı”, çev. E. Merçil-S. Özbaran, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 28-29, İstanbul 1974-1975, s. 193-218.
- Petroviç Djurdjica, “Firearms in the Balkans on the Eve of and After the Ottoman Conquest of the Fourteenth and Fifteenth Centuries”, *War, Technology And Society In The Middle East*, Edited By: V.J.Parry- M.E. Yapp, Oxford University Press, Newyork-Toronto 1975, s. 164-194.
- Ramocki, S.J. von, *Geschichte der Explosivstoffe*, Gerstenberg Verlag, (Tarihsiz).
- Ronan, Colin A., *Bilim Tarihi Dünya Kültüründe Bilimin Tarihi ve Gelişmesi*, çev. Ekmeleddin İhsanoğlu-Feza Günergun, Tübitak Yayınları, Ankara 2005.
- Sawai, Kazuaki, “Japon Teknolojisine Karşı: XVI. Yüzyılda Doğu Asya’da Osmanlı Tüfeğinin Yeri”, *Eskiçağdan Modern Çağa Ordular -Oluşum, Teşkilât ve İşlev-*, ed. Feridun Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 341-354.
- Shaw, Stanford J., *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Hür Güldü, Kapı Yayınları, İstanbul 2008.

- Sezgin, Fuat, *İslam'da Bilim ve Teknik*, V, Türkiye Bilimler Akademisi-İstanbul Büyükşehir Üniversitesi-T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Ortak Yayınları, İstanbul 2008.
- Sezgin, İbrahim, “Osmanlı İmparatorluğunda Dumansız Barut Üretme Çabaları”, *Eskiçağdan Modern Çağa Ordular-Oluşum, Teşkilât ve İşlev-*, ed. Feridun Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 329-340.
- _____, *Gelibolu Baruthanesi: Fiziksel Gelişim, Üretim, Finansman*, Tübitak Araştırma Destek Programları Başkanlığınca Desteklenmiş Proje, Proje Nu: 109K420, Edirne 2012.
- Tez, Zeki , *Bilimde ve Sanayide Kimya Tarihi*, Nobel Yayınları, Ankara 2000.
- _____, “Güherçileden Karabaruta”, *Bilim Tarihi*, 17, İstanbul 1993, s. 8-15.
- Tızlak, Fahrettin “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu Madenleri”, *Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan*, Samsun 1993, s. 291-305.
- Tuğlacı, Pars, “Dadyan Ailesi'nin Osmanlı Toplum, Ekonomi ve Siyaset Hayatındaki Rolü/The Rol of Dadian Family In Ottoman Social”, *Economic And Political Life*, Pars Yayınları, İstanbul 1993.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, “Selim III'ün Veliht İken Fransa Kralı Lui XVI ile Muharebeleri” *Belleten*, II/5-6, Ankara 1938, s. 198-202.
- Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2011.
- Yağcı, Öner, *Koroğlu, Yaşamı ve Şiirleri*, Gün Yayınları, İstanbul 1996.

EKLER*

Encümen Kararları, s. 1.

Encümen Kararları, s. 2.

İsim ve Soyadı	Kısmi sarak	İşin niteliği	İşin niteliği	Yapılacak işler	İşin niteliği	İşin niteliği
1911/1912		İstanbul İhtilafı mahkemesi	İhtilaf	İhtilaf mahkemesi	İhtilaf	İhtilaf
İhtilaf mahkemesi	İhtilaf mahkemesi	İhtilaf mahkemesi	İhtilaf mahkemesi	İhtilaf mahkemesi	İhtilaf mahkemesi	İhtilaf mahkemesi
İhtilaf mahkemesi	İhtilaf mahkemesi	İhtilaf mahkemesi	İhtilaf mahkemesi	İhtilaf mahkemesi	İhtilaf mahkemesi	İhtilaf mahkemesi
Çizimdeki yer ve maddelerle ilgili olarak						
Buğün mezkur mahkemesi mahkemesi						
Tebliğ ve tebliğler						
Tebliğ ve tebliğler						
Tebliğ ve tebliğler						

Encümen Kararları, s. 3.

* Ekler kısmında yer alan belge ve fotoğraflar bir davaya ait bilirkişi raporundan alınmıştır. Söz konusu rapor Azadlı Baruthanesi arazisi ile ilgili olarak ortaya çıkan bir anlaşmazlıkla ilgili olarak mahkemece görülen lüzum üzerine neticesinde 1935 yılında İstanbul Müzeleri Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanmıştır. Bkz. Encümen Arşivi Genel Nu: 11773. Bu belge dosyasını temin etmemi sağlayan sayın İrfan Dağdelen'e müteşekkirim.

66 İNCİ TOPLANTI
ENCÜMEN GÜNDEMİ

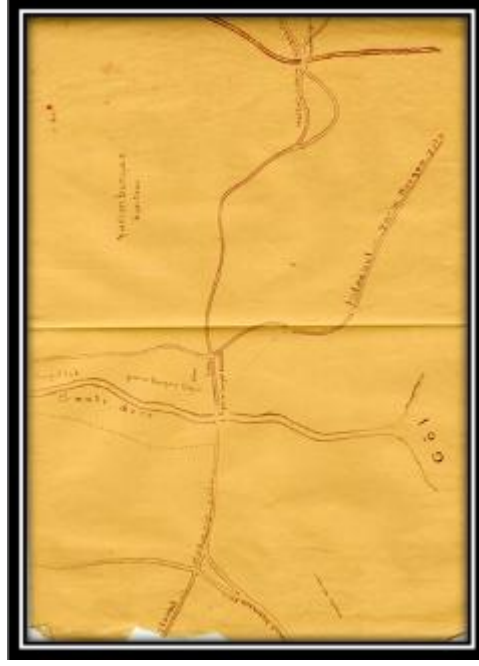
Tarihi 08/08
4/9/951 SALI

Geçen 65 inci ve 32/8/951 tarihli toplantıya ait sabbın okunması

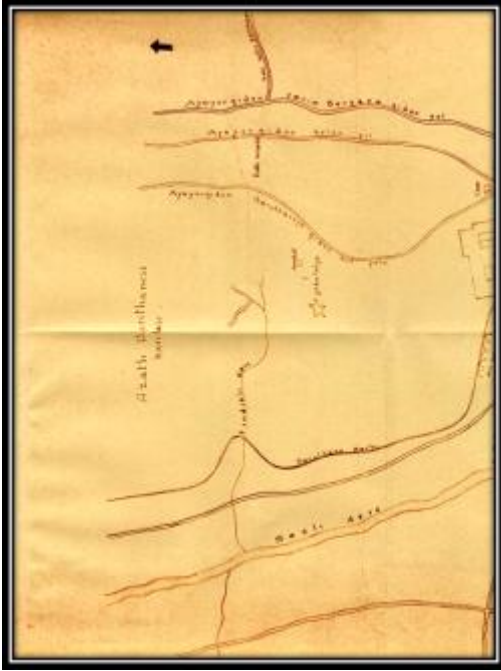
- 119-358 Sultanahmet Yerebatan Binbirdirek cad.si imar tatbikat planına esas olmak üzere eski eserlerin tesbiti H.Vali ve Bl.Bşk.nın 16/3/951 T.ve 3065 sayılı yazısı.
- 254-699 İstanbul sanatlarantesciline ait mülküne hazırlanırken Encümenin müdahalesi alınarak neraye konacağı H.M.Eğ.B.nın 28/5/951 T.ve 1089 sayılı kararlık yazısı.
- 295-816 Kyüp Arpaesini camii Şeyhülislam tekkesi odularının inşaat edildiği H.27/6/951 tarihli ve Masip Kartal İnzale dilekçe.
- 318-894 Genel mülkiyette bulunan eserle in hacusetinin tesbit olunarak bildirilmesi H.M. Eğ.B.nın 11/7/951 T.ve 2420 sayılı kararlık yazısı.
- 351-930 Kadıköy Hasanpaşa mah.nın Acıbadem sokağında 45 sayılı su hatları çapının gönderildiği H.Bl.Balık ve Kesulaştırma Md.lüğünün 17/7/951 T.ve 5466 sayılı yazısı.
- 399-989 Eminönü Çarşı mah.nının Cevahir bedesteni sokağında 2764 sayılı parsel 9, 92, 53 kapa sayılı mahzenin bedeli kaymeti olup olmadığı H.İst.Deft.lüğünün 27/7/951 T.ve 59277 sayılı kararlık yazısı.
- 360-986 Çarşı eski Şerif ef.yeni Cevahir bedesteni sokağında eski ve yeni 1,12,13 kapa sayılı 2769 ada 12 parsel sayılı kargir mahzenin kiraya verilerek istendiği H.İst.Deft.lüğünün 27/7/951 T.ve 59316 sayılı kararlık yazısı.
- 408-1101 Hacımîni mah.si Bakaslar sokak 5 parsel sayılı yerde inşaat edilmedi H.İmar Md.lüğünün 22/8/951 T.ve 818 sayılı yazısı.
- 414-1111 Karaköy Emekyemez mah.si Buğulu sokak 37 sayılı yerin satılması H. İmar Md.lüğünün 25/8/951 T.ve 1220 sayılı yazısı.
- 419-1117 HacıHüseyin ağa mah.si Harlıkapı cad-si 10 parsel sayılı yerde yapılacak inşaat H.İmar Md.lüğünün 22/8/951 T.ve 697 sayılı yazısı.
- 426-1134 Silivrikapı kale duvarı önündeki hendek H.Fatih K.ve Bl.Şb.Md.lüğünün 20/8/951 T.ve 798 sayılı yazısı.
- 428-1136 Çakmakçılar yokuşu Pınarcılar sokağı 42 sayılı mağazaya kapı açıldığı ve istor takıldığı H.Eminönü K.ve Bl.Şb.Md.lüğünün 25/8/951 T.ve 1364 sayılı yazısı.
- 431-1144 Yedikule'deki İbrahim camisine bitişik sarnıç H.M.Eğ.B.nın 27/8/951 T.ve 3037 sayılı yazısı.
- 434-1147 Dayıhatun mah.nın Torakçılar sokağı 260 ada 49 parsel 9 kapa H.İst. Deft.lüğünün K.ve Bl.Şb.Md.lüğünün 28/8/951 T.ve 1131 sayılı yazısı.
- 435-1149 Mercan camii 64 sayılı yerde yapılacak inşaat H.İmar Md.lüğünün 27/8/951 T.ve 1657 sayılı yazısı.
- 436-1155 Beşiktaş'ta Yahya ef. Dergâhı yanındaki bina H.Şİ/8/951 Tarihli Mahmut Anlar İnzale dilekçe.

437 - 1157 Kuleli Askerî lisesinin güney tarafında Kaymakpaşa camii-nin tamiri H.İmar Md.lüğünün 29/8/951 T.ve 740 sayılı yazısı.

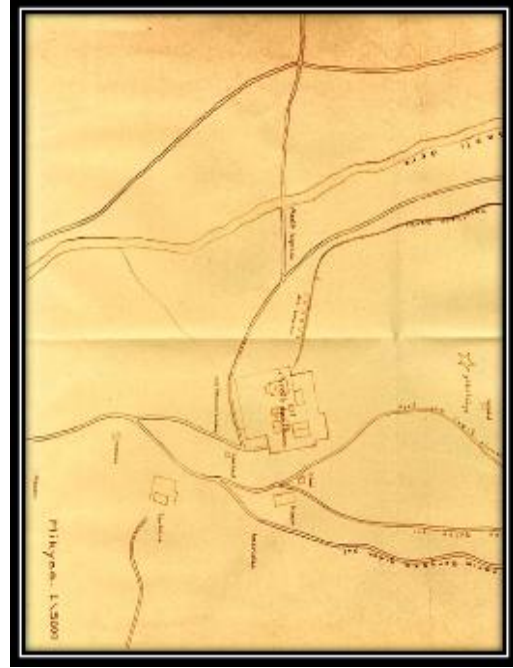
438 - 1158 Çapa'da Kazasker caminin minaresi H.Kadıasker camii imar Heyeti Başk.lüğünün tarihsiz 31 sayılı yazısı.

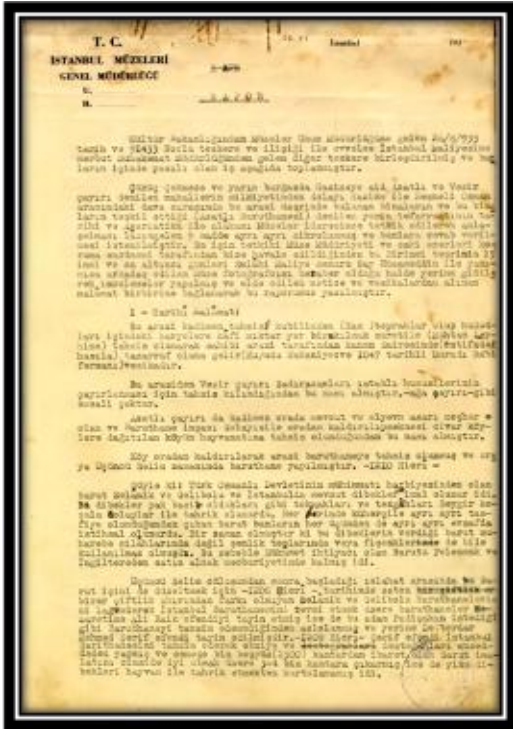
1/5000 ölçekli Azadlu Baruthanesi Haritası 1

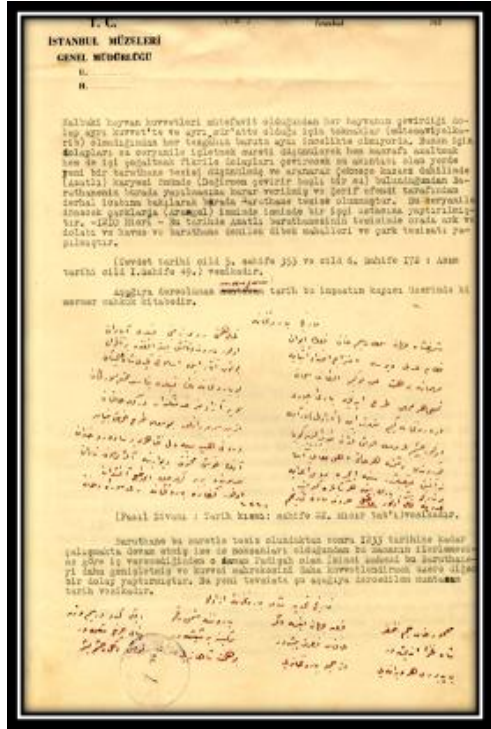
1/5000 ölçekli Azadlu Baruthanesi Haritası 2

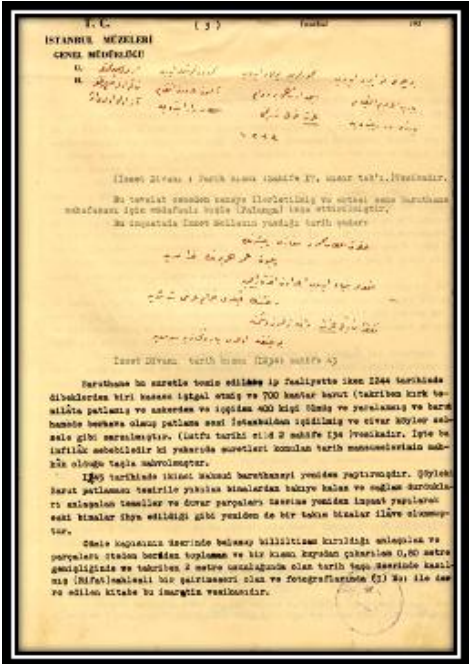
1/5000 ölçekli Azadlu Baruthanesi Haritası 3

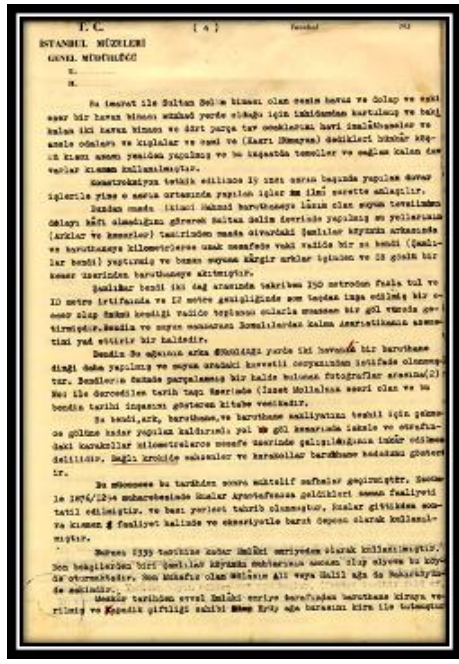
T.C. İstanbul Müzeler Müdürlüğü tarafından düzenlenmiş 19. 10. 1935 tarihli rapor, s. 1.

T.C. İstanbul Müzeler Müdürlüğü tarafından düzenlenmiş 19. 10. 1935 tarihli rapor, s. 2.

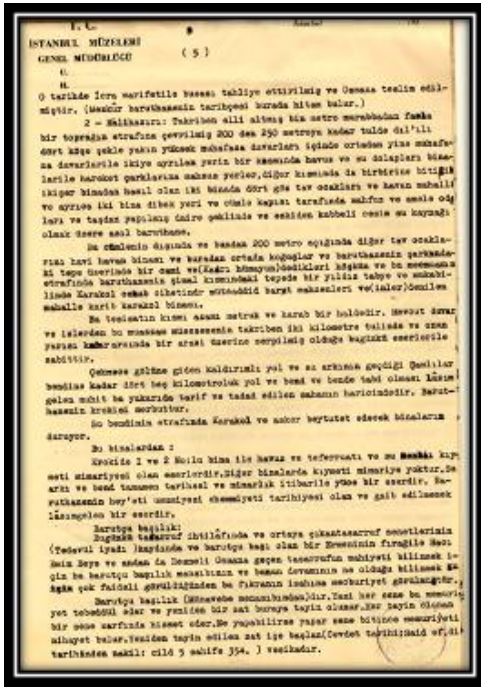

T.C. İstanbul Müzeler Müdürlüğü tarafından düzenlenmiş 19. 10. 1935 tarihli rapor, s. 3.

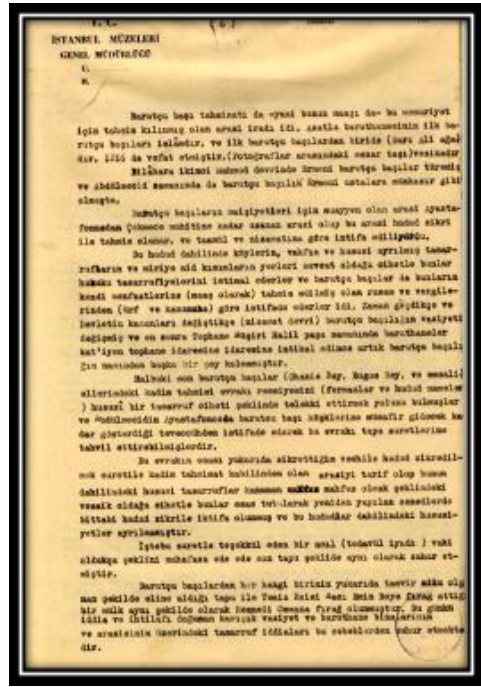

T.C. İstanbul Müzeler Müdürlüğü tarafından düzenlenmiş 19. 10. 1935 tarihli rapor, s. 4.

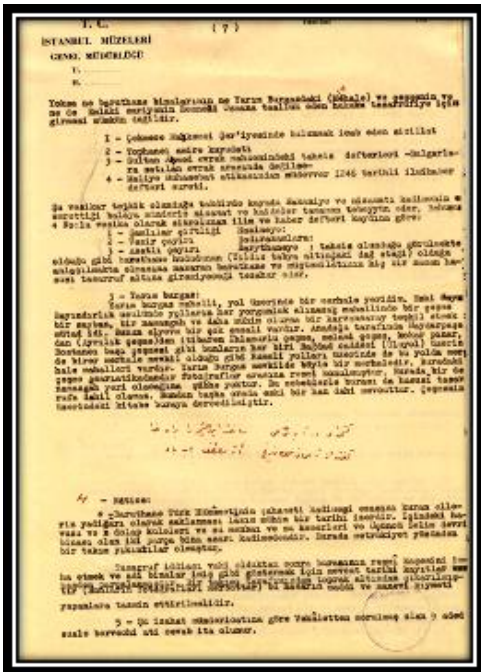

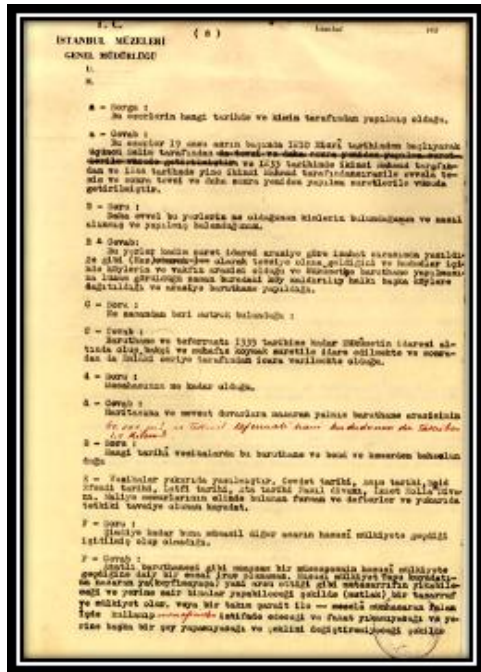
T.C. İstanbul Müzeler Müdürlüğü tarafından düzenlenmiş 19. 10. 1935 tarihli rapor, s. 5.

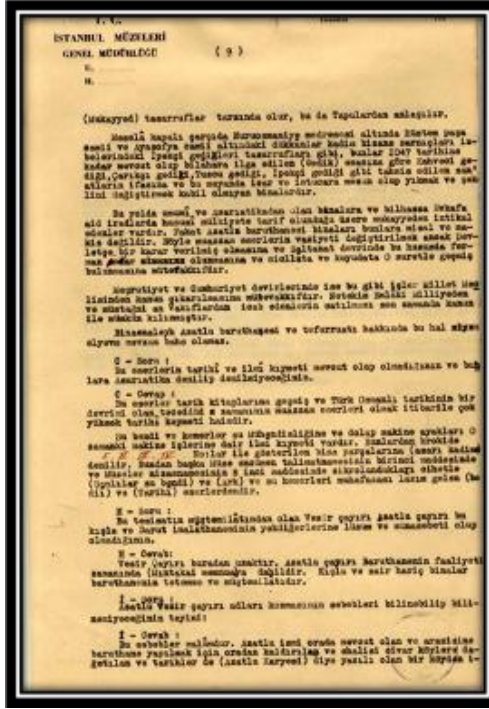
T.C. İstanbul Müzeler Müdürlüğü tarafından düzenlenmiş 19. 10. 1935 tarihli rapor, s. 6.

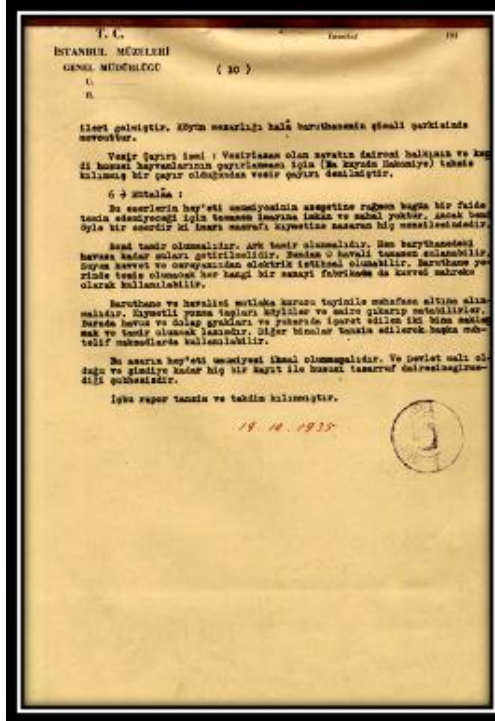
T.C. İstanbul Müzeler Müdürlüğü tarafından düzenlenmiş 19. 10. 1935 tarihli rapor, s. 7.

T.C. İstanbul Müzeler Müdürlüğü tarafından düzenlenmiş 19. 10. 1935 tarihli rapor, s. 8.

T.C. İstanbul Müzeler Müdürlüğü tarafından düzenlenmiş 19. 10. 1935 tarihli rapor, s. 9.

T.C. İstanbul Müzeler Müdürlüğü tarafından düzenlenmiş 19. 10. 1935 tarihli rapor, s. 10.

15.10. 1935 tarihinde Azadlu Baruthanesinden kalan binalardan bir kesit

15.10. 1935 tarihinde Azadlu Baruthanesinden kalan binalardan bir kesit

Baruthaneye su sağlayan su kemerinin 15.10. 1935 tarihindeki kalıntılarında bir kesit

Baruthaneye su sağlayan su kemerinin 15.10. 1935 tarihindeki kalıntılarında bir kesit

Baruthane binaları için mermer levhalar üzerine yazılmış manzum tarihlerin kırılmış parçaları
(15.10. 1935)

Baruthane binaları için mermer levhalar üzerine yazılmış manzum tarihlerin kırılmış parçaları
(15.10. 1935)

Baruthane kapısı (15.10. 1935)

Barutun basıncını ölçmek için kullanılması muhtemel alet (15.10. 1935)

Baruthanelerdeki inşaat faaliyetlerinden sonra inşaatın yapıldığı binanın üzerine yerleştirilen mermere işlenmiş padişah tuğrası

Baruthanedeki harap haldeki bir bina kalıntısı (15.10. 1935)

Baruthane büyük havuzu (15.10. 1935)

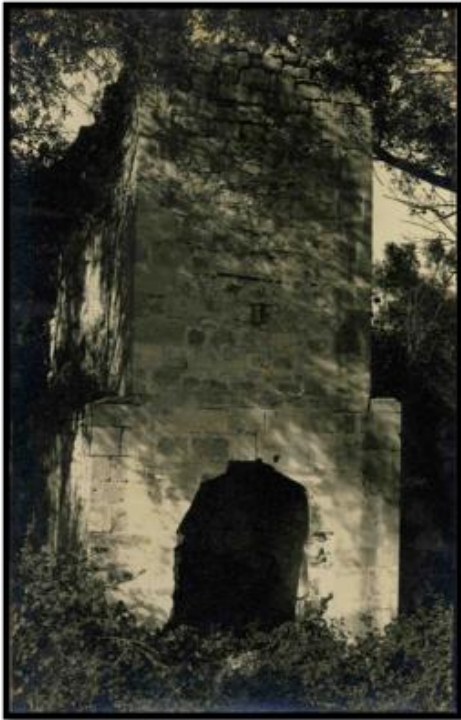
Baruthane büyük havuzu lağımı (15.10. 1935)

Baruthanede buhar gücü ile devreden çark sisteminden kalan bir parça (15.10. 1935)

Baruthanede buhar gücü ile devreden çark sisteminden kalan bir parça (15.10. 1935)

Baruthaneye suyun giriş mahallinden bir kesit (15.10. 1935)

Baruthaneye suyun giriş mahallinden bir kesit (15.10. 1935)

Baruthanedeki harap haldeki bir bina kalıntısı (15.10. 1935)

Baruthanede buhar gücü ile devreden çark sisteminden kalan bir parça (15.10. 1935)

Baruthanenin harap haldeki binalarından bir kesit (15.10. 1935)

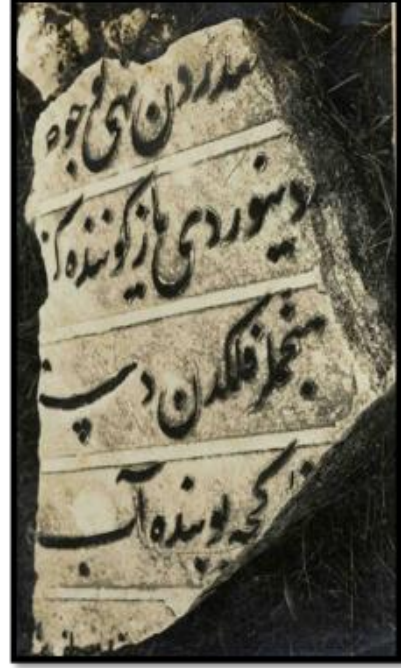
Nazır ya da padişah dairesi olması muhtemel bir bina kalıntısı (15.10. 1935)

Nazır ya da padişah dairesi olması muhtemel bir bina kalıntısı (15.10. 1935)

Baruthane camii (15.10. 1935)

Baruthane binaları için mermer levhalar üzerine işlenmiş bir manzum tarihin kırılmış parçaları (15.10. 1935)

Şamlar Köyü camii mezarlığında medfun Barutçubaşı Sırrı Ali'nin mezar taşı (15.10. 1935)

Baruthanelerdeki inşaat faaliyetlerinden sonra inşaatın yapıldığı binanın üzerine yerleştirilen mermere işlenmiş padişah tuğrası (15.10. 1935)

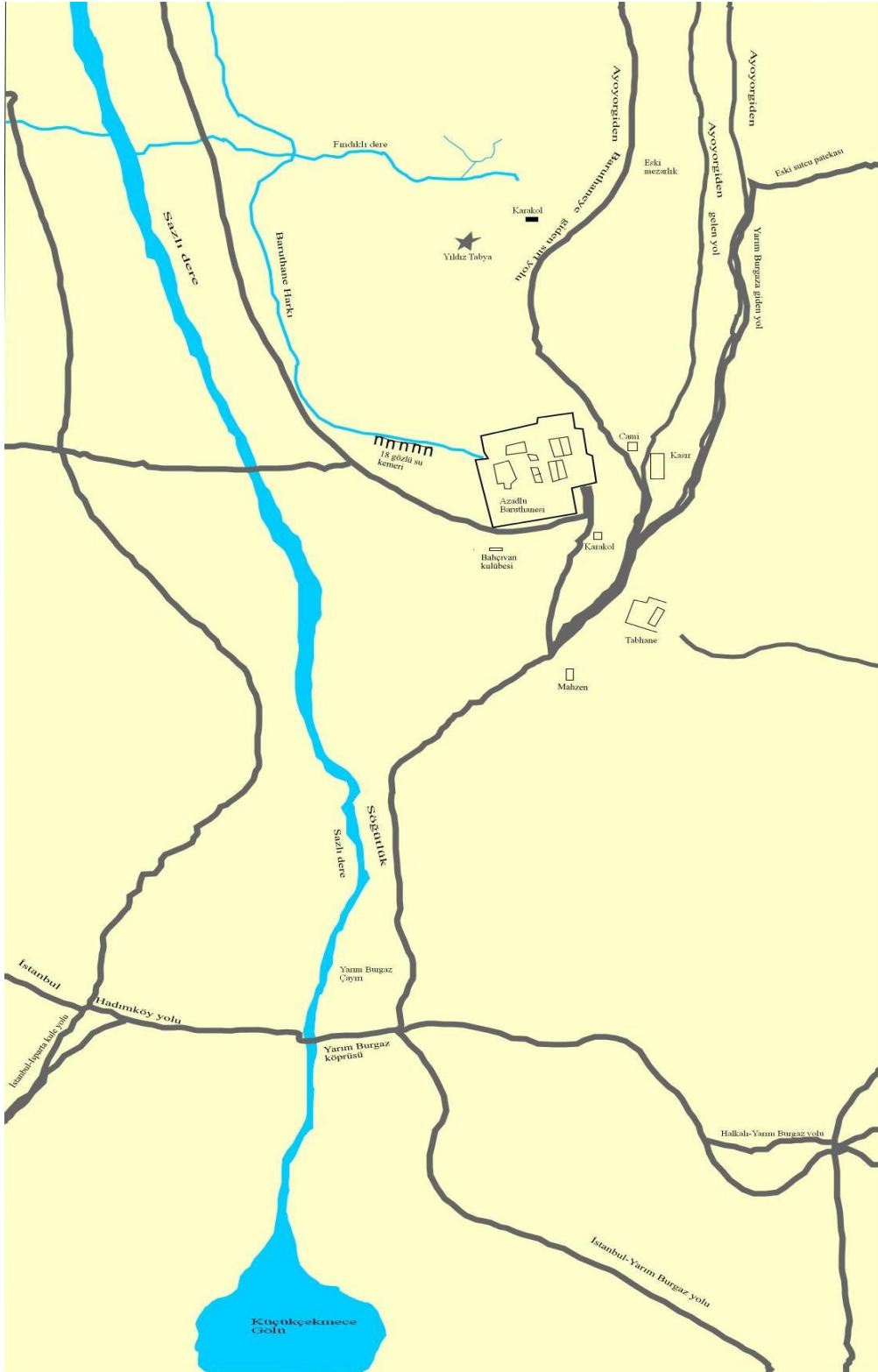
Baruthanelerdeki inşaat faaliyetlerinden sonra inşaatın yapıldığı binanın üzerine yerleştirilen mermere işlenmiş padişah tuğrası (15.10. 1935)

Baruthane binaları için mermer levhalar üzerine işlenmiş bir manzum tarihin kırılmış parçaları (15.10. 1935)

Baruthane binaları için mermer levhalar üzerine işlenmiş bir manzum tarihin kırılmış parçaları (15.10. 1935)

— Yol
— Akarsu ve Göl
Ölçek 1/5000

Azadlu Baruthanesi Çevresini Gösterir Harita

